

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AAGE FRIIS

DEN DANSKE REGERING
OG
NORDSLESVIGS GENFORENING
MED
DANMARK

TREDIE BIND

*DANSK UDENRIGSPOLITIK UNDER DEN FRANSK-TYSKE KRIG
OG I DE FØLGENDE AAR
1870—1877*

KØBENHAVN
LEVIN & MUNKSGAARDS FORLAG
EINAR MUNKSGAARD
1948

DEN DANSKE REGERING
OG
NORDSLESVIGS GENFORENING
MED DANMARK

DEN DANSKE REGERING
OG
NORDSLESVIGS GENFORENING
MED DANMARK

EN HISTORISK FREMSTILLING

AF

AAGE FRIIS

TREDIE BIND

*DANSK UDENRIGSPOLITIK UNDER DEN FRANSK-TYSKE KRIG
OG I DE FØLGENDE AAR*

1870—1877

KØBENHAVN
LEVIN & MUNKSGAARDS FORLAG
EINAR MUNKSGAARD

1948

FORORD

De første Afsnit af dette tredie Bind, »Dansk Udenrigspolitik under den fransk-tyske Krig 1870—71«, er en udvidet Omarbejdelse af den Studie, jeg i 1923 udgav som Universitetsfestskrift under Titlen »Danmark ved Krigsudbrudet Juli-August 1870«. Mit Kendskab til de danske officielle og private Aktstykker og Breve saavel som til det franske Udenrigsministeriums da endnu ikke udgivne Akter fra 1870 var allerede dengang saa omfattende, at senere fremdraget Kildestof i det hele og store ikke har kunnet ændre min Fremstilling, selv om den danske Regerings Holdning har faaet ny Belysning ved Kendskab til Konseilspræsident J. F. Holstein-Holsteinborgs Breve til sin Hustru, der nu findes i Rigsarkivet og blev stillet til min Raadighed af Lensgreve Bent Holstein-Holsteinborg. Derimod har min senere Gennemgang af Arkiverne i Moskwa, London og Windsor samt Fremkomsten af Dr. Hähnsens supplerende Udgave af det tyske Udenrigsministeriums Akter bragt saa meget nyt Stof, at en paa nogle Punkter ret vidtgaaende Omarbejdelse af min Fremstilling fra 1923 er blevet nødvendig.

Nuværende Professor i Aarhus Dr. C. O. Bøggild-Andersen, der medvirkede ved den af mig i 1925 paabegyndte Gennemgang af Arkiverne i Moskwa og senere i London, undersøgte paa min Foranledning, hvilke Ændringer det nye Materiale maatte bringe i min Fremstilling af Ruslands og Englands Stilling til den danske Neutralitet i 1870. Han meddelte i Efteraaret 1936 i en Konkurrenceforelæsning om »Baron Mohrenheim i den danske udenrigspolitiske Krise i 1870«, hvortil han havde benyttet hele mit Materiale, nogle af sine Resultater. Men han har ikke offentliggjort noget om dette Emne, og han har tilladt mig at anvende ogsaa hans utrykte Studier ved min reviderede Fremstilling. Jeg takker ham herfor og betoner, at i den nye Redegørelse for den engelske og russiske Politik i Juli-August 1870 skyldes flere af Ændringerne ham.

FORORD

I dette Binds første Bog er ligesom i de foregaaende Bind givet fortløbende Henvisninger. I anden Bog er disse Henvisninger angivet med Tal for hver enkelt Side.

Det fjerde Bind, der skal afslutte denne Fremstilling, er blevet forsinket ved, at jeg har maattet afvente Adgang til vigtigt nyt Kildemateriale. Det gælder Brevvekslinger, der belyser Kong Oscar IFs Forhold til Danmark og det nordslesvigske Spørgsmaal, og hvortil der er givet mig Adgang dels i Det Bemadotteske Familiearkiv paa Stockholm Slot dels i det danske Kongehus' Arkiv. Dernæst har efter Tysklands Nederlag ogsaa danske Videnskabsmænd gennem de allierede Besættelsesmyndigheder faaet Adgang til det bevarede preussisk-tyske Arkivmateriale vedrørende Tysklands Forhold til Danmark og Behandlingen af det nordslesvigske Spørgsmaal deriblandt vigtige Aktstykker, hvis Benyttelse hidtil har været mig nægtet.

København, Maj 1948.

Aage Friis.

INDHOLD

FØRSTE BOG

Den fransk—tyske Krig 1870—1871.

I. Den politiske Stilling i Foraaret 1870. Ministerskiftet. Ministeriet Holstein-Holsteinborg	9—25
II. Krisen	26-41
III. P. Vedels Hjemkomst	42-54
IV. Neutralitetserklæringen forberedes	55—69
V. Frankrigs Stilling til Danmark	70—89
VI. Neutralitetserklæringen affattes	90—109
VII. Før Cadores Ankomst. Englands og Ruslands Politik..	110—152
VIII. Cadore i København	153—190
IX. Ruslands og Englands Indvirkning	191—207
X. De militære Foranstaltninger	208—215
XI. Regeringens Beslutning	216—236
XII. Neutralitetsligaen. Afslutning	235—256
XIII. Rigsdagens Stilling til Krise og Krig 1870—71. Nord- slesvigske Stemninger.....	257—272
XIV. Forhaabninger og Mistvivl. Stormagternes og Regerin- gens Tilbageholdenhed under Krigen og efter Freden 1870—71	273-294

ANDEN BOG

*Under det nye tyske Rige til den orientalske Krig.
1871—77.*

I. Planerne om Danmarks Neutralisering	297—331
II. Den danske Regerings Informationer og Overvejelser 1872—74. Fyrstemøder	332-353
III. Bernhard von Bülow tysk Statssekretær. Bismarcks Ros over den danske Regerings konservative Indre- politik. Falbes Aktivitet. Hans Krügers Samtale med Bismarck 1873	354—370
IV. Ministeriet Fønnesbech Juni 1874. Udvisninger i Nord- slesvig. Henvendelse i Berlin og Trontalen 1874	371—385
V. Helmuth von Moltke og Danmark	386—401
VI. Bismarcks forgæves Forsøg paa at faa Art. V ophævet 1874—77. Hans Krügers Fremstød i den tyske Rigsdag	402—431
VII. P. Vedel og Udenrigsministerskifterne. Drøftelser om Udenrigspolitik i Rigsdagen 1875	432—445
Henvisninger	447—474

BILLEDER

L. Holstein-Holsteinborg.....	12—13
O. D. Rosenørn-Lehn	18—19
Arthur P. Mohrenheim	46—47
Christian IX	216—17
H. A. Krüger.....	422—23

FØRSTE BOG

DEN FRANSK-TYSKE KRIG 1870—1871

I.

Den politiske Stilling i Foraaret 1870. Ministerskiftet. Ministeriet Holstein-Holsteinborg.

I April 1870, da Artiklerne i »Norddeutsche Allg. Zeitung« og Rygterne om, at Bismarck vilde have Østrig til at bringe Art. 5 ud af Verden, voldte Grev Frijs Bekymring, optaarnede der sig andre Vanskeligheder for hans Ministerium.¹⁾ Senatet i Washington lod Fristen for Ratifikation af Traktaten mellem Danmark og Fristaterne af 24. Oktober 1867 om Salget af de vestindiske Øer udløbe uden at ratificere den, og den 19. April traadte Krigsminister Raasløff derfor tilbage.²⁾ Grev Frijs overtog midlertidig de to militære Ministerier sammen med Udenrigsministerium og Konseilspræsidium; han forsøgte ikke at skaffe Raasløff en Afløser og befri sig for Tilvæksten i Arbejde, fordi han var klar over, at hans Ministeriums Dage var talte.

Den politiske Stilling var blevet uholdbar. Da Grev Frijs i 1865 dannede sit Ministerium, var Baggrunden det Samarbejde mellem »store og smaa Bønder«, som gjorde Vedtagelse af en ny Forfatning mulig; Forudsætningen var, at Ministeriet skulde mægle mellem Folketing og Landsting, hvis dybe Modsætning paa Forhaand var givet. Men allerede fire Aar efter 1866 var det klart, at Muligheden for en saadan Udsoning, der svarede til Grev Frijs' personlige og politiske Synsmaader, ikke længere var til Stede. Venstregruppernes Opposition blev skarpere og skarpere; indenfor Godsejerkredsen, der stod bagved Grev Frijs, var der Vaklen. Samarbejdet i Ministeriet var ikke helt godt, dettes

bedste Kræfter var gaaet bort, de tilbageblevne var opslidte, og udenfor fandt Grev Frijs ingen, der kunde tilføre Kabinettet ny Kraft til at forsætte under hans Ledelse. Et drastisk Udtryk for sit Syn paa Stillingen gav han i et Brev af 20. Februar 1870 til Quaade³):

»Jeg kommer saaledes tidt i denne Tid til' at lee af mig selv, der tykkes mig at være som en Menagerieier der gaaer i Frygt for at de Dyr, der skulle gjøre Kunster, enten skulle blive syge eller døe, thi jeg gaaer fra Krigs- og Marine-minister, der lider af nerveuse Hovedpiner og derfor er daarlig efter hvert Møde af nogen Betydning, til Finantsminister, der af og til har stor Vanskelighed med at stalde, derfra til Indenrigsminister, der af og til lider stærkt af Gigt i Øine og endelig til Cultusminister, som af Podegra kan blive bundet til sin Seng, og naar jeg saa efter slig fuldendt Inspection betragter mig selv der knap kan hænge sammen, da kan jeg ikke undlade levende at fornemme den nuværende Bygnings Skrøbelighed. Jeg vilde ønske at den istedetfor at lide af disse virkelige og indre Onder, traf paa en kraftig og virkelysten Opposition, thi da vare Efterfølgerne givne, men hidindtil ville disse ikke ret frem og jeg fortænker Ingen deri, da Stillingen i Sandhed ikke er misundelsesværdig.«

Vi har i den foregaaende Fremstilling set, hvorledes Grev Frijs under hele sin Ministertid, selv naar han udfoldede mest Kraft og i alt Fald høstede nogen Frugt af sin Virken, stedsse havde ønsket at slippe bort; hans vaklende Helbred forøgede hans naturlige Tilbøjelighed til, uhæmmet af Embedspligter, som uafhængig Jorddrot at nyde sin Frihed i Friluftsliv og paa de lange Rejser, som han stadig længtes efter at komme ud paa. Vel følte han, mere end han selv vilde være ved, Tilfredsstillelse ved at have Magt og Ansvar; Samarbejdet med Vedel, Korrespondancen med Mænd blandt Gesandterne, som han satte Pris paa, Sysselsættelsen med de store indre politiske Problemer og først og frem-

mest med de udenrigspolitiske gav ham Glæder, der hjalp ham over de mange daglige Ærgrelser og Pinagtigheder ved Forhandlinger med Kolleger og Rigsdagsmænd.⁴⁾ Mest var det dog Pligtfølelsen, der holdt ham fast. Hans varme Interesse for det nordslesvigske Spørgsmaals Løsning dæmpede hans Utaalmodighed efter at komme væk; hvor pessimistisk han end saa paa Mulighederne for et Resultat af Forhandlingerne med Preussen, saa havde han dog ikke helt opgivet Haabet om et Resultat. Samtidig med at hans Tro paa, at det trak sammen til en snarlig europæisk Krise, fæstnedes, voksede ogsaa hans Frygt for, at Regeringen let kunde komme i mindre faste Hænder end hans egne, og Landet derved blive endnu vanskeligere stillet end det allerede var, sønderlemmet, med et stedse mere indbyrdes splidagtigt Folk og i en uhyre farlig geografisk Beliggenhed. Under de hyppigt skiftende Stemninger blev Pessimismen, Grev Frijs' Følelse af, at han ikke havde Held med sig hverken i den indre eller ydre Politik, meget stærk; i Virkeligheden havde det længe beroet paa en Tilfældighed, at han ikke sagde Stop.

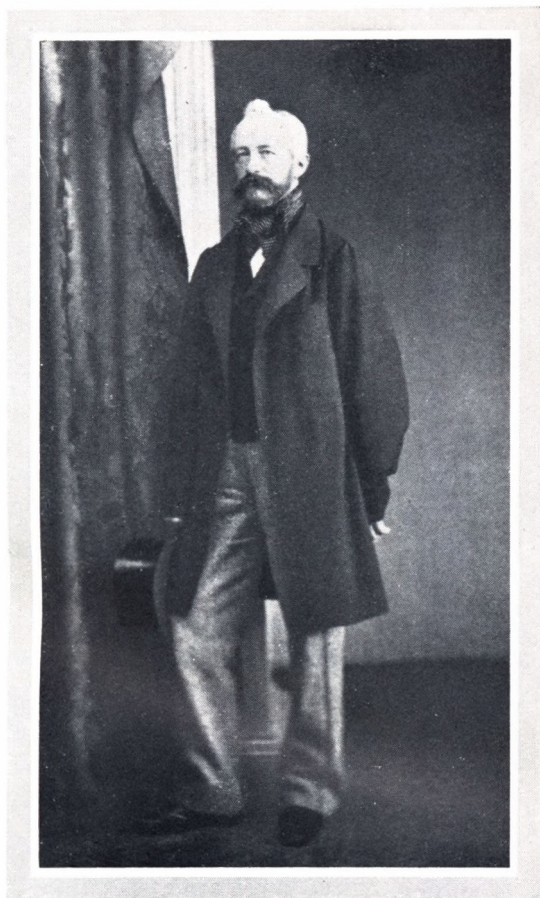
I Maj Maaned 1870 kom Krisen. Langvarige Forhandlinger om en Fæsteafsløsningslov havde ført til et negativt Resultat i Landstinget; dette følte Grev Frijs som et Mistillidsvotum fra sine nærmeste Meningsfæller. Derefter kom en i og for sig ret ligegyldig Konflikt mellem Regeringen og Folketinget om nogle militære Bevillinger. Grev Frijs gjorde Regeringens Krav til et Kabinetsspørgsmaal; nu vilde han bort. En Folketingsafstemning den 19. Maj fældede Ministeriet, og det fik »Mæglerens sejerløse Død«. Samme Aften Kl. 7 gik Grev Frijs til Kongen med Ministeriets Afskedsbegæring.⁵⁾

Grev Frijs havde længe syslet med Tanken om en Efterfølger.

Venstreoppositionen i Folketinget havde formelt fældet Ministeriet; men bortset fra, at den endnu, før »Det for-

enede Venstre« s Dannelse, stod splittet, betragtede Grev Frijs og de, der stod ham nærmest, det som ganske utænkeligt at overgive Magten til et Venstreministerium. Det gjaldt ogsaa P. Vedel, med hvem ikke blot Grev Frijs, men ogsaa adskillige andre i disse Uger plejede Raad. Udenrigspolitiske Synspunkter gjorde sig i nogen Grad gældende; f. Eks. frygtede Grev Frijs, at Mænd som I. A. Hansen ikke havde den fornødne nationale Interesse for Løsningen af det nord-slesvigske Spørgsmaal. I en Samtale den 20. Maj med Kronprins Frederik, der ligesom Kong Christian var inde paa Tanken om, at et Ministerium I. A. Hansen maaske kunde være gavnligt, advarede Vedel mod Planer med I. A. Hansen, »navnlig fordi man i Udlandet vilde opfatte det som Bevis paa, at Danmark befandt sig i Anarki; ligesom det for det første vilde ødelægge Udsigterne for den slesvigske Sag, der netop i Sommer paa en eller anden Maade maatte komme i Bevægelse, saaledes vilde det ogsaa i det hele skade vor Anseelse og Interesse for vor Bestaaen som selvstændig Stat«. ⁶⁾ Denne Mening delte Hovedmassen af de Godsejere og Embedsmænd og af det Bourgeois, der gav Tonen an i Danmark; de »udannede« Bønder og deres Førere, ogsaa de af disse, der stammede fra højere Samfundslag, mentes at mangle fornøden Evne og Autoritet.

Tanken om en Rekonstruktion af Ministeriet, saaledes at Frijs kunde fortsætte, maatte opgives; om Raasløff, der mentes at være ivrig for at komme frem igen i første Række, blev der ikke Tale. Kongen tilkaldte straks den 19. Maj Estrup, ⁷⁾ der i September 1869 af Helbredshensyn var traadt tilbage som Indenrigsminister; han stod i nogen Modsætning til Grev Frijs og blev af mange betragtet som den »kommende stærke Mand«; men han sagde nej. Saa vendte Kongen sig til Andræ, til hvis Klogskab Frijs og mange havde den største Tillid, og som var den, i hvis Hænder Frijs helst saa Udenrigsministeriet; men Andræ vilde, som Krieger bemærkede, »naturligvis ikke selv gjøre Gavn« og gav Af-

L. G. Nielsen

siag.'). Da Kongen ikke blot talte til ham om de to store Godsejere, der stod Venstre nær, Holstein-Holsteinborg og Zytphen-Adeler, men endog nævnedes I. A. Hansen, »slog Andræ dog dette ihjel« med den Bemærkning, at »de Stole, hvorpaa de Hrr. Berg-Hansen engang havde sat sig, kunde blive saa tilsølede, at Ingen længer vilde sætte sig derpaa«.*) Om at optage enkelte Venstrepolitikere i den nye Begering blev der ikke for Alvor Tale. Frijs og Estrup var heri enige med Andræ.

Der skete derefter Henvendelse til en Række andre Politikere, men uden Resultat. Kongen gik da trods Betænkkelighed hos Andræ og flere til Grev Ludvig Holstein-Holsteinborg (f. 1815). Det var en dygtig og initiativrig Landmand, en elskværdig og vindende, meget livfuld og energisk, uafhængig Personlighed, der, trods udpræget konservative og helstatslige Synspunkter, dog havde haft nogen Berøring med de Nationalliberale; som Folketingsmand fra 1865 havde han sluttet sig til »Mellempartiet«. I Forhandlingerne om Fæsteloven havde han i den sidst forløbne Vinter været meget aktiv. Han nærrede ligesom Grev Frijs Uvilje mod de Doktrinære og havde, med sin Skepsis overfor hvad Danmark militært kunde udrette, under Hærlovsforhandlingerne i de foregaaende Aar staaet sammen med de nøgterne Bjørnbakker. Han var en afgjort Modstander af de Revanchetanker, der rørte sig særlig i nationalliberale Kredse.

Der blev nu under Ministerkrisen lagt stærkt Pres paa Grev Holstein for at faa ham til at danne Regering, og under Drøftelser med Estrup og Krieger kom han bort fra Tanken om en Koalition med Venstre, som han, der havde en Del Sympati for I. A. Hansen, til en Begyndelse havde været optaget af; Estrup frygtede »det forfærdelige — et Ministerium I. A. Hansen« og »det lidet ønskelige — et Ministerium Hall«. ¹⁰⁾ Begge disse Ministerier vilde efter Estrups Mening forspilde »den Agtelse og Velvillie i Europa«, hvoraf Danmark til en vis Grad levede, og saa kunde det være helt usik-

kert, »hvortlængde vi kunde bestaae«. ¹¹⁾ Holstein selv fandt begge Udveje, »den ene: »Hall« — den anden, I. A. Hansen, begge lige bittre og vanskelige for ei at sige i alt Fald om den ene: ulykkespaaende« ; ¹²⁾ ved det sidste tænkte han nok paa et doktrinært, nationalliberalt præget Kabinet. Men Krieger forlangte som ufravigelig Betingelse for at indtræde i et Ministerium, at Hall og Fenger fulgte med, og da Holstein under ingen Omstændigheder »vilde være den Hallske 3 Kløvers Skjærbrædt«, saa det ud til, at det hele vilde gaa i Stykker. ¹³⁾ Det voldte svære Vanskeligheder at finde de tre eller fire Mænd, »som kunde danne den fornødne Modvægt mod de 3 gamle særligt stemplede Politikere«, ¹⁴⁾ som Holstein maatte have, men det lykkedes. Skønt Kong Christian i Erindringen om 1863—64 var lidet glad ved at skulle gense de tre nationalliberale Koryfæer, særlig Hall, i sit Raad, gjorde han ingen Vanskeligheder, ja, bad endog personlig Hall om at indtræde. ¹⁵⁾ Resultatet blev, at der den 28. Maj udnævntes et Ministerium, der repræsenterede en Koalition af Godsejere og deres tidligere bitre Modstandere. Det var lykkedes Holstein at kontrabalancere det nationalliberale Trekløver ved fire Godsejere, saa »Præget af nationalliberalt blev en heel Deel ført til Side«, især ved, at de tre fik de Poster, for hvilke de var særlig skikket som Fagmænd. ¹⁶⁾ Holstein blev selv Konseilspræsident uden nogen anden Portefeuille; ved hans Side stod de tre andre Godsejere, nemlig Baron Otto Ditlev Rosenørn-Lehn til Orebygaard som Udenrigsminister, Godsejer C. A. Fonnesbech til Vesterbygaard som Indenrigsminister og Grev Frijs' Svoger, Kammerherre Wolfgang Haffner til Egholm, som Krigs- og Marineminister. C. Hall, C. E. Fenger og A. F. Krieger var indtraadt henholdsvis som Kirke- og Undervisningsminister, Finansminister og Justitsminister.

Fødselsveerne havde været haarde. Ministeriets Stilling var vanskelig, thi den Alliance, hvorpaa det byggede, var

tilfældig, og Krieger havde ganske Ret i, at »der var megen Misundelse og Mistillid paa Bunden«. ¹⁷⁾

Det havde været Grev Frijs særlig magtpaaliggende at finde en god Afløser som Udenrigsminister. Ministeriet Holstein blev med Hensyn til Udenrigspolitikken saa god en Arvtager, som Grev Frijs kunde ønske sig, og for saa vidt var det noget urimeligt, at Frijs havde været imod, at Holstein selv forenede Udenrigsministerportefeullen med Konseilspræsiediet, hvad han havde haft Lyst til og nødtigt opgav. ¹⁸⁾ Det var dog næppe af principielle Grunde, at Frijs modvirkede Holsteins Ønske, men fordi han havde følt sig overbelastet ved sine to Portefeuller. Men maaske var Holstein ham for livlig; Krieger, der mente, at Frijs forhindrede Holstein i at blive Udenrigsminister, sagde, at Holstein vilde »snakke altfor meget, løst og fast«, og »snakke sig fast med de Fremmede«. ¹⁹⁾ Det, som vi kender til Holsteins Udtalelser og Optræden i denne Periode, tyder imidlertid ikke paa, at der var nogen Fare for en saadan uheldig Optræden. Da den Krise, man havde ventet og frygtet, hastigere end forudset brød ud og bragte Danmark i en saare alvorlig Stilling, vaklede Holstein ingenlunde, men blev i Ministeriet det faste Bolværk mod den voldsomme Stemningsbølge, som Grev Frijs havde været bange for i en saadan Situation skulde overskylle Landet. Da Holstein ikke blev Udenrigsminister, maatte han efter Sagens Natur under de udenrigspolitiske Forhandlinger træde ganske anderledes i Baggrunden, end Grev Frijs havde gjort, selv om de personlige Egenskaber hos den Mand, der blev Udenrigsminister, gav Anledning til, at Konseilspræsidenten, mere end det ellers vilde have været rimeligt, tog Affære. I de daglige Forhandlinger om Udenrigsstyret dukkede Holstein ikke frem; men under den store Krise i Sommerens Løb blev det ham, der indenfor Ministeriet tog Têten. Han repræsenterede paa afgørende Maade den Politik, som Grev

Frijs og P. Vedel havde tilrettelagt, og drog fuldt ud Konsekvenserne af den.

Under Forhandlingerne om Ministeriets Dannelse var det baade for Frijs og for Holstein en afgjort Sag, at ingen af de gamle nationalliberale Førere eller overhovedet nogen, der havde haft Lod og Del i den Udenrigspolitik, der havde ført til Katastrofen i 1864, burde overtage Udenrigsministeriet; der maatte ikke skabes Indtryk af, at de Doktrinæres politiske Syn paany kom til at beherske dansk Udenrigspolitik; det var allerede galt nok, at disse Mænd fra før 1864, særlig Hall og Krieger, der havde indtaget en fremskudt Stilling i Kampen for Novemberforfatningens Tilblivelse og Gennemførelse, paany kom ind i Regeringen. Det var rigtigt, naar Krieger ved Ministerskiftet skrev til en Ven, at det »krøb i mange Godsejere; saalængehavdedegaaetogskjældt de Doctrinære ud; men i Politiken gjælder det paa visse Punkter ikke at have for god Hukommelse«.²⁰) Fra Godsejerkredsen maatte den nye Udenrigsminister hentes. Grev Frijs mente, »at Enhver, der behøvedes, uden Videre, forsaavidt han hørte til den bedste Deel af Godseierne, af ham maatte kunne udcommanderes til Tjeneste«;²¹) men det faldt ham dog svært at finde en passende Mand.

Straks da Grev Frijs indgav sit Ministeriums Demission, havde Kong Christian spurgt, om P. Vedel ikke kunde blive Udenrigsminister. Grev Frijs havde, efter hvad han samme Aften fortalte Vedel,²²) svaret, at det vilde være »Synd«, thi Vedel vilde kunne gøre mere Nytte ved at bevare Traditionen. Der blev ikke videre Tale derom, og Vedel vilde utvivlsomt den Gang som ved senere Lejligheder have sagt nej.

Det havde været paa Tale at faa Grev Frederik Moltke-Bregentved (1825—1875) ind i Ministeriet som Udenrigsminister, forøvrigt ogsaa som Konseilspræsident; Grev Holstein havde næret Ønske herom.²³) Moltke var en tiltalende, beskeden og ogsaa af de Nationalliberale vellidt Godsejer, men han var sygelig og i Udlandet, da Ministerkrisen stod

paa. Under Forhandlingerne holdt baade Krieger og Frijs paa, at Konseilspræsidiets ikke maatte forbindes med Udenrigsministeriet, og Krieger vilde heller ikke have det forbundet med Krigsministeriet.²⁴⁾ Da hverken Krieger eller Frijs, hvis Meninger vistnok tilsidst blev bestemmende, vilde have Holstein til Udenrigsminister, blev, som Krieger udtrykte sig, den »grundhæderlige« Rosenørn-Lehn »af Frijs sat ind i Udenrigsministeriet.«²⁵⁾ Frijs an saa ham for »en af vore bedste Patrioter«²⁶⁾ og sagde, at han ikke kunde ønske sig nogen bedre, idet Rosenørn »baade var en fornem og en distingueret Mand, — en Individualitet med tiltalende milde Former og dog forsynet med den fornødne Carakteer«.²⁷⁾ Frijs maa dog have været klar over, hvor lidet betydelig en Mand Rosenørn var; men han vidste, at Rosenørn vilde handle i samme Aand som han selv og vilde støtte sig til Vedel, hvis Raad var en Hovedbetingelse for, at Danmarks Udenrigspolitik kunde føres ad de rette Veje.

Baron Otto Ditlev Rosenørn-Lehn (1821—92) var en meget rig Godsejer, anset som Landmand og Administrator, afholdt paa sin Egn og af sine Standsfæller. Hans sociale Position og Deltagelse i det lokalpolitiske Liv paa Lolland-Falster havde 1864 ført ham ind i Landstinget. Der havde han ikke spillet nogen Rolle, havde overhovedet ikke lagt betydelige Egenskaber for Dagen, men var respekteret for sin Vederhæftighed og den Offervillighed, han ofte viste, ikke mindst hvor det gjaldt om at fremme kunstneriske Formaal, for hvilke han nærede levende Interesse. Opfordringen til at overtage Udenrigsministerportefeuillen forbavsende ingen mere end ham selv; han gjorde stærk Modstand, og Grev Frijs maatte lægge meget Pres paa ham.²⁸⁾ Han tog mod Stillingen af Pligt, og selv om den mere selskabelige, repræsentative Side nok efterhaanden gav ham nogen Tilfredsstillelse, var det formentlig væsentlig Pligtfølelse, der afholdt den meget tilbageholdende Mand, der vel forstod sine Evners Begrænsning, fra hurtigt at trække sig tilbage.

Rosenørn var en ganske forstandig Mand, arbejdsom og samvittighedsfuld; men han var uden større politisk Indsigt, havde slet ingen Evne til at føre Ordet i Skrift eller i Tale eller til at lede en politisk Forhandling eller Samtale; han havde svært ved at udtrykke sig klart og koncist. Desuden var han hæmmet af Mangel paa Selvtillid. Forudsætningen for, at han overhovedet kunde være Udenrigsminister, var foruden hans sociale Position og store Elskværdighed, at han bag sig havde P. Vedel. Straks efter sin Tiltrædelse havde Rosenørn aabent sagt til Vedel, at naar han var gaaet ind i Ministeriet, var det væsentlig, fordi han stolede paa hans Hjælp.²⁹⁾ Det gik, som Grev Frijs havde haabet; Rosenørn lod sig lede af den Raadgiver, der var efterladt ham. Men medens Grev Frijs havde været en kraftig Personlighed, der kunde give sin Direktørs kloge Tanker selvstændigt Udtryk og var i Stand til at føre enhver Forhandling med danske Politikere eller fremmede Diplomater, hvor der krævedes Aandsnærværelse og Smidighed, evnede Rosenørn-Lehn slet ikke dette. Derved opstod naturligvis Vanskeligheder, særlig i den første Tid, før Rosenørn opnaaede en vis Rutine, som i nogen Grad kunde dække over hans Uformuenhed. Et Indtryk af, hvor stor denne var i disse første Maaneder, giver en Beretning fra den roligt dømmende og vel underrettede østrigske Gesandt, Baron Carl von Eder. Han skrev den 4. August 1870,³⁰⁾ da Ministeriet havde fungeret i to varme Sommermaaneder, at den i Almindelighed vel ansete Baron Rosenørn aldrig havde forsøgt sig i den Styrelsesgren, han nu ledede. »Han har den Vane altid at være søvnig og at hævde, at det er trykkende hedt. Kun naar han, der har stor Forkærlighed for Kunst, taler om Metoper og Triglypher, synes hans Øjne mig at faa ganske lidt mere Liv. Retter man et politisk Spørgsmaal til ham, er han saa overrasket, som om der var tilstødt ham noget ganske uforudset«. Det kunde da hænde, at han rødmede som en Jomfru, til hvem der stilles en ikke ganske

W. M. M. M. M. M.

passende Opfordring; han svarede, at han ikke vidste noget, og gav sig til at tale om den trykkende Hede. Overfor den meget elskværdige Hr. von Heydebrand, med hvem det var særlig vigtigt at staa paa en god Fod, havde Rosenørn svært ved at finde en utvungen Form, der kunde lette de ikke altid lige behagelige Forhandlinger.³¹⁾ Det blev efterhaanden klart, ogsaa for de fremmede Diplomater, at Rosenørn kun kunde klare sig, fordi han havde Vedel, og denne blev fra nu af Udenrigsministeriets virkelige Leder. Hvor han ikke raadede, skyldtes det ikke Rosenørn-Lehn, men Indflydelse fra andre Ministre eller fra Hoffet. Enhver indviet vidste, hvordan Forholdet var; men Raronens elskværdige Egen-skaber og Vedels store Autoritet gjorde det muligt, at man i hele toogtyve Aar kunde holde det gaende. Det tjener til Ære for den gennemretsindige Rosenørn, at han tog denne ejendommelige Situation uden Misstemning mod sin Direk-tør; der var det loyaleste og bedste Forhold mellem dem.

Efter Ministerskiftet i Maj 1870 kunde man med Rette udtale, at den danske Udenrigspolitik blev uforandret. Dette maatte siges med Eftertryk, thi Navnene paa de gamle nationalliberale Førere havde endnu i mange Øren »en slet Klang«. ³²⁾ Den engelske Ambassadør i Berlin, Lord Loftus, »gik bag over ved at høre, at Hall var en af de nye Mini-stre«. ³³⁾ Mohrenheim fortalte Vedel, at Corps diplomatique mente, »at Hall var Sjælen i Kabinettet og navnlig vilde ud-øve en meget betydelig Indflydelse paa Udenrigsbestyrelsen«; det vilde være til Skade, om den Opfattelse satte sig fast; og hvis man nu med det første gjorde noget i det sles-vigske Spørgsmaal, vilde det straks hedde sig, at det var en Virkning af Halls Indtræden, og at Hensigten var at frem-kalde en Konflikt mellem Preussen og Frankrig. ³⁴⁾ Andre havde overfor Vedel fremhævet det uheldige i, at Rosenørn-Lehn var Ejer af Godser i Slesvig. Overfor den franske Ge-sandt havde Heydebrand ladet nogle Ord falde, der tydede paa, at ikke alle var helt tilfredse med, at Hall igen kom

frem. Man mente øjensynlig, at der var Fare for en ultra* national dansk Udenrigspolitik, naar Hall styrede »bag Holstein«. ³⁵⁾ Vedel søgte at afsvække denne Opfattelse ved at fremhæve, at Hall hverken kunde eller vilde blande sig i Udenrigsministeriets Sager, at baade Hall og Krieger var Fagministre, at Rosenørn vilde fortsætte Grev Frijs' Politik uforandret og ikke følge andre Meninger end sine egne. Han kunde henvise til, at det netop var Grev Frijs, der havde sørget for, at Rosenørn blev hans Efterfølger. ⁸⁶⁾ Men Vedel var klar over, at der her laa en Vanskelighed, som i et givet Øjeblik kunde faa Betydning. Han sagde til Rosenørn, at Hall saa vidt mulig burde »effacere sig«, og at Ministeren navnlig helst »maatte undgaae at lade Hall fremtræde i sine Samtaler«. Det samme vilde Vedel selv sige baade til Hall og til Krieger. ³⁷⁾ Overfor den franske Gesandt, St. Ferriol, udtalte Rosenørn sig ogsaa paa en Maade, der sigtede til at afvæbne Ængstelsen for Halls Indflydelse. ³⁸⁾

Mohrenheim synes ikke at have næret nogen Uro for, at Hall vilde ændre den udenrigspolitiske Linje, der var blevet fulgt af Grev Frijs. Han søgte energisk overfor sin Regering at slaa det Rygte ned, at Hall skulde være Sjælen i det ny Ministerium og kun havde nøjedes med en mindre vigtig Ressort for bedre at skjule sine Hensigter og undgaa det Anstød, som Mindet om hans Fortid kunde vække. Mohrenheim mente at have Sikkerhed for, at Hall, selvom han virkelig havde faaet Ledelsen, ikke vilde følge nogen anden Politik end den maadeholdne og besindige, der ene stemte med Landets Interesser, og at Hall iøvrigt var fast besluttet paa at holde sig ganske udenfor Udenrigspolitikken. Hans Udnævnelse skyldtes udelukkende indrepolitiske Aarsager; Minister-skiftet betød efter Mohrenheims Mening, at de gamle Højregupper, Godsejere og Nationalliberale, var gaet fuldstændig op i ét stort konservativt Samlingsparti med Godsejergruppen, der helt satte sit Præg paa Ministeriet Frijs, som Kærne. Hall og hans Meningsfæller bragte de ældre Konservative et værdi-

fuldt Tilskud af Intelligens, Viden og Erfaring og vilde fremtidig gøre fælles Sag med dem i alle politiske Spørgsmaal, baade indre og ydre, med den af Frijs angivne Politik som Program. Den Tanke, at Hall, Krieger og Fenger skulde kunne gentage Fejltrin, begaaede i en Fortid, der var ganske forskellig fra den nuværende Tid, afviste han som taabelig. Det var hans Opfattelse, at de nationalliberale Førere vilde drage Lære af Fortiden, og at de Frijs'ske Traditioner vilde blive fortsat. Grev Frijs' Udenrigspolitik havde været præget af den Besindighed, der fandt Udtryk i en rent passiv Holdning, idet man havde opgivet enhver Tanke om at genvinde det tabte og at faa en retfærdig Løsning af det slesvigske Spørgsmaal. Mohrenheim ansaa det for sin Opgave at fastholde det ny Ministerium ved denne Politik, at hindre ethvert Initiativ og at bestræbe sig for at fjerne Illusioner, som kunde føre bort fra Tanken om en Udsoning med Preussen.³⁰⁾ Mohrenheim skulde, før han anede det, komme til at bruge sine Kræfter i denne Retning og skulde tillige faa at se, at hans Opfattelse af de nationalliberale Ministres Holdning var forhastet.

Af de Spørgsmaal, der laa til det nye Ministerium, var det nordslesvigske det mest paatrængende.⁴⁰⁾ Hvis Rosenørn var fremmed for dets Enkeltheder, saa havde til Gengæld Justitsminister Krieger hele sit Liv sysselsat sig dermed, og gennem Vedel havde han fra Dag til Dag i den foregaaende Tid fulgt dets Udvikling. Ogsaa Hall og Fenger var dybt interesserede deri. Hurtigt efter Ministerskiftet blev det aftalt, at Vedel skulde udarbejde en samlet Fremstilling af, hvorledes Sagen hidtil var forløbet.⁴¹⁾ Den skulde tjene til Orientering for Rosenørn og de øvrige Ministre og som Grundlag for de Overvejelser, man snart maatte ind paa, før man afgjorde, om man kunde forsvare vedblivende at holde sig passiv, eller om man burde prøve under en eller anden Form at faa Forhandlingerne med Preussen i Gang igen. Grev Frijs havde nærmest hældet til den Anskuelse, at

man ret snart vilde blive nødt til at bringe Sagen paa Bane, og havde bl. a. givet dette Udtryk overfor den franske Gesandt;⁴²⁾ men man var dog ikke kommet til noget endeligt Resultat, da han forlod Udenrigsministeriet. Den urolige europæiske Situation gjorde i alt Fald en nøje Prøvelse nødvendig, og i det nye Ministerium havde man Indtrykket af, at der i de interesserede Kredse i Landet var voksende Utaalmodighed. De samme Krav, som Krüger havde stillet til Frijs, fremsattes efter Ministerskiftet paany; Tanken om en Henvendelse til Napoleon III var ikke opgivet, skønt der fra fransk Side til rette Vedkommende var sket en bestemt Henstilling om ikke at forsøge noget saadant.⁴³⁾

Denne Henstilling var kommet igennem den franske Konsul i Kiel, Alfred de Valois, der i særlig Grad interesserede sig for det nordslesvigske Spørgsmaal. Krüger og Ahlmann havde Forbindelse med ham, og i Slutningen af 1869 havde de spurgt ham til Raads om den paatænkte Pariserrejse. I Overensstemmelse med tidligere Ordre havde han fra raadet.⁴⁴⁾ I Dagene omkring 1. Juni 1870 foretog Valois en Slags Orienteringsrejse rundt om i Nordslesvig og udforskede baade af nationalpolitisk og militærpolitisk Interesse Stemningen. I Sønderborg traf han Ahlmann, paa hvem han satte megen Pris, og Ahlmann meddelte, at Krüger nu atter tænkte paa at rejse til Frankrig. Først vilde Krüger til København for at bevæge den danske Regering til »at afbryde de latterlige Forhandlinger med Preussen« og »føre en national Politik«; derefter vilde han om en tre Ugers Tid til Paris, hvor han haabede at kunne faa Moltke-Hvitfeldt autoriseret til at forestille ham som Nordslesvigs Repræsentant for Kejser Napoleon, hvis Raad han derefter vilde følge. Valois indberettede dette, idet han fremhævede, at der var Tid nok til at fraaade Rejsen, hvis Gramont fandt Pariserbesøget ubelejligt. Den 20. Juni fik han⁴⁾ Ordre til at hindre Besøget; det vilde ikke være mere belejligt nu end tidligere. Valois sendte derefter ved en Mellemand

Krüger Bud og haabede, at Planen vilde blive opgivet; han vidste, at Krügers nærmeste Venner var imod den.⁴⁵⁾

Sidst i Juni Maaned var Krüger atter i København og havde Samtaler med de Mænd, der i April havde drøftet Sagen, saasom Lehmann, Ploug, Klein, Bille, D. B. Adler og Madvig, samt med Ministrene Hall, Fenger og Rosenørn.⁴⁶⁾ Han var trods alt stadig fast besluttet paa at rejse til Paris, ganske uanset om dette Skridt i Preussen blev opfattet som Højforræderi og paadrog ham Fængselsstraf. Han mente ikke at kunne stille sig til Genvalg ved Valget til den nordtyske Rigsdag i September Maaned uden at have været i Frankrig.

Vedel og Udenrigsministeriet skiftede naturligvis ikke Stilling til Pariserrejsen, men tog med Forsigtighed paa Sagen for ikke at fremkalde en Eruption fra Krügers Side, ogsaa fordi der var Tegn til, at Spørgsmaalet kunde faa Betydning i dansk indre Politik. Krügers urolige Færden i København syntes at øve en vis Virkning. »De ældre holdt ham tilbage; de yngre talte ham noget efter Munden«, mente Krieger. I Folketinget, hvor de forskellige Venstregrupper stod i Begreb med at samle sig i »Det forenede Venstre« for at gaa løs paa det ny Ministerium, var der Tendenser til at holde et Gilde for Krüger, og det saa ud til, at der indenfor den I. A. Hansenske Del af Venstre var Tanker om at benytte Regeringens Passivitet i Spørgsmaalet om Art. V til et Angreb. Venstres nye Interesse for Nordslesvig bevirkede, mente Krieger den 22. Juni, at der endog var Tale om en Interpellation fra den Kant om Regeringens Stilling til Forhandlingerne om Art. V. Rigsdagssamlingen var imidlertid ved at ebbe ud; før Afslutningen den 1. Juli blev disse Planer, om de overhovedet har været alvorlige, ikke sat i Værk.

Uro var der imidlertid om det nordslesvigske Spørgsmaal, og Regeringen maatte være forberedt paa, at der under den ene eller den anden Form kunde blive rettet Spørgsmaal

til den. Sidst i Juni var P. Vedel naaet til samme Antagelse som Grev Frijs tidligere paa Aaret, at man i Eftersommeren 1870 blev nødt til at gøre et eller andet. Mohrenheim ytrede — i Overensstemmelse med sin Opfattelse, at Danmark burde afholde sig fra ethvert Initiativ — Betænkelighed ved et saadant Skridt. Den Tillid, som han straks efter Minister-skiftet havde nærret til de nationalliberale Ministres Holdning, begyndte saa smaat at rokkes. »Saalænge Frijs var Udenrigsminister, holdt Danmark sig stille«, havde han sagt, »men saasart han var gaaet af, begyndte Uroen igjen.« Ogsaa Halls Skandinavisme fremhævede Russeren.⁴⁷⁾ Alligevel fastholdt man Tanken. Den 22. Juni, i de Dage da Vedel syslede med Udarbejdelsen af Oversigten over det nordslesvigske Spørgsmaals Historie efter 1864, skrev han til Quaade herom. Han var endnu ikke paa det rene med, hvilke Skridt den danske Regering burde tage, om man skulde vende sig direkte til Preussen for at opnaa en Genoptagelse af Forhandlingerne eller anmode de venligsindede Magter om deres bona officia. Det gjaldt om at finde det rette Grundlag for Henvendelsen. Vedel bad Quaade meddele ham sin Mening, før Sagen kom til alvorlig Drøftelse, naar han i første Halvdel af August kom hjem fra en fire Ugers Badekur i Norge.⁴⁸⁾

Saaledes var det centrale Spørgsmaal i dansk Udenrigspolitik kun foreløbig stillet i Bero, da der efter Rigsdags-samlingens Afslutning først i Juli var begyndt at brede sig Sommerferiestemning over Regeringskredsene. Man søgte i indre som i ydre Politik Pusterum før de nye Anstrængelser, som Efteraaret med Rigsdagens fornyede Sammentræden og det nys sammensluttede Forenede Venstres Angreb kunde foranledige.

Flere af Regeringens Medlemmer tog Ferie. Den 1. Juli tog Krigs- og Marineminister Haffner til Karlsbad. Hans Ministerier passedes formelt af Konseilspræsidenten, reelt var den energiske Direktør i Krigsministeriet, Oberst Chr.

Thomsen, den ledende; han havde haft en væsentlig Del i Gennemførelsen af Hærloven 1868 og stod Raasløff nær.⁴⁹⁾ Den 2. Juli rejste Rosenørn-Lehn til Orebygaard paa Lolland; den 6. tog Indenrigsminister Fønnesbech Ferie. Naar han ved Maanedens Slutning kom tilbage, vilde Finansminister Fenger tage fri.⁵⁰⁾

Den 9. Juli slap P. Vedel af Sted til Norge. Han var overtræt, idet han, som før nævnt, i de foregaaende Maaneder, ved Siden af sit sædvanlige store Arbejde i Udenrigsministeriet, hvor han var den eneste politiske Kraft, havde været brugt af Grev Frijs ved vanskelige Forhandlinger med Rigsdagen, derimellem ved dem, der i Maj førte til Minister-skiftet. Siden havde han maattet orientere den ny Udenrigsminister. Endnu kunde han vanskelig undværes, men hans Læge havde forlangt, at han i 4 Uger skulde være ved Grefsen Bad i Norge for at sikre sig mod Gentagelse af en alvorlig Brystbetændelse, han for ikke længe siden havde gennemgaaet, saa meget mere som han i de sidste Aar flere Gange havde været syg. Han vilde have rejst allerede sidst i Juni, men Rosenørn vilde ikke af med ham, før Rigsdagen var hjemsendt, og før han selv havde haft et Par Ugers Ferie.⁶¹⁾ Snarest muligt og straks efter Afslutningen af den omtalte Fremstilling af den nordslesvigske Politik tog han bort. Rundt om fra indløb Orlovsbegæringer fra Gesandter; Falbe fra Wien, Bille-Brahe fra Florens, Vind fra St. Petersborg var alle i Danmark. Hoffet opholdt sig paa Fredensborg, de to gifte Kongedøtre, Prinsesse Alexandra af Wales og Storfyrstronfølgerens Hustru Dagmar, var kommet hjem; deres Ægtefæller ventedes. Kong Christians Svigerinde, Frederik VI's Datter Hertuginde Wilhelmine af Glücksborg, Hertug Carls Hustru, var i Besøg. Ferien var inde.

Men allerede da Vedel rejste, var den store Krise, fremkaldt ved den hohenzollernske Kandidatur, nær sit Udbrud.

IL Krisen.

Den 21. Juni havde Quaade skrevet, at der, i det mindste tilsyneladende, herskede en saadan Stilhed i Politiken, at han intet vigtigt havde at melde.⁶²⁾ Den 6. Juli omtalte han den Vending, den spanske Tronfølgesag havde taget ved den hohenzollernske Kandidatur, men uden at tillægge den større Betydning.⁶³⁾ I de følgende Dage antog det tysk-franske Mellemværende alvorlige Former. Den 9. Juli, før sin Afrejse, lagde Vedel dog ikke saa stor Vægt derpaa, at han mente at burde blive hjemme; han bad kun Rosenørn, hvis den spanske Sag skulde antage større Dimensioner, straks at sende Kammerherre Falbe tilbage til Wien.⁶⁴⁾ Men næppe var Vedel borte, før Situationen med hver Dag og Time tilspidsedes. Den 8. havde Quaade i et privat Brev, der vel kom Rosenørn-Lehn i Hænde den 10., meddelt, at man skulde være varsom med at tillægge Striden for stor Betydning. Han mente, at Stormen vilde trække over, men Situationen var vanskelig, der kunde af sig selv, baade mod den ene og den anden Parts Vilje, vokse Ting frem, som ingen blev Herre over.⁶⁵⁾ Den 11. Kl. 3 om Eftermiddagen skrev Grev Holstein til sin Hustru, at »det spanske Spørgsmaal bragte alvorlige Skyer paa Himlen, hvis Udbrud var uberegneligt«, og om Aftenen Kl. 10's fortsatte han Brevet og skrev nu, at »det saa meget farligt ud i Verden og vores Stilling kunde let blive høist betænkelig«.⁶⁶⁾ Den sidste i høj Grad pessimistiske Udtalelse beroede sikkert paa, at der henimod Aften var kommet et Telegram fra Moltke-

Hvitfeldt i Paris, der meddelte, at Krigsfaren betragtedes som overhængende.⁷⁷⁾ Den 12. meldte Quaade, at det begyndte at se noget alvorligt ud, men han tilføjede under Indtryk af de sidst indløbne Efterretninger fra Ems om, at Benedetti var blevet vel modtaget af Kong Wilhelm, at de fleste endnu haabede paa et fredeligt Udfald af den opstaaede Differens.⁷⁸⁾ Den 13. Juli, den Dag da de sidste Samtaler i Ems fandt Sted mellem Kong Wilhelm og Benedetti, og da Bismarck om Aftenen under Middagen med Moltke og Roon udsendte sin skæbnsvangre Omredaktion af Abekens Depeche fra Ems, var man i København som overalt i Europa usikker om, hvorvidt det blev Krig eller Fred. Den 14., da »Emserdepechen« om Morgenen blev bekendt i Paris, og Spændingen dér naaede sit Højdepunkt, meldte Moltke-Hvitfeldt, at Krigen sandsynligvis vilde blive erklæret straks,⁷⁹⁾ og Quaade skrev, at nu var al Udsigt til Fred rimeligvis fjernet, for ikke at sige ganske tilintetgjort.⁶⁰⁾

At det forholdt sig saaledes, blev hurtigt klart; fra den 13. Juli maatte den danske Regering forberede sig paa de alvorligste Muligheder. Befolkningen var i Spænding, og den danske Presse, i nøje Overensstemmelse med Stemningen hos den overvejende Del af Folket, lagde ikke Skjul paa sin Glæde over, at den Krig nu omsider var nær, af hvilken man ventede en retfærdig Oprensning for Nederlaget i 1864. Allerede den 8. Juli havde Quaade skrevet til Rosenørn, at han frygtede, at Danmarks Stilling vilde blive meget mislig, hvis en alvorlig Storm brød løs.⁶¹⁾ Den 12. henstillede han i et privat Brev⁶²⁾ til sin Regerings Overvejelse, hvor betænkeligt det kunde blive, hvis den danske Presse nu fremkom med letsindige Udtalelser. Han kunde forstaa, at Pressen i Danmark ønskede en Krig mellem Preussen og Frankrig. Den ventede, at Frankrig vilde sejre, og det var jo muligt, at det vilde gaa saaledes, men hvad man skrev i de danske Blade, gjorde intet til eller fra i denne Henseende;

hvis Frankrig ikke sejrede, og navnlig hvis det ikke sejrede aldeles afgjort, eller dersom Konflikten blev undgaaet, vilde krigeriske Artikler i ledende danske Blade efterlade en Gift i vort Forhold til Preussen, som det vilde være meget vanskeligt at fjerne, og som senere kunde være os til stor Skade uden nu at bringe os mindste Nytte. Quaade indrømmede, at han endnu ikke i de danske Blade havde fundet nogen Anledning til denne Bemærkning, men efter den Erfaring, han tidligere havde gjort, maatte han fremhæve, hvad der laa ham paa Hjerte; han fandt det forklarligt, om man i Danmark »ventede sig en Lægedom for vore egne Ulykker i en europæisk Katastrophe«.

Først flere Dage efter, at Krisen den 14. Juli var blevet akut, fandt Regeringen sig foranlediget til samlet at overveje den kritiske Situation. Vedels Fraværelse skabte Usikkerhed i Udenrigsministeriet, hvor Initiativet først og fremmest maatte ligge; Krigs- og Marineministerens Fraværelse var ligeledes uheldig.

Den 12. havde der været Ministermøde,⁸³⁾ men der foregik vistnok ingen samlet Drøftelse, toges ingen Beslutning; Stillingen syntes endnu altfor uklar.⁸⁴⁾ I de følgende Dage blev der hverken holdt Ministermøde eller Statsraad. Rosenørn var i Byen Torsdag den 14.,⁸⁵⁾ Fonnesbech kom til København Lørdag den 16., men Vedel, til hvem der var blevet telegraferet den 15. Juli eller maaske den 14. om Aftenen, naaede først København Søndag den 17. om Eftermiddagen. Haffner fik den 15. Hjemkaldelsestelegram i Karlsbad; men Trafikvanskelighederne i Tyskland forsinkede ham, saa han først over Stralsund-Malmø naaede København Mandag den 18. Betænkeligst var Vedels Fraværelse; Udenrigsministeriet kunde ikke overlades alene til Rosenørn. Krieger fulgte gennem de indstrømmende Telegrammer og Rapporter Krisens Udvikling; han modtog af den mest politisk kyndige i Udenrigsministeriet, Legationsraad William Frederik de Coninck, Referater af Henven-

delser, der fra den 14. begyndte at komme til Rosenørn fra de fremmede Gesandter; men det lidet, der skete, før Vedel indtog sin Plads i Ministeriet paa Christiansborg, var kun rent foreløbigt og henholdende.⁶⁶⁾

Den 14. Juli om Formiddagen havde Rosenørn for første Gang efter sin Hjemkomst fra Landet modtaget Corps diplomatique; men da den endelige Udgang af Krisen endnu ikke var sikret, kunde han indskrænke sig til at udtale sit Haab om en fredelig Udgang.⁶⁷⁾ Overfor den franske Gesandt, den dygtige og vel lidte Vicomte de St. Ferriol, havde Rosenørn dog ikke kunnet skjule sin Ængstelse for den Stilling, Danmark, militært svagt som det var, vilde komme til at staa i under en eventuel fransk-preussisk Krig. St. Ferriol havde i Tilknytning til en Ytring af Rosenørn om, hvilken Fordel Danmark kunde vente af Krigen, peget paa Frankrigs Stilling til Pragfredens Art. V.

Mange Spørgsmaal trængte sig paa, ikke blot de katastrofale Begivenheder i Tyskland og Frankrig, hvorom Telegraf og Post bragte Bud, men alskens Foreteelser i København og Henvendelser fra de fremmede Diplomater vakte Uro og krævede bydende en samlet Overvejelse. Stemningen i København som i hele Danmark var ophidset, alt var i Bevægelse, Rygter svirrede rundt, og det allermindste usædvanlige blev Udgangspunkt for fantastiske Kombinationer.

Den 14. Juli om Aftenen var Hertug Carl af Glücksborg, Kongens Broder, med Postdamperen »Freja« over Kiel-Korsør, uventet kommet fra Ems, hvor han havde brugt Badekur. Han vilde under de urolige Forhold hente sin Hustru paa Fredensborg, men allehaande Formodninger opstilledes om Hensigten med hans Ankomst fra det Sted, hvor de skæbnesvangre Forhandlinger havde været ført. Den følgende Dag opsøgte den gamle Helstatsmand og politiske Forfatter, Baron Constant Dirckinck-Holmfeld, der havde mange Forbindelser i Tyskland, baade Konseils-

præsidenten, Grev Holstein, og Hall og fortalte dem, at Overpræsidenten i Slesvig-Holsten, Baron Carl Scheel-Plessen, der med Postdamperen netop var kommet til sine sjællandske Godser, havde overbragt Kongen et preussisk Ultimatum; dette skulde gaa ud paa, at Danmark skulde erklære sin Neutralitet, men tillige formene Frankrig Adgang til Østersøen.⁶⁸⁾ Denne Nyhed var grebet ud af Luften; den 16. fik Krieger af Grev Frijs, der var kommet til København og havde set Kongen, at vide, at Christian IX hverken havde faaet Meddelelser af Piessen eller andetsteds fra.⁶⁹⁾ Den i Danmark altid vaagne Mistillid til Hertugdømmernes Overpræsident skabte naturligvis Tiltro til Historien om hans Mission, men han var ikke hos Kongen og rejste den 17. tilbage.⁷⁰⁾ Et Blad skrev om Hertug Carl, at denne, »vor Konges Broder, vort Lands svorne Fjende«, naturligvis var kommet »for at lokke vor Regering i en Fælde«. ⁷¹⁾

Et stærkt Vidnesbyrd om, hvor usikker den ny Udenrigsminister, uden Vedels Erfaring at støtte sig til, stod overfor Situationen, afgiver to Samtaler, han havde med den russiske Gesandt, Baron Mohrenheim, Torsdag den 14. og Fredag den 15. Juli.⁷²⁾ Mohrenheim anslog straks i den første Samtale den Tone, han fra nu af med stadig stærkere Eftertryk kom til at anvende. Skønt han endnu ikke havde modtaget Forholdsordre fra St. Petersborg, var han ikke i Tvivl om, hvilken Holdning han skulde raade Danmark til at indtage. Han konstaterede hos Rosenørn med Hensyn til Danmarks Stilling overfor Konflikten »visse Betænkeligheder og Forbehold«, der især bundede i Tanken om, at Danmark kunde lade sig sin Neutralitet betale ved at gøre den afhængig af, at Preussen opfyldte sine Forpligtelser i Henhold til Art. V. Mohrenheim søgte med Styrke at slaa disse »Illusioner« ned. Han mindede om, at den preussiske Regerings Hovedargument for at trække Sagen i Langdrag bestod netop i den moralske Umulighed af at beslutte sig

til nogensomhelst Indrømmelser, saa længe Preussen vedblev at befinde sig under en saa at sige kronisk Krigstrusel fra fransk Side. Bismarck havde forrige Sommer i en Samtale med Gortchacow fremhævet dette. At stille Betingelser i et Øjeblik, hvor denne Trusel var blevet til truende Virkelighed, vilde være at friste Preussen til selv at skaffe sig de Garantier for sin Sikkerhed, som dets Nabo nølede med at give det godvilligt. Det vilde da være Danmark, der selv havde fremkaldt Angrebet fra preussisk Side, og det vilde derved retfærdiggøre et formelt og endeligt Afslag paa en Ordning af det slesvigske Spørgsmaal. Sandsynligheden talte for, at Preussen vilde blive den sejrende i Kampen, og Danmark vilde da ved en fjendtlig Holdning have sat Resterne af sin Eksistens paa Spil, medens derimod en rolig og upartisk Holdning vilde fjerne Preussens Mistro til det og kunde »skaffe det meget reelle Fordele« ved Freden, naar Preussen havde faaet fuld Bevægelsesfrihed og ikke mere behøvede at frygte, at dets Ædelmodighed skulde blive tydet som Svaghed. Et sejrende Frankrig havde ikke Danmarks Hjælp behov, og bukkede det under, vilde Danmark ikke være i Stand til at redde det Mohrenheim bad Rosenørn nøje overveje disse Betragtninger, som han kun fremsatte udfra Hensynet til Danmarks Vel.

Dagen efter, Fredag den 15. Juli, søgte han paany Rosenørn og kunde nu konstatere »fuldstændig Overensstemmelse i Synspunkter«. ⁷³⁾ Efter hvad han hævdede og senere fastholdt overfor sin Regering, bemyndigede den danske Udenrigsminister ham til at give denne Meddelelse om »den Beslutning, som i Henhold hertil vilde blive taget«. Umiddelbart efter afsendte Mohrenheim gennem sin Kollega i Berlin, Oubril, et Chiffertelegram til Gehejmerraad Westmann, der i Fyrst Gortchacows Fraværelse ved et tysk Bad fungerede som Ruslands Udenrigsminister; det fastslog, at Danmark var besluttet paa i alle Tilfælde at iagttage den stren-

geste Neutralitet. Regeringen haabede, at denne vilde blive respekteret af de krigsførende og regnede paa Anbefaling fra de venligsindede Magter for at opnaa dette.⁷⁴⁾

Vi skal senere se, hvilke Skridt dette Telegram fremkaldte fra russisk Side.

Det er saare sandsynligt, at Rosenørn overfor Mohrenheim i Samtalen den 15. har udtalt, at Danmark vilde opretholde streng Neutralitet. Han har vistnok udtalt sig paa lignende Maade til den engelske Gesandt, Sir Charles Wyke, der den 16. Juli skrev til sin Regering, at den danske Regering »naturligvis vilde gøre sig al Anstrengelse for at opretholde en streng Neutralitet.«⁷⁵⁾ Samtidig med at han skildrede de Indtryk, som Frankrigs Krigserklæring havde gjort i København, og de Sympatitilkendegivelser for Frankrig, der havde fundet Sted, tilføjede Wyke, at det, da Befolkningen var meget ophidset, kunde blive noget vanskeligt for Regeringen at forhindre preussisk-fjendtlige Demonstrationer, som Preussen sandsynligvis vilde drage Fordel af, hvis det passede i dets Kram.

Rosenørn maa paa dette Tidspunkt have vidst, at det var Kongens bestemte Ønske at fastholde Neutraliteten, og han har da, paavirket af Mohrenheims indtrængende Forestillinger, ladet sig bevæge til at udtale sig i denne Retning og opgivet, i alt Fald foreløbig, at tilkendegive sit første Standpunkt: at Preussen maaske burde bringes til at købe Danmarks Neutralitet ved Indrømmelser i det nordslesvigske Spørgsmaal. En Fremhævelse af denne Betragtning var iøvrigt, uanset hvor meget eller hvor lidt man troede paa Gennemførligheden, ikke unaturlig i dette Øjeblik; Rosenørn var lige gennem Vedels Fremstilling af de foregaaende Aars Forhandlinger blevet bekendt med den Rolle, som Rusland siden Foraaret 1868 havde spillet i Sagen. Han kan dog naturligvis kun have fremsat en Udtalelse som sin personlige Mening, og der kan næppe være Tale om, at han

havde bemyndiget Mohrenheim til at meddele hans Ord til Regeringen i St. Petersborg som det samlede danske Ministeriums Standpunkt.

Paa lignende Maade, om end — som det synes — noget mindre kategorisk, udtalte Rosenørn sig overfor den franske Gesandt, da denne om Aftenen den 15. kom til ham. Torsdag den 14. om Morgen var »Emserdepechen« blevet kendt i Paris; Fredag den 15. havde Kamrene efter Erklæringer af Ministeriet Ollivier bevilget Krigskrediten. Samme Morgen havde Gramont sendt St. Ferriol et Chiffertelegram som Udtryk for Overvejelserne med Hensyn til Danmark, hvis geografiske og militær-politiske Stilling forlængst havde været inddraget i den Forberedelse af en eventuel Krig med Preussen, hvormed man i Paris havde sysselsat sig; Gramont bad Gesanden oplyse, hvilken Stilling Danmark efter hans Mening vilde indtage under en eventuel Krig.⁷⁰⁾ Dette Telegram havde St. Ferriol modtaget, før han om Aftenen Kl. 7 søgte Rosenørn. Overfor denne var han, efter hvad Krieger⁷⁷⁾ véd at berette, »ivrig, næsten paatrængende, men gjorde kun Spørgsmaal, havde intet Tilbud at gjøre; han talte som ami, ei som diplomate«. Hovedindholdet af hans Spørgsmaal var iflg. Krieger: Hvad vilde vi gøre, hvis Preussen begyndte med en Attaque paa København, f. Eks. til Søs eller ved at kaste Tropper i Land et Steds paa Sjælland? Det vilde være un cas de guerre. Hvad vilde vi gøre, hvis der kom Tilbud? Frankrig vilde ikke afgøre det slesvigske Spørgsmaal uden vor Medvirken; han haabede, at vi ikke ensidig vilde erklære os om de præussiske Tilbud. Rosenørn mente, efter hvad han sagde til Krieger, at have svaret undvigende ved at ytre, at det altid var behageligt at have nogen at kunne konferere med. Vi ønskede at forblive neutrale. »Ja,« sagde St. Ferriol, »men saa maatte det vedblive. Jeg haaber, at Deres Neutralitet vil være oprigtig og sympatisk mod os.« For Øjeblikket var han tilfreds; For-

holdene kunde jo rigtignok hurtig forandre sig — dans vingt quatre heures; det var jo ikke afgjort, at Preussen vilde respektere Neutraliteten.

Efter denne Samtale telegraferede St. Ferriol endnu samme Aften Kl. 9¹⁰ Svar paa sin Ministers Forespørgsel.⁷⁸⁾ Efter hans Mening vilde Danmark i Tilfælde af Krig bevare sin Neutralitet saalænge som muligt; det vilde kun bøje sig for et preussisk Angreb, som det ikke kunde afværge, hvis det da ikke fik Undsætning af et Hjelpekorps. Han gav Meddelelse om den Styrke til Lands og til Søs, hvormed Danmark eventuelt kunde støtte Frankrig. I Breve, dateret samme Dag,⁷⁹⁾ dvælede Gesandten ved sit stærke Indtryk af den danske Befolknings Sympati for Frankrig og dens Ængstelse for, at Preussen ved et pludseligt Overfald skulde bemægtige sig Hovedstaden; man havde indtil nu ikke truffet Forsvarsforanstaltninger; næsten hele Hæren var samlet i Lejren ved Hald i Jylland; Krigsministeren var borte. St. Ferriol paapegede, at det eneste, der kunde hindre et preussisk Kup, var, at der i det Øjeblik, Krigserklæringen udstedtes, laa en fransk Flaadestyrke i Østersøen. Han nævnte Hertug Carl af Glücksborgs Ankomst og de Formodninger, der knyttedes dertil, om at man ved Trusler eller Tilbud om territoriale Indrømmelser til Danmark i Slesvig søgte at knytte den danske Konge til Preussen. Gesandten troede dog ikke, at Formodningerne var rigtige.

Samtalerne med den russiske og franske Gesandt gav Rosenørn noget at tænke paa. Spørgsmaalet om Neutralitet paatrængte sig endnu stærkere, da der Lørdag den 16. fra Quaade kom et Telegram om, at den nederlandske Regering havde skyndt sig at erklære den strengeste Neutralitet, som den eventuelt vilde forsvare ved Vaabenmagt. Hr. von Thile havde udtalt, at Preussen vilde respektere denne Neutralitet. I Chiffertelegrammet tilføjede Quaade, at han, »hvis vi gjorde det samme som Holland«, mente, »Redaction forbeholdt, at vi burde tilføie, at en saadan Politik vilde blive

meget vanskelig ligeoverfor Opinionen. Derfor maatte man lette os den, om ikke ved Gjærninger, saa ved materielt sikkert Løfter om Reparation efter Krigen.«⁸⁰⁾ Der var hermed antydet det Program af stor Rækkevidde for Øjeblikkets Politik, hvorom Tanken allerede to Dage før havde været fremme i Rosenørn-Lehns Udtalelser til Mohrenheim, men som denne saa stærkt havde hævdet var uigennemførligt.⁸¹⁾

Lørdag den 16. havde vistnok alle de Ministre, der var i Byen, det vil sige hele Regeringen undtagen Fønnesbech og Haffner, forhandlet om Stillingen. De havde bestemt, at Lejren ved Hald, der var nær ved sin Opløsning, indtil videre skulde blive sammen⁸²⁾ og at en Eskadron af de Randers Dragoner skulde sendes til Kolding for at observere Sydgrænsen.⁸³⁾ Da der ikke er bevaret Breve fra Grev Holstein til hans Hustru fra Dagene mellem den 12. og 25. Juli, fordi Grevinden var hos sin Mand i København, har vi ikke umiddelbare Vidnesbyrd om Konseilspræsidentens Holdning, men Kriegers Optegnelser giver dog tydelig Besked. Holstein havde, fortæller Krieger, haft til Hensigt at lade »Berlingske Tidende« bringe en Neutralitetsartikel i sit Aftennummer,⁸⁴⁾ men da han havde nævnt det for de andre Ministre, »blev det standset«, og, som Krieger bemærker i sin Dagbog, til Holsteins Sorg blev Redaktøren af »Berlingske Tidende«, Etatsraad Knudsen, »for Fremtiden henvist til Vedel«.

Ved Femtiden blev Ministrene overrasket ved, at der fra Kongen kom Tilsigelse til Statsraad næste Dag, Søndag, Kl. 10. Hvad betød det?⁸⁵⁾ Det viste sig, at Kong Christian ønskede en øjeblikkelig Drøftelse af Spørgsmaalet om Neutraliteten, som var blevet aktuelt, da han Lørdag Morgen havde faaet Besøg af Kong Carl XV, der med sin Dronning netop var kommet til Bäckaskog i Skaane. Fra 15. til 19. Juli var Dronningen paa Fredensborg, medens Kongen var der fra 16. til 18. De kom for at besøge deres Datter, Kronprin-

sesse Louise, der var langt henne i sit første Svangerskab. Den 21. aflagde ogsaa Tronfølgeren, Prins Oscar, nogle Timers Besøg fra Sofiero.⁸⁶⁾ Medens Prins Oscar delte Christian IX's Bekymring og ventede Frankrigs Nederlag, var Kong Carl meget opstemt og stod, som det er blevet udtrykt, snarest i Spidsen for den i Sverige som i de øvrige nordiske Lande i Almindelighed stærkt franskvenlige Folkestemning. Han sysselsatte sig i høj Grad med Tanken om, at Sverige-Norge burde gaa ind i Krigen. Den svenske Udenrigsminister, Grev Wachtmeister, havde været paa Baderejse i Tyskland og havde, da Krisen opstod, anset det for sin Pligt at tage til Paris for at orientere sig. Derfra advarede han mod alle overilede Skridt.⁸⁷⁾ I Stockholm var Regeringen meget ængstelig for, hvad der kunde ske under den impulsive Konges Besøg i Danmark. Dette fik Udtryk i Telegrammer til Gesandten, Friherre Stedingk, i København. Da Kong Carl vilde besøge Væddeløbene ved Eremitagen, gjorde man fra Stockholm opmærksom paa Risikoen for Folkedemonstrationer. Besøget paa Eremitagen selve Ankomstdagen gav dog ikke Anledning til nogetsomhelst ubehageligt, og alting forløb udadtil roligt.⁸⁸⁾ Kong Carl lagde naturligvis ikke Skjul paa sin Stemning, men sagde foreløbig til Kong Christian, at han ansaa Neutralitet for det heldigste, og at han for sin Del var meget villig til at indgaa en Neutralitetsalliance med Danmark af lignende Art som den, man havde haft under Krimkrigen, og var overbevist om, at hans Ministerium delte denne Anskuelse, men havde ikke forhandlet med sine Ministre; Grev Wachtmeister var nu paa Vejen hjem. Bagved laa hos Kongen Tanker om, at der af Neutralitetsforbundet vel kunde udvikle sig en positiv Indgriben i Krigen paa fransk Side.

I Statsraadmødet paa Christiansborg, Søndag den 17. Juli Kl. 10 Formiddag, var alle Ministre til Stede undtagen den endnu ikke hjemkomne Haffner og Finansminister Fenger; hvorfor den sidste var forhindret, vides ikke.⁸⁹⁾

Kong Christian bragte straks Spørgsmaalet om Danmarks pinlige Situation paa Bane. Den strengeste Neutralitet, forudsat at den kunde holdes, var den heldigste; Kong Carl XV havde foreslaaet en Neutralitetsalliance mellem de nordiske Lande.

Den følgende Drøftelse, hvori alle de tilstedeværende Ministre deltog, drejede sig hovedsagelig om de to Hovedpunkter: Danmarks Neutralitet og en nordisk Neutralitetsalliance.

Kong Carls Forslag kom Ministrene aldeles overraskende og modtoges med stor Skepsis. Konseilspræsidenten fremhævede, at da der ikke havde været Forhandlinger derom med Ministrene, maatte disse først have Lejlighed til indbyrdes nøje at overveje Tanken, som var noget nyt, men som vistnok kunde være af stor Betydning. Hall ytrede, at i hvor høj Grad man kunde ønske at tilvejebringe en Neutralitetserklæring i Fællesskab med Sverige og Norge, saa viste dog tidligere Erfaringer — fra de fælles nordiske Neutralitetserklæringer i 1854, Sveriges Brud 1855 og Erindringen derom 1859 — at selv Tilvejebringelsen af en saadan Erklæring havde stødt paa Vanskeligheder ikke fra dansk, men fra den anden Side. Med disse Erfaringer vilde det dog vistnok i ethvert Tilfælde være nødvendigt, at den svensk-norske Regering i den korrekte Form gjorde bestemte Skridt. I selve Ønsket om at kunne bevare den strengeste Neutralitet, hvis det skulde komme til Krig, troede Hall, at Ministeriet var fuldstændig enig med Kongen.

Rosenørn-Lehn bemærkede, at det ogsaa var hans Overbevisning, at Neutraliteten var det Maal, man skulde tilstræbe; men først naar der forelaa en bestemt Udtalelse om, at Krigen var erklæret, maatte det blive Genstand for nærmere Forhandling, i hvilken Form og hvorledes en Neutralitetserklæring vilde være at udstede. Udenrigsministeren tilføjede, at han i de sidste Dage havde haft Samtaler med flere af de fremmede Gesandter, og at navnlig den russiske

Gesandt paa det allerbestemtteste havde tilraadet Danmark Neutralitet. Den franske Gesandt havde paa given Foranledning sagt, at han var tilfreds med en Udtalelse fra dansk Side om, at man vilde holde Neutraliteten, og havde forsikret, at den vilde blive respekteret fra Frankrigs Side. Den sidste Udtalelse til Rosenørn-Lehn nævnte St. Ferriol iøvrigt ikke i sit Referat til Paris af disse Dages Samtale med den danske Udenrigsminister.⁰⁰⁾

Medens Indenrigsminister Fønnesbech blot erklærede, at han delte sine Kollegers Mening om Ønskeligheden af at bevare en neutral Stilling, saa ytrede Krieger sig noget udførligere. Han, der, som det vil erindres,⁰¹⁾ havde været imod, at det officielle Blad, »Berlingske Tidende«, Lørdag Aften bragte en »Neutralitetserklæringsartikel«, gjorde, efter hvad han noterede i sin Dagbog, opmærksom paa, hvor nødvendigt det var ligeoverfor Sverige at iagttage den strengeste Form, og sagde, da det oplystes, at Grev Wachtmeister var i Paris, at han burde bringe Sagen frem. Yderligere fremhævede Krieger, at ingen tvivlede om, at Situationen var i højeste Grad alvorlig, og at alle var enige i, at det var ønskeligt ikke at kaste os ind i en Krig, hvis Udfald vi ikke kunde beregne.⁰²⁾ Men alt stod endnu saa usikkert, og Situationen vekslede saa hurtigt, at det i Øjeblikket ikke var muligt at sige andet, end at det var Regeringens Opgave ikke letsindigt at tage nogen Beslutning.

Med disse Udtalelser betragtede Statsraadet dette Spørgsmaal som foreløbig uddebateret og henvist til videre Drøftelse mellem Kongerne. Søndag Morgen den 17. Juli rejste Carl XV tilbage over Sundet.

I Statsraadet havde Kongen yderligere bemærket, at vi ved Siden af at stræbe hen til at holde os saa neutrale, som det stod i vor Magt, tillige maatte være saa forberedte paa, hvad der kunde komme, som vore Forhold tillod det. Hertil svarede Konseilspræsidenten, der fungerede som Krigs- og Marinemister, medens Haffner var fraværende, at man

naturligvis i Ministeriet havde overvejet, hvorvidt det vilde være rigtigt at gøre forberedende militære Skridt m. H. t. de Farer, der kunde opstaa.

Man var imidlertid kommet til det Resultat, at saalænge man endnu ikke vidste, om Krigen officielt var erklæret, kunde der ikke antages at være saa overhængende Fare, at der i alt Fald i dette Øjeblik var Anledning til at gøre noget, og det saa meget mere som selv de ubetydeligste Skridt let kunde blive mistydede, og da Krigsministeren desuden meget snart ventedes tilbage. Ministeriet havde derfor ikke troet at burde tilraade Kongen straks at hæve Lejren ved Hald, der desuden om ganske kort Tid vilde være endt. Det eneste, Ministeren havde troet at burde gøre, var, som han allerede havde meddelt Hans Majestæt, at lade en lille Kavalleristyrke gaa ned til Kolding til Observation af Grænsen. Tillige var der draget Omsorg for, at alt paa Søforterne var i Orden, og endelig var ogsaa Udrustningen af Panserskibet »Rolf Krake« tilendebragt.⁰³⁾

Paa Statsraadmødet havde Kongen saaledes hævdet, at en streng Neutralitet burde tilstræbes, og Ministeriet havde uden Modsigelse givet denne Tanke sin Tilslutning. Nogen Beslutning var dog ikke truffet, og det var tydeligt, at Ministeriet endnu ikke følte sig helt bundet til denne Neutralitet.

Efter Mødet enedes Ministrene om at overlade Konseilspræsidenten og Direktøren i Krigsministeriet, Oberst Thomsen, at træffe Bestemmelse om, hvorvidt man straks skulde sende en Bataillon Infanteri til Fredericia; Holstein skulde Søndag Aften til Taffel paa Fredensborg, hvortil ogsaa Baron Mohrenheim var indbudt. Han overlod derfor Afgørelsen til Thomsen, der indskrænkede sig til at sende lidt Ammunition til Fredericia. Man mente, at det ikke saa ud til et Overfald fra preussisk Side, hverken paa Jylland eller Sjælland; Efterretningerne fra Slesvig Fredag-Lørdag var fredelige.⁹⁴⁾ I Krigsministeriet drøftede man alle Muligheder, men de Rygter, der gik om Forberedelse til Mobili-

sering, havde intet Grundlag.⁹⁰⁾ Udover det allerede nævnte udlagdes i disse Dage kun en Del Artillerimandskab paa Søforterne ved København; der tilvejebragtes det fornødne Materiel til aktive og passive Torpedos, og Flydebomme udlagdes rundt om Forterne samtidig med, at der tilvejebragtes en ordnet Samvirken mellem disse og de Krigsskibe, der var stationerede paa Rheden.⁹⁸⁾

Regeringen havde ogsaa drøftet det fra Quaade om Lørdagen modtagne Telegram om Hollands Neutralitet og den af Gesandten fremsatte Tanke om, at Danmark som Vederlag for sin Neutralitet skulde søge at sikre sig et eller andet Tilsagn om en Løsning af det nordslesvigske Spørgsmaal.⁹⁷⁾ Statsraadsprotokollen nævner intet derom, men Krieger omtaler det i sin Dagbog. Til denne Antydning bemærkede Hall, efter Kriegers Referat, at den Sikkerhed, Preussen maatte give os, maatte være »Overlevering af Slesvig til Flensborg, *hverken Mere eller Mindre**; han ansaa det imidlertid for ganske utænkeligt, at Preussen vilde gøre en saadan Indrømmelse.⁹⁸⁾

Paa dette Tidspunkt, Søndag den 17., var altsaa intet fastslaaet eller foregrebet om den Politik, man vilde føre. Regeringen havde drøftet Situationen; men enhver Beslutning var udtrykkelig udsat, ligesom der ikke var truffet militære Forholdsregler af væsentlig Betydning. Det ser dog ud til, at Rosenørn i sine Samtaler saavel med Mohrenheim som med St. Ferriol havde udtalt sig noget stærkere i Retning af Neutralitet, end han i og for sig kunde gøre efter det henholdende Standpunkt, som Ministeriet som Helhed havde indtaget. Mohrenheim havde tilladt sig at fortolke Udenrigsministerens Udtalelser derhen, at den danske Regering vilde bevare en streng Neutralitet; rimeligvis havde han ogsaa direkte eller indirekte faaet tilsvarende Indtryk af Kongens Stilling, og dette havde han telegraferet til sin Regering.⁹⁰⁾ St. Ferriol telegraferede Søndag Eftermiddag

til Paris i samme Aand om den danske Regerings Holdning, efter at han havde erkyndiget sig om, hvad der var besluttet i Statsraadet.¹⁰⁰⁾ Den østrigske Gesandt, Baron Eder, skrev noget lignende til Wien.¹⁰¹⁾

Alt stod endnu hen, da Vedel Søndag den 17. om Eftermiddagen kom tilbage.

III.

P. Vedels Hjemkomst.

VEDEL havde kun et Par Dage faaet Ro i Grefsen. Den 12. Juli fik han Besked om, at man vistnok blev nødt til at hjemkalde ham, og den 15. Juli Telegram om hurtigst muligt at vende tilbage. Samme Aften tog han ind til Kristiania og gik om Bord i Dampskibet »Kronprinsesse Louise«, der den næste Morgen den 16. afgik til København. Skibet gik om ad Göteborg, men hverken der eller, da der fra Helsingør kom Passagerer om Bord, fik Vedel Nyheder fra København. Han var, da han den 17. midt paa Dagen nærmede sig Toldboden, i stærk Spænding.¹⁰²⁾ Da Damperen gled ind mod Land, saa Vedel Udenrigsministeriets gamle, altid velunderrettede Bud, Rasmus Kjettinge, paa Broen; han havde Lyst til straks at raabe et Spørgsmaal om Stillingen til Kjettinge; denne gættede Direktørens Tanke, forstod, at han ikke spurgte, fordi der var fuldt af Mennesker, og raabte, som den Diplomat ogsaa han var: »Han har ikke været der endnu.« Tilraabet littede en Sten fra Vedels Hjerte; han forstod, at Kjettinge vilde tilkendegive, at den tyske Gesandt endnu ikke havde stillet den danske Regering overfor det Spørgsmaal, om den vilde holde med Frankrig eller med Tyskland; Vedel havde paa hele Rejsen været »dødelig bange for«, at dette, øjeblikkelig og før han selv kom hjem, skulde være blevet rettet til Rosenørn.¹⁰³⁾

Vedel har tre og tredive Aar senere skildret sin Opfattelse af Stillingen i det Øjeblik, han steg i Land. Han gik ud fra, at hvis vi, stillet overfor et Spørgsmaal, om vi vilde holde

med Tyskland eller med Frankrig, havde fulgt vort Hjertes Tilskyndelse, da havde vi erklæret os for Frankrig; men i saa Tilfælde vilde Preussen, derom var han overbevist, have sikret sig ved straks at besætte Jylland, eller maaske straks have vovet et coup de main mod København. Havde vi svaret, at vi vilde holde med Tyskland, vilde Preussen have forlangt Garantier, idet det enten havde fremhævet, at København var udsat for, at Franskmændene skulde bemægtige sig Byen og gøre Havnen til Operationsbasis, og at det derfor var nødvendigt, at Preussen hjalp Danmark til at forsvare den, eller ogsaa havde den preussiske Regering foreslaet os at lukke Østersøen for den franske Flaade. Vedel frygtede, at Stemningen i og udenfor Regeringen afgjort var for med Iver at kaste sig ind i en Alliance med Frankrig, og at man, inden han kom hjem, uigenkaldelig havde engageret sig i den Retning. For denne Ængstelse blev han straks befriet; endnu var der Tid til, at hans Mening kunde gøre sig gældende. Hans senere Optegnelser gengiver, efter alt at dømme, rigtigt den Opfattelse, hvormed han gik ind i de følgende Ugers oprivende Arbejde.

Vedel havde endnu paa dette Tidspunkt vedblivende Forkærlighed for Frankrig, men stor Mistillid til dette Lands formentlige Overlegenhed over Preussen eller over det samlede Tyskland. Han betragtede Napoleon III personlig som saa udlevet, hans Regering som saa korrumperet og uduelig, og ansaa selve Kejserdømmet og Dynastiet for saa usikkert og vaklende, at et enkelt Uheld kunde vælte det hele. Napoleon III ansaa han for »vor Tidsalders Fordærvelse og onde Aand«. Dynastiet Hohenzollern stod derimod efter hans Mening sikkert og rodfæstet i det tyske Folks Bevidsthed, hvad end Krigen kunde føre med sig. Til den franske Armé og Krigsstyrelse havde han ikke synderlig Tillid.¹⁰⁴⁾ Hverken Krimkrigen eller det italienske Felttog havde givet Anledning til at tillægge de franske Generaler nogen synderlig strategisk Dygtighed, hvorimod den preussiske Armé baade i

Krigen 1864 og 1866 havde vist, hvad den duede til, og hvor overlegen dens Ledelse var.

Vedels Opfattelse af den militære Tilstand i Frankrig var i ikke ringe Grad paavirket af de Iagttagelser, som danske Officerer i de foregaaende Aar havde gjort paa Studierejser. I 1868 og 1869 havde der været udsendt danske Militærkommissioner for at gøre sig bekendt med Tilstanden i den franske Hær, bl. a. med Virkningen af forbedrede Skydevaaben og de Forandringer, som disse havde skabt i de forskellige Vaabenarters Taktik.¹⁰⁶) I 1868 var udsendt Oberst C. Wolle, Kaptajn C. M. V. Tvermoes og Ritmester F. F. Kiær, i 1869 Oberst C. V. L. Dreyer, Kaptajn W. A. Thulstrup og Ritmester H. F. Trepka. Deres saglige og meget oplysende Beretninger gav et højst ugunstigt Indtryk af Tilstanden. Der var vel planlagt og til Dels udført mange Forandringer, gjort en Mængde Prøver og Forsøg, men der var ingen ordentlig Plan eller Fasthed i Gennemførelsen, meget var brudstykkeagtigt og tilfældigt; Arbejdet som Helhed gjorde ikke Indtryk af at være beandtet af en ivrig og kraftig Virksomhedsbestræbelse; der var stærk og lammende Modsætning mellem de forskellige Kredse indenfor Hærlædelsen, mellem gammelt og nyt. Resultatet blev Ufærdighed, Usikkerhed, paa vigtige Omraader Kaos. De danske Officerer, der var taget ud i den Tanke, at de skulde lære noget værdifuldt, vendte skuffet hjem med meget ringe Tilid til, hvad den franske Hær, trods de enkelte Soldaters og Officerers ypperlige Egenskaber, kunde udrette under den Krig med Preussen, alle talte om som nær forestaaende. Medens Krigsminister Raasløff, der havde modtaget disse Militærudsendinges Rapporter, ikke synes at være blevet paavirket, var Vedel efter sit eget Udsagn under stærkt Indtryk af, hvad der blev meddelt, og ganske særlig af, hvad Ritmester F. F. Kiær, den senere Gesandt i St. Petersborg, havde fortalt om den franske Hær, især om Lejrøvelserne ved Châlons, som han havde overværet. Han var kommet

tilbage med den største Forbavselse over, hvad han der havde set, over den Uorden, han havde fundet i alt, over den Ukyndighed, som de Kommanderende lagde for Dagen. Bl. a. havde den Mand, der nu i 1870 stod som Frankrigs Krigsminister, Leboeuf, manøvreret saa vanvittigt, at hans Kavalleri red hans eget Infanteri over Ende. Ogsaa adskillige danske Søofficerer havde i disse Aar tjent i den franske Marine; de kan have meddelt tilsvarende Indtryk af dennes Tilstand. En Slægtning af Kong Christian IX's højt skattede Yachtkaptajn Admiral Irminger, Premierløjtnant F. Irminger, kom netop i Foraaret 1870 hjem fra længere Togter med franske Skibe; Kong Christian IX havde antagelig gennem ham faaet en Mistillid til den franske Flaade, som blev bekræftet i de følgende Maaneder.

Paa Baggrund af denne Vurdering var Vedel trods den Uvilje mod den Bismarckske Politik, som 1864 og de efterfølgende Aars Begivenheder og Forhandlinger havde skabt hos ham, paa Forhaand afgjort stemt for, at Danmark i alt Fald indtil videre skulde holde sig neutralt.

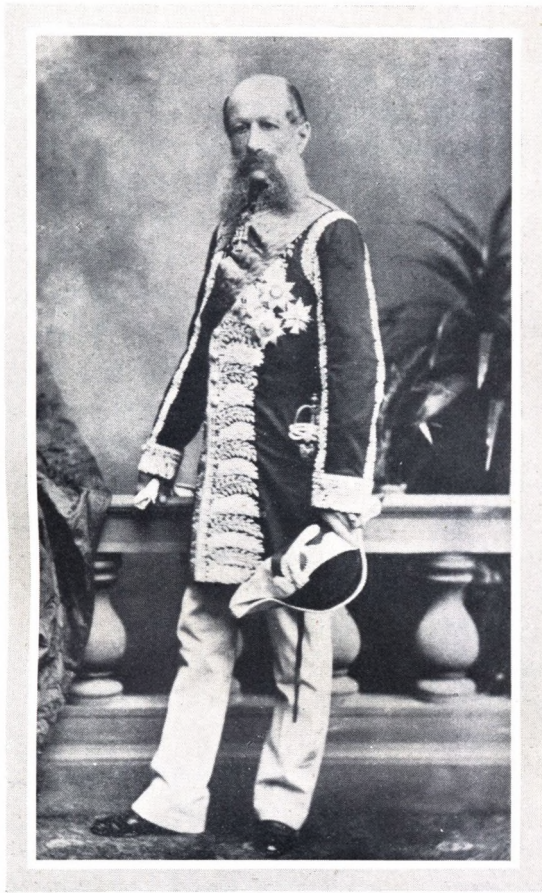
Med denne Forhaandsbetragtning ilede Vedel fra Dampskibet til sit Hjem i Rosenvænget og modtog den første Orientering af sin Hustru. Derpaa søgte han, da Mørket allerede var ved at falde paa, sin Minister, der boede paa Hotel Royal ved Stranden, og traf denne dybt nedtrykt. »Hvad skal jeg dog gøre i denne frygtelige Situation?« var Rosenørns første Ord.¹⁰⁶⁾ løvrigt blev Vedel ved sin Hjemkomst informeret om Stillingen af Legationsraad de Coninck. Denne overgav Vedel en Opskrift, der var et Vidnesbyrd om de herskende Stemninger.¹⁰⁷⁾

De Coninck, der var helt nationalliberal i sin Tankegang, mente, at man skulde holde sig neutral, *dersom* Preussen gav Danmark Lov til straks at besætte Nordslesvig indtil Flensborg-Tønder Linjen og Tilsagn om, at denne Del af Landet ved Krigens Ophør skulde tilbagegives Danmark uden Garantier og uden Afstemning. Kunde en saadan Neu-

tralitet ikke opnaas, skulde man deltage i Krigen som Frankrigs Allierede paa Betingelse af, at Danmark maatte besætte hele Slesvig, saasnart Krigsforholdene gjorde det muligt, og at Frankrig lovede ved Fredsslutningen at ville virke til, at Hertugdømmet blev givet Danmark tilbage. Endvidere nævnede de Coninck den Mulighed, at Sverige-Norge deltog i Krigen som Frankrigs og Danmarks Allierede; i saa Tilfælde skulde man fra dansk Side afgive et Tilsagn om at ville arbejde paa en nærmere Tilslutning mellem Danmark — med Ej deren som Sydgrænse — og Sverige-Norge paa det Grundlag, der var angivet bl. a. i Breve, som Kong Carl XV i 1864 havde skrevet til Kong Christian IX og Biskop Monrad.¹⁰⁸⁾

Dette første Indtryk af Stemningen bekræftede det, Vedel havde forudsat: Pressen og den offentlige Mening ansaa det for selvfølgeligt, at vi straks tog Parti for Frankrig; Hæren ventede i Almindelighed, at nu var Tiden inde til Revanche.

Afgørende blev dog i første Linje, hvad Konge og Ministerium mente. Fru Vedel og de Coninck sagde, at Justitsminister Krieger, med hvem Vedel personlig og politisk stod i nær Forbindelse, var krigerisk stemt. Vedel gik ved sin Hjemkomst ud fra, at Hall, Fønnesbech og Haffner var afgjort for, at vi med Frankrigs Hjælp skulde forsøge at genvinde i alt Fald det danske Slesvig.¹⁰⁹⁾ Derimod var han paa det rene med, at Kongen og Konseilspræsidenten »havde Sympati for Tyskland eller maaske snarere Antipati mod Kejser Napoleon«; men han mente, at de ingen Betydning havde lige over for Ministeriets ledende Mænd: Hall, Krieger, Fønnesbech og Haffner.¹¹⁰⁾ Om Rosenørns Mening er der, betegnende nok, i de senere Optegnelser, hvor Vedel fremstiller sin Opfattelse ved Hjemkomsten, Tavshed, hvad der antagelig tilkendegiver, at han gik ud fra, at Rosenørn ikke vilde gøre Modstand mod de Synspunkter, som hans Direktør vilde gøre gældende. Det synes at fremgaa af Hol-

P. A. M. Schreiner

steins korte Meddelelser til sin Hustru, at Rosenørn stod fast sammen med Holstein.¹¹¹⁾

Det Standpunkt, som Vedel efter den foreløbige Orientering, han i Løbet af Søndagen havde kunnet skaffe sig, indtog, belyses ved en Samtale, han Mandag Morgen den 18. Juli havde med Baron Mohrenheim, og som er skildret dels af denne i en Depeche til Westmann af 20. Juli, dels af Vedel selv i et Brev til Quaade af 19. Juli.¹¹²⁾

Mohrenheim var glad ved, at Samtalen fandt Sted, før Vedel havde haft Tid til fuldstændigt at orientere sig i Situationen, og før han havde haft »un entretien politique« med Rosenørn; thi han fandt til sin »største Sorg«, at Vedels »Ideer stod i den mest diametrale Modsætning til hans«. Vedel fremsatte ifølge Mohrenheims Beretning den samme Tanke som Rosenørn den 14.: at man burde rette en Opfordring (sommation) til Preussen om Indrømmelser i det nordslesvigske Spørgsmaal som Løn for en neutral Holdning; men han gik videre end Rosenørn ved at udtale sig for en Alliance med Frankrig, hvis Preussen afviste Opfordringen eller paany forholdt sig henholdende. Han forsvarede dette Standpunkt med Lidenskab, og Mohrenheim tvivlede ikke om, at han vilde anvende sin store Indflydelse og sin Energi i denne Retning. Overfor en saadan Holdning fandt Mohrenheim det nødvendigt med stærkeste Eftertryk at gentage de overfor Rosenørn fremsatte Argumenter. Han betonede, at selv om »et vist politisk Parti« i Danmark var stærkt nok til at faa Regeringen til at afvige fra den Linje, som venligsindede Magter angav det, saa formaaede det ikke at inddrage disse Magter i sin Æventyrpolitik. Vedels Politik vilde betyde en Fornægtelse af Grev Frijs' Maadehold og retfærdiggøre Preussens Mistillid til Danmarks Holdning. Mohrenheim paapegede det store Ansvar, Vedel paatog sig overfor sit Land og overfor Europa ved at føre den danske Regering ind paa en Politik, der stod i Modstrid med dens første Beslutninger. Vedel gjorde »un peu

ému« Mohrenheim opmærksom paa, at han kun havde talt i sit eget Navn, da han endnu ikke havde haft Lejlighed til at tale med nogen af Regeringens Medlemmer.

Vedels Referat af Samtalen giver et Korrektiv til og en Vejledning til Forstaaelse af Mohrenheims Gengivelse. Det var som en Slags Modtræk mod Mohrenheims paa hans »sædvanlige temmelig brutale Maade« fremsatte Betoning af, »at Frankrig naturligvis vilde faae Bank«, og at Danmark »naturligvis Intet havde at gjøre Andet end at ligge »maustodt« og vise Preussen den yderste Opmærksomhed«, hvis det ikke vilde ophøre at eksistere, at Vedel »som sin personlige og uansvarlige Mening« gjorde gældende, at det dog ikke var saa sikkert, at Frankrig led Nederlag, og at Danmark ganske vist ønskede at staa i saa venskabeligt et Forhold til Preussen, som det var muligt og foreneligt med dets andre Interesser, men at Danmark maatte ønske, at de nærværende Omstændigheder kunde medføre en Løsning af det slesvigske Spørgsmaal, da Preussen næppe efter en sejrrig Krig vilde give det »en Foræring til Belønning for god Opførsel«. Mohrenheims Udsagn om, at Vedel, hvis Preussen afviste en Ordning med Hensyn til Nordslesvig, var stemt for en Alliance med Frankrig, afdæmpes i Vedels Referat til den rent antydende Bemærkning: »at man vistnok vilde sætte Priis paa vort Venskab paa andre Steder og at, som han jo havde hørt, jeg personlig ikke stillede Frankrigs Magt saa lavt«. I Mohrenheims Referat mangler Vedels Bemærkning om, at han havde troet, at Rusland ved sin Stilling til Preussen, sin Forbindelse med Danmark og den Rolle, det tidligere havde spillet i denne Sag, og endelig ved sine egne politiske Interesser var mest skikket til at virke hen til en snarlig Løsning af det nordslesvigske Spørgsmaal. Det er næppe tilfældigt, at Mohrenheim undlod at bringe denne Henstilling videre til sin Regering. Paa Mohrenheims Bemærkning om, at Preussen intet vilde give Danmark for

dets Neutralitet, men maaske nok for dets Alliance, undlod Vedel »klogeligt« at svare.¹¹³⁾

Forklaringen paa den Holdning, som Vedel indtog i Samtalen med Mohrenheim, finder vi i de Synspunkter, han gør gældende i Begyndelsen af et Brev, han næste Dag, den 19., skrev til Quaade.¹¹⁴⁾ Her fremsatte han den Opfattelse, at man skulde prøve paa saa længe som muligt at udsætte Afgivelsen af en Erklæring, vente, indtil Preussen og Frankrig notificerede Krigen, og da i Svaret erklære sig neutral i mere eller mindre stærke Udtryk. At gøre noget Skridt i Berlin, saaledes som Quaade havde antydet, var næppe muligt; men man skulde underhaanden gennem den engelske og russiske Begering virke hen til, at Preussen bragte det nordslesvigske Spørgsmaal ud af Verden; derved vilde det berøve Frankrig et diplomatisk Vaaben, tilfredsstille den offentlige Mening, der dog selv i Tyskland ikke var ganske stum, og sikre sig en virkelig varig og under alle Omstændigheder velvillig Neutralitet fra dansk Side. Ved ikke ufortøvet at følge Hollands Eksempel og ikke straks, uden at afvente, at Krigen blev erklæret, udsende en Neutralitetserklæring pure et simple, var der vel den Risiko, at Preussen kunde finde paa at sikre sig ved at besætte Jylland, men hvad man vidste om militære Forberedelser i Preussen, tydede ikke paa en saadan Hensigt; Preussen vilde næppe udfordre den offentlige Mening i Europa og navnlig ikke den engelske og russiske Regering, i alt Fald ikke saa længe vi undlod ved Rustninger eller paa anden Maade at give grundet Anledning til Mistanke. Viste det sig, at Preussen ikke var til Sinds at bringe Ofre for at sikre sig mod Nord, maatte vi udstede vor Neutralitetserklæring, og, hvis Ministeriet fandt det ønskeligt, kunde den affattes saaledes, at den ikke bandt os altfor stærkt. Dog mente Vedel, at det var farligt at tilføje et Haab om, at Preussen vilde erindre sig Art. V, da det deri kunde se en Trusel, og fordi vi ved

saaledes selv at erklære, at et Haab om noget fremtidigt var alt, hvad vi forlangte, opgav al Udsigt til, at Preussen muligvis selv skulde ville sikre sig en velvillig Neutralitet ved at gøre os mere øjeblikkelige Indrømmelser.¹¹⁵⁾

Spørgsmaalet om Muligheden af en senere Tilslutning til Frankrig udskød Vedel helt; det var efter hans Overbevisning i alle Tilfælde nødvendigt at se Tiden an og afvente Udfaldet af de første Sammenstød, før man besluttede at knytte sig til Frankrig. »Om dette skulde ske, naar, hvorvidt og paa hvilke Betingelser, vilde saa senere i sin Tid kunne afgøres«. ¹¹⁶⁾

Samtalen mellem Direktøren og den russiske Gesandt var, som det vil ses, ikke særlig venlig, og Vedel var klar over, at nu skrev Mohrenheim til St. Petersborg, at han var fransksindet. Dette havde han ikke noget imod; desto større Anledning havde Mohrenheim efter hans Skøn til at virke for, at Rusland lagde Pres paa den preussiske Regering for at faa denne til at lette Danmark Iagttagelsen af en mod Preussen venskabelig Neutralitet.

Udgangspunktet for Vedels Bestræbelser efter sin Hjemkomst var altsaa: Passivitet saa længe som muligt, Underhaandsforsøg paa at foranledige Preussen til Imødekommenhed i det nordslesvigske Spørgsmaal, der kunde yde en Art frivilligt Vederlag for Neutraliteten og støtte den danske Regering overfor Stemningen i Danmark, der krævede Tilslutning til Frankrig.

Saa vidt det kan ses, søgte Vedel allerede den 18. at vinde Krieger for det af ham indtagne Standpunkt. Krieger var vel næppe fuldt sikker paa Frankrigs Sejr, men viste sig dog stærkt betaget ved Tanken om det nær forestaaende, længe ventede Opgør og knyttede levende Forventninger til den Oprejsning og den Gengivelse af det danske Slesvig, dette kunde bringe Danmark. Hans Udtalelser i Statsraadet, just som Vedel var ved at gaa i Land ved Toldboden, viste,

at han ikke var fast besluttet paa Neutralitet, og andre Tilkendegivelser fra ham i disse Dage viser det samme.¹¹⁷⁾ Vedel fandt ham »krigersk stemt«, om end den skeptiske Andræs »stærke Formaninger til ikke at vove sig ind paa Æventyr« kendeligt havde paavirket ham. Hans Tvivl om den forestaaende Krigs Udfald gjorde ham dog modtagelig for Vedels Forestillinger.¹¹⁸⁾

Det var utvivlsomt rigtigt, naar Andræs, der ellers saa meget kritisk paa Krieger, anerkendte, at »Krieger var den eneste i Ministeriet, i hvem der var Ballast«, medens alle de andre efter hans Skøn »lod sig vejre hen af Folkevinden«.¹¹⁹⁾ Krieger var Overvejelsernes Mand. Svær at vinde, tung at vende. Han var nu som steds Typen paa Videnskabsmanden, Professoren, der havde en naturlig Trang til at se enhver Sag fra alle Sider, faa alt omhyggeligt belyst ved at indhente Oplysninger og søge Raad. Hertil kom, at han frygtede for at paatage sig Ansvar; i dette Øjeblik tyngedes han utvivlsomt af Erindringen om, hvorledes det var gaaet, da han sidst saa dristig havde kastet Terningen. Der var i denne Tid megen Tvivl og Vaklen hos Krieger, to Sind brødes i ham, men det faste Punkt blev, at han »uden Vanskelighed gik ind paa Vedels Operationsplan«.

Da Vedel senere saa tilbage paa den følgende Udvikling, udtalte han, at Krieger, da han først havde gjort dette, i den følgende Tid forfægtede dette Standpunkt »med sin sædvanlige Uforfærdethed« overfor sine franksindede Kollegers Utaalmodighed.¹²⁰⁾ Han gjorde det dog med »sin sædvanlige Frygt for at tage et Ansvar paa sig« og skød sig gerne ind under, at naar Udenrigsministeriet bestemt udtalte sig for et Standpunkt, saa maatte de andre Fagministre bøje sig.

Der kom utvivlsomt i den følgende Tid Øjeblikke, hvor Krieger var ved at glide. Det er karakteristisk, at Grev Holstein, medens Krisen stod paa, uden Forbehold regnede

Krieger til sin Modpart.¹²¹⁾ Naar Grev Frijs siden tænkte tilbage paa hine Dage og drøftede, hvad der var sket, med Vedel,¹²²⁾ betvivlede han, at det i det lange Løb var lykkedes Vedel med sine gode Grunde at holde Krieger fast; thi »hvor stout en Mand Krieger ogsaa var, kunde han ikke modstaa, naar det virkelig kom til Stykket, men havde da, som Hall udtrykte sig, sin Afskedsbegæring i Lommen«. Frijs gjorde opmærksom paa, at sjældent er noget Menneske fuldkomment, og Krieger var ogsaa i hine Dage »for stor en Parlamentariker til at kunne give Køb paa det mindste Bogstav«. Men, som vi skal se, iblandt Ministeriets ledende Medlemmer blev Krieger dog Vedels Støtte, og Kong Christian fik i nogen Grad Ret, naar han sagde, at Krieger var den eneste i Ministeriet, han kunde stole paa.¹²³⁾ Han maa dog ved denne Udtalelse ikke have tænkt paa Holstein og Rosenørn, men alene paa den anden Del af Kabinetet, den »nationalliberale«.

En væsentlig Side af Direktørens Virksomhed blev fra Mandag Morgen Forhandlingerne med de fremmede Diplomater, der straks opsøgte den hjemvendte, af hvem de ventede at faa bedre Besked end af Rosenørn-Lehn, der havde søgt at klare sig ved henholdende Bemærkninger og ved til alle Sider at sige, at Danmark var og vilde være neutralt.

Den indholdsrige Samtale med Mohrenheim Mandag Morgen har vi nævnt. St. Ferriol »var ikke videre paatrængende« og tilkendegav sin Billigelse af Rosenørns foreløbige Udtalelser.¹²⁴⁾ Vedel var dog paa det rene med, at Franskmanden vistnok senere, naar Tiden kom, vilde søge at faa den danske Beslutning ændret.

Den engelske Minister, Sir Charles Lennox Wyke, havde, men først Onsdag den 20., en lang Samtale med Vedel.¹²⁵⁾ Formentlig afspejler det Vedels Opfattelse, naar Krieger i sin Dagbog skriver, at Wyke »heelt let gik ind paa« Vedels Tankegang, at Preussen burde gøre det muligt for Danmark at bevare Neutraliteten ved at afgøre det Mellemværende,

der for Tiden adskilte Danmark og Preussen. Krieger frygtede dog for, at Sir Charles skulde glemme dette, inden han kom hjem og fik skrevet til sin Regering.¹²⁶⁾ Det gjorde Wyke nu ingenlunde; men han udtrykte i sin Rapport den 21. Juli om Samtalen sin Bekymring over, at Vedel viste »nogen Tvivl og Vaklen, om en streng Neutralitetspolitik var det bedste, hans Land kunde følge under de nærværende Omstændigheder, idet Vedels Sind syntes helt optaget af Tanken om, at der nu var en passende Lejlighed til at opnaa en Ordning af det nordslesvigske Spørgsmaal med Preussen«. Wyke havde gjort Vedel opmærksom paa, hvor overordentlig farligt det vilde være for Danmark i et saadant Øjeblik at lægge sig ud med en saa mægtig Nabo, og dertil havde Vedel skyndt sig at svare, at han mente »en venskabelig Ordning med Preussen«, da det vilde være mere fordelagtigt for Preussen at have en venlig Neutralitet fra Danmarks Side, end om en saadan Neutralitet alene var bygget paa Frygten for Tvang. Fra Mohrenheim kendte Wyke de endnu stærkere Udtalelser i samme Retning, som Vedel havde ladet falde til denne; men han havde dog det personlige Indtryk, at den danske Regering var fuldt bestemt paa at forblive neutral, og at Vedels Udtalelser kun var fremsat for at bevæge Preussen til Indrømmelser; man nærede i København den Opfattelse, at der længe havde bestaaet en hemmelig, men bindende Overenskomst mellem Rusland og Preussen, og Vedel havde maaske villet virke paa den preussiske Minister gennem Mohrenheim.

Denne Opfattelse fik Wyke bestyrket, da han den 21. Juli søgte Rosenørn i Udenrigsministeriet og af ham modtog Forsikringen om, at Danmark vilde forblive strengt neutralt. Han mente heraf at maatte slutte, enten at Vedels Udtalelser havde været »a feint«, eller ogsaa at Vedels Mening var blevet overstemt. Saa snart en officiel Meddelelse om Krigserklæringen var modtaget, vilde Regeringen udstede et Manifest, der erklærede dens strenge Neutralitet.¹²⁷⁾

Hvis Rosenørn har udtalt sig i den af Wyke refererede kategoriske Form, har han ogsaa denne Gang sagt mere, end Ministeriets Holdning berettigede ham til.

Dette fremgik blandt andet af de Overvejelser, der efter Krigsminister Haffners Hjemkomst den 18. Juli blev foretaget i det nu samlede Ministerium om, hvilke militære Foranstaltninger Situationen krævede, og hvilket Svar man skulde give, naar den preussiske Anmeldelse om Krigs-udbrudet forelaa.

IV.

Neutralitetserklæringen forberedes.

WOLFGANG HAFFNER var kommet hjem Mandag den 18. Juli ved Firetiden. Han orienterede sig straks i de militære Ministerier og var om Aftenen sammen med sin Svoger Grev Frijs. Denne var kommet til Byen for nogle Dage, havde den 16. om Formiddagen været et Par Timer hos Kongen paa Fredensborg og fulgte naturligvis med levende Interesse Begivenhederne.¹²⁸⁾

Udgangspunktet for de militære Overvejelser var Lejr-samlingen i Hald. Den havde været flere Uger og var, da Krisen indtraadte, ved sin Afslutning. Den 16. Juli havde man, som ovenfor nævnt, under Haffners Fraværelse besluttet at opsætte Lejrens Opløsning og vedtaget kun at sende en Eskadron Ryttere til Kolding.¹²⁹⁾ Nu skulde Haffner tage videre Bestemmelse.¹³⁰⁾ I den første Ministerkonference, hvori han deltog, Tirsdag den 19., foreslog han at lægge hele Lejren med fuld Styrke over til Sjælland. Med de 10 Batailloner, Garden og de sjællandske Reservebatailloner og Rekrutbatailloner vilde man da, regnede Krieger, have omtrent 18.000 Mand.¹³¹⁾ Imidlertid kom der den 19. gennem Etatsraad Tietgen, der Fredag den 15. havde forladt Paris og havde haft Forbindelse med franske Regeringsfolk, Meddelelse fra Moltke-Hvitfeldt om, at 35.000 Mand franske Landgangstropper tillige med 12 Panserskibe om nogle Dage vilde afgaa til Nordsøen og Østersøen, en Efterretning, der stemmede med, at man havde hørt, at en Mand i København havde bestilt 14 Lodser til at være i

Frederikshavn til den 25. Juli, hvilket vistnok iøvrigt var sket paa Foranstaltning netop af Tietgen.¹³²⁾ Trods disse Efterretninger fastholdt Haffner sit Forslag om at sammen-
 drage den store Styrke paa Sjælland; men dette fremkaldte Protest fra andre Ministre. Haffner havde udtalt, »at denne Styrke skulde hævde vor Neutralitet *mod* Frankrig«; men Fenger havde gjort »Indsigelse af finansielle Grunde«, Hall »havde udtalt sine Tvivl«, og Krieger, der synes at have set Spørgsmaalet ud fra det Synspunkt, at en saa stor Troppe-
 samling paa Sjælland »med Nødvendighed vilde føre til en fransk Alliance«, mente, at man denne Dag, den 19., kun behøvede at tage den Beslutning, at Lejren ved Hald skulde opløses, om end en Dag eller to tidligere end det ellers vilde være sket, og at Garden med de sjællandske Batailloner i fuld Styrke skulde føres til Sjælland, de fynske paa lignende Maade til Fyn.¹³³⁾ Ordre herom udsendtes samme Dag.¹³⁴⁾ Der havde før Haffners Ankomst været Tale om at henlægge en Bataillon til Fredericia; men derom vilde Haffner slet ikke høre Tale; han opgav Fæstningen. Den 20. Juli havde han dog betænkt sig;¹³⁶⁾ nu vilde han kun begynde Lejrens Opløsning Torsdag den 21. Juli i Stedet for Lørdag den 23.; Garden og de sjællandske Batailloner med et Batteri skulde sendes til Sjælland som aftalt i fuld Styrke, desuden et Batteri og en Bataillon til Fredericia. I de samme Dage noterede Chefen for Krigsministeriets 2. Departement Kap-
 tajn F. C. Good i sin Dagbog om det Arbejde i Krigsministeriet, der optog ham fra Morgen til Aften: »Vi forbereder alt til en Mobilisering«. ¹³⁶⁾

Herved blev man foreløbig staaende, bortset fra, at et Ministerraad den 26. vedtog Forbud mod Hesteudførsel.¹³⁷⁾ Først den 27. Juli gik man videre under Indtryk af de i Mellemtiden fra Paris indløbne skriftlige og mundtlige Meddelelser om den planlagte franske Flaadeekspedition til Østersøen og den franske Allianceplan.

Paa dette Tidspunkt vidste man i København intet posi-

tivt om, hvilke Skridt der fra London eller St. Petersborg blev gjort i Berlin for fra den Side at betrygge den danske Neutralitet, som man straks maatte være klar over, at begge Stormagter ønskede opretholdt; lige saa lidt kunde man straks vide, om der ved saadanne Henvendelser til Støtte for den danske Neutralitet blev rørt ved det nord-slesvigske Spørgsmaal.¹³⁸⁾ Derimod blev det af Quaades Indberetninger saavel som af den Maade, hvorpaa Heydebrand udtalte sig i det danske Udenrigsministerium og til sine Kolleger, tydeligt, at Preussen ikke satte sig i Bevægelse med Tilbud for at vinde Danmark hverken for Neutralitet eller for Alliance. Men det Tidspunkt var nær, da man maatte erklære sig. Den 19. Juli, senere end man havde antaget, var den franske Krigserklæring blevet overrakt i Berlin; derefter kunde man vente en tysk Meddelelse naar som helst og maatte være forberedt paa at besvare den.

Det blev under Krisen i 1870, paa samme Maade som senere under Verdenskrigen 1914—18, en Fordel for Danmark, at Tysklands Gesandt i København var en roligt dømmende, imod Danmark ikke uvillig stemt Personlighed, der ikke lod sig for stærkt paavirke af de stærkt tysk-fjendtlige Udtryk, som Folkestemningen gav sig, i Pressen som Mand og Mand imellem, men lod sig det være magtpaaliggende at give sin Regering paalidelige Meddelelser om alle de Faktorer, der bestemte Danmarks politiske Holdning, uden Nervøsitet og uden Overdrivelser. Ikke alt, hvad Hr. v. Heydebrand indberettede, var rigtigt; men helt igennem bar hans Indberetninger, ganske som Tilfældet var med Quaades fra Berlin, Præg af Loyalitet og Sandhedsstræben.

Vedel fandt ved sin Hjemkomst, at Heydebrand var »meget skikkelig«;¹³⁰⁾ han var overhovedet glad ved, at Gesandten var en velvillig og forstandig Mand, men var dog ingenlunde uden Ængstelse for, hvad man kunde falde paa i Berlin; der var nok adskilligt, som kunde vække Mistillid til os dernede.

Allerede før Krisen var blevet akut, havde en Illumination paa Fredericiadagen den 6. Juli givet Anledning til Meddelelser i tyske Blade om, at Aarsagen var Glæde over den krigerske Tale, som Gramont den 5. Juli havde holdt i det franske Deputeretkammer— en Misforstaaelse, som Quaade straks skyndte sig at rette.¹⁴⁰⁾ Det kunde dog ikke forblive skjult, at Folkestemningen i Danmark var afgjort franskvenlig, og Bismarck nærrede ved Fjendtlighedernes Udbrud nogen Mistillid til Danmarks Holdning. Han var, telegraferede han 15. Juli til den preussiske Gesandt i Madrid, sikker paa de europæiske Staters Neutralitet, ogsaa Østrigs og Italiens, dog med Undtagelse »maaske« af Danmarks.¹⁴¹⁾ Dagen efter telegraferede han til den preussiske Chargé d'affaires i St. Petersborg, von Pfuel, at Preussen »havde haabet paa at kunne komme til en fredelig Forstaaelse med Danmark«. Men hvis det bekræftedes, hvad de militære Myndigheder i Slesvig meldte, at de paa Als hjemmehørende Soldater af den danske Reserve havde faaet Indkaldelsesordre til den 23., mente Bismarck, at det vilde betyde et aabent Fredsbrud. Dette Rygte havde dog intet reelt Grundlag; det kan maaske være opstaaet ved, at en Indkaldelse til 30 Dages Øvelse ved en Reservebataillon fra den 28. August at regne, som var fastsat i den nye danske Hærlov af 1867, var udsendt i Pressen netop den 14. Juli.¹⁴²⁾

Indtrykket af denne Meddelelse maatte afsvækkes ved, hvad Bismarck hørte fra Heydebrand. Dennes første os bekendte Indberetning under Krisen var dateret 14. Juli og kom til Berlin den 16.¹⁴³⁾ Gesandten fremhævede her, at de russiske og engelske Familiebesøg ved Hoffet ligesom det svenske Kongepars Besøg, der var anmeldt, ikke syntes at have politisk Betydning. Han saa ikke Tegn paa særlig politisk Virksomhed fra den danske Regerings Side; Vedels Bortrejse tydede i denne Retning, saa meget mere som Rosenørn endnu var fremmed for de udenrigspolitiske Forhold.

Heydebrand havde særlig gode Forudsætninger for at lære Stemningerne i København at kende, idet han under et fleraarigt Ophold i Stockholm som Legationssekretær havde lært sig at tale Svensk som en Indfødt og paa Gaderne i København stadig blev antaget for svensk. Han talte helt godt Dansk. En Dag nu i Sommeren 1870 fortalte han Vedel, efter hvad denne skriver i sin Beretning af 1903,¹⁴⁴⁾ »tilsyneladende som noget morsomt«, hvorledes han en af de sidste Aftener havde staaet nede ved Kvæsthusbroen og set paa Indskibningen af nogle Kanoner. Han havde spurgt en ung Artilleriofficer, som ledede Indskibningen, hvor Kanonerne skulde hen. »Til Jylland,« lød Svaret, »for nu skal vi jo med det første betale Preusserne for 1864.« I Virkeligheden havde Heydebrand vel ikke opfattet denne Oplevelse som noget helt morsomt; i alt Fald hørte Vedel et Par Maaneder senere af den engelske Gesandt Wyke, at Heydebrand overfor den engelske Diplomat Petre, der havde været paa Besøg i København, havde ytret sig meget bittert imod den danske Regering og bl. a. fremhævet, at han havde hørt Soldaterne, naar de under Gevær gik hjem fra Fælleden, syngte Marseillaisen, ligesom han havde omtalt andre Tegn paa Befolkningens profranske og antityske Stemning.¹⁴⁵⁾ Heydebrand kunde vel nok i Samtaler med Vedel tilsyneladende tage sligt fra den humoristiske Side og, som Vedel bemærkede, som Udtryk for »den sædvanlige danske Snakkesalighed«, men mange Eksempler af samme Art lod sig vel samle til et ganske virkelighedstro Stemningsbillede.¹⁴⁶⁾ Man var i Berlin naturligvis overmaade vel underrettet, ogsaa gennem Aviser, der, bl. a. ved Korrespondenter i Hertugdømmerne, skænkede Danmark megen Opmærksomhed, vel ogsaa gennem Spioner og andre Hjemmelsmænd.

Heydebrand skjulte i sine Indberetninger¹⁴⁷⁾ ikke, at Folkestemningen var meget fjendtlig mod Preussen; men han fremhævede, at Bladene raadede til at se Tiden an. Han mente, at Regeringen i Erkendelse af Landets Svaghed

havde besluttet indtil videre at holde sig udenfor Krigen. De Indtryk af krigerisk Stemning hos Befolkningen, han modtog fra sine Iagttagelser paa Byens Gader og lejlighedsvis omtalte for Vedel, lod han, saavidt vi kan se, ikke gaa videre til Berlin. Den Opfattelse, han fremsatte i sine Indberetninger, gik ud paa, at det var det almindelige Ønske hos Folk i forskellige Livsstillinger, at Danmark skulde forblive neutralt, men at der næredes Frygt for, at en alvorlig Opfordring fra fransk Side og bestemt Tilbud om materiel Understøttelse kunde drage Danmark ind i Krigen. Om forberedende militære Skridt forlød intet; men der gik Rygter om, at der maaske vilde finde Rustninger Sted i Forbindelse med General Raasløffs Overtagelse af Krigsministeriet.

Den 18. Juli gav Heydebrand telegrafisk Bismarck Underretning om, at den danske Krigsminister, efter hvad Mohrenheim havde fortalt, havde sagt, at Danmark vilde holde sig neutralt og regnede paa Understøttelse fra venligsindede Magters Side, saafremt Preussen gik voldelig til Værks mod det.¹⁴⁸⁾ Bismarck besvarede øjeblikkelig dette Telegram med et andet, hvori han befalede Heydebrand, hvis han blev spurgt, ubetinget at forsikre, at Preussen vilde respektere Danmarks Neutralitet.¹⁴⁹⁾

Nogen Tilføjelse til denne kategoriske Meddelelse blev, at dømme efter de offentliggjorte tyske Aktstykker, ikke givet før den 9. August,¹⁶⁰⁾ bortset fra at der den 19. Juli fra Berlin tilstilledes Heydebrand en officiel Depeche med Notifikation af Krigsudbrudet, hvilken den 22. Juli blev overleveret den danske Regering.¹⁶¹⁾ Der synes i hele denne Periode kun at være tilgaaet Heydebrand eet Telegram, nemlig den 27. Juli med Underretning om, at en fransk Sendemand 24. eller 25. i Henhold til en Meddelelse fra Karlsruhe skulde være af rejst fra Paris til København for at tilbyde Danmark et Forsvars- og Angrebsforbund og Landsættesen af 30.000 Mand.¹⁵²⁾ Først den 9. August fik Heydebrand paa

sit Spørgsmaal, om han skulde henvende sig til Rosenørn i Anledning af Cadores Ophold i København, Ordre fra Bismarck til ikke at gøre noget Skridt i denne Anledning.¹⁵³⁾

Heydebrands Meddelelser om Danmarks Holdning havde indtil den 24. Juli vedblivende en for Preussen tilfredsstillende Karakter. Den 21. kunde han melde, at den danske Neutralitetserklæring nu laa rede til Antagelse i Statsraadet og til at underskrives af Kongen for derefter at offentliggøres, saa snart der indløb officiel Meddelelse om Krigsudbrudet.¹⁵⁴⁾ I Udenrigsministeriet mærkede man meget lidt til Heydebrand eller hans Regering. Han kom, efter hvad Vedel fortalte, sjældent og »indlod sig ikke paa nogen videre Samtale, spurgte om intet og vidste intet hjemmefra«. ¹⁵⁵⁾ Det sidste var, for saa vidt der tænkes paa officiel Underretning, at dømme efter de foreliggende trykte Akter aldeles rigtigt.

Da Heydebrand den 19. Juli aflagde Besøg hos Vedel for at drøfte nogle Spørgsmaal vedrørende tyske Skibes Forhold paa Søen under Krigen, talte de sammen paa en Maade, der indirekte forudsatte som en selvfølgelig Sag, at Danmark var neutralt.¹⁵⁶⁾ Vedel sad, da Heydebrand kom til ham, just med en Pakke Akter om, hvorledes Danmark tidligere havde forholdt sig ved lignende Lejligheder, og sagde, at man ved Udbrud af Krige, der kunde berøre Danmarks Handel, havde afventet Parternes Erklæring om Krigen Indtræden og derpaa havde svaret med en Erklæring om den danske Neutralitet. Paa dette Tidspunkt havde Heydebrand af Mohrenheim hørt, at denne havde faaet det Indtryk, at den danske Regering samtidig med sin Neutralitetserklæring i Berlin vilde udtale sin Forventning om, at Preussen senere vilde udføre Art. V paa en for Danmark gunstig Maade; men i Samtalerne med Vedel berørtes intet saadant.¹⁵⁷⁾ Uden at sige noget bestemt gav Vedel Heydebrand Indtryk af, at man kun ventede paa at faa Krigsudbrudet notificeret for at udtale sig; han sagde, at Holland

efter hans Mening havde foregrebet Begivenhederne ved ikke at afvente den formelle Krigserklæring, før det udstedte sin Neutralitetserklæring.¹⁵⁸⁾ Af Wyke hørte man i Udenrigsministeriet, at Heydebrand havde sagt, at han, hvis han blev spurgt, kunde erklære, at Preussen vilde respektere Danmarks Neutralitet, men da han ikke var blevet spurgt, havde han ikke kunnet aflevere denne Meddelelse.¹⁵⁹⁾

Heydebrands beroligende Meddelelse til Berlin den 18. Juli var imidlertid blevet efterfulgt af foruroligende Efterretninger fra anden Side. Den 21. Juli fik Bismarck en Besked fra den preussiske Gesandt i Stuttgart om, at den derværende franske Gesandt havde udtalt, at Danmarks og Sveriges Neutralitet kun vilde vare, indtil den franske Flaade var rede til at løbe ind i Østersøen; »vi har en Traktat«, skulde Franskmanden have tilføjet.¹⁶⁰⁾ Endnu mere egnet til at indgyde Uro var et Telegram, der den 20. Juli om Aftenen kom fra Grev Bernstorff i London, som »fra god Kilde« havde erfaret, at 50.000 Mand samledes i Dunkerque for at overføres til Jylland; »den danske Neutralitet var mere end tvivlsom«, tilføjede han.¹⁶¹⁾

Just den 21. Juli indberettede Quaade i en Depeche, der ifølge Journalen ankom til København den 23., at man i preussiske Regeringskredse nærrede Tvivl med Hensyn til den danske Regerings Hensigter. En venligsindet og, som han mente, gennem konservative Partiforbindelser ofte vel underrettet Privatmand havde sagt ham, at Regeringen i Berlin af de danske Blade og andre Udtalelser sluttede, at Stemningen i Danmark var meget preussiskfjendtlig; man nærrede i Berlin Tvivl med Hensyn til den danske Regerings Hensigter. Yderligere meddelte han, at det var den preussiske Regerings Hensigt paa given Foranledning at bemægtige sig Jylland, og at man for at sikre sig mod alle Muligheder havde truffet Foranstaltninger til at lade Hertugdømmerne besætte af en betydelig Tropestyrke. En af Quaades diplomatiske Kolleger havde sagt ham, at man i de

preussiske Kredse mente, at Danmark vilde forsøge at forblive neutralt i Begyndelsen af Krigen, men at man, saafremt Krigslykken gik Preussen og Tyskland imod, vilde slutte sig til Frankrig.¹⁶²⁾

Vedel trængte paa for at faa Spørgsmaalet om Neutralitetserklæringen i Orden. Den 18. Juli mente han vel ikke, at det hastede med at aflevere den; men den 20. havde han forfattet et Udkast, som han læste for Krieger.¹⁶³⁾ Denne fandt, at det aabnede adskillige Perspektiver, men »derhos taalte adskillige nærmere Ændringer i Affattelsen«. I Ministermødet Torsdag den 21. Juli kom Udkastet til Drøftelse.

Forinden havde man faaet klaret Spørgsmaalet angaaende Tanken om fælles nordisk Neutralitetserklæring, som Kong Carl XV havde fremsat. Grev Wachtmeister var under sit Ophold i Paris fra 14. til 16. Juli kommet til den Overbevisning, at Frankrig i alt Fald foreløbig ikke vilde forsøge paa at drage Sverige med ind i Krigen, hvorimod det ikke var saa sikkert, at man ikke vilde forsøge dette overfor Danmark.¹⁶⁴⁾ Den 21. Juli om Morgenen kom han til København og udtalte straks, at han ikke vilde tage Del i nogen fælles Neutralitetserklæring, da han ønskede at bevare Sverige-Norges Neutralitet, men han antog, at Danmark umuligt kunde bevare sin, naar Frankrig havde erobret Slesvig. Han billigede Henstillingerne til Mohrenheim og Wyke om at virke for Nordslesvigs Tilbagegivelse for at lette Danmark Neutraliteten; hvis Bismarck vilde gaa ind derpaa, kunde Preussen passende overdrage England Nordslesvig til Overgivelse til Danmark.¹⁶⁵⁾

Denne Tanke meddelte Wyke den 23. Juli telegrafisk og i strengeste Fortrolighed Lord Granville som et Projekt, den svenske Regering havde om, at England og Rusland sammen med Sverige skulde søge at bevæge Preussen til at afstaa Nordslesvig til England, der senere skulde afstaa det til Danmark.¹⁶⁶⁾ Dette Telegram kom til London den 24. om

Morgenen og synes, i Forbindelse med Wykes Indberetning af den 21., der ankom næste Dag,¹⁶⁷⁾ at have frembragt alvorlig Bekymring. Det er formentlig disse Meddelelser, der affødte det telegrafiske Paalæg, som paa Dronningens Initiativ blev afsendt den 25. Juli til Prinsen af Wales, der Mandag den 24. var ankommet til København, om hurtigst muligt »at komme af Vejen« og vende tilbage til England.¹⁶⁸⁾

I Ministerkonferencen den 21. vedtoges foreløbig et Udkast til, hvad Krieger betegnede som en »forbeholden Neutralitets-Erklæring«, og yderligere Udkast til en Kundgørelse om Anvendelse af Forordningen af 4. Maj 1803 om, hvorledes danske Undersaatter havde at forholde sig under Krig mellem fremmede Sømagter, med de af den senere Lovgivning flydende Ændringer.

Man havde i Ministerkonferencen ønsket at bestemme Statsraad til Lørdag den 23., uagtet man endnu ikke kunde forelægge noget om Neutralitetserklæringen, da man ikke havde faaet Krigserklæringen meddelt; men senere paa Dagen forlangte Kongen, der øjensynlig var blevet utaalmodig, Statsraad ansat til Fredag den 22.¹⁶⁹⁾

Inden dette Statsraad var Ministrene ikke blevet enige om noget Udkast til Neutralitetserklæring. Efter Ministerkonferencen den foregaaende Dag havde St. Ferriol, antagelig efter Modtagelsen af en Note fra sin Regering afsendt den 18. Juli, været hos Rosenørn og havde sagt, at man i Frankrig var meget forundret over Danmarks »Neutralitetstanker«. Han optraadte nu ikke som i sin tidligere Samtale med Rosenørn som Ven, men som Diplomat og ønskede at vide, om Frankrig kunde stole paa vort Venskab; Krigsplanen var ikke saa bestemt, sagde han, at Danmarks Holdning jo kunde faa Indflydelse. Kunde Frankrig i det mindste stole paa vort venlige Sindelag? Rosenørn fik ham — efter Kriegers Mening noget uforsigtigt — til at forklare dette som: om fornødent paa vor Bistand.¹⁷⁰⁾ Der var dog

hos Ministrene nogen Usikkerhed i Opfattelsen af, hvad Franskmanden havde sagt. Efter Rosenørns første Referat synes St. Ferriol at have villet opponere imod, at man fra dansk Side afgav Neutralitetserklæring; men da han umiddelbart forud havde talt med Vedel, havde han ikke til denne antydning, at vi straks skulde afvige fra vore Neutralitetsplaner.¹⁷¹⁾ Da man før Statsraadet, Fredag den 22., holdt en »lille« Ministerkonference, var Rosenørn »bange for St. Ferriol«;¹⁷²⁾ Ministrene var øjensynlig paavirkede af den formentlige franske Pression, og Krieger noterede om Ministerkonferencen, »at Hall blev mere og mere paavirket af Alliancestemningen«. Krieger havde imidlertid haft Mistanke om, at Rosenørn havde misforstaaet Gesandten, og dette viste sig i Løbet af Fredagen at være rigtigt, idet en Samtale mellem St. Ferriol og Vedel helt igennem gik ud fra Forudsætningen om en dansk Neutralitet. St. Ferriol havde konfidentielt sagt, at han havde en levende Forestilling om, at Danmark ikke kunde andet end være neutralt; han havde efter Evne bestræbt sig for at gøre dette begribeligt for sin Regering. Han havde heller ikke forlangt noget Svar af Rosenørn.¹⁷³⁾

I Statsraadmødet¹⁷⁴⁾ præciserede Kongen, at han ikke blot stadig mente, at det bedste for Landet var, at vi kunde holde os aldeles udenfor Krigen, men ogsaa ønskede, at der snarest blev udstedt en Neutralitetserklæring; Udstedelsen var saa meget lettere, da det ikke var paa Grund af Ikke-udførelsen af Pragfredens Art. V, at Frankrig havde erklæret Preussen Krig.

Hertil svarede Udenrigsministeren, at man ikke havde forelagt noget Udkast til en Neutralitetserklæring, fordi der endnu ikke var kommet nogen officiel Meddelelse fra Frankrig og Preussen om Krigserklæringen; det var dog muligt, at disse Meddelelser var af en saadan Natur, at de i en eller anden Henseende kunde have Indflydelse paa Affattelsen af vor Neutralitetserklæring. Desuden havde vor Ge-

sandt i Paris bebudet, at der i disse Dage vilde kunne ventes Depecher fra ham hertil af stor Vigtighed. Imidlertid var der i Udenrigsministeriet gjort de fornødne foreløbige Skridt til Udarbejdelse af en Neutralitetserklæring og flere andre Udfærdigelser, som stod i Forbindelse dermed.

Til Udenrigsministeren sluttede Konseilspræsidenten sig med Bemærkning om, at Ministeriet saa meget mindre allerede nu havde villet stille Forslag om Udstedelsen af en Neutralitetserklæring, som man havde ment foreløbig at burde afvente mulige Skridt fra den svensk-norske Regering i Retning af den fælles Neutralitetsudtalelse, som Kongen havde berørt i det forrige Statsraadsmøde. Hermed slog Kongen sig til Ro, og Spørgsmaalet om Neutralitet blev altsaa ikke afgjort.

Efter hvad Krieger meddeler,¹⁷⁵⁾ »havde Vedel opfordret Heydebrand til at anmelde Krigens Udbrud«; der maa antagelig hermed sigtes til den Meddelelse, som Heydebrand den 21. bragte til sin Regerings Kundskab, at Bekendtgørelser om Neutraliteten laa rede, naar Meddelelsen om Krigsudbrud indtraf.¹⁷⁶⁾ Efter Statsraadet kom Heydebrand til Rosenørn og anmeldte Krigsudbrudet ved Forelæsning af Depechen fra Bismarck dateret 19. Juli, der blev efterladt i Afskrift; da det skete mundtligt, havde Rosenørn indskrænket sig til at takke for Meddelelsen, men tilføjet, at han snarest muligt, naar Sagen var blevet foredraget i Statsraadet, vilde tilstille Quaade Instrukser, »som vilde sætte den danske Gesandt istand til at meddele den kgl. preussiske Regering, at den kgl. Regering agtede at forblive neutral under Krigen, i Forbindelse med de nærmere Regler, som man her agtede at følge under en mulig Søkrig i Østersøen«.¹⁷⁷⁾

Kl. 3 telegraferede Rosenørn i Overensstemmelse hermed til Quaade, at han hurtigst muligt vilde faa Brev, hvorefter han kunde erklære vor Neutralitet.¹⁷⁸⁾ Dermed var det altsaa principielt fastslaaet, at en Neutralitetserklæring skulde

afgives, og den preussiske Regering var underrettet herom. Tilbage stod imidlertid Erklæringens Ordlyd. Det blev besværligt nok at enes om denne.

I Ministerkonferencen Lørdag den 23. Juli, der varede fra Kl. 12 til 2[^]2,^{17e}) blev Vedels Udkast til den Erklæring, der skulde afgives i Berlin, paany drøftet. Rosenørn re-dresserede sin Opfattelse af St. Ferriols Udtalelser den fore-gaaende Dag derhen, at disse ikke havde været udpræget vendt imod Tanken om en dansk Neutralitetserklæring. Men nu gav den Stemning til Gunst for en Alliance med Frankrig, som Krieger Dagen før havde ment at spore hos Hall, sig stærkt Udtryk.¹⁸⁰) Hall »var bleven aldeles nerveus« og er-klærede, at »han ikke uden at skamme sig for sig selv kunde vedtage en Neutralitetserklæring som den, Vedel havde consigneret«. Under Drøftelsen viste det sig dog efterhaanden, at Hall ikke turde fraraade at udstede en Neutra-litetserklæring; hans Indsigelser gjaldt Udtrykkene i Vedels Forslag.¹⁸¹) Krieger holdt sine krigerisksindede Kolleger Stangen og støttede Udenrigsministeriets, det vil sige Vedels, Standpunkt, som han var blevet enig med denne om. Det lykkedes Krieger at gøre en Ende paa den langvarige Debat i dette Møde ved at foreslaa, at Hall, Rosenørn og Vedel skulde gøre Forslag til et nyt Udkast, der skulde for i et nyt Ministermøde næste Dag, Søndag den 24., til hvilket Tidspunkt man haabede at kunne forelægge betydningsfulde Depecher fra Moltke-Hvitfeldt i Paris; man havde faaet Telegram om,¹⁸²) at General Raasløff vilde komme med dem over England, og formentlig kunde han da sup-plere dem med mundtlige Meddelelser.

Medens Ministermødet om Lørdagen holdtes, havde St. Ferriol søgt Rosenørn i Udenrigsministeriet. Vedel havde taget imod ham, og den franske Gesandt havde sagt, at han fra Pa-ris — ved et Chiffertelegram, afsendt Fredag Aften Kl. 7¹/», — havde faaet Besked om, at en Flaade samme Aften afsejlede til de danske Farvande, og at 30.000 Mand Landgangstrop-

per vilde følge efter. Han bad indstændigt, at man vilde udsætte at svare paa Meddelelsen fra Berlin.¹⁸³⁾ Vedel svarede, at der allerede Dagen i Forvejen var telegraferet til Quaade, at han snarest muligt vilde faa et Svar, der overfor Preussen »udtalte vor Neutralitet«. Vi havde som før omtalt (S. 62—63) samme Morgen, den 23., modtaget en Depeche fra Quaade,¹⁸⁴⁾ hvori det blev omtalt som en Mulighed, at man i Berlin vilde besætte Jylland, fordi man ikke stolede paa Danmark, selv om vi erklærede os neutrale; St. Ferriol vilde deraf se, i hvor høj Grad vi burde undgaa at tildrage os Mistanke fra preussisk Side; vi maatte ønske at bevare vor Neutralitet, og intet vilde være Preussen mere velkomment end en Adfærd fra vor Side, som kunde give Paaskud til en Besættelse af Jylland; intet vilde være skadeligere for Preussens diplomatiske Stilling i Europa, end om det angreb os, uden at vi havde ladet os falde noget som helst til Last. Mere havde Vedel ikke ment at kunne sige, men han havde lovet straks at overbringe den franske Henvendelse til Rosenørn og overlade det til Udenrigsministeren selv at svare.¹⁸⁶⁾

Ministrene var imidlertid skiltes ad, Vedel traf kun et Par af dem. Efter Rosenørns Ordre gik han senere til St. Ferriol og meddelte, at Ministeren billigede, hvad Direktøren allerede havde sagt. Iøvrigt kunde han tilføje, at Instruksen til Quaade først vilde blive fastslaaet i Statsraad om Mandagen. Endelig skulde han efter Ministerens Ordre svare paa det stillede Spørgsmaal; Regeringen kunde ikke udsætte sit Svar paa Heydebrands Meddelelse længere, men »det var ikke vor Hensigt at binde os definitivt og under hvilke som helst Omstændigheder, der senere kunde indtræffe«. Hertil sagde St. Ferriol: »Kan jeg tilføje, at hvis Regeringen senere beslutter sig til at forlade sin Neutralitet, vil det kun ske sous le coup des événements?« Dertil svarede Vedel, at han vel ingen Ordre havde til at sige noget om dette uforudsete

Spørgsmaal, men han tvivlede ikke paa, at Ministeren vilde besvare det bekræftende.¹⁸⁶⁾

Imidlertid havde Krieger faaet fat i Hall, og denne tog bort med Vedel for som aftalt at affatte Neutralitetsvaret til Preussen. Vedel fik naturligvis Broderparten af Arbejdet, og det var ikke en let Opgave, der var tilfaldet ham, »fordi Majoriteten i Grunden kun gik ind paa Neutraliteten med blødende Hjerter, og i alt Fald saa vidt mulig vilde holde sig Fremtiden aaben«. Vedel fortalte siden, at han sad og skrev Forestillingen i Værelset ved Siden af den Stue, i hvilken Ministrene forhandlede, og hvert Øjeblik blev afbrudt i sit Arbejde ved, at saa den ene, saa den anden af dem kom ind og paalagde ham endelig at passe paa dette eller hint Punkt.¹⁸⁷⁾ Særligt Besvær volder Hall; der var, efter hvad Krieger¹⁸⁸⁾ senere samme Dag optegnede, for megen Uro i ham til, at han kunde tage Arbejdet med Vedel jævnt; han forsvandt og vilde ikke komme igen før Søndag Kl. 12, til hvilken Tid Ministermøde skulde holdes. Antagelig var Hall i Mellemtiden i Forbindelse med en Kreds af Nationalliberale, der var i ivrig Bevægelse og paavirkede Ministrene til Beslutninger i stærkest muligt franskvenlig Retning. Ivrigst herfor var, saa vidt det skønnes, Tietgen og en anden af de store nationalliberale Pengemænd, D. B. Adler; de troede begge fuldt og fast paa Frankrigs Sejr og var gennem deres Forretningsforbindelser i Paris stærkt opflammede. Det kan naturligvis ogsaa, bevidst eller ubevidst, have paavirket dem, at de i Øjeblikket var engagerede i Foretagender i Anledning af Krigsudbrudet, saasom den ventede franske Flaades og Hærstyrkes Proviaivering. Tietgen var i Gang med at hverve »bekendte Mænd« til den ventede franske Eskadre.¹⁸⁸⁾ Bag sig havde de den toneangivende nationalliberale Opinion og næsten hele den danske Presse med Undtagelse af et Par Venstreblade, der advarede mod al Eventyrpolitik.

V.

Frankrigs Stilling til Danmark.

I NDEN Regeringen Søndag den 24. Juli i Ministerkonference og Mandag den 25. i Statsraad skred til de endelige Forhandlinger om Neutralitetserklæringen, fik den ved Moltke-Hvitfeldts Depecher og Raasløffs Meddelelser fuld Klarhed over, hvad der var sket og paatænkt i Paris med Hensyn til Danmark.¹⁹⁰⁾

Tanken om en Krig med Preussen havde siden 1866 syselsat franske Diplomater og Militære; de havde stedse anset det for vigtigt at sikre sig Danmarks virksomme Støtte til et Angreb i Ryggen paa Fjenden. I 1869 var der blevet foretaget Undersøgelser i Norden med Henblik paa en eventuel Flaadediversion i Østersøen mod Preussen støttet til Danmark. Det franske Marineministerium havde haft Officerer heroppe for at undersøge Forholdene; noget ordentligt kom der dog ikke ud af det, en fast Plan var ikke blevet lagt, de nødvendigeste Forberedelser ikke truffet. Det viste sig i 1870, at den franske Militærledelse paa dette som paa næsten alle Omraader var fuldkommen uforberedt.

Den 13. Juli 1870 om Aftenen havde Bismarck udsendt Abekens Depeche fra Ems i dens ændrede Skikkelse. Den 14. blev den bekendt i Paris. Den 15. Juli afgav det franske Ministerium sine Erklæringer i Kamrene, og disse bevilgede Krigskrediten. Den 19. blev Krigen erklæret.

Den 16.—17. Juli beskæftigede Planen om en Flaadeekspedition til de danske Farvande det franske Marineministerium og Kejseren. Samtidig drøftedes det at overføre

et Troppekorps paa en 30—40.000 Mand, der i Forening med de danske Tropper, man haabede at kunne faa stillet til Raadighed i et noget lignende Antal, skulde angribe Preussen fra Hertugdømmerne, hvor man regnede med en dansk Folkerejsning; over Hamborg vilde man da søge Forbindelse med de welfisksindede Elementer i Hannover.¹⁹¹⁾ En anden Plan var at foretage Landgang paa Rügen og derfra true Berlin. De nordtyske Havne skulde blokeres, og et første og meget vigtigt Resultat af den franske Eskadres Ankomst til de danske Farvande skulde være at binde en betydelig preussisk Troppstyrke og derved aflaste Trykket paa Rhingrænsen. Men alle disse Planer, hvormed man længe havde syslet, viste sig udførlige, dels paa Grund af de Mangler, hvoraf det franske Krigsberedskab led, dels paa Grund af den Strid om Ledelsen af den paatænkte Ekspedition, der straks opstod i den franske Regering.¹⁹²⁾

De nærmere Enkeltheder synes dog først at være drøftet, da man den 23. Juli i Paris havde faaet Telegram fra St. Ferriol om, at Preussen havde givet Danmark Meddelelse om Krigsudbrudet og derved tvunget den danske Regering til at tage endelig Stilling. Efter Kejserens oprindelige Bestemmelse skulde hans Fætter Prins Joseph-Charles-Paul-Napoleon (1822—1891), der kort forinden var blevet kaldt telegrafisk hjem fra en Ekspedition til Spitsbergen, lede Ekspeditionen til Norden, og General Trochu skulde kommandere Landgangstropperne under Prinsens Overkommando. Trochu erklærede, da Prinsen den 23. gav ham Meddelelse herom, at han betragtede den nordiske Ekspedition som meget afgørende for Krigens Udfald. Men var der, spurgte Trochu, en sejlklar og vel udrustet Kamp- og Transportflaade? Var der tilstrækkelige Landgangstropper og Udskibningsmateriel? Havde man sikret sig den fornødne Basis for Ekspeditionen ved Allianceaftaler med Danmark? Hvis Diversionen ikke *straks* bandt de preussiske Tropper, vilde disse faa Lejlighed til at gaa frem mod Rhinen og kaste

et maaske afgørende Lod i Vægtskaalen. Prins Napoleon maatte meddele Trochu, at han ikke var klar over, hvor vidt Forberedelserne var fremskredet.¹⁹³⁾

I en Konference, der synes at være afholdt den 24. Juli, drøftedes Sagen mellem Kejseren, Prinsen, Marineminister Rigault de Genouilly og Generalerne Trochu og Dejan.¹⁹⁴⁾ Trochu fik et rystende Indtryk af Usikkerheden i Kejserens og hans Regerings Politik. Intet var forudset eller tilrettelagt, Planen om Østersøekspeditionen var ikke ordentlig underbygget. De diplomatiske Forhandlinger, som skulde danne Baggrunden, var knap indledet ved foreløbige Sondringer i København; de Oplysninger, som fremførtes, viste, at man foreløbig ikke kunde afsende nogen nævneværdig Styrke. Trochu fandt Stillingen saa haabløs, at han til Prins Napoleon erklærede, at Planen var »en Kimære«; den vilde aldrig kunne føres til Ende. Forhandlingen løb ud i Sandet. Marineministeren, der stod under Indflydelse af Kejserinden, som i disse Dage indblandede sig stærkt i Krigsovervejelserne, protesterede pludselig »ildrød i Ansigtet og med skarp Stemme« mod, at Prins Napoleon fik nogen Myndighed over Ekspeditionen. Hvis Kejserens Forslag herom gennemførtes, vilde han tage sin Afsked. Denne Udtalelse faldt ned som en Bombe, afslørede Splid og Intriger. Kejseren smilede og undgik videre Debat ved at hæve Konferencen med den Bemærkning, at man øjensynlig ikke var tilstrækkelig forberedt til at tage Beslutning, man maatte senere vende tilbage til Sagen. Det lykkedes Rigault de Genouilly ved et samme Dags Eftermiddag afholdt Ministermøde at sætte sin Vilje igennem; det bestemtes, at Prinsen kun skulde have Kommando over Tropperne.¹⁹⁶⁾

Trochu fortæller, at han, da han forlod Konferencen, i Forværelset traf en fransk Diplomat, der meddelte ham, at han var tilkaldt for at modtage Ordre om en Sendelse til Danmark, hvor han skulde forhandle med det danske Hof om Betingelserne for en offensiv og defensiv Alliance. Det

var Hertugen af Cadore, der hidtil havde været Frankrigs Gesandt i München, som han den 21. Juli havde forladt.¹⁹⁶⁾ Trochu kunde kun sige, at alt vedrørende en Militærekspe-
dition til Norden laa i Kaos. Da han kom hjem, fik han, efter hvad han fortæller,¹⁹⁷⁾ Besøg af den danske Gesandt, Grev Moltke-Hvitfeldt, der i berettiget Ængstelse vilde høre, hvad Generalen vidste og tænkte om Situationen. Trochu svarede, at han, da han ikke var Diplomat, uden Tøven og i Sandhedens og Danmarks Interesse vilde sige, at Planerne om en Ekspedition til de danske Have var dødfødte; »deres Virkeliggørelse er umulig; hvis Deres Fædreland indlader sig hermed, vil det ødelægge sig selv uden nogen som helst Fordel for mit.«

Denne Udtalelse til den danske Gesandt, rimeligvis fremsat den 24. Juli, kender vi kun fra Trochus senere Meddelelse.¹⁹⁸⁾ Den var fremsat i dybeste Fortrolighed, og at Moltke-Hvitfeldt har følt sig bundet derved, kan forklare, at han i Indberetningerne til sin Regering ikke nævnedes denne kategoriske Dom, som det dog maatte være af største Betydning for den danske Regering at kende. Da Gesandten ellers lagde overordentlig Vægt paa Trochus Mening, er det ogsaa muligt, at han har ment, at Generalen saa for mørkt paa Stillingen, og derfor ikke har citeret hans Udtalelse. Men iøvrigt var Moltke revet med af den almindelige Op-hidselse; han ønskede øjensynlig til en Begyndelse, at hans Regering skulde engagere sig i den Alliance, om hvilken Trochu sagde, at den vilde ødelægge Danmark uden at gavne Frankrig.

Ekspeditionen kom ikke i Stand, og Enkelthederne ved de franske militære Operationer i Norden i den følgende Tid har ringe Interesse, hvorimod det fik overordentlig stor Betydning, at der ikke straks ved Krigens Udbrud viste sig en stærk og vel udrustet fransk Flaade i de danske Farvande. En Flaades Ankomst kunde have øvet en skæbnesvanger Indflydelse paa de politiske Beslutninger i København.

Kun nogle ganske utilstrækkeligt udrustede Skibe — uden Kort over de danske Farvande! — stak omsider den 24. Juli i Søen. Eskadren under Admiral Bouët-Willaumez gik op langs den tyske Kyst, indespærrede et Par tyske Krigsskibe i Jahdebugten eller drev dem foran sig; den 27.-28. Juli naaede de franske Skibe Skagen og fik i Frederikshavn de »bekendte Mænd«, som Tietgen havde hvervet, ombord.¹⁹⁹) Fra nu af modtog de franske Skibe Besøg af adskillige interesserede Danske, der paa forskellig Maade gav dem Oplysninger og ydede Hjælp. Et enkelt Skib, »Thétis«, ankrede den 29. om Aftenen op paa Københavns Rhed og satte Københavnerens Sind i Bevægelse; de andre blev liggende i Aalbækbugten, da Admiralen ikke kunde faa Besked fra Paris om, hvorvidt han skulde gaa ind i Østersøen eller tilbage for at blokere Jahde-Wilhelmshafen, hvilket hans oprindelige Ordre havde ladet uafgjort. Den franske Fregatkaptajn Champeaux, der tidligere havde udforsket de danske Farvande, var sammen med en anden fransk Marineofficer, Galibert, kommet til København;²⁰⁰) han sendtes af Gesandten, St. Ferriol, op til Eskadren med indtrængende Henstilling om straks at styre Syd paa for at sætte de Danskes Sind i Bevægelse; men Bouët-Willaumez turde ikke røre sig, før han fik Ordre, hverken ved denne Lejlighed eller da den ekstraordinære Ambassadør, Hertugen af Cadore, den 31. Juli passerede Admiralskibet ombord paa »Coligny« og bad Eskadren følge med til Sundet. Først den 2. August fik han Ordre til at gaa ind i Østersøen og passerede den 5. August Storebælt.²⁰¹) De franske Skibe bevægede sig derefter i omtrent halvanden Maaned frem og tilbage mellem de tyske og danske Kyster, undertiden med Station i Køgebugt. Men hverken deres Tilsynekomst foran Kiel, Neustadt, Wismar, Rostock og østligere tyske Byer eller Skærmydsler med tyske Smaaskibe kom til at betyde noget. Skibenes slette Udrustning, der blev bemærket af de danske Søkyndige, der kom ombord, blev ikke sat paa Prøve; et Landgangskorps

blev aldrig sendt fra Frankrig. Den hele Ekspedition var mislykket; intet tydede paa, at den franske Krigsledelse i de foregaaende Aar havde lagt Vægt paa at forberede den. I Slutningen af September forlod Flaaden de nordiske Farvande, fordi, som det hed i franske Blade, Østersøen som bekendt fryser til, og heftige Storme gør Sejladsen dér umulig. Den 15. August var for den danske Regering anmeldt Blokade af de tyske Havne, men Blokadezonen var saa unøjagtigt angivet, at den ogsaa omfattede de danske og svenske Havne ved Østersøen; det maatte rettes. Da Flaaden forlod Østersøen, glemte Frankrig at bekendtgøre, at Blokaden var hævet, hvorfor den danske Regering ved Plakat af 25. September maatte erklære den for bortfalden.²⁰²⁾ Intet Under, at denne Ekspedition blev et af de Punkter i den for Frankrig saa ulykkelige Krigsførelse, som nedkaldte voldsomme Angreb paa det Regime, der den 4. September styrtede sammen.

Samtidig med disse Bestræbelser for at starte en Ekspedition til Danmark sysselsatte den franske Regering sig med de diplomatiske Skridt, der skulde drage Danmark over paa fransk Side. Et Telegram fra Udenrigsministeren, Hertugen af Gramont, til den franske Gesandt i København, Vicomte de St. Ferriol, afsendtes, som vi ovenfor (S. 33) har nævnt, den 15. Juli om Morgenen Kl. 10¹⁵. Det indledede en Drøftelse om den Stilling, Danmark kunde tænkes at ville indtage under Krigen, og hvilke Skridt man fra fransk Side burde gøre. Den franske Regering var klar over, at om Danmarks øjeblikkelige Indtræden i Krigen paa fransk Side kunde der ikke blive Tale; højst kunde man vente, at Danmark fik Held til at bevare sin Neutralitet og undgaa et preussisk Angreb, som det først vilde være i Stand til at modstaa, naar det fik Støtte af en tilstrækkelig stor fransk Hjælpstyrke. Man gik ud fra, at den Understøttelse, Danmark kunde yde Frankrig, vilde være 25—30.000 velbevæbnede og dygtige Landsoldater, der kunde opstilles mod de

50.000 Preussere, der stod paa Krigsfod i Hertugdømmerne. Den danske Hjælp til Søs vilde være af relativt større Betydning, naar de danske Øer blev Operationsbasis for den franske Eskadre.²⁰³⁾

Efter hele Udviklingen siden 1864, under hvilken Frankrig dog havde været den eneste Stormagt, der havde vist aktiv Interesse for det nordslesvigske Spørgsmaals Løsning, maatte man vel egentlig i Paris gaa ud fra Danmarks Tilslutning, men helt sikker var man ikke. Napoleon III.s mangestrengede Politik og de Forsøg, han havde gjort paa at fremme sine storpoltiske Formaal i Forstaaelse med Bismarck, havde, som vi i de foregaaende Bind af denne Fremstilling har set, ført til, at Frankrig efter Pragfreden ydede de danske Krav vedrørende Opfyldelsen af Art. V mindre Støtte, end den danske Regering havde kunnet vente. En daarlig Samvittighed gav sig ogsaa Udtryk i det Øjeblik, det franske Udenrigsministerium skulde overveje, hvilke Udtalelser man burde fremsætte i København for at sikre sig Danmarks Hjælp. Man maatte vride og vende sig for at finde passende Udtryk; rettede og kasserede Udkast, saavel som de Telegrammer og Ordre, der afgik, indeholder en hel Apologi for den franske Politik.²⁰⁴⁾ Gramont udtalte sit Haab om, at man i Danmark ikke havde misforstaaet Frankrigs Holdning; det havde, fremhævede han, været vanskeligt at realisere Udførelsen af Art. V uden at udsætte sig for at fremkalde en Krig, og »dette var en saa alvorlig Yderlighed, at Frankrig havde maattet tøve med at engagere sin Politik for at afhjælpe dette ene Klagepunkt«. Den franske Regering var Danmark taknemlig, fordi det havde vist sig forstaaende heroverfor og havde undgaaet Udæskninger mod Preussen, for hvilke den franske Regering vanskeligt kunde have paataget sig et Medansvar. Men nu, da Krigen var udbrudt, var der aaben Mark for alle Kombinationer; en ny Udvidelse af den preussiske Indflydelse vilde alvorligt true de skandinaviske Stater, ja endog sætte deres Tilværelse

paa Spil. »Jeg behøver ikke at belære Dem om,« skrev Gramont til sin Gesandt, »hvad man hinsides Rhinen siger om den Rolle, der vil blive tildelt Danmark den Dag, da der er skabt et Preussen, som definitivt behersker Tyskland og har samlet alle Centraleuropas Kræfter i sig.«²⁰⁵) Ud fra disse Synspunkter skulde St. Ferriol tale i København, forberede den danske Regering, nære dens gode Dispositioner og modarbejde Indflydelser, der kunde gøre sig gældende fra anden Side, enten for at drage Danmark over paa tysk Side eller for at stemme Danmark til en Neutralitet, der vilde umuliggøre en Samvirken med det franske Ekspeditionskorps. Det er rimeligt, at det har været paa Tale at anføre Preussens Ikkeopfyldelse af Pragfredens Art. V blandt de franske Grunde til Krigserklæringen. Det skete dog ikke, og der kom ingen Udtalelse derom til den danske Regering. Spørgsmaalet omtaltes kun i nogle, med Medarbejdernavn undertegnede, Artikler i »Le Moniteur Universel«, der gjorde Rede for Frankrigs og Europas berettigede Klager over Preussen. I den følgende halve Snes Dage foregik der mellem Gramont og St. Ferriol en telegrafisk og brevlig Korrespondance paa Grundlag af Gesandtsens Forhandlinger med den danske Regering og danske Politikere. Korrespondancen paavirkedes saavel af Overvejelserne i Paris under Begivenhedernes rivende Udvikling som af det Kaos i de militære Forberedelser, der meget snart umuliggjorde den hurtige og fyldestgørende Udrustning og Afsendelse af den Flaade og det Troppekorps, der var Forudsætning for hele den nordiske Alliance- og Aktionsplan.

Man var i Paris paa det rene med, at Stemningen i det danske Folk var absolut franskvenlig, og gik ud fra, at denne Stemning var saa stærk, at den, saa snart den blev støttet ved en fransk Flaade og et fransk Landgangskorps i de danske Have, vilde være afgørende. Den franskvenlige Stemning vilde da besejre, hvad Modstand der maatte vise sig i Regeringen eller hos Kongefamilien mod at lade Danmark

gaa ind i Krigen paa fransk Side. Man mente med god Grund, at Kong Christian IX vilde modsætte sig en Alliance. Man søgte Aarsagen i Kongens tyske Afstamning, i hans tyske Sympatier og Forbindelser eller, som det ofte tidligere var antydet i franske Indberetninger om Stemninger i København, i Dynastiets nære Tilknytning til det russiske Kejserhus, hvis preussiskvenlige Indstilling man var klar over. Særlig ængstelig blev man i hine Julidage, da man straks fik Underretning om, at Hertug Carl af Glücksborg og Grev Carl Scheel-Plessen netop var kommet til Danmark.²⁰⁶⁾ Kongens Bevæggrunde var imidlertid, hvad der snart indberettedes, en højst rimelig Ængstelse for at sætte Danmarks Eksistens paa Spil og hans Ønske om at løse det nordslesvigske Spørgsmaal paa en overfor Tyskland varig fredelig Maade. Hertil kom, hvad man i Paris med stor Misfornøjelse hørte, alvorlige og indtrængende Raad fra de russiske og engelske Hoffer og Regeringer, bl. a. gennem Kong Christians Svigersønner. Man saa heri nye Udslag af en for Frankrig lidet gunstig Passivitet. Men ikke blot Kongen frygtede man som Modstander af Allianceplanen; man ansaa i Paris som i den franske Legation i København den danske Regering for »urolig og tøvende.«²⁰⁷⁾ Indberetningerne fra St. Ferriol udmundede straks i den Betragtning, at den danske Regering i hvert Fald var utilbøjelig til foreløbig at vove noget som helst positivt Skridt; den afholdt sig endog fra militære Foranstaltninger, der kunde ikke blot sikre Danmark mod et muligt Overfald fra Preussens Side, men tillige danne Grundlaget for en senere Samvirken med Frankrig.²⁰⁸⁾

Den franske Regering havde, som vi har omtalt (II. Bd., S. 276—80), i den sidste Tid før Krigen ved flere Lejligheder tilkendegivet Utilfredshed med, at der i de tre nordiske Riger var en voksende Tendens til storpolitisk at isolere sig, til at slaa sig til Ro med at bevare Freden og derved sikre sig mod de Farer, der truede Sverige-Norge fra Øst, Dan-

mark fra Syd. Gesandten i Stockholm, Fournier, havde fremdraget denne Tendens i det svenske og norske politiske Liv og havde konstateret en »bedrøvelig Indslumren af Nationalaanden«.209) Tilsvarende Tendenser havde St. Ferriol iagttaget i Danmark, og særlig saa begge Gesandter i Modstanden mod forøgede Militærudgifter saavel som i Tilbagegangen i Interesse for den politiske Skandinavisme Tegn paa folkelig Afslappelse, paa Opgivelse af daadkraftig, fremtidsmodig Politik. Ministerskiftet i Maj, hvor de Nationalliberale var gaaet sammen med de store Godsejere, havde St. Ferriol dog ment, var skikket til »at rejse Modet hos de Patrioter, der ikke som Fremtidens sidste Ord havde akcepteret de nedslaaende Perspektiver, der saa ofte var bleven oprullet for de skandinaviske Folk«.210) Baade en Generhvervelse af det danske Nordslesvig og en skandinavisk Union var efter hans Mening *Ønsker*, der endnu foresvævede »de Doktrinære«, selv om man ikke turde kalde det et *Program* paa Grund af de store Hindringer, der stod i Vejen for Virkeliggørelsen.

St. Ferriol var klar over, at der, naar Talen blev om en udenrigspolitisk Aktion, var forskellige Strømninger i de danske Regeringskredse. Han søgte derfor ved Krisens Udbrud straks Tilknytning til den Fløj, han ansaa for baade aktiv og franskvenlig. Paa Hall havde St. Ferriol allerede ved Ministerskiftet rettet sin Opmærksomhed. Han kendte hans Fortid og var bl. a. gennem Antydninger af Heydebrand klar over, at den gamle nationalliberale Ministerchefs Indtræden i Regeringen ikke overalt var velset. Han mente vel nok, at Hall var et saa klart Hoved, at han siden 1864 havde lært, at der ikke var nogen anden Politik mulig end den, der gik ud fra de givne Realiteter og regnede med Faren ved at bryde med den kloge Holdning, som Bluhme og Grev Frijs havde indtaget.211) Men da der nu pludselig opstod en Situation, hvor Frankrigs Interesser krævede en kraftig dansk Udenrigspolitik, vendte den franske Gesandt

sig selvfølgelig alligevel til Hall, thi om Rosenørn-Lehn vidste han, at hans Politik var af samme Støbning som Grev Frijs' og P. Vedels.

I Paris var man ikke blot gennem St. Ferriols Indberetninger paa det rene med Halls Holdning, men ogsaa ad anden Vej, antagelig ved Jules Hansen, der gennem Bille, »Dagbladets Redaktør, og hans Medarbejder Vilhelm Topsøe var i Forbindelse med de Hallske Kredse, kom Meddelelser herom. Karakteristisk for Opfattelsen var et Telegram fra Gramont til St. Ferriol den 3. August,²¹²⁾ hvori det hedder: »Hr. Hall har skrevet hertil, at Landet vilde erklære sig for os og rive Kongen med sig med eller mod hans Vilje. Opsøg Hall og kom til Forstaaelse med ham.« Denne Udtalelse belyser ikke blot det ejendommelige Forhold, at den franske Regering i hine kritiske Dage forsøgte at gøre sin Indflydelse gældende i København uden om det danske Udenrigsministerium og regnede med, at visse danske Kredse vilde lægge et Pres paa Regeringen; men Udtalelsen viser tillige, at de Forhandlinger, der i Paris naturligt maatte føres om Danmarks Stilling, ikke udelukkende blev ført mellem Ministeriet Ollivier-Gramont og Danmarks Repræsentant Grev Moltke-Hvitfeldt. I dette skæbnesvangre Øjeblik kom dette Forhold til at spille en betydelig Rolle. En dansk Privatmand var pludselig dukket op i Paris og optraadte, skønt uden Fuldmagt fra eller Forbindelse med Regeringen i København, med Raad og Forslag om en dansk-fransk Alliance.

Det var General Raasløff, der indtil April havde været Krigsminister i Ministeriet Frijs.²¹³⁾

Vi har gentagne Gange haft Lejlighed til at omtale, at Raasløff i sin Krigsministertid (1. Oktober 1866— 19. April 1870), da han spillede en betydelig Rolle ved at gennemføre Hærloven af 1867 og ved Forhandlingerne om Vestindiens Salg, flere Gange havde fremkaldt Uro ved Udtalelser om Danmarks militære Stilling og om Landets Holdning overfor

Tyskland og Frankrig.²¹⁴) Saadanne Udtalelser og senest hans Rejse til Berlin i April 1868 havde vakt Opsigt, givet Anledning til Rygter og fremkaldt nogen Mistillid i Berlin. Hvad der forelaa om hans Synspunkter var noget uklart, men sikkert var det i alt Fald, at han fra gammel Tid havde nøje Forbindelse med Frankrig; i sin Ungdom havde han tjent i den franske Hær, vundet mange Venner i franske Officerskredse og skrevet om sine Oplevelser i Algier. I Tre-aarskrigen havde han kæmpet imod Tyskland, og medens han var Krigsminister lejlighedsvis ved Ytringer, der var eller kunde udlægges som aggressive overfor Tyskland, voldt Udenrigsministeriet Besvær. Han nærede megen Tro til de franske Vaabens Styrke og var upaavirket af andre danske militæres Skøn om den franske Hærs slette Tilstand.

I danske Officerskredse var han blevet meget populær; elegant af Ydre, vindende af Væsen, levende interesseret og livfuld af Temperament virkede han charmerende og havde mange Beundrere. Man oversaa gerne, at han nu og da kunde optræde og tale ubehersket, og først efterhaanden blev kritiske Iagttagere klar over, at denne dygtige, højt-begavede Officer, som fra mange kortere og længere Ophold i Udlandet og sin mangeaarige Virken som dansk Gesandt i De forenede Stater havde hentet alsidig Viden og megen Verdenserfaring, hverken havde en sikker Dømmekraft eller en solid Karakter. Han havde stor Lyst til at gøre sig personlig gældende, og da han havde betydelige Evner som Forretningsmand, varetog han sine egne Interesser, naar hans Bistand paakaldtes i Forretningslivet; han var ofte i økonomiske Vanskeligheder og interesseret i at skaffe sig Indtægter udover, hvad hans Embedsstilling direkte gav Mulighed for. Han kom efterhaanden i Forbindelse med Mænd, der var baade finansielt og politisk indflydelsesrige, saasom Tietgen og dennes Konkurrent, den alsidigt interesserede og for ideelle Formaal, f. Eks. for Danskheden i Sønderjylland, altid offervillige Bankier D. B. Adler, des-

uden andre, bl. a. »Dagbladet«s Redaktør, Bille, og C. V. Rimestad, Redaktøren af »Dagstelegraf«n. Om Raasløff taltes der meget; han var en Personlighed, som mange, naar der var Krise af en eller anden Art, ansaa for »den kommende« eller »den stærke« Mand. Saaledes var det, medens han var Minister, og saaledes blev det ved at være.

Raasløff var paa forskellig Maade interesseret i franske Foretagender og nøje forbundet med Tietgen, bl. a. gennem Forretninger vedrørende »Store Nordiske Telegrafelskab« og »Privatbanken«, i hvilke franske Finansmænd var med-interesserede. Nu efter sin Afgang som Minister var han ivrig for sammen med Tietgen at opbygge sin fremtidige Eksistens paa fransk-dansk Basis; senere, efter Krigen 1870—71, blev han en Tidlang knyttet med stærke, vistnok ogsaa økonomiske, Baand til det franske Udenrigsministerium.

Ogsaa Grev Frijs havde været charmeret af Raasløff og i 1866 med Glæde bragt sin gamle Skolekammerat fra Sorø ind i sit Ministerium. Men efterhaanden havde han skiftet Syn paa Raasløff og var kommet til at dele den Mistillid til Generalen, som næredes af Vedel, der ansaa ham for intrigant, ja, for at være »en uhyre farlig Person«.²¹⁶⁾ Da Raasløff traadte ud af Ministeriet som en naturlig Følge af, at han havde knyttet sig saa stærkt til Gennemførelsen af den vestindiske Traktat, blev Forholdet mellem ham og Grev Frijs køligt, bl. a. fordi Raasløff var vred over, at Frijs ikke var gaaet af sammen med ham. Frijs sagde da, at Raasløff siden den vestindiske Katastrofe »var bleven gal«.²¹⁶⁾ Med den efterfølgende Regering havde Raasløff ingen Forbindelse. Grev Holstein nærede Mistillid til ham, ansaa ham for »ambitiøs« og var klar over, at Generalens Pengevanskeligheder og Forfængelighed kunde bringe ham baade til det ene og det andet.²¹⁷⁾

Omkring 1. Juli 1870 var Raasløff sammen med Tietgen

rejst til Tyskland for efter et Ophold i Ems at tage en Maanedes Ferie i St. Malo.

Men Raasløffs Rejse til Paris i Juli 1870 var hverken direkte eller indirekte foranlediget af den danske Regering; han handlede ganske for egen Regning.

Den 16. eller maaske den 17. Juli talte Raasløff med Kejser Napoleon.²¹⁸) Da Meddelelse herom kom til København, skrev Krieger maliciøst i sin Dagbog: »Det vilde hjælpe paa hans Helbred, hvis det er sandt, at Keiseren har villet see ham«. ²¹⁹)

Under sine Forhandlinger med Kejseren og franske Politikere fremhævede Raasløff, at han optraadte som Privatmand; men han gjorde det næppe med saa megen Styrke, at det forringede den Betydning, man tillagde hans meget kategoriske Udtalelser. Man holdt sig til den Kendsgerning, at han indtil for nylig havde været dansk Krigsminister og ikke var gaaet af paa Grund af en politisk Uoverensstemmelse, men udelukkende, fordi den vestindiske Traktat uden hans Skyld ikke var blevet gennemført. I en Optegnelse om hans Udtalelser og Optræden, som findes i det franske Udenrigsministeriums Arkiv, er det kun i en, som det af Skriften kan ses, senere tilføjet Indskudssætning, at der er gjort opmærksom paa, »at Generalen for Tiden kun er i Frankrig som almindelig Privatmand og handler under eget Ansvar«. ²²⁰)

Raasløff sagde til Kejseren og de franske Ministre, at han stillede sig til Disposition med alle de Oplysninger, man havde Brug for ved en Ekspedition til Norden. Han havde i Fortrolighed ladet forstaa — saaledes noterede man — at det var afgjort i København, at hvis Danmark allierede sig med Frankrig, skulde han genindtræde i Ministeriet, overtage Krigs- og Marineministerportefeuillerne og lede de militære Operationer. Danskerne kunde kun udtale sig, hvis Frankrig til Østersøen sendte en Eskadre og et Troppekorps,

der var tilstrækkeligt til at sikre dem mod at blive knust. De kunde straks stille 25.000 Mand i Marken samt yde den franske Flaade Støtte, bortset fra den uhyre Fordel, det vilde være for Frankrig at have Operations- og Provianteringsbasis paa venligsindet Territorium. Danskerne forlangte ikke nogen Pengeunderstøttelse. Raasløff mente, at en Ekspedition vilde gøre mere Gavn i Østersøen end i Nordsøen, hvor der ikke var Havne. Han raadede til at besætte Als eller Rügen, hvorfra man kunde true Berlin paa nærmeste Hold og binde i det mindste 60.000 Mand. Hvis det gik galt, haabede Generalen, at Frankrig altid vilde kunne opnaa, at Danmark bevarede sine nuværende Grænser. Hvis man havde Held med sig, burde Danmark have hele Slesvig tilbage. »Det fremgaar af General Raasløffs Udtalelser og af Grev Moltkes Holdning,« hed det i Optegnelsen, »at Danskerne er rede til at modtage vore Tilbud og sætte de sidste Rester af deres politiske Tilværelse paa Spil«.

Inden den 16. Juli eller senest denne Dag havde Raasløff indtalt sig saaledes. De Meddelelser, der indløb fra St. Ferriol, gav dog den franske Regering Indtryk af, at det ingenlunde var sikkert, at Regeringen i København indtog den Stilling, som Raasløff saa dristig gik ud fra. Der kom til Paris Meddelelser, som tydede paa, at Preussen havde til Hensigt at lægge Haand paa Danmark. Der var altsaa periculum in mora. I Løbet af den 17. bragte dette Gramont til at opfordre Marineministeren til straks at lade den franske Marine intervenere i de danske Have.²²¹) Som vi har set, førte denne Henstilling ikke til hurtig og energisk Handling.

Moltke-Hvitfeldt havde hørt Rygter om, at Preussen havde indtaget en truende Holdning for at tvinge Danmark til en Erklæring om absolut Neutralitet, og han gik om Aftenen den 17. til Quai d'Orsay for at skaffe sig nærmere Underretning. Her traf han Gramont og havde med ham den første

fortrolige Forhandling om Krisen. Udenrigsministeren gik straks løs paa Sagens Kerne. De Omstændigheder, hvori Frankrig befandt sig, var ligesaa alvorlige for Danmark. Det Øjeblik var nu kommet, da Danmark, i alt Fald delvis, kunde komme i Besiddelse af, hvad det havde tabt. Der var nok i Danmark forskellige Meninger om, hvor meget det vilde være fordelagtigt at generhverve af Hertugdømmerne; nogle ønskede alene den danske Del af Slesvig, andre vilde have hele Slesvig, endelig var der dem, der ønskede hele det i 1864 mistede Territorium. Gramont mente, at Holsten vilde være »un vilain cadeau« at byde Danmark, han tænkte, en Generhvervelse af hele Slesvig vel bedst vilde svare til Danmarks Interesser. Hvis Krigen, som man haabede, endte lykkelig, vilde Frankrig formindske Preussen saa meget som muligt. »Slesvig vilde da være Prisen for Danmarks Alliance med Frankrig.« I den Aand vilde han skrive til St. Ferriol, for at denne kunde gøre den danske Regering de nødvendige Tilbud.

Moltke svarede, at han var ganske uden Instruks siden Krisens Begyndelse. Det danske Folks Sympati og Ønsker var for Frankrig, men Gramont burde ikke glemme, at Danmark befandt sig en overordentlig farlig Stilling; hvis vi tog aktivt Parti for Frankrig, risikerede vi hele vor Tilværelse. Under disse Omstændigheder mente Moltke, at det var af den yderste Vigtighed baade for Frankrig og for Danmark, at det franske Flag hurtigst muligt viste sig i Østersøen. Gramont svarede, at han fuldstændig forstod de Farer, for hvilke Danmark kunde udsætte sig; derfor havde han ogsaa under Drøftelserne i Ministerraadet hævdet, at man ikke kunde forlange, at Danmark skulde udtale sig til Gunst for Frankrig, før der var tilvejebragt Forbindelse mellem de to Lande: »Vi ønsker og anser det for nyttigt, at De foreløbig forbliver neutrale, idet De giver os hemmeligt Tilsagn om, at De i det belejlige Øjeblik vil erklære Dem for os.«

Dette er Hovedindholdet af Samtalen den 17. Juli, men

samme Aften fik saavel Moltke-Hvitfeldt som Raasløff Anmodning om den følgende Dag, den 18., Kl. 4^{1/2}» at komme paa Quai d'Orsay. Man kan maaske i Moltke-Hvitfeldts Indberetning²²²) spore, at han ikke var helt uden Betænelighed ved at følge med Raasløff ind i de Forhandlinger, som denne uden mindste Autorisation havde indledet; han fremhævede baade, at det var en Fordel, at Raasløff, som Dagen efter skulde rejse hjem, kunde meddele Udenrigsministeren sit Indtryk af Samtalen, og betonedes, at det yderligere var en Fordel, at Generalen var til Stede. Da han ikke beklædte nogen officiel Stilling, kunde han lettere, end Moltke selv kunde have gjort, føre Diskussionen til Bunds, for det Tilfælde at en eventuel Alliance med Frankrig blev til Virkelighed.

Under den lange Samtale udtalte Gramont Ønsket om, at Danmark maatte blive neutralt, indtil dets Sikkerhed og Interesser tillod det at erklære sig for Frankrig. Raasløff fremhævede, at Preussen naarsomhelst kunde indtage en truende Holdning overfor Danmark, det var derfor af allerstørste Vigtighed, at den franske Eskadre snarest muligt kom af Sted for at bringe den danske Regering ud af en saa pinlig Stilling. Gramont lovede, at i Løbet af 6-7 Dage skulde en overlegen Pansereskadre være i de nordiske Have. Moltke, der støttede denne Raasløffs Anmodning, spurgte, om den franske Regering ikke kunde tænke sig at afgive en tilsvarende Erklæring overfor Danmark som den, Frankrig og Preussen lige havde afgivet overfor Belgien, nemlig at man vilde respektere Landets Neutralitet. Nej, svarede Gramont; Danmark kunde ikke anbringes i samme Kategori som Belgien, og det vilde under Hensyn til fremtidige Eventualiteter være betænkeligt at *fremkalde* en formel Neutralitetserklæring.

Det drejede sig altsaa om Alliance, og Raasløff, der var den førende under Samtalen, bad Gramont give Oplysning om Grundlaget for en saadan. Gramont svarede, at Slesvigs

Tilbagegivelse maatte blive Prisen for dansk Støtte. Raasløff fremhævede, at i Betragtning af de Farer, for hvilke Danmark udsatte sig ved at tage Del i Krigen, burde Frankrig forpligte sig til ikke at slutte Fred, uden at det Territorium, som ved den dansk-franske Alliance var forudsat, virkelig blev givet til Danmark. Raasløff tænkte øjensynlig, og ikke uden Grund, paa, hvor vagt Bestemmelsen i Pragfredens Art. V var affattet. Gramont var lidet oplagt til at gaa ind paa en saadan Forpligtelse, der i paakommende Tilfælde, naar Freden skulde undertegnes, kunde volde alvorlige Vanskeligheder, og søgte at komme uden om den ved en Bemærkning om, at man jo kunde enes om et Maksimum og Minimum for, hvad der eventuelt skulde afstaas til Danmark. Raasløff holdt imidlertid fast paa Nødvendigheden af en Forpligtelse, og Gramont syntes tilsidst villig til principielt at gaa ind derpaa. Under Forhandlingerne laa der et Landkort paa Bordet, og Gramont viste paa dette, at man kunde lade hele Slesvig være det Minimum, som Danmark skulde have tilbage. Men, tilføjede han dog, han havde endnu ikke talt med Kejseren om Sagen, og hans Ord kunde i denne Henseende ikke betragtes som definitive.

Disse Samtaler blev Basis for den franske Regerings Instrukser til St. Ferriol om at stille Danmark en Generhvervelse af hele Slesvig i Udsigt som Løn for militær Støtte.²²⁸) Frankrig vilde foreløbig ikke forlange, at Danmark skulde tage Parti; »det skulde indtage en velvillig Neutralitet og yde Frankrig alle de Tjenester, en saadan maatte tillade«. En fransk Flaade skulde snarest komme til Østersøen og danne Basis for Tilslutningen til Frankrig, hvis det danske Folk da ikke resignerede og gav sig »Begivenhederne i Vold«, hvad man »i Betragtning af dets Mod og retfærdige Nag til Tyskland« haabede, ikke vilde blive Tilfældet.

Denne Ordre blev givet den 18., men den 23. gik den franske Regering videre, idet den da havde faaet Meddelelse om, at den preussiske Regering i København havde noti-

ficeret Krigsudbrudet, og at den danske Regering nu maatte tage Standpunkt.²²⁴⁾ Da meddeltes det St. Ferriol, at Kejseren nu vilde sende Hertugen af Cadore til København for med den danske Regering at forhandle om en Alliance-traktat imod Afsendelsen af et Landgangskorps paa 28.000 Mand til Østersøen. Der var altsaa siden den 18., da Gramont kun talte om Forhandling gennem St. Ferriol, taget Beslutning om at sende en ekstraordinær Forhandler; efter hvad man siden mente i København, var det Raasløff, der havde foranlediget dette. Den 24. erfarede Gramont, at det danske Ministerium efter lange Overvejelser havde affattet en Neutralitetserklæring i reserverede Udtryk, der lod alle Muligheder staa aabne.²²⁶⁾ I de følgende Dage fik Gramont Meddelelse om, at denne ret tvetydige danske Neutralitetserklæring omsider var blevet akcepteret af den danske Konge og var meddelt til Berlin. St. Ferriol mente dog ikke, at den danske Regering vilde betragte sig som uigenkaldelig bundet ved Erklæringen; Regeringen havde sagt ham, at denne Erklæring ikke vilde være en Hindring for at føre Forhandlinger med Hertugen af Cadore, naar han kom; Situationen kunde forandres hver Dag.²²⁶⁾

Først den 27. Juli rejste Cadore, der »skulde sige, hvad man ikke vilde skrive,« og vende tilbage med Traktaten.²²⁷⁾

Hermed endte de Skridt, som den franske Regering fik Lejlighed til at foretage overfor Danmark; fra nu af maatte den lade Udviklingen gaa, som den kunde, og snart blev Krigsbegivenhederne afgørende. Det var i den Grad bogstaveligt, at Hertugen af Cadore skulde sige, hvad man ikke turde skrive, at der, saavidt jeg har kunnet konstatere, end ikke var givet ham nogen skriftlig Instruks. Han overbragte kun den allernødtørftigste Introduktion og Fuldmagt til at afslutte en offensiv og defensiv Traktat.²²⁸⁾ Under sit Ophold i København fik han ikke Ordre, der gav ham væsentlig ny Vejledning udover, at det paa et givet Tidspunkt meddeltes ham, samtidig med at det tilkendegaves Moltke, at et

fransk Landgangskorps ikke kunde afsendes, før der var Sikkerhed for, at Danmark vilde gaa ind paa en Alliance.²²⁸⁾ Men dette skete rigtignok paa et Tidspunkt, da enhver Mulighed for, at Frankrig kunde undvære et saadant Korps, var ved at bortfalde.

VI.

Neutralitetserklæringen affattes.

SØNDAG den 24. om Formiddagen kom Raasløff til København, og i Ministerkonferencen Søndag Kl. 1-3²⁸⁰) kendte man Moltkes Indberetning af 18. Juli med Referatet af hans og Raasløffs Samtaler med Gramont den 17. og 18.

Grev Holsteins Stilling til Raasløff kom tydeligt til Orde i senere Breve til hans Hustru. Den 8. August skrev han saaledes, at han »nu vilde ønske, at Cadore forsvandt af sig selv, og derved endte sin Fremtoning ligesaa gaadefuldt som den begyndte; — jeg har i den Henseende stor Mistillid til Raasløff, som har spillet en høist forunderlig Rolle, og har faaet Moltke i Paris ordentlig paa Glatiis, — ubegribeligt for mange, — men ikke saa utroligt for mig og Dig vel med; — den nærmere Forklaring mundtlig engang, naar Du skulde behøve den —«. Den 11. August fortsatte Holstein sine Betragtninger om Raasløff ved at skrive: »Ja, Rs. Ambition ligger uden for al Tvivl, dertil kommer hans Dérangement, som nøder ham til at søge at komme ind i Forhold, som give noget mere end hans Pension nu udgjør; — men Alt sligt kan jo være godt til at forklare forskellige Anomalier, og til at opfordre til Opmærksomhed, — men for Tiden har det tabt sin Betydning«. ²⁸¹⁾

Hall var til at begynde med »atter urolig« og »stærkt paa-virket af D. B. Adler m. fl., som alt saa den franske Flaade og Hær«, ²⁸²⁾ men maatte dog erkende, at Gramont ikke forlangte, at Danmark ingen Neutralitetserklæring maatte udstede. Det gjorde ogsaa Indtryk, at de 30.000 Mand, hvorom

der i Paris havde været Tale, ikke fulgte med Flaaden, men i det højeste vilde følge efter denne, som først lige nu var af sej let fra Frankrig. Under disse Omstændigheder »kunde Hall tilsidst ikke modsætte sig Vedtagelsen af det nye Udkast« til Svaret til Preussen. Men ny Diskussion og lidt Usikkerhed opstod, da Fenger omvendt fandt, at en Neutralitetserklæring, der affattedes saa forbeholdent, maaske slet ingen Neutralitetserklæring var. Der opnaaedes dog Enighed, da Krieger gjorde gældende, at for Formuleringen maatte nu Rosenørn, Hall og Vedel svare. Alle var enige om ét: Forestillingen maatte affattes saaledes, at Kongens »idyllisk-rolige Tro paa Muligheden af en ufravigelig Neutralitet« blev grundig rystet.²³⁸) Det overlodes derefter Krieger og Vedel at fuldføre Forestillingen, medens Rosenørn skulde tale med Raasløff og siden om Aftenen tage ud til Kongen paa Fredensborg med Forestillingen og Depechen fra Moltke-Hvitfeldt, saaledes at Kongen kunde være kendt med Papirene før Statsraadet Mandag Kl. 12.

Affattelsen af Neutralitetserklæringen voldte øjensynlig større Besvær, end de os overleverede spredte Meddelelser viser. Vedels forskellige, stadig omarbejdede Udkast er ikke bevarede, men hvorledes Stillingen var, viser et Brev fra ham til Rosenørn fra disse Dage, rimeligvis fra Lørdag den 23. Vedel anser det for meget farligt og sørgeligt, om Ministeriet vilde fravige den Holdning i Sagen, der hidtil havde været betragtet som den eneste rigtige; han beder Rosenørn holde fast ved Udkastet, hvis man vil foretage væsentlige Rettelser. Han anerkender, at det vel kan forudsættes som ikke usandsynligt, at Regeringen under givne Forhold senere kunde se sig foranlediget til at tage Parti mod Preussen; med Tanken paa denne Mulighed vilde det berede Vanskeligheder overfor Kongen, hvis denne kunde synes altfor bestemt bundet ved et enkelt Ord i Svaret. Derfor henstiller Vedel i et ikke bevaret Udkast, som han sender Rosenørn, at foretage et Par Ændringer, der kunde lette det

for Kongen at akceptere hele Formuleringen.²³⁴) Det var øjensynlig svært at tilrettelægge den Forhandling i Statsraadet, der skulde udjævne Modsætningen mellem Kongens Opfattelse og de. Synspunkter, som Ministeriet med stort Besvær var enedes om.

Natten til Lørdag den 23. havde det franske Udenrigsministerium, som vi har set, afsendt et Telegram til St. Ferriol om, at Hertugen af Cadore vilde blive sendt til København for at forhandle med den danske Regering om en Alliancetraktat, efter hvilken Frankrig skulde sende et Korps paa 28.000 Mand til Danmark; Cadore skulde bringe Traktaten tilbage underskrevet. Pansereskadren vilde den 24. afgaa til København. St. Ferriol fik Ordre til med den yderste Diskretion at sondere Terrænet og telegrafere Resultatet. Dette Telegram efterfulgtes af et nyt Søndag Aften den 24. Juli, afsendt Kl. 77s, efter at Gramont havde modtaget to Telegrammer fra St. Ferriol, der var sendt efter Samtaler med Vedel om Lørdagen. Heri meddelte Gesandten, dels at Svaret til Preussen om Mandagen vilde blive forelagt Kong Christian til endelig Billigelse, dels at den danske Udenrigsminister havde bekræftet, at den danske Regering ikke vilde binde sig til noget før »det Udbrud, som uden Tvivl vilde fremkaldes ved, at det franske Flag viste sig ved Danmarks Kyster«. St. Ferriol havde sluttet med den Bemærkning, at det danske Kabinets Holdning syntes at sikre Frankrig en aktiv og snarlig Støtte, idet den gav Danmark Frihed til at vælge sin Time. Den eneste Chance, som man havde mod sig, var, at Preussen for at gøre Danmark uinteresseret øjeblikkelig afstod det Nordslesvig.

I det nævnte Telegram af den 24. Juli meddelte Gramont, at Hertugen af Cadore vilde afrejse den 25., Flaaden var nu undervejs, den vilde blive efterfuldt af endnu en Eskadre, som, naar den først var kommen til Østersøen, ikke mere vilde forlade dette Hav. »Forsøg at forhindre, at man notificerer Neutraliteten før om to eller tre Dage«, bød Gra-

mont. »Den russiske Chargé d'affaires har spurgt mig, om vi vilde forpligte os til at respektere den danske Neutralitet; jeg har svaret ham, at jeg ikke kunde paatage mig nogen Forpligtelse i et Spørgsmaal, hvortil jeg ingen Kendskab havde«. ²³⁵⁾

Mandag Morgen tidlig den 25. Juli søgte St. Ferriol Rosenørn og kom derpaa ud til Vedel i Rosenvænget. Han meddelte Indholdet af dette Telegram og bad, om man vilde udsætte sit Svar til Berlin. ²³⁶⁾ Han tilføjede, at man ikke vilde øve nogen Pression paa vor Beslutning, at den Instruks, efter hvilken han her udtalte sig, var afsendt fra Paris, efter at man der havde modtaget hans Lørdagstelegram om Samtalen med Vedel.

Vedel ytrede, at han officielt naturligvis intet kunde udtale, men han gjorde nogle personlige Bemærkninger. I disse bevægede og vanskelige Dage fandt han, som han siden i sin Beretning om disse Begivenheder fremhævede, overhovedet sin Regning ved at præcisere, at han, der kun var Direktør for Udenrigsministeriet, ikke kunde udtale noget-somhelst officielt og forbindende, men samtidig søgte han Anledning til med Fremhævelse af sine Ytringers rent personlige Karakter at sige de fremmede Gesandter Ting, han ansaa det for vigtigt at faa sagt, uden at Regeringen blev bundet. Ved denne Lejlighed sagde han til Franskmanden, at Quaade allerede havde udtalt sig i Berlin i Henhold til det Telegram, som St. Ferriol i Lørdags havde faaet at vide var afsendt; han viste St. Ferriol et om Søndagen modtaget Privatbrev fra Quaade derom. Yderligere erindrede han Gesandten om, hvad han før havde sagt, at det danske Svar i Berlin ikke vilde blive af en saadan Beskaffenhed, at det bandt Regeringens Beslutninger for Fremtiden. Nu vilde han imidlertid tage paa sig aldeles privat at vise ham det paagældende Punkt i det Udkast, der laa færdigt til Statsraad. Men samtidig fastslog han, at det var nødvendigt ikke at tøve længere med Svaret, fordi man i Berlin ved

Quaades Udtalelser var berettiget til at vente Svaret nu, *at* det var nyttigt for os, at ingen Forpligtelse allerede nu bandt os til Frankrig, *at* vi ikke ønskede at blandes ind i Krigen, *at* det efter hans Mening var for *silde* nu at ville tage en ny Beslutning, da Sagen allerede var forelagt for Kongen og kun behøvede formelt at undertegnes i Statsraadet. Han kunde iøvrigt heller ikke se, at det i mindste Maade kunde være Frankrig ubehageligt, at vi gav et Svar, som viste, at der ikke havde været hemmelige Aftaler mellem Kejseren og Danmark, og som dog gav os fuld Handlefrihed.

St. Ferriol gennemlæste gentagne Gange den omtalte Del af Udkastet og erklærede, at Indholdet svarede til, hvad der var sagt ham, at de fremførte Momenter var af stor Vægt, og at han personlig i det hele fandt vore Betragtninger og Grunde tilfredsstillende. Han lovede straks telegrafisk at indberette de Hensyn, der havde bestemt den danske Regerings Holdning. Han spurgte kun, om vi ved et saadant Svar vilde anse os for udelukket fra at modtage og høre paa Hertugen af Cadore. Vedel svarede, at selvfølgelig vilde den danske Regering altid være villig til at høre, hvad en saadan Afsending efter Ordre havde at forebringe.

St. Ferriol sagde — iøvrigt i Strid med Sandheden, da han paa dette Tidspunkt var underrettet —, at han aldeles ikke vidste, hvad Cadores Mission gik ud paa; »maaske er det kun om en nærmere Bestemmelse om Neutraliteten, maaske er det ogsaa om en bestertere Medvirken af Danmark«. ²³⁷⁾ Vedel svarede, at han aldeles ikke kendte Regeringens Tanker om, hvorledes Danmark under de givne Forhold kunde nærme sig Frankrig, hvad der selvfølgelig heller ikke havde været overvejet; han havde dog intet imod helt privat at meddele St. Ferriol sine Tanker.

Hvis den danske Regering skulde kunne bestemme sig til at forlade den neutrale Stilling, maatte den baade være yderst varsom med Valget af det rette Øjeblik og forlade Neutraliteten saa lidt som muligt. Hvad det første Punkt

angik, maatte St. Ferriol erindre, hvilken overordentlig Fare Danmark blev udsat for. Det var muligt, at Sejren ikke erklærede sig for Frankrig, og hvorledes blev Danmarks Stilling da ikke? Men selv om Frankrig sejrede, og vi fik, hvad vi kunde ønske af Slesvig, vilde saa ikke Preussen netop være mest irriteret paa os som de smaa, der blev foragtede af det hovmodige Tyskland, og vilde det ikke let kunne benytte et Øjeblik til at lade os haardt undgælde for vor korte Sejr; i alt Fald naar Frankrig ved de periodiske Rystelser, for hvilke dette Land var udsat, for en Tid var ude af Stand til at udvikle nogen betydelig Aktion udadtil. Frankrig maatte være sig det uhyre Ansvar vel bevidst, som det paatog sig ved at drage os ind i en Krig, der for Frankrig kun var »et Spil«, men for os et Eksistensspørgsmaal. Det maatte lade os frit vælge vor Tid. Først naar den franske Flaade havde lukket Østersøhavnene, naar et Troppekorps paa 30-40.000 Mand havde sat sig fast i Slesvig og navnlig taget Als, og naar endelig et Slag ved Rhinen var faldet ud til Frankrigs Fordel, kunde vi forsvare at slutte os til Frankrig.

Hvad det andet Punkt angik, var det absolut nødvendigt, at vi indskrænkede os til at besætte Nordslesvig indtil Flensborg, men ikke betraadte tysk Grund eller overskred hin Linje. Vi kunde da til England og Rusland og selv til Tyskland sige, at vi ikke vilde føre Krig, vi besatte kun den Del af Slesvig, som vi efter Pragfreden maatte betragte som bestemt for os, hvorfra Frankrig havde forjaget Preusserne, men som vi nu vilde forsvare som vor Ejendom. Det var muligt, at Preussen derefter vilde betragte sig som værende i almindelig Krigstilstand med os, det var ogsaa muligt, at det vilde modtage en saadan Begrænsning fra vor Side af Fjendtlighederne, men i alt Fald vilde en saadan Erklæring og Holdning fra vor Side være gavnlige baade for Frankrig og for os *under* Krigen. Det beviste jo tydeligt, at der ikke hos nogen af os var Tale om at erobre og beholde, hvad

man i Tyskland kunde betragte som tysk. Efter en sejrrig Krig vilde det være meget lettere at faa Preussen til at gaa ind paa og senere at forson sig med, at Danmark beholdt Nordslesvig, naar Danmark havde vist en saadan Hensyntagen, og efter en for Frankrig ulykkelig Krig vilde der være større Udsigt til med andre Magters Hjælp at kunne beskytte Danmark mod Tab af dets nuværende Territorium, naar det kunde siges, at vi ikke havde ført egentlig Krig mod Tyskland.

Vedel endte med at sige, at selvfølgelig vilde man ikke kunne indvende, at vi paa denne Maade *kun modtog og intet gav*, thi for det første var det en stor Fordel for Frankrig at have vor Armé staaende i Nordslesvig og paa Als som en fast Reserve, saa hele den franske Landgangshær frit og uhindret kunde gaa frem, for det andet var vor geografiske Beliggenhed vistnok af langt større Vægt for Frankrig end de 10-16.000 Mand, som vi kunde stille, og endelig kunde den danske Flaade muligvis samvirke med den franske med visse nærmere Begrænsninger.

Mod denne Udvikling gjorde St. Ferriol ingen Indvending; han sagde, at han maatte give Vedel Ret. Denne Tilslutning mente Vedel i og for sig ikke havde nogen Betydning for hele Sagens Udvikling, hvis man nogensinde kom saa vidt, men han ansaa det for gavnligt, at St. Ferriol i det mindste var personlig gunstig stemt for vor Tankegang, og først og fremmest ansaa han det for heldigt, at Gesandten allerede nu forstod, at den danske Regering maatte og vilde forlange stærke Garantier for sin Stilling.²³⁸⁾

Den hele Samtale giver et fyldigt Indtryk af Vedels Opfattelse af Allianceproblemet. Det blev i Virkeligheden den Hovedlinie, hvorefter Udenrigsministeriet under Vedels Førerskab gik frem.

Den Forestilling, som Udenrigsministeren Søndag den 24. overbragte Kongen paa Fredensborg, og som blev refereret

i Statsraadet Mandag den 25. Kl. 12-2, udtrykte det Standpunkt, hvori det efter store Vanskeligheder var lykkedes P. Vedel at forene de forskellige Synspunkter hos Ministeriets Medlemmer.²³⁹⁾

Forestillingen indleddes med en kort Præcisering af den foreliggende Situation, nævnede Aarsagen til, at Regeringen hidtil havde afholdt sig fra at udtale sig om den Holdning, man burde indtage, og fastslog, at nu, da Krigen var notificeret af det nordtyske Forbunds Gesandt, maatte der snarest muligt gives Svar. En længere Tavshed vilde kunne give Anledning til Misforstaaelse baade i Udlandet, hvor det almindelig hed, at Danmark havde taget Parti for Frankrig, specielt i Preussen, hvor det, efter hvad Kammerherre Quaade den 21. havde skrevet, ikke var umuligt, at man tænkte paa at sikre sig ved at bemægtige sig Jylland, og endelig ogsaa i Landet selv, hvor den offentlige Mening trængte til at vide, hvilken Holdning Regeringen ansaa det for rettest at indtage under de nuværende Forhold. Rosenørn nævnte, at han allerede om Fredagen havde telegraferet til Kammerherre Quaade, men — betegnende nok — refererede han i Forestillingen kun, at han havde sagt til Quaade, at denne snarest muligt, naar den kgl. Resolution var givet i Statsraadet, vilde modtage et Svar paa Heydebrands Meddelelse, hvorimod han i Forestillingen *ikke* omtalte, at Telegrammet til Quaade udtrykkelig indeholdt,²⁴⁰⁾ at Udenrigsministeren vilde skrive saa snart som muligt »pour déclarer notre neutralité«. Dette synes at være Udtryk for, at Rosenørn-Vedel stadig var længere fremme i Retning af erklæret Neutralitet end Ministeriet som Helhed.

Videre refererede Forestillingen St. Ferriols Anmodning om, at man vilde udsætte at udtale sig i Berlin, samt det Svar, der var givet ham, at Telegrammet til Quaade var afsendt. Rosenørn tilføjede, at han ikke havde Grund til at antage, at den franske Gesandt følte nogen Skuffelse herover, og heller ikke i de Depecher, som Raasløff havde

overbragt fra Grev Moltke-Hvitfeldt, havde han fundet noget, der antydede, at den franske Regering ikke fuldstændig skulde vurdere de Grunde, som tilraadede Danmark at bevare Neutraliteten, saalænge Forholdene endnu ikke havde udviklet sig videre.

Forestillingen gik derefter over til Svaret til Preussen. Forskellige Hensyn maatte tages i Betragtning.

Svaret burde indeholde en Neutralitetserklæring, der af alle maatte opfattes som en virkelig Tilkendegivelse af vor Hensigt at forblive udenfor Krigen, saalænge det lod sig forene med Rigets Tarv og Fremtid. Den danske Regering havde gentagne Gange haft Lejlighed til at udtale, hvor stor Pris den satte paa at bevare et oprigtigt Venskabsforhold til Preussen, og i og for sig vilde Kongen næppe finde Anledning til at forudse, at Danmark maatte komme i det Tilfælde at opgive den strengeste Neutralitet under en Kamp mellem Frankrig og Tyskland, saafremt ikke den Kendsgerning, at Preussen ikke havde opfyldt Pragfredens Art. V, komplicerede Forholdet. Det var af Vigtighed, at Svaret til Preussen bar Præg heraf, og at man i Europa indsaa, at hvis Omstændighederne senere maatte tvinge Danmark til af Hensyn til Rigets Tarv at forlade den neutrale Stilling, saa havde Hans Majestæt Kongen i det mindste ikke paa det Tidspunkt, da denne Erklæring blev afgivet, en saadan Hensigt. Dette var vigtigt af flere Grunde: af Hensyn til Kongens diplomatiske Stilling i Europa nu og under alle fremtidige Eventualiteter, vigtigt ligeoverfor Preussen, forsaavidt denne Magt virkelig maatte tænke paa at gaa angrebsvis til Værks mod Jylland, thi den maatte da have hele Uretten paa sin Side; det var endelig vigtigt, for det Tilfælde at Omstændighederne senere tilraadede, at man indlod sig nærmere med Frankrig, thi, hvis Forholdet til Preussen da allerede var kompromitteret, vilde Danmark se sig nødsaget til at modtage hvilket som helst Betingelser,

man fra fransk Side maatte ville stille, i Stedet for med saa stor Selvbestemmelsesfrihed, som Omstændighederne overhovedet tillod, at kunne afgøre, under hvilke Forudsætninger en større eller mindre Tilnærmelse kunde finde Sted.

Men paa den anden Side kunde Neutralitetserklæringen heller ikke have en altfor bestemt og bindende Karakter. For det første vilde det ikke være stemmende med Sandheden, om man gav sig Mine af at have glemmt, at Preussen efter i 1864 ved et længe paatænkt og skammeligt Overfald at have berøvet den danske Konge de to Femtedele af Monarkiet, nu paa fjerde Aar vægrede sig ved at give Danmark den ringe Tilfredsstillelse, der var lovet i Pragfredens Art. V. Hele Verden vilde indse, at Danmarks Bestemmelse om at bevare Neutraliteten lettere kunde være udsat for at forandres, end Tilfældet var med de andre mindre Staters. Men dernæst, fremhævedes det, havde det altid været den danske Regerings inderlige og oprigtige Ønske at tilbagevinde den Del af Slesvig, som tilkom Danmark efter Pragfreden, ikke *imod*, men *med* Preussens frie Vilje, og hvor lidt Haab der end efter Udenrigsministerens Formening var om, at dette kunde tænkes at ske under de nærværende Forhold, saa var det dog en Mulighed, hvorpaa forskellige kompetente Personer, efter hvad man havde haft Lejlighed til at erfare, troede. Regeringen turde ikke paatage sig det Ansvar ved sin Adfærd bestemt at udelukke denne Mulighed. Men endelig maatte man, efter Udenrigsministerens Formening, heller ikke ved Svaret til Preussen lægge formelle Hindringer i Vejen for, at Kongen senere kunde slutte sig nærmere til Frankrig. Tiden var endnu ikke kommet til, at man kunde udtale sig om de Betingelser og Forudsætninger, hvorunder en saadan Mulighed kunde indtræde, men Udenrigsministeriet ansaa det for meget vigtigt, at der i Svaret blev taget Hensyn til, at noget saadant kunde ske, og det saa meget mere, som man efter at have modtaget Depecherne fra Grev

Moltke-Hvitfeldt suppleret med mundtlige Meddelelser fra General Raasløff maatte forudse, at dette Spørgsmaal snart kunde foreligge i en meget alvorlig Skikkelse.

Disse Betragtninger sammenfattede Forestillingen ved at præcisere, at Svaret til Preussen saavidt muligt burde opfylde følgende tre Betingelser:

- 1) Det maatte være en virkelig Neutralitetserklæring, som viste, at Danmark ikke ønskede at indblandes i Krigen;
- 2) det maatte indeholde en Opfordring for Preussen til, eller i alt Fald intet indeholde, som kunde afholde Preussen fra, straks at skride til en fuldstændig Opfyldelse af Prag-freden, og
- 3) det maatte holde Sagen aaben for Hans Majestæts senere mulige Beslutninger og indeholde Tilknytningspunkter for en forandret politisk Holdning.

Svaret til Preussen skulde derefter omtrent kunne indeholde følgende:

»Den Neutralitet, som Kongen agter at iagttage under nærværende Krig, er naturligen givet ved Rigets geografiske Beliggenhed og politiske Stilling. Fri for enhver tidligere Forpligtelse vil Kongen lade sin Holdning bestemme af den Agtelse, der skyldes Folkerettens Grundsætninger og bestaaende Traktater. Den kgl. Regering vil følgelig rette sine Bestræbelser paa at bevare Fredens Velsignelser for Riget, altsom den tager det fornødne Hensyn til Fremtidens Krav ikke mindre end til Øjeblikkets Interesser.«

Dette var Hovedindholdet. Dertil knyttede sig Forslag om, at man i Svaret skulde tilføje de nærmere Regler, som Regeringen vilde følge overfor de krigsførende Magters Krigsskibe, i hvilken Henseende Udenrigsministeriet mente, at de under den orientalske Krig fulgte Bestemmelser passende paany kunde anvendes blot med de Forandringer, som fulgte af, at Kaperiet var ophævet ved Pariser-Konventionen af 1856, og at der nu ikke var samme Anledning til

at formene fremmede Skibe Adgang til Havnen ved Kristiansø, som der havde været i 1856.

Med Hensyn til Svaret foreslog Rosenørn, at det sammen med den af Hr. von Heydebrand overleverede Depeche skulde meddeles de kgl. Gesandter til Efterretning samt konfidentielt meddeles den franske Regering gennem St. Ferriol og Grev Moltke, men »iøvrigt selvfølgelig ikke blive Genstand for nogen videre Offentliggørelse«.

I Statsraadmødet den 25. Juli var *Rosenørn-Lehn*, efter Kriegers Mening,²⁴¹⁾ »særdeles uheldig« med de, efter Statsraadsprotokollen at dømme,²⁴²⁾ faa Ord, han knyttede til Referatet af sin Forestilling, og Forslaget fremkaldte en bestemt Indsigelse fra *Christian IX's* Side. Han fandt, at der i den sidste Tilføjelse til den foreslaaede Neutralitetserklæring laa en Tilkendegivelse af, at vi vilde bryde Neutraliteten, naar vi fandt det fordelagtigt for os, og mente derfor, at denne Tilføjelse: »altsom den tager det fornødne Hensyn til Fremtidens Krav ikke mindre end til Øjeblikkets Interesser« saa at sige annullerede selve Neutralitetserklæringen. Han frygtede for, at Preussen, naar det opfattede Erklæringen paa denne Maade, ikke vilde anerkende vor Neutralitet, og af den Grund mente han, at denne Tilføjelse maaske helst skulde udelades. Vi burde ikke, udtalte Kongen, lade os irritere til at begaa Skridt, som vi siden kunde komme til at fortryde; vi maatte ikke med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvad der var fordelagtigst for os, glemme, at naar Talen var om at beholde den Del af Slesvig, som det var vort Ønske at faa tilbage, saa vilde det dog altid blive Tyskland, som blev vor nærmeste Nabo, der da, kunde man befrygte, vilde tage Sagen fra det gamle slesvig-holstenske Standpunkt.

Disse Retæneligheder fandt Kongen saa væsentlige, at han ønskede, at alle Statsraadsmedlemmerne, inden der blev taget en endelig Beslutning, vilde udtale sig om denne Tilføjelse.

Konseilspræsidenten tog Ordet og var, efter Kriegers Op-

fattelse, ligesom Rosenørn særdeles uheldig. Han bemærkede, at den Passus i Udkastet, som Kongen havde fremhævet, var man blevet staaende ved som det, hvorom de forskellige Medlemmer af Ministeriet havde kunnet forene sig, og som Sagen stod, ansaa han det for rigtigst, at den foreslaaede Neutralitetserklæring blev antaget som Helhed, uden at der blev gjort nogen Forandring.

Langt udførligere end Konseilspræsidenten, der i det hele nærmest henholdt sig til Forestillingen, udtalte *Hall* sig, for vidtløftigt, mente Krieger. Han gik meget stærkt i Ilden just for denne Sætning. Han erklærede den for at være et uundværligt Led og troede heller ikke, at deri blev sagt noget, som paa nogen Maade kunde betragtes som stødende for Preussen. Den Tanke, der var udtrykt, var efter hans Mening overensstemmende med den virkelige Stilling, hvori Danmark befandt sig, og som var af en helt anden Beskaffenhed end de andre neutrale Landes. I den første Del havde man ved at hentyde til de bestaaende Traktater givet en tilstrækkelig Antydning af det, man ved den omtalte Sætning i sidste Del af Neutralitetserklæringen vilde udtrykke, nemlig at Bevarelsen af Danmarks neutrale Stilling maatte være betinget af, at ogsaa Fremtidens Fred blev en saadan, at Danmark af Hensyn til sit eget Bedste kunde forsvare vedblivende at opretholde sin Neutralitet. Den paagældende Sætning indeholdt en ligefrem og simpel Konsekvens af første Del af Erklæringen; *vilde* Preussen virke til Bevarelsen af Neutraliteten, laa deri en Anvisning af Midlet til at gøre dette. Der var ganske vist ikke stor Sandsynlighed for, at Preussen vilde gaa den Vej og opfylde den Forpligtelse, som det havde paataget sig ved Pragfredens Art. V, men som det nu i fire Aar havde søgt at gøre ørkesløs; hvis Preussen ikke gjorde noget Skridt, som viste, at det vilde ændre den Stilling, det hidtil havde indtaget overfor Danmark, saa var Spørgsmaalet, om ikke Hans Majestæt Kongen for Danmarks Fremtids Skyld vilde finde det nødvendigt

at indtage en anden Stilling end den neutrale. Hall havde ingen Tvivl i den Henseende. Danmark havde paa intet Tidspunkt opgivet Haabet om at genvinde det danske Slesvig; det havde i de sidste Aar gjort store Anstrengelser for at naa dette Maal, og hvis ikke Preussen, i hvis Magt det stod at forandre Danmarks foreløbige Neutralitet til en varig ved at benytte det Middel, som var antydet i Neutralitetserklæringen, gjorde Skridt i saa Henseende, troede Hall ikke, at det vilde blive muligt for Kongen, under de foreliggende Omstændigheder, hvor Frankrig var villig til med sine Vaaben at skaffe Danmark, hvad det hele Land i fire Aar havde sukket efter, at blive staaende paa en ubetinget Neutralitetsfod, naar der fremkom en Opfordring til at deltage i Kampen.

Halls Udtalelser kaldte *Kronprinsen*, den senere Kong Frederik VIII, frem. Han var ligesom sin Fader bange for, at Tilføjelsen i Slutningen kunde misforstaas, og da der allerede i Statsraadet var kommet forskellige Anskuelser frem i den Henseende, var det vist endnu mere at formode, at Misforstaaelser kunde gøre sig gældende fra Preussens Side. Han frygtede, at den preussiske Regering vilde sige, at den ikke kunde bruge en saadan Neutralitetserklæring, og troede, at det vilde være bedre, at man paa en aaben Maade udtalte sig i denne.

Dette er Kronprinsens Udtalelse efter Statsraadsprotokolens afdæmpede Referat. Det kan dog skimtes, at Ordene er faldet stærkere, idet Krieger i sin Dagbog skriver, at Kronprinsen talte om »Prokuratorkneb«. Ordene bragte i ethvert Tilfælde *Hall* til straks at svare; han bemærkede, at Danmark ganske vist skulde undgaa at gøre noget, som paa nogen Maade kunde anses for underfundigt, men det var jo heller ikke nogen Misforstaaelse af Neutralitetserklæringen, naar Preussen deri saa en Antydning af Eventualiteter, som kunde bringe Kongen til at indtage en anden Stilling end den neutrale. Hvis der nu kun skulde udstedes en Neutrali-

tetserklæring, som ikke gav nogen som helst Antydning af saadanne Eventualiteter, vilde det, naar disse senere indtraadte, fremhævede Hall, blive tungere for Hans Majestæt Kongen at opgive Neutraliteten.

Indenrigsminister *Fonnesbech* sluttede sig til Hall, var enig med denne i, at den sidste Del af Udkastet var et naturligt, næsten nødvendigt Led og udtrykte, hvad den burde udtrykke, at Hensynet til vor fremtidige Stilling kunde gøre en Forandring af vor Politik nødvendig. Han kunde heller ikke indse andet, end at det vilde være til Nytte straks at ladet dette skimte igennem, ligesom han ogsaa fandt det ærligst fra vor Side, thi Mistanke om, at vi under indtrædende Omstændigheder ikke vilde overholde Neutraliteten, var der i Preussen, derom var han overbevist. Han syntes, at Preussen siden, naar Tilfældet indtraadte, med mere Føje kunde bebrejde os, at der ikke forelaa noget, som havde tydet paa noget saadant, end hvis Erklæringen blev affattet som nu foreslaaet. Ogsaa han mente, ligesom Hall, at det vistnok vilde blive smerteligere for Hans Majestæt senere at forlade den neutrale Stilling, saafremt Udtrykket blev forandret. Hvis Preussen af den nuværende Konflikt overhovedet vilde tage Anledning til at fjerne den Strid, der var mellem Danmark og Preussen, saa antydede hin Del af Neutralitetserklæringen i Forbindelse med det første Afsnit af denne, hvilket Middel Preussen havde til at hjælpe os til at bevare og fastholde Neutraliteten. Han mente derfor ikke, at der var tilstrækkelig Grund til at lade den omtalte Del bortfalde.

Finansminister *Fenger* sluttede sig i det væsentlige til, hvad hans Kolleger havde sagt. Den foreslaaede Neutralitetserklæring forekom ham ikke at indeholde andet, end hvad Preussen iforvejen havde kunne sige sig selv vilde være vor naturlige Stilling. Spørgsmaalet kunde altsaa ikke blive, hvorledes Preussen vilde optage Erklæringen og for-

staa den, men hvad upartiske udenforstaaende vilde dømme om den: om de vilde anse den for en virkelig Neutralitetsakt. Han mente, at de Neutralitetserklæringer, som var fremkommet fra andre Magter, om hvem det maatte antages, at de virkelig havde til Hensigt at være neutrale, navnlig den russiske, ogsaa var affattet med en vis Reservation. Upartiske udenforstaaende, hvis Dom blev det afgørende ved Spørgsmaalet, vilde efter hans Overbevisning betragte den foreslaaede Erklæring som en virkelig Neutralitetserklæring, og hvis Preussen vilde benytte den til at gøre Ufred med os, vilde det paadrage sig den samme Dom, som hvis det havde overfaldet os, førend Erklæringen blev udstedt. Fengers Konklusion blev, at saaledes som Erklæringen var affattet, var den tilstrækkelig til at være en virkelig Neutralitetserklæring og dog af den Beskaffenhed, at den ikke lagde Hindringer i Vejen for, at Hans Majestæt senere kunde fatte forandrede Beslutninger, som kunde være til Landets Bedste.

Krigsminister *Haffner* sluttede sig til sine Kolleger. Hvis Preussen tog Anledning til at paaføre os Krig, idet det ikke vilde anerkende Erklæringen som en virkelig Neutralitetserklæring, vilde Preussen derved faa et lige saa stort Ansvar overfor den øvrige Verden for Overfaldet, som hvis det skete tidligere, og dette blev altid et Moment, som man burde tage væsentligt Hensyn til. Han troede ikke, at der, som Forholdene laa, var nogen Fare for et Overfald paa København; det eneste skulde være, at Preusserne vilde rykke ind i Jylland, men han troede ikke, de vilde indlade sig herpaa, naar den franske Flaade var i vore Farvande, og der maatte den jo antages at komme i de første Dage. *Haffner* tilraadede, at Neutralitetserklæringen blev afgivet som foreslaaet. Det var hans personlige Overbevisning, at Preussen ikke godvillig vilde giye os Nordslesvig tilbage, og derfor troede han ikke, at det betød noget væsentligt, hvor-

ledes Erklæringen var affattet. Vilde Preussen fyldestgøre vort berettigede Krav, stod det i dets Magt at gøre dette og derved bevirke Neutralitetens Opretholdelse.

Krieger afsluttede Drøftelsen, idet han fremhævede, at Udenrigsministerens Udkast, hvad hele Tankegangen angik, var Resultatet af en meget omhyggelig Overvejelse af samtlige Ministre, og han ønskede udtrykkelig at fremhæve, at med Hensyn til det væsentlige: det Standpunkt, hvorfra Sagen skulde bedømmes, havde der ikke været nogensomhelst Uenighed i det samlede Ministerium. Han ønskede her til at føje den Bemærkning, at dersom den foreslaaede Neutralitetserklæring her hjemme blev misbilliget af mange — og det kunde vel være, at dette vilde ske —, saa var det fra et ganske andet Synspunkt end det, som her i Statsraadet var kommet frem, nemlig ud fra det Synspunkt, at man slet ikke nu skulde udstede nogen Erklæring, men *opsætte* at afgive en saadan.

Krieger førte her Folkestemningen i Marken overfor Kongen.

Dette Standpunkt, som utvivlsomt var det almindelige i Danmark, vilde Krieger dog anse for urigtigt. Paa Preussens Tiltale maatte følge et Svar, men det fulgte af Danmarks Stilling, at vort Svar maatte være et andet end de andre Magters, som havde erklæret sig neutrale, f. Eks. Hollands. Det var givet, at en hvilken som helst Beslutning, Regeringen under disse vanskelige Forhold tog, vilde være farefuld, men, sagde Krieger med en Vending, der genkalder hans tragiske Udbrud umiddelbart før Novemberforfatningens Vedtagelse i Rigsraadet den 13. November 1863 — »fortissima consilia saepe tutissima«, »dristigt vovet halvt er vundet«, — »mangen Gang er Faren størst ved ikke at tage i rette Tid en Beslutning«. Krieger kunde heller ikke se rettere, end at der i den paagældende Erklæring maatte findes en saadan Begrænsning som den, der fandtes i Erklæringens Slutning, hvoraf det kunde ses, at Hans Majestæt Kongen af

Danmark ikke kunde forpligte sig til en *ubetinget* Neutralitet; vilde Preussen af Erklæringen tage Anledning til Overfald, var det, fordi det konvenerede den preussiske Regering, ikke fordi den misforstod Ordene. De enkelte Ord gjorde i Virkeligheden overordentlig lidet til eller fra, og Krieger lagde ikke den Vægt paa dem, som maaske andre gjorde. Han havde fuldkommen Tillid til, at Erklæringen var affattet i diplomatisk Form, saaledes som den forelaa fra Udenrigsministeren.

Tilslidst vilde han bemærke, at naar Forestillingen antydede Muligheden af, at Preussen endnu loyalt vilde opfylde Pragfredens Art. V, var det rigtignok hans Tro, at dette ikke vilde ske, *efter at* Sydtyskland havde stillet sig paa Preussens Side.

Derefter approberede *Kongen* Indstillingen, som den var.

Statsraadsprotokollen indeholder en sammentrængt Gen-givelse af Forhandlingen; som Regel forelægges Referaterne, før de indføres, for Deltagerne; Billedet kan derfor være noget udvisket. Ligesom Kronprins Frederik har antagelig nogle Ministre udtalt sig friere, end Protokollen viser. Krieger sammenfattede i sin Dagbog Indtrykket derhen, at »Kongen gjorde adskillige Indvendinger, dog ikke meget stærkt«; »det hele gik dog ret godt, det blev klart for Kongen, ej blot ved Forestillingens Oplæsning, men ved hele Forhandlingen, at det ikke var en absolut og ufravigelig Neutralitetserklæring, hvortil man begærede hans Samtykke, men en Erklæring, der frembød Tilknætningspunkter for en forandret Politik«.

Spørgsmaalet om Danmarks Neutralitet var hermed dog kun foreløbig afgjort. Vedel havde vundet Krieger for sin Taktik og ved hans Hjælp fjernet Bekymringen for, at længere Tavshed skulde fremkalde et preussisk Angreb. Dette var et Mellemandpunkt; det kunde opfattes som en Sejr over dem, der straks havde kunnet tænke sig at deltage i Krigen i Alliance med Frankrig, men ogsaa som en Sejr

over Kongen og Kronprinsen, der ønskede, at man uden Tøven skulde fastslaa, at Danmark, saavidt det ikke udefra blev voldført, absolut skulde holde sig udenfor en Krig, af hvilken de ikke lovede sig noget godt, hvad enten Frankrig sejrede, eller Preussen fik Overhaand.

Ugen fra Vedels Hjemkomst den 17. Juli, indtil det lykkedes ham at faa den forbeholdne og betingede Neutralitets-erklæring vedtaget, havde været saare vanskelig, men alle maatte have Indtryk af, at de kommende Dage vilde blive endnu mere kritiske, de videre Forhandlinger endnu mere oprivende. »Der er ingen Tvivl om«, skrev Finansminister Fenger den 25. Juli til Orla Lehmann, der var Rekonvalescent ude i Hellebæk, »at Hertugen af Cadore vil medbringe meget alvorlige Propositioner, ej heller kan det betvivles, at vi her ville lukke begge Øren op for, hvad han har at sige, og at vi ville gøre, hvad vi gøre, med den fuldeste Bevidsthed om, at ingen diplomatisk Forhandling nogen- sinde har været af større Vigtighed for Danmark«. ²⁴³⁾

Kong Christian havde en bevæget Mandag. Kl. 772 Morgen var han med Dronningen og Kronprinsen taget ind fra Fredensborg, Kl. 9-11 gav han offentlig Audiens paa Christiansborg, og Kl. 12 var Statsraadet, med hvis Resultater Kongen, efter hvad Holstein formente, lod godt tilfreds. Kl. 1272 var Prinsen og Prinsessen af Wales paa, deres Dampyacht ankommet til Rheden, og Kl. 272 modtog Kongefamilien, Ministrene og andre Honoratiore dem paa Toldboden. Kl. 572 var der arrangeret Taffel i Kronprinsens Palæ, hvor bl. a. Ministrene var til Stede, men allerede Kl. 77« brød de Kongelige op for i stor Hast at ile til Jernbanen og til Fredensborg. ²⁴⁴⁾

Overalt i Landet, ikke mindst ved Hoffet og i Regeringskredsene, var den politiske Situation Genstand for ivrig Drøftelse. Efter Forhandlingerne i Statsraadet var kommet betydningsfulde Samtaler med Prinsen af Wales og hans

Følge (sml. S. 120). Intet Under, at Konseilspræsidenten sent paa Aftenen i sit Hjem sad i alvorlig Drøftelse med Krigsminister Haffner og Statsraadssekretær Liebe.²⁴⁵) De havde faaet »Fædrelandet«, der kom ud ved Femtiden, og læste dets ledende Artikel. Da Ploug skrev denne, kendte han næppe Resultatet af Statsraadsmødet, men var sikkert vel orienteret. I sin Leder talte han frit ud. Folkestemningen havde omsider klaret sig, skrev han; den var for Krig paa Frankrigs Side, og dette var naturligt, da vi kun paa den Maade havde nogenlunde Sikkerhed for at faa Nordslesvig tilbage. En Neutralitetserklæring vilde ikke udelukke, at man senere kunde beslutte sig til Krig, men den tilkendegav et bestemt Ønske om Fred. Hvis »Fædrelandet«, skrev Ploug, havde opfattet Folkestemningen rigtigt, ønskede denne det modsatte. Derfor vilde en Neutralitetserklæring nu fremkalde Misstemning mod Regeringen, saa meget mere, som Preussen var gaaet haardt frem i Slesvig, og som den franske Flaade nu syntes at være under Opsejling.

Ingen af Ministrene var i Tvivl om, at Folkestemningen i de politisk betydende Kredse i Landet, næsten helt i København og for Størstedelen udenfor, hvor Akademikerne endnu mest var toneangivende, var, som Ploug angav det. Om Haffner kunde Mohrenheim en Maanedstid senere, da han skildrede Krisens Forløb, vistnok med Rette sige, at han var »den mest æventyrlystne« af Ministrene,²⁴⁶) og at man havde været meget overasket over at se ham udfolde en krigersk Iver, som man havde været langt fra at vente fra hans Side. Der var Stof nok til alvorlig Overvejelse og oprivende Drøftelse mellem de ansvarlige Ledere af Danmarks Politik, ogsaa efter at Neutralitetserklæringen med Møje var blevet formuleret.

VII.

Før Cadores Ankomst. Englands og Ruslands Politik.

DET Neutralitetsstandpunkt, der fik sit Udtryk i, hvad der vedtoges i Statsraadet den 25. Juli, maatte vække Tilfredshed hos de to særlig interesserede neutrale Stormagter, Rusland og England. Begge Magter havde ønsket at hindre Krigens Udbrud; da det ikke lod sig gøre, bestræbte de sig for at lokalisere Krigen. Der var imidlertid saa stor Forskel paa den Holdning, som Regeringerne i London og St. Petersborg indtog overfor Konflikten, at det viste sig meget vanskeligt at tilvejebringe en Samvirken mellem dem i det nævnte Øjemed. Ministeriet Gladstone stræbte, i Overensstemmelse med Manchesterskolens Principer, at holde England saavidt muligt udenfor Stridighederne paa Fastlandet. Men saa kom Bismarcks velberegnedes Offentliggørelse af det franske Udkast til en Traktat mellem Frankrig og Preussen, der bl. a. fremsatte Tanken om Belgiens Indlemmelse i Frankrig. Det meddeltes den 25. Juli i »Times«, og det Indtryk, det frembragte i den engelske Offentlighed, hvor det udnyttedes af Disraëlis' Opposition, tvang Regeringen til at foretage Skridt hos begge de krigsførende Magter til Sikring af Belgiens Neutralitet; England paatog sig, om fornødent, at forsvare den med Vaabenmagt. Det belgiske Spørgsmaal spillede Hovedrollen i engelsk Udenrigspolitik, indtil det 9.-11. August lykkedes at faa de ønskede Traktater med Preussen og Frankrig afsluttet, hvorved Interessen for at hindre, at Krigen udbredte sig ogsaa paa

andre Felter, trængtes i Baggrunden. Til denne Passivitet hidrog, at det Gladstoneske Ministerium og navnlig den nys tiltraadte Udenrigsminister, Lord Granville, i Modsætning til Dronning Victoria og, som det synes, ogsaa til Flertallet indenfor den engelske Almenhed, var i nogen Grad fransk-orienteret i sine Sympatier og derfor viste sig ret uvillig til at deltage i Skridt, der kunde medføre en Svækkelse af Frankrigs Stilling i Krigen og opfattes som fjendtlige mod Frankrig. Dette ytrede sig i Ministeriets Holdning overfor de Henvendelser, der fandt Sted fra russisk Side for at tilvejebringe en fælles Aktion til Sikring af Danmarks Neutralitet.

Rusland var, i Modsætning til det engelske Kabinet, bestemt preussisk orienteret. Zar Alexander II var, som vi ofte har fremhævet, nøje knyttet til sin Onkel, Kong Wilhelm af Preussen, og fra 1868 forpligtede et mundtligt Tilsagn af Zaren, der fornyedes i Brev af den 17. Juli 1870, Rusland til at yde Preussen militær Hjælp, hvis det blev angrebet af Østrig, den Stat, paa hvis Støtte Frankrig især regnede i Opgøret med Preussen. Det laa derfor meget stærkt i den russiske Politiks Interesse at hindre, at Østrig inddroges i Krigen paa Frankrigs Side, og Bestræbelserne herfor blev det væsentlige i den Virksomhed, der udfoldedes fra St. Petersborg i de nærmeste Uger efter Krigsudbrudet. Russiske Interesser vilde dog selvfølgelig blive stærkt berørte af en Flaadeekspedition til Østersøen i Forbindelse med en fransk-dansk militær Samvirken, og Zaren maatte være ivrig for at hindre, at der afsluttedes en Alliance mellem Frankrig og Danmark. En saadan kunde gøre Danmark til Ruslands Modstander i Krigen og medføre de værste Følger for Danmarks Eksistens og for det danske Kongehus. Tanken om, at en preussisk Erobring af Danmark vilde være farlig for Ruslands Stilling ved Østersøen, var stedse vaagen i de diplomatiske Kredse, ikke mindst hos Mænd som Mohrenheim og Wyke.

Det var derfor naturligt, at Rusland — som det allerede, men forgæves, havde gjort det for at afvende Krigens Udbrud — søgte den engelske Regerings Samvirken til at hindre et østrigsk Neutralitetsbrud og til at sikre begge Staters Interesser i Østersøen. Depecher herom afgik den 19. Juli til den russiske Gesandt i London, Baron Brunnow, der tillige fik Ordre om at give det engelske Udenrigsministerium Kopi af Ordre, der samme Dag afsendtes til Gesandterne i Berlin og Paris, om at bevæge de to krigsførende Magter til at respektere den neutrale Holdning, hvortil den danske Regering ifølge Mohrenheims Telegram af 15. Juli (S. 31 f.) havde besluttet sig; England opfordredes til at samvirke med Rusland i dette Øjemed.²⁴⁷⁾ De nævnte Depecher, som var formulerede af Gehejmerraad Westmann, der i Fyrst Gortchakows Fraværelse ledede det russiske Udenrigsministerium, kom Brunnow i Hænde den 24. Juli og forelagdes samme Dag for Granville.²⁴⁸⁾ Det engelske Kabinetts Svar viste imidlertid, som Brunnow havde forudset, en udpræget Uvilje mod at indlade sig i nogen Samvirken med Rusland for Øjeblikket og mod at indtræde i noget »systeme de neutralité combiné«, omend Kabinettet erklærede sig villig til at gøre sin Indflydelse gældende i Wien mod Østrigs Inddragelse i Krigen og erkendte Betydningen af at hindre maritime Forviklinger i Østersøen. Det skød Spørgsmaalet om de Forholdsregler, der i sidstnævnte Henseende skulde tages, ud i Fremtiden og erklærede ikke at ville hindre en fransk Blokade af de preussiske Nord- og Østersøhavne. Hvad angik Spørgsmaalet om Danmarks Neutralitet, svarede Granville, at den danske Regerings Hensigt: at iagttage streng Neutralitet — der var tilkendegivet England i mindre positiv Form, end Forholdet syntes at være overfor Rusland — i høj Grad stemte med Danmarks sande Interesser. Han udtalte i denne Sammenhæng sin Beklagelse af, at den preussiske Regering ikke altid havde vist en Holdning overfor Danmark, der var egnet til hos dette at ud-

slette Mindet om de lidte Tab. Dette Minde var tilstede hos Danmarks Regering og Folk og gav Anledning til Frygt for, at Danmark, frivilligt eller tvungent, vilde vige for en fransk Pression. Granville gav dog ikke overfor Brunnow Udtryk for, at England vilde gøre noget for at afvende denne Fare. Han lovede blot at give den engelske Gesandt i Paris, Lord Lyons, Meddelelse om de russiske Meningstilkendegivelser. Dette skete ogsaa ved en Depeche af den 25. Juli, men nogen Ordre til Lyons om at støtte den russiske Henvendelse i Paris medfulgte ikke.²⁴⁹⁾

Det blev altsaa Rusland alene, der foretog den Henvendelse til Frankrig og Preussen, hvorom Mohrenheim i sit Telegram gennem Oubril den 15. Juli, efter Samtalerne med Rosenørn den 14. og 15.,²⁶⁰⁾ havde anmodet. Depechen til den russiske Chargé d'affaires i Paris, Okunew, anmodede denne om, med Henvisning til Frankrigs gamle Velvilje og Interesse for Danmark, overfor Gramont at udtrykke Kejsereis faste Forhaabning om, at Frankrig vilde respektere dets Neutralitet.²⁶¹⁾ Gramonts Svar gik efter det Telegram, som Okunew den 24. Juli sendte sin Regering, ud paa, at han vilde afvente den danske Neutralitetserklæring, før han udtalte sig; han kunde dog paa Forhaand forsikre, at Frankrig intet vilde gøre, som kunde skabe Danmark Vanskeligheder; det forbeholdt sig imidlertid at landsætte Tropper i Slesvig og sende Eskadrer til Østersøen. Ifølge den franske Udenrigsministers Telegram af samme Dato til St. Ferriol, som vi har nævnt ovenfor (S. 93), skal hans Udtalelser til Okunew have haft en noget mindre imødekommende Form.²⁶²⁾ Til den russiske Gesandt i Berlin, Oubril, sendte Westmann Ordre om overfor den preussiske Regering at fremhæve Nødvendigheden af at begrænse Krigen ved at yde de smaa Staters Neutralitet moralsk Støtte. Kejseren haabede, at Preussen vilde »give Eksempel paa Respekt for den Neutralitet, som Danmark havde proklameret«, og »vilde ønske sig oprigtigt til Lykke, hvis den nærværende Krise, som vilde

have kunnet give de to Lande Anledning til ny Klager mod hinanden, saaledes blev Udgangspunktet for et bedre Forhold mellem dem«. ²⁵³⁾

Det Ønske, Zaren her udtalte, synes i antydende Form at rumme den samme Tanke, vi har mødt fra dansk Side, nemlig at Danmarks Neutralitet kunde gøre det fortjent til Indrømmelser i det nordslesvigske Spørgsmaal. Men i god Overensstemmelse med hans hele Holdning overfor Preussen laa det ikke i Alexander II's Plan at foretage nogen Bestræbelse for at fremkalde et Tilsagn fra Preussen i denne Retning. Hans Standpunkt nu svarede til, hvad Mohrenheim havde gjort gældende overfor Rosenørn-Lehn og Vedel. Thile, der paa det Tidspunkt havde faaet Meddelelse af Quaade om, at den danske Neutralitetserklæring ikke vilde lade vente længe paa sig, saasart Danmark havde faaet officiel Meddelelse om Krigsudbrudet, kom heller ikke ind paa dette Spørgsmaal i sit Svar til Oubril. Han erklærede blot, i Overensstemmelse med Bismarcks Telegram til Heydebrand af den 18. Juli, at Preussen var rede til at respektere Danmarks som alle andre Staters Neutralitet. ²⁵⁴⁾

Da Oubrils Meddelelse om Samtalen med Thile, der afgik den 23. Juli, to Dage efter kom til St. Petersborg, var den Ro med Hensyn til den danske Regerings Neutralitetsvilje, som Mohrenheims Telegram var egnet til at skabe hos Zaren, blevet en Del svækket ved Meddelelser fra tysk Side gennem den preussiske Regerings Repræsentanter. De omfattede, foruden det ovenfor nævnte Telegram fra Bismarck til v. Pfuël af den 16. Juli, de tidligere nævnte foruroligende Efterretninger med Hensyn til Danmarks Neutralitet, der var kommet fra Stuttgart og London. ²⁵⁵⁾ Mohrenheims den 20. Juli afsendte Meddelelse om hans Samtale med Vedel den 18. (sml. S. 47 f.) og den Tvivl om Muligheden for Danmark af at holde sig neutral, som ogsaa Oubril lod komme til Orde, maatte virke i samme Retning. Zaren udtrykte overfor den preussiske Gesandt, Prins Reuss, sin Overraskelse

over den Modstrid, hvori disse Efterretninger stod til de først modtagne Meddelelser baade fra København og Stockholm og til Breve, som han havde modtaget fra sin Svigerdatter, Maria Fedorovna, der var i København, ifølge hvilke den danske Konge havde fattet de faste Beslutning at forblive neutral.²⁵⁶) Han lovede imidlertid at gøre, hvad han kunde, for at styrke Kong Christian i denne Beslutning. Westmann tilstod, efter at have modtaget Mohrenheims sidstnævnte Depeche, overfor Reuss, at Mohrenheims Forsikring i Telegrammet af den 15. Juli om, at Danmark vilde vedblive at være neutralt, syntes at have været »i det mindste noget forhastet«. Nu var der imidlertid afgaaet en »meget accentueret« Depeche til København for at bestyrke Kongen i hans Neutralitetshensigt Westmann gjorde dog ikke paa Reuss Indtryk af at have megen Tillid til, at Danmark vilde indtage en tilfredsstillende Holdning.²⁵⁷)

Den omtalte »accentuerede« Depeche til Mohrenheim afsendtes den 23. Juli med Paalæg om, at den skulde oplæses for den danske Regering.²⁵⁸) I den fremhævedes, at Zaren varmt havde lagt de krigsførende Magter paa Hjerte at respektere Danmarks Neutralitet, og Mohrenheim blev bedt om at udtale for den danske Konge, at den besluttede Neutralitet ubestrideligt var den klogeste Holdning, som hans Land kunde indtage under »disse alvorlige Konjunkturer«. Zaren gik ud fra, at den danske Regering til Gengæld for hans Bestræbelser omhyggeligt vilde vaage over, at alle Neutralitetspligter blev nøje opfyldt, for ikke at give noget som helst Paaskud for den ene eller den anden af de krigsførende Magter til at drage Danmark ind i Krigen. Denne Depeche kom først den 28. Mohrenheim i Hænde, men allerede den 24. Juli modtog Gesandten et samme Dag afsendt Telegram fra Westmann, der meddelte ham, at Depechen var undervejs, og befalede ham »avec chaleur« at virke for den danske Neutralitets Bevarelse.²⁵⁹) Raad i samme Retning lod Westmann samtidig den danske Regering tilgaa

gennem Kammerherre Vind, hvem han lod forstaa, at Rusland havde faaet Meddelelser, der ikke stemmede med Efterretningen om, at Danmark vilde bevare streng Neutralitet; der var bl. a. Tale om Troppebevægelser.²⁶⁰⁾

Westmanns Telegram af den 24. Juli blev modtaget af Mohrenheim i Vedbæk, hvor han havde Sommerophold, den 24. om Aftenen Kl. 8³⁵ og meddeltes Vedel Dagen efter, da Udenrigsministeriets Forestilling til Kongen, der blev Grundlaget for Forhandlingerne i Statsraadet den 25., og som indeholdt Neutralitetssvaret til Preussen i den Form, hvori det vedtoges, allerede forelaa fuldt udarbejdet.²⁶¹⁾ Det er altsaa urigtigt, naar Mohrenheim en Maanedstid senere hævdede overfor Gortchakow, at dette Telegram afgørende paavirkede og fremskyndede den Beslutning, der toges den 25.²⁶²⁾

Zarens Regering var indtil den 5. August uden Kendskab til, hvilken Virkning dens Henvendelse i England havde frembragt, da Brunnows Meddelelse om Granvilles Svar først kom den i Hænde nævnte Dag.²⁶³⁾ Granville havde ikke været villig til Samvirken med Rusland, og hvad England foretog sig til Støtte for Bevarelsen af Danmarks Neutralitet havde saaledes en isoleret Karakter og bevægede sig tillige i en Retning, som den russiske Regering havde vist sig utilbøjelig til at slaa ind paa. Allerede den 19. Juli, Dagen før han fra Wyke modtog den første Meddelelse om Situationen i København, kom Granville nemlig overfor Grev Bernstorff ind paa Spørgsmaalet om Danmarks Stilling og spurgte Gesandten, om hans Regering ikke var tilsinds ufortøvet at komme til en venskabelig Forstaaelse med Danmark om de Spørgsmaal, der var de to Lande imellem. Bernstorff svarede, at han ansaa Tidspunktet for ubelejligt,²⁶⁴⁾ men dette afholdt dog ikke den engelske Regering fra atter at bringe Sagen paa Bane overfor ham.

De Meddelelser, som Granville i de følgende Dage modtog fra Wyke, gik ud paa, at den danske Regering syntes besluttet paa at erklære Landet for neutralt, men Sir Charles

skjulte ikke sin Frygt for, at Folkestemningen kunde give sig Udslag, som Preussen kunde benytte, livis det ansaa det for stemmende med sine Hensigter.²⁶⁵) Den 23. Juli telegraferede han, utvivlsomt paa Grundlag af de Udtalelser, Grev Wachtmeister, som ovenfor omtalt (S. 63), havde fremsat under sit Ophold i København, at Sverige nærrede Planer om sammen med Rusland og England at bevæge Preussen til at afstaa det omstridte Omraade i Nordslesvig til Danmark med England som Mellemand.²⁶⁸) Den 25. Juli indløb hans Meddelelse om Samtalen med Vedel den 20. og Vedels Betoning af, at Tidspunktet nu var inde til at faa en Løsning af det slesvigske Spørgsmaal.²⁸⁷) Disse Efterretninger, i Forbindelse med Meddelelser fra Grev Bernstorff om, at Frankrig paatænkte en Troppesendelse til Danmark, og at det maaske vilde blive umuligt for den danske Regering at modstaa Frankrigs Pression,²⁶⁸) fremkaldte fornyede Henstillinger til Bernstorff fra baade Granville og Gladstone om det hensigtsmæssige i at bringe den nordslesvigske Sag i Orden. De fremhævede, at Ikke-Udførelsen af Art. V øvede en for Preussen skadelig Virkning paa den engelske Folkemening. Bernstorffs Telegram om denne Henvendelse kom Bismarck i Hænde om Aftenen den 28.,²⁶⁰) samme Dag som han overfor Quaade hævdede, at Tiden endnu ikke var moden til en Løsning af Spørgsmaalet,²⁷⁰) men Telegrammet fremkaldte ingen Ændring i Forbundskanslerens Holdning. Ligesaa lidt var dette Tilfældet med de Forestillinger i samme Retning, som »Times«s Korrespondent i Tyskland, Kaptajn Hozier, rettede til Grev Seckendorff, der stod Dronning Victorias Svigersøn, Kronprins Friedrich Wilhelm af Preussen, nær, og som Kronprinsen i Brev af samme Dag bragte til Bismarcks Kundskab. De gik ud paa, at Preussen, hvis England traadte ind i Krigen paa preussisk Side, burde give Nordslesvig tilbage til Danmark. Bismarck havde dertil skrevet: gewiss, men mere kom ikke ud deraf.²⁷¹)

Den følgende Dag (den 29. Juli) gav Granville den engelske Gesandt i Berlin, Lord Loftus, Meddelelse om, at den svenske Gesandt i London, Friherre Hochschild, dog uden Bemyndigelse fra sin Regering, havde udtalt, at et Forslag, der ganske svarede til det »Wachtmeisterske«, muligvis vilde blive fremsat; Granville havde takket for Meddelelsen, der vilde sætte ham i Stand til at raadspørge sine Kolleger, hvis det omtalte Forslag kom frem.²⁷²⁾ Det vides ikke, at Forslaget, som Wyke i en Depeche af den 27. Juli, modtaget 1. August,²⁷³⁾ paany indtrængende lagde sin Regering paa Sinde, virkelig er blevet fremsat for eller drøftet af det engelske Kabinet. I alt Fald fremkaldte det intet Initiativ fra dettes Side. Skønt Englands Gesandt i St. Petersborg, Sir Andrew Buchanan, den 27. telegrafisk²⁷⁴⁾ gav sin Regering Meddelelse om Ruslands Frygt paa Danmarks Vegne, og Bernstorff den 28.²⁷⁵⁾ gjorde Gladstone og Granville bekendt med den til Berlin indløbne Meddelelse fra Karlsruhe om Cadores Sendelse (se S. 60), foretog den engelske Regering sig intet udover de nævnte Forestillinger til Bernstorff angaaende Nordslesvig. Gladstone udtalte vel til Bernstorff, at Ministeriet vilde tage Spørgsmaalet om Danmarks Stilling op til Drøftelse, men Bernstorff tvivlede paa, at denne Drøftelse vilde føre til noget. En energisk engelsk Pression i København ventede han i alt Fald ikke.²⁷⁶⁾

Bernstorffs Bedømmelse af det engelske Ministeriums Holdning var rigtig. Gennem sin Gesandt i København gjorde den engelske Regering intet for at paavirke den danske Regerings Holdning. Sir Charles Wyke modtog under hele Krisen, indtil efter Cadores Afrejse fra København, ikke en eneste Forholdsordre fra sin Regering. Granville sendte ham vel en Depeche den 22. Juli,²⁷⁷⁾ hvori han meddelte, at han overfor den danske Gesandt, General Bülow, havde betegnet Neutralitetens Bevarelse som det klogeste Parti, Danmark kunde tage, men denne Depeche kom mærkelig nok, efter hvad Wyke udtrykkelig

siger, ham først i Hænde den 4. September. Det blev gennem Bülow, ikke gennem Wyke, at den danske Regering fik Kundskab om denne Meningstilkendegivelse fra engelsk Side.²⁷⁸⁾

Imidlertid skaffede Opinionen indenfor engelske Rege-
ringskredse sig dog ad anden Vej Udtryk overfor den dan-
ske Konge og de danske Ministre.

Natten til den 23. Juli skulde Prinsen af Wales afsejle til København paa Kongeyachten »Victoria and Albert« for at hente sin Hustru. Inden sin Afrejse fik han Besøg af Baron Brunnow, der allerede inden Modtagelsen af sin Regerings Ordre nærede stærk Frygt for, at Frankrig kunde drage Danmark med ind i Krigen, og ikke satte nogen større Lid til, at den engelske Regering vilde gøre syndeligt for at afværge dette.²⁷⁹⁾ Brunnow forestillede indtrængende Prinsen de Grunde, der burde tilraade den danske Regering at forblive neutral og undgaa at sætte sin Eksistens paa Spil, og Prinsen lovede at forelægge dem for Kong Christian, da de stammede fra en Mand, der var det danske Kongehus og det danske Monarkis Bevarelse oprigtig hengiven; »amicus Daniæ« havde man i 1864 kaldt Brunnow. Prinsen omtalte ikke til Brunnow, at Han fra sin Moder eller hendes Ministre havde Instruks om at udtale sig i lignende Retning, og der foreligger heller ikke Vidnesbyrd om, at han havde faaet en saadan. Det er imidlertid givet, at det i alt Fald mundtlig mellem ham og hans Moder og Regeringen var bragt paa det rene, at han baade i København skulde fremhæve Nødvendigheden af den danske Neutralitet og gøre den danske Konge og Regering klar over, at der ikke var nogensomhelst Støtte i anden Retning at vente i England. Han overbragte sin Svi-
gerfader et Brev fra Dronning Victoria, dateret Osborne, den 21. Juli, der indeholdt en Beklagelse af, at Prinsesse Alexandra ikke, som Tanken havde været, kunde blive længere Tid i Danmark; hun maatte desværre meget snart

følge med sin Mand tilbage.²⁸⁰) > Denne græsselige, unødvendige Krig«, skrev Dronning Victoria paa Tysk til Kong Christian, »paalægger os meget svære Pligter, men Englands Neutralitet maa strengt holdes. Regeringen her holder meget indstændigt paa, at vor dyrebare Alix paa Grund af Krigen ikke burde være fraværende, og jeg deler Rigthigheden af denne Mening. Jeg ser mig derfor *med Smerte* tvungen til at kalde hende tilbage og til kun at unde Bertie 3—4 Dages Ophold hos Eder, da man ellers vilde tilskrive ham og Alix allehaande Forhandlinger og Indflydelser, hvad ikke alene kunde virke til Skade for vort Land men ogsaa for Danmark«.

Bortset fra den ovennævnte Meddelelse til General Bülow, der naaede København den 26. Juli, blev det gennem Prinsen af Wales og ham alene, at den engelske Regering i København under Krisen gav Udtryk for sine Anskuelser.

Prinsen og Prinsessen af Wales kom, som ovenfor fortalt, til København lige efter Statsraadmødet den 25. Juli. Straks ved Ankomsten til Toldboden, hvor Ministre og andre Honoratiores var mødt op, spurgte Prinsen Grev Holstein, hvorledes det havde sig med Danmarks Neutralitet.²⁸¹) Da Konseilspræsidenten svarede, at Beslutningen om at erklære denne var taget samme Dag, lykønskede Prinsen og tilføjede, at det var den yderste Tid; havde det varet lidt længere, vilde vi have udsat os for, at Preussen havde sikret sig mod vore formodede Hensigter. Antagelig samme Dag, men i alt Fald senest den følgende maa Prinsen fra Lord Granville have modtaget det Telegram, som hans Moder havde forlangt afsendt, om at han skulde komme hjem saa hurtigt som muligt.²⁸²) Den Stemning i England, der laa bagved, har utvivlsomt præget Prinsens Udtalelser, indtil han allerede Lørdag den 30. Juli om Aftenen rejste tilbage til England. I samme Retning som til Holstein talte Prinsen vedblivende, og det er yderst sandsynligt, at Mohrenheim havde Ret, naar han senere for-

talte Gortchakow,²⁸³) at Prinsen og i Særdeleshed hans Følge ikke altid havde passet paa at dæmpe deres Udtalelser efter dem, de talte til. Deres uforbeholdne Meningstilkendegivelser øvede, mente Mohrenheim, efter al Sandsynlighed en heldbringende Virkning paa, hvad Regeringen foretog sig, men de irriterede i høj Grad Offentligheden, til hvilken Rygtet om, hvad der blev sagt, trængte ud.

Holstein fandt, at Prinsen var »elskværdig og behagelig«, men Krieger sagde, at han »var stærkt preussisk sindet«; han havde udtalt, at hvis det kneb haardt for Preussen, kunde England komme til at understøtte det, men aldrig Frankrig.²⁸⁴) Om Torsdagen den 28. var Ministeriet til Tafel paa Fredensborg, og flere af Ministrene drøftede da Stillingen med ham. Krieger havde det Indtryk,²⁸⁵) at de Afsløringer om Napoleon IIFs Tilbud med Hensyn til Belgien, som Bismarck lige var fremkommet med, havde gjort stor Virkning paa det engelske Publikum; Prinsen af Wales advarede stærkt mod Tilslutning til Frankrig, men hørte dog taalmodigt paa Kriegers Svar: »Ja, skaf os en loyal Fuldbyrdelse af Pragfredens Art. V, saa vil vi hellere end gerne være neutrale«. Forlydender om hans Raad og Advarsler kom straks ud og fremkaldte umiddelbart Protest i »Fædrelandet« og i andre nationalliberale Organer.²⁸⁸) Man frabad sig al Indblanding. (Sml. S. 206—07).

Ængstelsen for den Formulering, man havde givet Neutralitetserklæringen, beroede paa Uvisheden om, hvorledes denne vilde blive optaget i Berlin. Svaret var meddelt Quaade i en paa Fransk affattet Depeche af 25. Juli, der var beregnet paa i sin Helhed at meddeles den tyske Regering.²⁸⁷) Det afgørende Sted i denne havde faaet følgende Ordlyd:

»La neutralité que le Roi se propose d'observer en présence de la guerre, qui vient d'éclater si inopinément, est naturellement tracée à Sa Majesté par la position géographique et par les convenances politiques du Danemark.

Libre de tout engagement antérieur, le gouvernement du Roi ne se laissera guider dans sa conduite que par le respect dû aux principes du droit des gens et aux stipulations des traités existants. Il ne cessera de s'appliquer à assurer au Danemark les bienfaits de la paix, tout en tenant compte de ses intérêts futurs aussi bien que de ceux du présent.«

Den Maade, hvorpaa Beslutningen om Danmarks Neutralitet bragtes til Offentlighedens Kundskab, var egnet til at forøge Usikkerheden om den egentlige Hensigt. Medens baade Hollands, Sverige-Norges og Stormagternes Neutralitetserklæringer fremkom offentligt som særskilte og formelle Erklæringer om, at vedkommende Stater agtede at bevare Neutralitet under Krigen, udstedtes den danske Neutralitetserklæring i indirekte Form. Som det var forudsat i Forestillingen om Svaret til Preussen, meddeltes det ikke offentligt, at et saadant var afgivet.

Hvad der skete, var kun, at der i Bladene den 26. Juli offentliggjordes en »Bekendtgørelse angaaende fornyet Anvendelse af Forordningen af 4de Mai 1803 om, hvorledes de Handlende og Søfarende sig have at forholde i Tilfælde af Krig mellem fremmede Sømagter«²⁸⁸) i denne Bekendtgørelse bragtes til offentlig Kundskab i Følge allerhøjeste Bemyndigelse, at den omtalte Forordning af 4. Maj 1803 atter var traadt i Virksomhed paa Grund af den mellem Frankrig og Preussen nu udbrudte Krig, dog med nærmere angivne Bestemmelser og Forandringer, der indeholdtes i 5 §§. I den sidste af disse hedder det: »Som Følge af, at Hans Majestæt Kongen under nærværende Krig agter at vedligeholde Neutralitet, forbydes det herved de Kongelige Undersaatter, saavel overhovedet i nogensomhelst Egenskab at tage Tjeneste hos de krigsførende Magter enten tillands eller ombord i deres Regeringsskibe, som i Særdeleshed at lodse disse Magters Krigs- og Transportskibe udenfor de danske Lodsfarvande«. Den heri indskudte Sætning om Neutraliteten var den eneste Form, hvorunder den danske Neu-

tralitet erklæredes. I »Fædrelandet« den 27. betegnedes denne Bekendtgørelse som »et Offer, det har været nødvendigt at bringe Situationens Pinagtighed og Ubestemthed, men som ikke foregriber Fremtiden«. Tilsvarende Udtalelser fandtes rundt om i den danske Presse og afgav den Baggrund, paa hvilken man i Preussen maatte læse det danske Neutralitetssvar.

Bismarck fik allerede den 25. Juli telegrafisk Meddelelse fra Heydebrand om, at Statsraadet havde taget Beslutning om Neutraliteten.²⁸⁹⁾ Betydningen af denne Meddelelse forringedes dog ved Gesandts gentagne Betonning af den Fare, som denne Neutralitet vilde blive udsat for, hvis Frankrig opfordrede til Alliance og gav Løfter med Hensyn til Slesvig. Han tvivlede ikke om, at den danske Regering oprigtigt ønskede at bevare Neutraliteten, hvad den bl. a. havde vist ved Opløsningen af Øvelseslejren ved Hald og ved ikke at forbyde Udførsel af Heste.²⁹⁰⁾ Men Folkestemningen blev stadig mere urolig og anti-preussisk, og Regeringen syntes ikke at være uden Frygt for, at den offentlige Mening kunde øve et Tryk paa dens Beslutninger. Ministrene havde, som det forsikredes Heydebrand, til en vis Grad haabet, at Preussen selv vilde have stillet dem en gunstig Løsning af det slesvigske Spørgsmaal i Udsigt og derved givet dem et Middel i Hænde til at virke dæmpende paa det nationale Partis Førere. Han forstod ikke denne Forhaabning, da Preussen vel næppe nu kunde love noget uden at vise Svagheit — Heydebrand fremførte her det samme Argument, som Mohrenheim havde nævnt overfor Rosenørn og Vedel —, men at Haabet ikke opfyldtes, syntes at have virket uheldigt paa de nationale Lidenskaber, og Bladene, især »Fædrelandet«, der for 8 Dage siden opfordrede til Neutralitet, talte nu for Krig.²⁹¹⁾ Selv i Ministeriet fandtes der maaske Elementer, der hældede mod Tilslutning til Frankrig. De forskellige Forholdsregler var prægede af en vis Usikkerhed uden netop at synes fjendtlige. Lejren var gan-

ske vist opløst, men det gamle Mandskab var endnu ved dets Troppeafdelinger. Kanonerne i Citadellet i København var sat i bedre Beredskab end i 1864, »hvad der dog kun tydede paa den grundløse Frygt for et preussisk Angreb paa Hovedstaden«. Nogen Plan om at bringe Arméen paa Krigsfod sporedes ikke. Alt i alt mente Heydebrand, sluttede han en Depeche af den 26. Juli, at Kongen og Regeringen vilde holde Landet udenfor Krigen, men at det stod i Frankrigs Magt at rive det med ind i den.²⁹²⁾ Dagen efter meldte han, at den hjemvendte General Raasløff i Paris havde haft en lang Samtale med General Leboeuf, der havde sagt ham, at Operationerne i Østersøen vilde blive udførte med Kraft. Raasløff havde straks haft Konference med de danske Ministre, men syntes dog ikke at have haft noget officielt Hverv i Frankrig.²⁹³⁾ At den franske Pression, hvis Udfald Heydebrand frygtede, virkelig syntes at være paa Trapperne, fik Bismarck, som vi tidligere har nævnt, samme Dag Bud om fra Karlsruhe.²⁹⁴⁾

Denne — som det viste sig i sin Kærne paalidelige — Efterretning var egnet til at give den Mistillid til Danmarks Holdning, som den preussiske Regering tidligere havde vist, ny Næring, men en saadan Mistillid fik dog hverken Udtryk i Heydebrands eller i Bismarcks Holdning.

Den 28. Juli om Morgenens kom Heydebrand op i Udenrigsministeriet; man vidste, at han havde været »noget betænkelig for, at vi skulde bryde løs«, men han var »yderst sindig og behagelig«. ²⁹³⁾ Samme Aften meldte et Telegram fra Quaade, at Depechen var afgivet og vel modtaget. I to Indberetninger af 28. og 30. Juli, den første rent officiel, den anden fortrolig, berettede han, hvorledes det var gaaet.²⁹⁸⁾ Bismarck paa sin Side har ikke lagt noget Referat af Samtalen til Akterne.²⁹⁷⁾

Den 28. om Morgenens havde Quaade faaet sin Instruks af den 25. Juli, og Kl. 1 blev han efter Anmodning modtaget af

Bismarck. Han meddelte kortelig Øjemedet med sit Besøg, men før han kunde udrette sit Ærinde, indledede Bismarck uden Foranledning fra hans Side en længere Samtale baade om den almindelige politiske Situation og særlig om det nordslesvigske Spørgsmaal og det deraf følgende Forhold mellem Danmark og Tyskland. Han begyndte med at udtale det Haab, at Danmark maatte være i Stand til at afholde sig fra enhver Deltagelse i Krigen, idet han tilføjede, at han vel var sig bevidst og i alt Fald vilde finde det forklarligt, at den danske Regering kunde være udsat for et dobbelt Tryk, dels ganske naturlig af den offentlige Mening i Danmark, dels ogsaa muligvis fra fransk Side.

Quaade svarede, at, efter hvad der var sket, maatte han naturligvis finde Tilstedeværelsen af det førstnævnte Tryk forklarligt, men han nærede dog aldeles ingen Frygt for, at den danske Regering ikke skulde være i Stand til at modstaa det. Hvad derimod det andet Tryk angik, saa maatte han indrømme, at det, hvis det kom, altid i Forhold til dets Styrke og Beskaffenhed kunde blive vanskeligt at modstaa.

Forbundskansleren gik derpaa over til det nordslesvigske Spørgsmaal; han beklagede, at det ikke for lang Tid siden var blevet ordnet, og fralagde sig alt Ansvar i saa Henseende, idet han gentog sine tidligere Udtalelser til Quaade om, at han lige siden 1864 gentagne Gange personlig havde søgt at virke for en saadan Løsning, at al Anledning til fremtidig Strid mellem Danmark og Tyskland kunde fjernes, men disse Bestræbelser havde stedse mødt uovervindelige Hindringer, der endnu var til Stede. Maaske kunde de forsvinde eller aftage i Styrke ifølge den Holdning, den danske Regering maatte kunne indtage under den nuværende Krig, men nogen Tilsikring i denne Henseende kunde man ikke give. »Jeg vidste«, havde Bismarck sagt, »at de omtalte Hindringer dels laa i den offentlige Mening i Tyskland, dels, saaledes som han og flere andre stedse har sagt mig, i Kong

Wilhelms ejendommelige Opfattelse, der var den væsentligste Hindring for en Ordning af det slesvigske Spørgsmaal.«

Her nævnede Bismarck, hvad han aldrig før havde sagt til Quaade, at Kronprinsen af Preussen nærede andre Anskuelser end Kongen med Hensyn til Bevarelsen for Preussen af Sundeved og Als. Han kunde ikke afgøre, tilføjede han, om dette var en selvstændig og oprindelig Opfattelse hos Kronprinsen, eller om denne muligvis først efterhaanden var blevet stemt i denne Betning ved Paavirkning af Kronprinsessen. Som bekendt var hun jo en Søster til Prinsen af Wales og derved Svigerinde til Kong Christians Datter.

Den første af de to nævnte Hindringer vilde, sagde Bismarck, maaske senere ikke være lige saa stærk som nu; derimod var de Vanskeligheder, der beroede paa Kong Wilhelms Opfattelse af Sagen, saa meget sværere at overvinde.

Det vilde jo, sagde Bismarck, være let for ham at give Quaade Tilsikringer nu, men da han ansaa det for en Æres-sag ikke at love, hvad han ikke var sikker paa at kunne holde, kunde han ingen give, og her indskød han en Bemærkning, hvis Hensigt ikke var Quaade ganske klar, idet han udtalte, at den Beredvillighed, hvormed de sydtyske Stater just nu havde sluttet sig til det nordtyske Forbund, ganske naturligt vilde have til Følge, at Forbundet efter Kri-gen vilde anse det for en Samvittighedssag at skaane og værne om de sydtyske Staters Selvstændighed og ejendommelige Tilstand i en højere Grad, end det muligen vilde have været i Stand til, dersom de nuværende Forhold ikke var indtraadt. Quaade var ikke paa det rene med, hvad denne Bemærkning havde at gøre med Forholdet til Danmark. Han opfattede den dog, skrev han hjem,²⁹⁸) ikke som en indirekte Opfordring til, at Danmark skulde følge disse Staters Eksempel ved at tage Parti for Tyskland og derved opnaa lignende fordelagtige Følger, som denne Holdning se-

ner kunde have for dem. Hans Opfattelse var, at Bismarck vilde lade ham forstaa, hvad han ikke vilde sige mere direkte, at, naar det lykkedes Danmark at holde sig neutralt, kunde de Hindringer, der hidtil havde været for en tilfredsstillende Ordning af det slesvigske Spørgsmaal, tabe deres Styrke, men hvor meget dette betød, maatte Quaade lade staa hen.

Vedel tænkte, at Ytringen ogsaa kunde opfattes som en Tilkendegivelse fra Bismarcks Side af, at de sydtyske Staters Tilslutning gjorde Preussen mindre interesseret i, hvilken Holdning vi vilde bevare under Krigen, og tillige skulde afskrække os fra at tro paa en for Frankrig lykkelig Udgang. Maaske kunde det ogsaa være for at erindre os om den stærke slesvig-holstenske Stemning, der altid havde gjort sig gældende i de sydtyske Stater, og om den Opfordring, der heri var for Preussen, til i det nordslesvigske Spørgsmaal at tage Hensyn dertil.²⁹⁹⁾

Det er dog et Spørgsmaal, om Bismarcks Ytring ikke alligevel havde til Hensigt i antydende og ganske uforbindende Form at lede den danske Regerings Tanker i Retning af, at det maaske kunde lønne sig for Danmark, hvis det blev draget ind i Krigen, at gøre fælles Sag med Preussen. Man faar Mistanke herom, naar man ser, hvad Bismarck samme Dag umiddelbart efter Samtalen med Quaade sagde til den russiske Gesandt, Oubril.³⁰⁰⁾ Han udtalte overfor denne betydeligt stærkere end til Quaade sin Tilfredshed med den danske Neutralitets Beslutning. »Denne giver en ny Adkomst til en gunstig Løsning af det slesvigske Stridsspørgsmaal og er af den Natur, at den kunde gøre Tyskland mere imødekommende«. »Det er«, sagde Bismarck til Oubril, »Vand paa min Mølle. Jeg ønsker kun, at det skal blive muligt at føre denne Sag til en god Afslutning«. Bismarck nævnede derpaa Kong Wilhelms uovervindelige Modstand; han havde allerede efter Præliminærfreden i 1864 været harmfuld over, at Bismarck havde la-

det Danmark beholde Ærø og Ribe-Området. Quaade syntes, sagde Bismarck, at frygte Frankrigs Trusler. »Men hvorfor vilde Danmark ikke gøre Modstand? Hvis det var sket, og hvis vi skulde komme Danmark til Hjælp ved at gøre fælles Sag med det, da vilde min Stilling blive let. Det vilde selvfølgelig have en fordelagtig Indvirkning paa den Linje, hvorefter en Tilbagegivelse kunde ske; den vilde blive en helt anden«.

Det var en bemærkelsesværdig Ytring. Den indeholdt jo ganske tydeligt en Opfordring til Danmark om at sætte sig til Modværge mod eventuelle Overgreb fra fransk Side, og gav Anvisning paa, at det dansk-preussiske Vaabenbroderskab, der vilde blive Følgen, ganske vilde ændre Preussens Holdning i det nordslesvigske Spørgsmaal. Det afgørende og det, der forbyder at lægge større Vægt paa Bismarcks Udtalelse, er imidlertid, at denne Opfordring ikke blev fremsat direkte overfor Quaade, til hvem den kun var antydet i den løsest mulige Form, men derimod overfor den russiske Gesandt. Dette lader sig vel forklare. Det er muligt, at Bismarck i Betragtning af hele Situationen har lagt meget ringe Vægt paa Ytringen og i alt Fald ikke ved at fremsætte den mere tydelig, end han havde gjort overfor Quaade, paa nogen Maade vilde give Indtryk af at binde sig til at skaffe Danmark en Løsning med Hensyn til Nordslesvig, der kunde tilfredsstille de danske Krav. Hvis Bismarck har tillagt Tanken nogen større Betydning, er det muligt, at han har ment, at en Opfordring vilde have større Virkning, naar den kom til Danmark fra russisk Side, og det er ogsaa muligt, at han ved overfor Oubril at antyde Muligheden af en vidtgaende Imødekommenhed overfor Danmark i Tilfælde af en Alliance med Preussen har villet afværge mulige Opfordringer fra St. Petersborg om, at man skulde stille Danmark en Løsning af det nordslesvigske Spørgsmaal i Udsigt som Løn alene for den danske Neutralitet. Det ses ikke, at den politiske Tanke,

som Bismarck her var inde paa, yderligere har sysselsat ham, men derimod ser det ud til, at hans Udtalelser til Oubril kan have øvet Indflydelse paa de Raad, der senere blev givet Danmark fra russisk Side.³⁰¹⁾

Bismarck udtalte sig overfor Quaade tillige om den almindelige europæiske Situation og gik særlig ind paa den Forbindelse, han paa forskellig Maade i de foregaaende Aar havde haft med Kejser Napoleon; han talte bl. a. om dennes talrige Tilbud om Fordele, som Preussen skulde vinde ved en Tilslutning til Frankrig. Quaade opfattede det nærmest som en Advis om, at vi ikke skulde stole paa Kejseren, altsaa en Advarsel mod at slutte os til denne.

Da denne Del af Samtalen var tilende, sagde Gesandten, at han havde en Depeche at meddele, og spurgte, om Forbundskansleren ønskede den oplæst eller foretrak selv at læse den. Bismarck valgte det sidste og gennemlæste Depechen i dens Helhed uden at gøre anden Bemærkning end den, at Preussen, saaledes som Forholdene nu en Gang var, ikke var i det Tilfælde at kunne drage Nytte af de Fordele, som Danmark tilbød de krigsførende, og som nærmere var opregnet i Depechen, blandt andet Adgang paa visse Betingelser til de danske Havne og lignende. Idet han rakte Quaade Aktstykket tilbage, ytrede han, at han var erkendtlig for Meddelelsen og maatte udtale sin Tak til den danske Regering for den Stilling, den agtede at indtage. Herméd havde Bismarck altsaa anerkendt, at Neutralitetserklæringen ikke gav Grund til Indvending.

Da Quaade havde forladt Greven, fandt han det passende ogsaa at gøre Statssekretæren bekendt med Depechen. Thile gennemlæste den, men standsede ved Ordene »tout en tenant compte de ses intérêts futurs etc.«, som han læste højt, inden han fortsatte sin Læsning, og sluttelig spurgte han, om Quaade kunde efterlade ham en Afskrift. Det var altsaa tydeligt nok, at disse Ord, hvorved Bismarck ikke havde ytret nogen Betænkelighed, vakte Thiles Opmærk-

somhed. Quaade svarede, at skønt han under almindelige Forhold vilde have anset sig for bemyndiget til i Fortrolighed at give en Afskrift, kunde han under de nuværende Forhold ikke gøre det; Forbundskansleren, som havde vist sig tilfreds med Meddelelsen, havde heller ikke forlangt nogen Afskrift, men, tilføjede Quaade, Depechen beroede hos ham, og han var til enhver Tid rede til at vise Statssekretæren Aktstykket.

Anmodningen foranledigede imidlertid Quaade til i det Telegram, han straks efter sendte hjem for at melde det gunstige Udfald af Samtalen med Bismarck, at spørge, om han kunde give en Afskrift; naar han ikke havde gjort det, var Hovedgrunden, at han tænkte, at et tilsvarende Aktstykke var afgaaet til Paris, men ikke vidste, hvilken Form for Meddelelse man dér havde valgt.

Bemyndigelse til at overlevere en Kopi af Depechen sendte Vedel ham straks, da Heydebrand havde overleveret Kopi af sin Meddelelse, og da det var vigtigt for den danske Begering senere hen at kunne paaberaabe sig det Forbehold, der laa gemt i Svaret, saafremt man vilde forlade Neutraliteten. Den 29. meddelte Quaade derefter Thile Kopien »strengt fortroligt og med Anmodning om Hemmeligholdelse«, da Slutningssætningen i Depechen ikke udtrykkelig bemyndigede ham til at give en Afskrift.³⁰²⁾

Da Quaade efter Samtalen forlod Wilhelmstrasse, mødte han den russiske Gesandt, Oubril, som søgte Bismarck. Den 30. kom Oubril til Quaade og fortalte, at Bismarck havde udtalt sig tilfreds med Danmarks Stilling og ytret, at Danmarks Neutralitet vilde kunne bidrage til en antagelig Løsning af det slesvigske Spørgsmaal. Dog tilføjede Kusseren, at medens han vel var overbevist om, at Neutraliteten var den klogeste Politik for Danmark, maatte han erkende, at der ikke var særlig Anledning til at stole paa Løfter.³⁰³⁾

Det Bismarckske Forslag om, at Danmark skulde gøre Modstand mod Frankrig, og hans Fremhævelse af, at det

nordslesvigske Spørgsmaal herved vilde indtræde i en ganske ny Fase, omtaler Quaade ikke i sit Referat af Oubrils Meddelelser. Maaske har Oubril ud fra sin Skepsis med Hensyn til Preussens Generøsitet undladt at meddele ham det, eller Quaade har selv, paa lignende Maade som Vedel overfor Mohrenheims Ytring om en dansk-preussisk Alliance, valgt »klogeligt at lade det ligge«. ³⁰⁴⁾

At det, som Quaade rygtevis hørte, og saaledes som Prinsen af Wales ved sin Ankomst til København mente at vide, i Berlin havde været alvorlig under Overvejelse at sikre sig imod fjendtlige Planer fra dansk Side, fremgaar ikke af de indtil nu udgivne tyske Regeringspapirer. Sybel siger i sin Fremstilling af Begivenhederne i Juli 1870, ³⁰⁵⁾ at den preussiske Regering, umiddelbart efter sin Meddelelse i København om Krigsudbrudet, overfor den danske Regering fremførte »en høflig, men meget forstaaelig Antydning af, at preussiske Tropper vilde besætte hele Jylland ved den første fjendtlige Bevægelse«. Det er givet, at en saadan Antydning ikke skete hverken under den ene eller den anden Form, og Sybels Udtryk om den preussiske Meddelelse i København, der gaar ud paa, at der fremførtes en Anmodning om, at den danske Regering skulde erklære sin Neutralitet, tyder paa, at han, da han skrev denne Del af sin Fremstilling, som udkom nogle Aar efter Bismarcks Afgang, ikke kan have haft Akterne for sig. Men mange Udtalelser i tyske Blade, baade i Hertugdømmerne og andetsteds, viste, at man tiltroede Danmark fjendtlige Hensigter. I Hertugdømmerne offentliggjordes Opraab om at støtte Regeringen Og yde Ofre under den forestaaende Krig, og deri hed det f. Eks.: »Im Norden lauert noch ein anderer Erbfeind, schwach freilich an Zahl, aber voll Tücke, voll Hass und Rache«. ³⁰⁰⁾ Tyske Blade bragte og kommenterede daglig Meddelelser fra København om, at kun Frygten og Uvisheden om tilstrækkelig stor fransk Hjælp afholdt den tysk-fjendtlige Folkestemning i Danmark fra at tvinge Regerin-

gen og kaste Landet ind i Krigen paa fransk Side. Om Neutralitetserklæringen meldte f. Eks. »Kieler Zeitung« allerede den 20. Juli det Forlydende, at den vilde blive affattet »in sehr gewundener Weise«. Men selvom den blev affattet fredeligt og uforbeholdent, maatte man i Tyskland ikke lade sig skuffe. »Den vil holde lige saa længe som Tysklands Krigslykke.«

Bismarcks Opfattelse efter Samtalen med Quaade fik iøvrigt kort og klart Udtryk i et Telegram, han ved Il-Tiden den følgende Aften, den 29. Juli, sendte Grev Bernstorff i London. Efter hvad Quaade ved Notifikationen af den danske Neutralitet havde sagt ham, maatte han antage, at den danske Regering vilde værgе sig mod Magtanvendelse fra fransk Side, og at den troede at være Herre over mulige Folkebevægelser.³⁰⁷⁾

Foreløbig var Sagen afgjort, men just da var baade franske Krigsskibe og en ekstraordinær fransk Afsending undervejs for i København at rejse det Spørgsmaal, der med fuld Bevidsthed var gemt i den forbeholdne Formulering, som Regeringen imod Kongens Ønske havde givet Neutralitetserklæringen. Thile havde bemærket Forbeholdet, og man kan være overbevist om, at man i Berlin, trods det Indtryk, Quaades Meddelelse havde gjort paa Bismarck, i de følgende Dage tog alle fornødne Forholdsregler for det Tilfældes Skyld, at den danske Regering skulde mene, at Danmarks »fremtidige saavel som nærværende Interesser« krævede en Ændring i dets Neutralitetspolitik.³⁰⁸⁾ Quaades Beretninger kunde kun skabe en rent øjeblikkelig Tryghed i København.

Moltke-Hvitfeldts og Raasløffs Meddelelser gjorde det klart, at Cadores Ankomst om faa Dage vilde stille Regeringen overfor Afgørelsen af det kun foreløbig udskudte Spørgsmaal om Alliance med Frankrig. I Ugen fra den 25. Juli til den 1. August fremtraadte Modsætningerne indenfor

Regeringen tydeligere; jo længere Tid der gik, desto stærkere gjorde Paavirkning udefra sig gældende.

Krigsstemningen i Landet var stigende; de enkelte Politikere og Blade, der advarede mod Æventyrpolitik, var let talte, og deres Røster overdøvedes helt. Den franske og alliancevenlige Stemning var raadende i Pressen og trængte sig ind paa Regeringen fra den Kreds af nationalliberale Ledere, som Krieger kaldte »Velfærdskomitéen«.³⁰⁹⁾ En Mand som den højt ansete J. N. Madvig havde været meget urolig for Neutralitetserklæringen.³¹⁰⁾ D. B. Adler var krigerrisk stemt og lagde alt muligt Pres paa de Ministre, der hørte til hans Omgangskreds. Carl Ploug ønskede, at Danmark maatte komme med i Krigen, »fordi, om det gik vel i denne for Frankrig, vilde det være bedst for os, at vi fik Del i Anstrængelsen og Æren«. Han mente dog, at det var et stort Ansvar at tage denne Beslutning, da Udfaldet altid var uvist, følte, at Danmarks Skæbne laa »i de vippende Vægtskaaler«, at det vilde være Galskab at tage Beslutning om at gaa ind i Krigen, inden den franske Flaade var kommet til Danmark og uden at have nogen Sikkerhed for, at de danske Ønsker blev opfyldt. Han ønskede, at Danmark ikke kom med alene, men ogsaa Sverige og Norge.³¹¹⁾ Hans Stemninger svingede, som det ses af hans Breve og af »Fædrelandet«s Artikler, noget frem og tilbage; ikke uvittigt bemærkede Grev Holstein, »at »Fædrelandet« lod til at have 2dendags Feber med sine Artikler«. ³¹²⁾ Snart syntes Ploug vistnok, at det lykkeligste vel var, om Danmark forblev neutralt, snart at man afgjort maatte ud i Krigen, men i disse Dage fæstnedes, saa vidt man kan skønne, den Opfattelse hos ham, at naar den franske Flaade kom, vilde Bevægelsen blive saa voldsom, at man *maatte* handle. Den 23. Juli, efter at han havde drøftet Spørgsmaalet med flere Ministre, af hvilke Fenger røbede adskillig Betænkelighed, medens Hall var mere glad og beslutsom, gik Ploug ud fra, at Flaaden nu maatte komme en af de første Dage; han »agtede at be-

gynde at agitere«. I endnu stærkere Bevægelse var Bille. Den 26. Juli skrev han til den, der siden blev hans Efterfølger som Redaktør af »Dagbladet«, Vilhelm Topsøe, der da var Bladets Korrespondent i Paris, og bad ham underrette Jules Hansen og forskellige franske Blade om, hvad den virkelige Mening var med den »saakaldte Neutralitetserklæring«. ³¹³⁾ Danmark kunde i dette Øjeblik ikke være andet end neutralt; der var jo endnu ingen Anmodning kommet til os om at deltage i Krigen, men man traf sine Forberedelser, og der var slet intet sagt om, hvad man vilde gøre, »naar Frankrig, repræsenteret her ved sine Skibe og paa anden Maade, maatte udtale et Ønske eller en Fordring om vor Deltagelse og slutte med Danmark den Traktat, som da vilde udkræves«. »Under en saadan Situation er det forud givet, at Danmark svarer Ja; det er nødt til det, men det vil gøre det af Hjertet. Saadant noget skulde siges smukt og varmt«. Disse Ord udtrykte den Stemning i Masserne, der havde gjort saa stærkt Indtryk paa de nationalliberale Ministre.

Raasløff var efter sin Hjemkomst i travl Bevægelse. Straks om Søndagen den 24. havde han udtalt sig krigerisk overfor Rosenørn, men til Haffner udtalte han sig nok mere neutralt, idet han erkendte, at Danmark for Øjeblikket maatte fastholde Neutraliteten. Krieger og han traf ikke hinanden, men overfor Hall var han om Tirsdagen »i noget forskellig Stemning«. ³¹⁴⁾ Han havde fortalt Wyke om sin Forbindelse med General Leboeuf og om de franske Planer om Operationer i Østersøen og Landgang i Hertugdømmerne. ³¹⁵⁾ Naturligvis kunde Heydebrand samtidig med Wyke rapportere herom til sin Regering. ³¹⁶⁾ Derefter rejste han ud til Marienlyst Badeanstalt, og da var han, som det ses af et Brev fra ham til Direktøren i Krigsministeriet, hans fortrolige, Oberst Thomsen, hvem Vedel kaldte hans »âme damnée«, om Onsdagen langt ude i sine Planer. ³¹⁷⁾ Han haa-

bede bestemt, at hans Bestræbelser for at faa Mobilisering besluttet var lykkedes, og henstillede til Thomsen allerede nu at lade en Generalstabsofficer undersøge de Spørgsmaal, der kunde komme til at foreligge ved de forestaaende Underhandlinger om Samvirken af danske og franske Stridskræfter. Danmark burde vel forlange Overkommandoen; kunde den da gives til nogen anden end til Kong Christian? Hvorledes skulde Kongen udøve den med fornødent Hensyn til »les susceptibilités nationales — til vore konstitutionelle Forhold — og last but not least med Hensyn til le succès des opérations«?

Den 29. var Raasløff atter i Byen og bearbejdede Haffner.³¹⁸⁾ Denne var mistroisk, maaske under Indtryk af en Misstemning, som hans Svoger, Grev Frijs, der i de foregaaende Dage havde besøgt ham, nærrede mod Raasløff. Haffner frygtede, at Generalen skulde være medinteresseret i Tietgens Foretagender, der stod i Forbindelse med den fransk-danske Samvirken. Haffner blev dog, mente Krieger, paavirket.

Ogsaa Tietgen ivrede i disse Dage for, at man skulde træffe Forberedelser til Krig i Alliance med Frankrig. Han havde ansøgt Regeringen om Koncession paa Anlæg af en Telegrafforbindelse mellem Dunkerque og et Punkt paa Jyllands Vestkyst, hvorom han, da han sammen med Raasløff var i Paris, havde forhandlet, en Plan, hvortil den foretagsomme General maaske var Ophavsmand.³¹⁹⁾ Finansminister Fenger havde bragt Sagen frem i Ministerraadet den 21. Juli og spurgt, om der var nogen Betænkelighed ved at tillade et saadant Foretagende. Ingen havde rejst Indvending, men Dagen derpaa kom Krieger efter, at Anlægget skulde udføres for fransk Regning; Kablet skulde være fransk Ejendom, men forpagtes af Tietgen. I første Øjeblik synes Krieger at have ment, at dette ikke gik an, men siden fik Tietgen, der efter Vedels Sigende altid øvede en stærk Indflydelse paa Krieger, ham overbevist om, at Sagen ikke

var betænkelig. Dette viste sig, da Udenrigsministeriet rejste Modstand.

F. V. F. Rosenstand i Kabinetssekretariatet, den senere Kabinetssekretær, gav Vedel Meddelelse om, hvad der var i Gære, og Vedel gjorde straks Rosenørn opmærksom paa, at et saadant Kabelanlæg ikke kunde motiveres med kommercielle Interesser, men udelukkende var beregnet paa at lette Forbindelsen mellem den franske Regering og Østersøflaaden. Det vilde derfor være et Brud paa Neutralitetspligterne, om man gav Koncession. Udenrigsministeriet maatte nedlægge Forbud, naar Tietgen efter sin Underhaandshenvendelse gennem Fenger indgav formel Ansøgning til Finansministeriet. Rosenørn, der straks i Ministeraadet uden videre var gaaet ind paa Tanken, maatte meddele dette den 26. Juli, men her voldte det Vanskelighed at gennemføre Afslaget, da Fenger allerede havde meddelt Tietgen, at Ministerraadet samtykkede. Baade Raasløff og Tietgen var, foruden at de havde stærke Sympatier for alt, hvad der kunde gavne Frankrig, interesserede i dette og andre økonomiske Forhold, der stod i Forbindelse med den franske Alliance,³²⁰) saasom den franske Østersøflaades Proviantering og Finansiering; Tietgen satte al Kraft ind paa at bryde Udenrigsministeriets Modstand, og nu mente Krieger, at Vedel var altfor ængstelig, og at der folkeretlig set ikke kunde siges noget imod, at man gav en saadan Koncession. Til Vedels store Overraskelse fik Tietgen Støtte baade af den svenske og særlig den russiske Gesandt, der gjorde gældende, at deres Lande kunde have Gavn af en saadan Forbindelse udenom Tyskland. Men Vedel stod fast. Da der fra Finansministeriet kom en formel Henvendelse til Udenrigsministeriet, fraraadede dette saa bestemt, at Fenger maatte henlægge Sagen. Sidst i August fremkom Tietgeri med en formel Ansøgning om Koncession med Fremhævelse af den Støtte, Planen fandt fra russisk Side, men Udenrigsministeriet svarede, at Forholdene stadig ikke tillod, at man

gav Tilladelse. Tietgen, der i det hele ingen Ven var af Vedel, tilgav efter Vedels Mening aldrig, at denne her havde modarbejdet ham.⁸²¹⁾

Planen kom ud i den europæiske Presse. Vedel havde den Tilfredsstillelse, at Gladstone i Parlamentet den 1. August erklærede, at de engelske Kronjurister havde udtalt, at Nedlæggelse af et Kabel mellem Frankrig og Danmark under de forhaandenværende Forhold vilde være neutralitetsstridig.⁸²²⁾ General Bülow meddelte siden, at Brunnow havde sagt til ham, at Mohrenheim næppe nogensinde havde modtaget Ordre fra Gortchakow til at anbefale Kabelanlægget; det var underordnede Embedsmænd i det russiske Udenrigsministerium, der havde været i Bevægelse. Dette bekræftes af Mohrenheims Korrespondance, der viser, at han havde faaet sin Instruks fra Indenrigsministeriet i St. Petersborg uden Gortchakows og Westmanns Vidende. Først senere søgte han udførligt at begrunde sin Opfattelse af Kablet som ikke-neutralitetsstridigt overfor disse.⁸²⁸⁾ Vedel spurgte sig selv forbavset, hvilke Midler Tietgen havde anvendt for at faa Mohrenheim til saa indtrængende at tale derfor.⁸²¹⁾

Udtalelser og Raad af enkelte fremragende Mænd udenfor Ministeriet havde i disse Dage Betydning.

D. G. Monrad, der den Gang var Sognepræst i Brøndby Øster og Vester, hvorfra han let kom til København, var stemt for, at Danmark skulde gaa ind i Krigen. Dette fremgik dels af de Artikler, han under Mærket »D—d«, som alle vidste var hans, skrev i »Berlingske Tidende«, og dels af Udtalelser til Vedel og Krieger.⁸²⁸⁾

I »Berlingske Tidende« skrev han med noget Forbehold, — der blev øvet en vis Censur af Udenrigsministeriet, og Vedel bemærkede lejlighedsvis med en vis Vemod, at han nu var »bleven Censor over sin stakkelse gamle Chef, nu da han havde slaaet sig paa Avisskriveriet«; han havde endog kasseret to Artikler af ham.³²⁶⁾ De Artikler, der fremkom,

viste dog, at han nærmest hældede til Forbund med Frankrig. Han fremhævede saaledes den 25. Juli, at Neutraliteten kunde være forbunden med større Farer end Deltagelse i Kampen; de stridende Stormagter kunde ved Fredsslutningen blive enige om at lade de smaa neutrale Magter betale Gildet. »Troede man«, fortsatte han, »at det sejrige Preussen vilde tilbagegive Nordslesvig?« »Kunde man for-tænke Nordslesvigerne i, om de ansaa deres Skæbne for endelig afgjort ved den begyndte Krig?« Dog var han for forsigtig til offentlig at give noget bestemt Raad; det var Regeringen, der maatte tage Bestemmelsen, og han tilføjede filosofisk: »Bliver Udfaldet heldigt, vil den blive anset som viis; i modsat Fald som uforstandig«. Til Andræ, Vedel og Krieger udtalte han sig mere aabent.³²⁷⁾ Overfor Andræ »eks-perimenterede« han, efter hvad Andræ sagde til Krieger, »paa en forunderlig Maade frem og tilbage«. Til Vedel talte han for, at man skulde gaa ind paa Raasløffs Allianceplan. Et Brev den 24. Juli til Krieger viser hans Stemning. »De bør indkalde Rigsdagen; De bør væbne og være beredt, De bør tage Raasløff til Krigsminister. Det gjør det Indtryk paa mig, som man sov. Jeg er desværre Invalid. Und mig Deres Søgning. Bestil Artikler. Jeg skal levere propert Arbeide. Giv mig Maalet. Jeg kan saa enkelte Øieblikke bilde mig ind, at jeg gjør noget Gavn. De kan saa syne det færdige Arbeide, vælge, vrage, forandre. Ønsker De det, kan jeg komme og faae mundtlig Instrux. Skulde jeg finde den forkastelig, hvad der staaer for mig som utroligt, er jo Ulykken ikke større.«³²⁸⁾ Vedel mente, at denne Monrads Opfattelse ikke var motiveret ved Tillid til Frankrigs Styrke, men hovedsagelig ved den Grundbetragtning, der var gammel hos Monrad, at den danske Nation og Stat ikke kunde leve, naar de Danske i Nordslesvig ikke var genforenede med os. Kunde vi faa Nordslesvig tilbage med Magt, skulde vi gøre det; lykkedes Forsøget ikke, vilde den danske Nation, naar

den var forenet, bedre kunne hævde sin Eksistens lige overfor Fortrykningsbestræbelserne, selv om hele Danmark kom til at dele Slesvigs Skæbne. Det var de samme Tanker, han med en saa gribende Veltalenhed først havde gjort gældende i sin Indsigelse mod Fredsslutningen i Rigsraadet i November 1864 og siden ofte udtrykt i sine Artikler.

Af Mænd, paa hvis Ord Ministrene lagde Vægt, virkede i modsat Retning, bortset fra Grev Frijs, antagelig kun Andraë, hvis Raad i disse Uger i alt Fald blev hørt af Krieger, Hall og Haffner. Han advarede, som vi tidligere har nævnt, ved enhver Lejlighed mod Æventyrpolitik, men saavidt skønnes, tilkendegav han ikke paa noget Tidspunkt, at han vilde tage Konsekvensen af sit Standpunkt, saafremt et Minister-skifte blev nødvendigt.

Kong Christians Opfattelse af Stillingen var uforandret og fast.

Kongen var øjensynlig meget ilde berørt af Raasløffs Optræden i Paris; han modtog ham meget koldt.³²⁹⁾ I et Statsraadmøde 2. September 1874, da der var Tale om at udsende et Krigsskib med Raasløff til Østasien, for at han kunde støtte Store Nordiske Telegrafelskabs Interesser, viste Kong Christian, at han ikke havde glemt Generalens Optræden i 1870.³³⁰⁾ Kongen udtalte da, »at han ikke mente, at Raasløff efter at have forladt Amerika havde lagt diplomatisk Kapacitet for Dagen. Han havde ikke glemt, hvorledes Raasløff i 1870, uden nogensomhelst Ordre eller Bemyndigelse paatog sig i Paris at spille en Rolle som vor Gesandt, og hvorledes han, tagende Fejl af hele Situationen, nær havde sat vort Land i største Fare. De Skridt, han dengang havde gjort i Paris, vidnede ikke om enten megen Besindighed eller om nogen stor diplomatisk Dygtighed.« Da Konseilspræsidenten, Fonnesbech, heroverfor tillod sig at bemærke, »at en anden Opfattelse i denne Henseende maatte gjøre sig gjældende efter den Maade, hvorpaa Gene-

ralen selv forklarede sin Færd ved den Lejlighed«, og flere Ministre sluttede sig til Konseilspræsidentens Bedømmelse af Raasløff, fastholdt Kongen sin Mening.

Raasløffs Optræden vakte i det hele straks stor Fortørnelse, og ved i sin Dagbog den 27. Juli 1870 at notere og samtidig skrive til en Ven, at Raasløff i Paris »havde gereret sig lidt à la Blixen«, udtalte Krieger den haardeste Dom over ham.³³¹⁾

Kongen forlangte, da Moltke-Hvitfeldts Beretninger om Forbindelsen med Raasløff var blevet forelagt ham, at Gesandten skulde have en Irettesættelse, fordi han ved at høre paa Raasløffs Udtalelser havde givet dem en vis Autoritet.³³²⁾

Alt, hvad Kong Christian hørte fra London og St. Petersborg, af Prinsen af Wales, fra andre Slægtninge eller gennem Mohrenheim eller Wyke, kunde kun bestyrke ham i det Standpunkt, han fra første Færd havde gjort gældende, at Danmark afgjort burde holde sig udenfor Krigen. Han havde hidtil ikke paa noget Punkt sat sin Vilje igennem overfor sit Ministerium. Neutralitetserklæringen var ikke bleven afgivet straks, da Krisen blev akut, han havde ikke faaet formet Neutralitetssvaret utvetydigt og kategorisk. Han vilde, da Neutralitetserklæringen var besluttet, vel have kunnet lade tilfreds, fordi endnu intet var forspildt, og det var vel ogsaa det, der lod ham synes tilfreds overfor Holstein med Statsraadmødets Forløb, men »han var urolig og bekymret«,³³³⁾ idet han havde et levende Indtryk af, hvor overvejende Stemningen i Ministeriet var for Krig. Han kunde ikke heller undgaa at spore en Misstemning mod sig i Ministeriet, og dette paa sin Side mærkede, »at Stemningen ved Hove ikke var videre god«. ³³⁴⁾ Stillingen maatte genkalde i hans Erindring Stillingen i November-December 1863 og den Utryghed, der raadede mellem ham og hans ansvarlige Ministre sidste Gang, Hall stod ved Roret. Han maatte nødvendigvis tænke paa den Malstrøm, ned i hvilken de samme

Mænd, revet med af Folkestemningen, den Gang havde draget ham. Hvorledes vilde det gaa, naar Cadore kom med det franske Alliancetilbud og franske Skibe viste Trikoloren ved vore Kyster? Hvortil vilde Regeringen da benytte Forbeholdet i Neutralitetserklæringens Slutning?

Udtryk for Stemningen hos Kongen og hans Omgivelser giver et Brev, som Prinsen af Wales, der, telegrafisk hjemkaldt,³³⁵) den 30. Juli havde forladt København, den 3. August fra Marlborough House skrev til sin Moder. Prinsen fandt Danmarks Stilling meget kritisk. Kongen og Ministeriet var ivrige for at fastholde Neutraliteten, men vidste ikke, hvorlænge de vilde formaa at gøre dette, medmindre de neutrale Stormagter øvede Pression paa Frankrig, som gjorde sit yderste for at drage Danmark ind i Krigen. Blev Danmark tvunget til at gaa med Frankrig, var Prinsen vis paa, at Tyskland senere vilde »opsluge det«. Faren kunde maaske afværges, hvis Preussen vilde give Nordslesvig tilbage; men Folkestemningen var meget stærk for Alliance med Frankrig, og Regeringen kunde blive ude af Stand til at staa imod. Han oversendte samtidig Dronningen et Brev fra den danske Konge.³³⁰)

Prinsen omtaler, som det vil ses, ikke, at Kong Christian nærede Mistillid til Ministeriets Holdning. For en saadan Mistillid gav Kongen imidlertid allerede inden Prinsens Afrejse Udtryk overfor den russiske Gesandt.

Den 28. Juli modtog Mohrenheim Westmanns Depeche af den 23. Juli. Han søgte straks at faa Kongen i Tale, hvad der lykkedes ham gennem Storfyrstinde Dagsmars Formidling, og den 28. og 29. havde de to lange Samtaler. Kongen ytrede dyb Taknemlighed for den Interesse, Kejseren viste Danmark, og udtalte sig meget fortroligt om sit Syn paa Forholdene.³³⁷) Han betonedede, at han havde Vanskeligheder at overvinde i Landet selv »et jusqu'au sein même de son conseil«, men tvivlede dog ikke om at kunne faa Bugt med disse, hvis de ikke fik Næring ved franske Paavirk-

ninger. Overfor disse maatte stærkere Indflydelser end hans gøre sig gældende; Kejsereus Omsorg for hans (Kongens) Interesser og for Danmarks Skæbne fik ham til at sætte sit stærkeste Haab til Ruslands Støtte. Dog vilde han ogsaa gennem Prinsen af Wales søge den engelske Regerings Mellekomst og tillige drøfte Sagen med den engelske Minister. Han erklærede sig for besluttet paa ikke at give efter uden i yderste Nødstilfælde, selvom han skulde blive svigtet af sine nuværende Ministre.

Den 29. Juli, efter sin anden Samtale med Kongen, afsendte Mohrenheim, som det synes fra Helsingør, et Telegram til sit Gesandtskabskancelli i København, for at det her kunde blive sat i Chiffer. Den 30. Juli Kl. 10 Formiddag afsendtes det fra København til St. Petersburg.⁸⁸⁸)

Telegrammet gengav Hovedtrækkene af Samtalerne med Kongen. Det meddelte, at Cadore ifølge Telegram fra Moltke var afrejst for at fordre (réclamer) Alliance af Danmark mod store Løfter og Garantier. Hans Ankomst og med ham Ankomsten af en fransk Flaade, der skulde støtte hans Sendelse, ventedes fra Time til Time. Hos den danske Regering herskede stor Forvirring (grande perplexité). Tvivlende om at kunne gøre sin Indflydelse gældende overfor den overophidsede Folkestemning udtrykte Kongen Ønsket om, at en meget energisk Pression snarest maatte blive foretaget i Paris. Det samme Ønske blev gennem Wyke og Prinsen af Wales fremsat i England. Grev Frijs ventedes til København under Udsigten til en Krise. Danmark var mere end nogensinde mellem Hammer og Ambolt, men haabede, at det nu denne Gang, da dets Eksistens stod paa Spil, ikke maatte savne en virkelig effektiv Beskyttelse fra Stormagternes Side. Telegrammet, der kom til St. Petersburg Kl. 3¹A om Natten, blev om Morgenen Kl. 8 sendt ud til Zarep paa Peterhof. Han paategnede det: Jeg har til Hensigt i Morgen at tale meget alvorligt derom med Fleury. I de følgende Dage blev der, som vi senere skal se (S. 192), fore-

taget forskellige Skridt fra St. Petersborg, som dels overfor den danske Regering skulde understrege, hvor farligt det vilde være at forlade Neutraliteten, dels sigtede til at afholde Frankrig fra at drage Danmark ind i Krigen.

Ogsaa overfor Wyke udtalte Kong Christian Haabet om, at den engelske Regering, som den russiske allerede havde gjort, vilde anvende sin Indflydelse hos begge de krigsførende Magter til Støtte for Danmarks Neutralitet.³³⁹⁾ Efter hvad Mohrenheim senere erfarede, sagde Kongen dog ikke mere til Wyke »end netop tilstrækkelig til ikke at have holdt ham fuldstændigt udenfor«, idet han maaske ønskede at undgaa at se sine Udtalelser gengivne i en engelsk Blaabog.³⁴⁰⁾ Han valgte Prinsen af Wales som en mere hensigtsmæssig Mellemand ved Forsøget paa at vinde den engelske Regerings Støtte.

Grev Holstein var efter Statsraadet den 25. kun relativt rolig.

Fra flere tyske Slægtninge og Venner, hvoraf han havde mange, modtog han efter Krigsudbrudet Henvendelser, der udtrykte Ængstelse for, at Folkestemningen i Danmark skulde bringe Danmark ind i Krigen paa fransk Side. Man advarede mod Følgerne og udtalte Forhaabning om, at Holsteins nøgterne Overlæg og kloge Raad maatte afvende Ulykken. Just da Cadore kom i de danske Farvande, fik Holstein et Brev fra den dansk-tyske Godsejer, Lensgreve Johann Hartvig Ernst Bernstorff til Gyldensteen paa Fyn og Wotersen i Lauenburg (1815—1898).³⁴¹⁾ Han havde den 21. Juli henvendt sig til Bismarck »i Preussens og sit Fædreland Danmarks Interesse« med Henstilling om, at Preussen skulde foreslaa Danmark en Alliance, hvorefter Slesvig skulde besættes med 25.000 Mand danske Tropper og den danske Flaade stilles til Preussens Raadighed. Til Gengæld skulde Preussen, naar Krigen var endt »uden Vederlag afstaa Danmark noget Land«. Hvis Danmark ikke kunde

indlade sig herpaa, skulde man anmode det om den strenge Neutralitet. Grev Bernstorff stillede sig til Bismarcks Raadighed som Forhandler med den danske Regering og henviste til, at baade Holstein-Holsteinborg og Haffner var hans mangeaarige Bekendte. Bismarck lod den 22. Juli svare, at kun Kong Wilhelm kunde træffe Bestemmelse i den Sag og Svar kunde ikke gives med det samme. I det Brev fra Bernstorff, som Holstein modtog Lørdag den 30. var der utvivlsomt Meddelelse herom.

Grev Holstein haabede, at den Meddelelse om Danmarks Neutralitet, der efter Statsraadmødet blev bekendtgjort, vilde berolige ogsaa de Venner af Danmark og ham, der havde udtrykt deres Bekymring, men Onsdag Aften den 27. Juli skrev han dog til sin Hustru, at det var ganske uberegneligt, hvorlænge Stillingen vilde vedblive at være som nu.³⁴²⁾

Det havde fra Krisens Begyndelse været baade Vedel og Ministrene klart, at det vilde være nødvendigt at tilkalde Grev Frijs, der efter sin Afgang og Rigsdagens Slutning havde taget fast Ophold paa sine jyske Godser. Allerede under Forhandlingerne om Ministerskiftet i Maj havde Krieger hævdet, at Greven maatte komme, naar vigtige Beslutninger skulde tages om store Spørgsmaal, da hans Autoritet maatte støtte Regeringen, navnlig hos Kongen.³⁴³⁾ Grev Frijs fulgte med spændt Opmærksomhed Udviklingen. Ved Korrespondance med Krieger og Andræ, med Holstein, Vedel og Haffner, blev han underrettet om alt, hvad der foregik. Han holdt sig rejseberedt. Omkring den 16. Juli var han i København og tilbragte den 17. Juli et Par Timer paa Fredensborg hos Kongen.³⁴⁴⁾ Den 24. Juli, efter at Raasløff havde bragt Moltkes Depecher, sendte Krieger Frijs »et Billede af Forvirringen i Udenrigsministeriet«,³⁴⁵⁾ — hvad der egentlig menes hermed, er ikke klart, da Vedels Optræden var aldeles fast —, og efter Statsraadet den 25. blev det aftalt, at Vedel skulde sætte Frijs ind i Situationen og forberede ham paa Nødvendigheden af at komme til

København.³⁴⁶⁾ Allerede samme Aften telegraferede Rosenørn til Frijsenborg og fik Frijs til at forlade sin landlige Ro, trods hans store Lyst til at blive hjemme.³⁴⁷⁾ Paa Damperen mellem Aarhus og Kalundborg traf han Landstingets Formand M. P. Bruun og gav denne Indtryk af at være stemt for Neutralitet.³⁴⁸⁾ Tirsdag Aften den 26. Kl. 11 kom Frijs til København,³⁴⁹⁾ blev der denne Gang til den 28. og diskuterede Stillingen med Ministeriets Medlemmer, Gesandternes Rapporter blev forelagt ham. Han gjorde Indtryk af at være i god Stemning, var villig til at være Underhandler og til i fornødent Tilfælde at indtræde i Ministeriet under Grev Holstein, antagelig enten som Udenrigsminister til Afløsning for Rosenørn, eller som Minister uden Portefeuille ved Siden af denne.³⁵⁰⁾ Foreløbig skete der dog intet; om Aftenen den 28. rejste han tilbage til Frijsenborg efter at have forsikret Rosenørn-Lehn, at han stod til Tjeneste med den Erfaring og det Kendskab, som han i sin Ministertid havde indhøstet.³⁵¹⁾ Men allerede den næste Dag, da Cadores Ankomst var nær forestaaende, og Ministeriet drøftede, hvorledes han skulde behandles, rejste Rosenørn-Lehn, utvivlsomt efter Aftale med Vedel og Krieger, i Ministerkonferencen det Spørgsmaal, om man ikke burde udnævne Grev Frijs til særlig dansk Underhandler med Cadore. »Hall rystede paa Hovedet, frygtende for, at Ministeriet skulde træde altfor meget i Skygge«³⁵²⁾ — maaske under Indtryk af, at Frijs' Standpunkt i ringe Grad dækkede hans. Krieger derimod udtrykte sin Glæde over Rosenørns Tanke, men Spørgsmaalet henlagdes foreløbig, da man ikke kunde tage Beslutning, før man vidste nærmere Besked om Arten af Cadores Sendelse.

I en »lille Konference«, hvortil Krieger havde stævnet Fenger og Hall, før et Ministermøde fra Kl. 1—4, den 31. Juli, just da det franske Krigsskib med Cadore nærmede sig København, optog han Rosenørns Forslag om at drage Frijs ind i Forhandlingerne.⁸⁵³⁾ Han fremhævede, at man

ikke kunde gaa til store afgørende Beslutninger om Mobilisering eller Allianceforhandling »med en saa uskyldig Udenrigsminister som Rosenørn«. Der var kun En, man kunde faa til Udenrigsminister, det var Frijs. »Vi maatte see jo før jo heller at faae ham ind«. Hall »turde ikke ret gøre Indsigelse mod Frijs' Optagelse i Ministeriet«, men var meget uvillig overfor Tanken om at benytte ham som Underhandler. »Dertil havde Frijs ikke særegne Egenskaber; han var for stor i Forhold til Cadore o. s. v.«. Afgørelsen blev udsat.

Om Eftermiddagen næste Dag, Mandag den 1. August, henstillede Krieger til Vedel, at Frijs nu straks burde kaldes til København;³⁵⁴) i et Ministermøde samme Aften efter de første Samtaler med Cadore blev Spørgsmaalet saa afgjort. Rosenørn var overordentlig trykket af Vanskeligheden ved at forhandle med Cadore; han tog ikke Hensyn til, at Hall havde gjort Indvendinger mod Tilkaldelsen, men foreslog, at Forhandlingen burde overdrages til Frijs, og da Fenger spurgte, hvordan man stod med denne, meddelte Rosenørn, at han efter tidligere Aftale allerede, paa egen Haand, telegrafisk havde bedt Frijs komme for at raadføre sig med ham.³⁵⁵) Den 2. August antydede Holstein over for Vedel, at det ønskeligste var, at Frijs i Stedet for at føre Forhandlingerne udenfor Ministeriet traadte ind i Regeringen, i Stedet for Rosenørn, eventuelt ogsaa som Konseilspræsident.³⁵⁶) Endnu den 3. August gjorde Hall Betænkeligheder gældende mod at benytte Frijs, men ikke saa stærkt, at det fik nogen Betydning.³⁵⁷)

Efter Ministermøde Onsdag den 3. tog Rosenørn ud til Fredensborg og erhvervede Kongens Bemyndigelse til at benytte Frijs,³⁵⁸) men allerede da var Frijs dybt inde i Forhandlinger med Vedel og Ministeriets Medlemmer for at finde en Basis for sine Forhandlinger med Cadore.³⁵⁹)

Naar Regeringen havde søgt at holde dette vigtige Spørgsmaal hen, var det ikke blot, fordi man maatte oppebie Cadores Meddelelser og bestemt formulerede Forslag, men

ogsaa fordi man havde en voksende Fornemmelse af, at en Ministerkrise let kunde opstaa, naar Sagen skulde afgøres. Drøftelserne var foreløbige og uforbindende; man prøvede alle Muligheder.

En samlet Overvejelse fandt først Sted i det nysomtalte Ministermøde den 29. Juli, efter at Grev Frijs, som det vil erindres, havde tilbragt et Par Dage i København, og efter at Quaade havde telegraferet, hvorledes Bismarck havde modtaget Neutralitetssvaret.

Det var Rosenørn, der da, formentlig paa Foranledning af Vedel, fremkaldte Drøftelsen af Vilkaarene for en eventuel Alliance, men efter Kriegers Referat kom der kun lidt ud deraf.⁸⁶⁰) Man maatte først kende Arten af Cadores Sendelse, var den almindelige Mening. Rosenørn vilde stille som Hovedbetingelse, at Frankrig skulde have vundet et Slag ved Rhinen eller (og) taget Als og Dybbøl, altsaa Forudsætninger, der i nogen Maade sikrede et heldigt Udfald.

Herpaa vilde Hall ikke gaa ind; han forlangte, at Frankrig skulde forpligte sig til i Østersøen at holde en Flaade, der ikke blot sikrede Danmark mod Preussen, men i fornødent Fald ogsaa mod Rusland. Desuden skulde Frankrig sende en anselig Landgangshær, større end det Hjælpekorps, Danmark kunde opstille; altsaa ikke de ca. 30.000 Mand, som det under Raasløffs Samtaler i Paris havde været Meningen, skulde supplere en lignende dansk Styrke. Raasløffs Udtalelse i Paris om, at Danmark kunde opstille en saa stor Styrke, og at den franske Hjelpehær omtrent skulde svare til den danske, og ikke mere, havde vakt særlig Misfornøjelse; man fandt det ganske uforsvarligt, at Raasløff havde udtalt sig saa positivt; Danmark kunde ikke stille saa mange Tropper, det i Udsigt stillede franske Troppekorps var ikke tilstrækkeligt. Videre forlangte Hall, at Maalet for Alliancen skulde være en loyal Udførelse af Art. V, og Danmark skulde kun forpligtet es til at understøtte Fransk-mændene til at opnaa dette Formaal.

:

Mere om Drøftelsen indeholder Kriegers kortfattede Referat ikke; der var, efter hans Mening, »mere Enighed om, at man *ikke* kunde forlange, at Als og Dybbøl først skulde være erobret uden vor Bistand, end om, at man ikke skulde først afvente en Hovedbegivenhed ved Rhinen«. Dette betyder, at Stemningen mellem Ministrene var for, at man ikke behøvede at afvente en fransk Erobring af Als og Dybbøl, før man sluttede Alliancen, medens de var uenige om, hvorvidt man skulde oppebie et for Frankrig heldigt større Slag ved Rhinen, før man brød Neutraliteten.

Samme Dag som disse Spørgsmaal drøftedes i Ministermødet, hvori ogsaa Tanken om en Mobilisering, der stærkt beskæftigede Sindene, var fremme uden at blive afgjort, afsendtes en Instruks til Moltke-Hvitfeldt, hvis vigtige Indberetning om Gramonts Meddelelser krævede et Svar. Vedel havde formuleret den, saa den ikke foregreb noget, og havde derfor faaet Rosenørn til ikke at fremlægge den i Ministerraadet.⁸⁶¹⁾ Den skulde blot bringe Moltke til at holde den rigtige Linje.

Moltke fik Besked om, hvorfor man ikke havde kunnet følge Gramonts og St. Ferriols Henstillinger om at udsætte Svaret til Preussen. Man haabede i dette Svar at have truffet den rette Middelvej, da Svaret var blevet vel optaget baade i Berlin og af St. Ferriol. Man maatte vente med bestemte Udtalelser indtil Cadores Ankomst; der var endnu ikke sket fornøden Overvejelse i Statsraadet. Moltke maatte for Tiden nærmest indskrænke sig til at høre, hvad man i Paris vilde sige, uden at inklade sig paa Enkeltheder. Iøvrigt fremhævede Instruksen Regeringens Tilfredshed med, at Gramont forstod, at man fra dansk Side maatte gaa frem med den yderste Forsigtighed; man stolede paa, at den franske Regering ikke vilde øve Tryk paa den danske Regering. Overfor Gramonts Udtalelser om, at Frankrig vilde stille Tilbageerhvervelsen af hele Slesvig i Udsigt, saafremt Danmark gik med ind i Krigen, erklærede Rosenørn, at

Moltke jo kendte den danske Regerings oprigtige Hensigt ikke at ville tvinge nogen Landstrækning ind under den danske Krone mod Befolkningens egen Vilje; man vilde vistnok ikke opgive det nationale Princip som Grundlag for den danske Stat og saaledes fremkalde en Gentagelse af den tidligere Strid med Tyskland. Man henlede Moltkes Opmærksomhed paa, at Gramont ikke havde givet nogensomhelst Antydning af, hvilke Forpligtelser Danmark skulde paatage sig overfor Frankrig; man ønskede ikke allerede nu at fremkalde saadanne Udtalelser; »hvis den hele Eventualitet skulde blive virkelig, vilde det være nødvendigt at indskrænke Danmarks Medvirken saa meget som muligt og navnlig saaledes, at den tyske Selvfølelse, saa lidet det kunde ske, saaredes af den Holdning, som Danmark havde indtaget under Krigen«.

Til denne Instruks knyttedes nogle Spørgsmaal, hvis Besvarelse kunde orientere Regeringen om Chancerne for en fransk Sejr. Hvorledes var Kejser Napoleons Helbredstilstand, hvorledes var Stemningen i Frankrig, og navnlig, kunde den bære Nederlag eller i alt Fald nogen Modgang i Felten, hvorledes dømte kyndige om den franske Hærs Chancer ligeoverfor dens Modstander? Endelig, var det virkelig den franske Regerings Mening at gøre noget alvorligt i Østersøen, og navnlig, fandtes der egentlige Landgangstropper, altsaa ikke alene Marineinfanteri, og i hvor stort Antal?³⁶²⁾

Foruden denne officielle Depeche modtog Moltke i en fortrolig Skrivelse en Tilrettevisning.³⁶³⁾ Kongen havde, som vi har omtalt (S. 140), forlangt, at der skulde tildeles den iøvrigt højt skattede Gesandt en saadan, fordi han havde deltaget i den Samtale med Gramont, hvor Raasløff saa dristig havde omtalt den danske Regerings Alliancevillighed. Uagtet disse Udtalelser i Moltkes Gengivelse var mindre bestemte end i det franske Referat af Samtalen, havde de dog vakt Vedels og ganske særlig Kongens Mishag. Hol-

Stein mente, som tidligere nævnt, at Raasløff havde faaet Moltke ordentlig paa Glatis.³⁶⁴) Der var imidlertid den Vanskelighed, at Flertallet af Ministrene vel i det hele billigede, hvad Raasløff havde gjort, og det laa indenfor Mulighedernes Grænse, at den Alliance, som han havde udtalt sig for, om nogle Dage vilde blive Virkelighed. Vedel maatte anvende al sin diplomatiske og stilistiske Evne til at affatte en passende Skrivelse. Rosenørn skrev venligt nok til Moltke, at han i høj Grad paaskønnede den Forsigtighed og Tilbageholdenhed, som Gesandten havde vist under Samtalerne med Gramont, men han turde dog ikke fordølge for ham, »at han ved sin Nærværelse havde kunnet faa Udseende af at give en officiel Sanktion til de Ytringer, som General Raasløff i sin Egenskab af Privatmand, der ikke stod i Forbindelse med den nuværende kongelige Regering og hverken kendte eller kunde kende dens Anskuelse, havde kunnet finde det rigtigt at fremsætte«. Ganske vist forudsaa Regeringen det som en Mulighed, at den under visse Omstændigheder, og naar det rette Tidspunkt kom, kunde finde det stemmende med Statens Interesser til en vis Grad at træde ud af sin nuværende neutrale Stilling, men endnu var man under alle Omstændigheder ikke kommen saa vidt. Det forekom imidlertid Rosenørn, at General Raasløff »havde udtalt sig noget vel uforbeholdent om en saadan Eventualitet, og navnlig frygtede han, at Gesandts Nærværelse havde kunnet give hans Spørgsmaal om, hvorvidt Hr. St. Ferriol allerede havde modtaget Instruktion om Principperne for en Alliance, en for stor Betydning«. Thi dette Spørgsmaal kunde let opfattes som en Opfordring, og det vilde ikke stemme med Danmarks Interesse at fremsætte en saadan, mindst under de nærværende i de fleste Henseender endnu ikke tilstrækkelig overskuelige Forhold. Depechen sluttede med, at man antog, at Gramont havde taget tilbørligt Hensyn til Raasløffs Forbehold om sine Ytringers rent private Karakter. Man haabede, at Moltkes Nær-

værelse ikke vilde blive fortolket som en stiltiende Billigelse af de ovennævnte Antydninger, men Udenrigsministeren havde saa meget mindre troet at burde undlade for senere muligt indtrædende Tilfældes Skyld at gøre Moltke opmærksom paa disse Betragtninger, »som Hans Majestæt Kongen, ved at gennemlæse Grevens Beretning, udtrykkelig paalagde Rosenørn at henlede Gesandtsens Opmærksomhed derpaa«. Ordene var altsaa blide, de tilfredsstillende antagelig, som Vedel haabede, Kongen, uden at fornærme Gesandten, men denne sidste forstod dog nok, at det var en regulær Tilrettevisning.

Meddelelsen om, at der vilde komme en ekstraordinær fransk Afsending, havde straks gjort Vedel urolig, og særlig betænkelig var han, ganske bortset fra Spørgsmaalet om man skulde gaa ind paa eller afvise et Alliancetilbud, ved Tanken om at skulle have Cadore gaaende i København i ubestemt Tid, Det havde været for sent at søge at forhindre hans Afrejse ved at henvise til den Mistanke om Danmarks Hensigter, hans Komme kunde foranledige, men allerede den 31. Juli havde Vedel ladet Rosenørn foreslaa i Ministeraadet,³⁶⁵) at der skulde telegraferes til Moltke-Hvitfeldt, om Gramont ikke vilde lade Cadore vende tilbage, saasnt han var modtaget af Kongen og til Rosenørn havde sagt, hvad han havde at sige; St. Ferriol, for hvem man havde al Sympati og Respekt, kunde da forberede det fornødne til en eventuel Afslutning af en Alliancetraktat, naar den belejlige Tid kom. Dette Forslag var, imod Kriegers Forventning, blevet vedtaget; selv Hall havde ingen egentlig Indsigelse gjort. Søndag Aften den 31. Juli telegraferede Rosenørn da til Moltke-Hvitfeldt, at Cadores Ankomst allerede havde vakt Mistanke, hans forlængede Ophold i Danmark vilde medføre Fare. Desuden var det gunstige Øjeblik jo ogsaa efter den franske Regerings Mening endnu ikke indtruffet; Landgangstropperne kunde ikke ventes før om en vis Tid. Det var derfor ønskeligt, at Cadore snarest muligt

rejste tilbage. Moltke skulde tale med Gramont herom, men ikke skrive noget.

Da dette Telegram kom til Paris, passerede Cadore Øresund.

VIII.

Cadore i København .

L OUIS-MARIE-CAMILLE NOMPÈRE, Comte de Cham-pagny, Marquis de Cadore, der først ved sin Broders Død i Januar 1870 havde faaet den Hertugtitel, der i dansk Erindring er knyttet til hans Navn, var født 1827. 1859 var han traadt i fransk diplomatisk Tjeneste ved Ambassaden i Rom.³⁶⁶) Fra 1862 til Krigens Udbrud 1870 havde han Tjeneste ved Legationer i Tyskland, fra 1862 til Sommeren 1864 som Legationssekretær i Berlin, derefter som Envoyé i Karlsruhe og til sidst i München. Hans Depecher viser, at han havde haft en lille Smule med det slesvigske Spørgsmaal at gøre, og muligvis kan dette have bidraget til, at Valget faldt paa ham, da man uventet skulde sende en ekstraordinær Afsending til Danmark. Grunden kan dog ogsaa alene have været, at man netop havde ham ved Haanden, idet han kom tilbage fra München, just da man skulde bruge en Mand. Han havde ikke andre paaviselige Kvalifikationer, og det Indtryk, man faar af hans Optræden i Danmark, er meget ugunstigt; han viste en mærkelig Mangel paa Takt, og de Danske, med hvem han kom i Berøring, var enige om at beklage, at de i disse alvorlige Dage ikke alene havde at gøre med den dygtige og sympatiske St. Ferriol. Det var utvivlsomt rigtigt, hvad Mohrenheim faa Uger senere udtalte, at hvis de ekstraordinære og meget vanskelige Forhandlinger overhovedet skulde have kunnet føre til et praktisk Resultat til Gavn for begge Lande, saa vilde ingen bedre end St. Ferriol have været i Stand til at føre dem;

han forenede i fremragende Grad de solide Aands- og Karakteregenskaber, der skaber den alvorlige, forhandlingsdygtige Diplomater.³⁶⁷) Det vilde, mente Mohrenheim og med ham utvivlsomt alle, have været meget klogere, om Sagen var blevet overladt til ham, ogsaa fordi det hele da kunde være foregaaet hemmeligt eller i alt Fald uden at vække den Opsigt, som øjeblikkelig fremkaldtes ved Cadores Komme. Hvis Resultatet var blevet heldigt og positivt, var Danmark ikke blevet kompromitteret, og hvis Forhandlingen endte uden Resultat, var Frankrig ikke blevet det. Den Maade, hvorpaa Sagen var blevet iscenesat, havde, som Mohrenheim formodede, oprindelig Jiaft til Hensigt at gøre et særlig stærkt Indtryk paa den danske Regering og paa den danske Offentlighed, men i Virkeligheden var denne demonstrative Iscenesættelse kun egnet til paa den ene Side at virke skræmmende paa Danmark og paa den anden Side, hvis Forsøget mislykkedes, at gøre Indtrykket deraf mere føleligt.

Denne Betragtning er utvivlsomt rigtig, men det er dog ikke uforstaaeligt, at den franske Regering, da den kun telegrafisk kunde orientere St. Ferriol tilstrækkelig hurtigt, sendte en særlig og mundtlig instrueret Afsending til København; Gramont bad udtrykkelig St. Ferriol ikke opfatte Cadores Sendelse som noget for ham saarende Skridt og understregede, at man havde fuld Tillid til ham.⁸⁶⁸)

Natten mellem Søndag den 31. Juli og Mandag den 1. August løb »Coligny« med Cadore ombord ned gennem Sundet. Paa Vejen havde Cadore under Skagen talt med Admiralen paa den franske Eskadre, der den 29. Juli telegrafisk havde udbedt sig Ordre til at løbe ind i Østersøen og nu utaalmodig ventede paa Svar fra det franske Marineministerium. Hvis Ordren ikke hurtig kom, vilde Eskadren være nødt til at gaa tilbage til Helgoland. Cadore som St. Ferriol mente, at Flaadens Afsejling i det Øjeblik, da den ekstraordinære Udsending kom til København, vilde øve

en uheldig Indflydelse, medens Efterretningen om, at den gik ind i Østersøen, vilde lette de Forhandlinger, som Cadore skulde føre.⁸⁶⁰⁾

Cadore blev modtaget med Begejstring. Vedel fortæller,⁸⁷⁰⁾ at Tietgen sejlede ham i Møde paa sin Yacht, begejstrede Skarer strømmede til Langelinie for at hilse paa det franske Krigsskib, ligesom paa »Thétis«. Baade i Pressen og paa Gaden demonstreredes der for en Alliance med Frankrig. Naar Soldaterne marcherede hjem fra Fælleden, sang de Marseillaisen. I Tivoli og andetsteds fandt Demonstrationer Sted under Afsyngelsen af franske Sange. En af Sangerinderne, fortaltes det, havde i Kostume sunget Marseillaisen og svunget en fransk og en dansk Fane, medens hun traadte en tysk Fane under Fødder. Overalt hvor franske Officerer viste sig i Byen, modtog de Beviser paa Sympati. Den Nat Cadore kom til Byen, havde en Del Folk, formentlig paa Hjemvejen fra Tivoli, begivet sig til St. Annæ Plads for at bringe den franske Gesandt en Hyldest, de skiltes dog, da en Gadebetjent sagde, at Gesandten var paa Landet.⁸⁷¹⁾

Mandag den 1. August kom Kongen om Morgenen ind fra Fredensborg. Han skulde holde Statsraad og eventuelt samtidig give Cadore Audiens. St. Ferriol havde bedt om, at han og Cadore maatte blive modtaget af Rosenørn-Lehn, og man ventede, at den ekstraordinære Ambassadør straks vilde søge Foretræde for Kongen. Der var truffet Forberedelse til, at dette kunde ske i Overværelse af Udenrigsministeren, og til, at Cadore samme Aften kunde komme til det kongelige Taffel.

Om Morgenen havde der Kl. 10^{1/2} været Ministerkonference.³⁷²⁾ Før Statsraadet, der holdtes fra Kl. 11—1, meddelte Rosenørn Kongen, at Cadore var kommen, men endnu ikke havde talt med nogen af Ministrene. Han forelagde Kongen Quaaades Depecher, der indeholdt Bismarcks Erklæring om, at vi intet kunde vente af Preussen.³⁷³⁾ Kongen udtalte sig til Rosenørn meget stærkt for Neutralitet og yt-

rede den Forventning, at Udenrigsministeren ingensinde vilde foreslaa ham at opgive denne. Rosenørn svarede, at han visselig intet vilde foreslaa, som stred mod, hvad Danmarks Interesser efter hans Overbevisning krævede; han havde det Indtryk, at Kongen ikke ret var tilfreds med denne Udtalelse, men havde ventet mere. I Statsraadmødet udtalte Kongen atter sit Ønske om, at vi vilde fastholde Neutraliteten, »holde Ørene stive«, som Krieger refererede hans Ord.³⁷⁴) Han »talte om de stakkels Jyder«, antagelig med Henblik paa, at Jylland først vilde komme til at lide under et preussisk Indfald. Statsraadsprotokollen indeholder intet om disse Udtalelser, de foranledigedes maaske ved et Forslag om en provisorisk Lov, der skulde bemyndige Regeringen til at udstede for fem Millioner Kreditbeviser, en Foranstaltning, der var nødvendiggjort ved den ekstraordinære Situation, og ved at Rigsdagen ikke var inde. Forslaget var den 27. Juli af Finansministeren blevet fremlagt i Ministerkonferencen.⁸⁷⁵) Nationalbankens Bestyrelse og Repræsentantskab var senere gaaet med dertil. Nu godkendtes Forslaget af Kongen, og Loven blev straks offentliggjort.

Der vogtedes i disse Dage med spændt Opmærksomhed paa den mindste Ytring af Konge og Kronprins; Krieger lagde Mærke til, at Kronprins Frederik i en Samtale med Vedel efter Statsraadet havde været »mindre bestemt i Troen paa Rigtigheden af den absolute Neutralitet«. ⁸⁷⁸) Til Vedel havde Kongen talt om, at der kunde komme et Tidspunkt, hvor det blev nødvendigt at slutte sig til Frankrig.³⁷⁷) Større Tillid til en Ændring i Kongens og Kronprinsens Grundopfattelse af Stillingens Krav har disse Bemærkninger, løsrævne fra deres Sammenhæng, næppe skabt hos nogen.

Før Samtalerne med Cadore var Stemningen højtspændt. Krieger skrev i en Billet til Vedel: »Hall vil *øjeblikkeligt* Samtykke til en eventuel Alliancetraktat«, og sluttede: »I ethvert Tilfælde kommer De nok til i Aften at skrive et Alliancetraktatudkast.« Krieger var højst urolig; han mente,

at det var nødvendigt at telegrafere efter Frijs, i hans eller i Vedels Navn. Det var nu allerede sket. Han ønskede, naar Cadore havde været hos Rosenørn, at tale med Vedel, eventuelt søge denne i »hans Hule paa Amalienborg«, et Kvarter før Ministrene kom sammen om Aftenen for at høre, hvad der forelaa.³⁷⁸⁾

Rosenørn havde bedt de to Franskmænd komme i Udenrigsministeriet ved Halvfjretiden, men forinden aflagde de Besøg hos Vedel. Denne ansaa det for rigtigt at lade, som om han var uvidende om Hensigten med Cadores Komme, hvilket faldt ham saa meget lettere, som St. Ferriol havde sagt, at han slet ikke vidste, hvad Cadores Mission egentlig gik ud paa; maaske gjaldt det kun en nærmere Bestemmelse af Neutraliteten, maaske en virksommere Medvirkning fra dansk Side. Vedel spurgte, hvad Cadores Ærinde her var. Da Cadore ganske frejdigt svarede: »Mais, pour signer le traité«, kunde Direktøren forbavset spørge: »Mais, quel traité?«³⁷⁹⁾

Vedel førte en akademisk Diskussion med Cadore om Muligheden af en Alliancetraktat og gentog overfor Cadore, hvad han før Neutralitetserklæringens Afgivelse udførlig havde forklaret St. Ferriol³⁸⁰⁾ og fremhævede navnlig, at en Alliance vilde udsætte Danmark for stor Fare; hvis Krigslykken erklærede sig mod Frankrig, vilde vi risikere hele vor Eksistens. Men, sagde Vedel, han kendte ikke Udenrigsministerens Tanker om hele Spørgsmaalet; Regeringen havde selvfølgelig endnu ikke kunnet tage nogen Beslutning om, hvorvidt Danmark under de nuværende Forhold kunde nærme sig Frankrig, han kunde saaledes kun udtrykke sine personlige Anskuelser. Det passede Vedel godt, at han paa Grund af sin underordnede, uansvarlige Stilling kunde sige meget til de to franske Herrer, som Udenrigsministeren ikke kunde udtale uden at binde Regeringen og derved paadrage sig et Ansvar overfor de øvrige Ministre, der for Størstedelen nærede ganske andre Anskuelser.³⁸¹⁾

Til den Bemærkning, at hele Danmarks Eksistens vilde

blive sat paa Spil ved en Alliance med Frankrig, svarede Cadore til Overraskelse for Vedel og til Forfærdelse for St. Ferriol: »Le Danemark est si peu de chose«; Bemærkningen om, at Krigslykken jo kunde tænkes at vende sig mod Frankrig, fandt Cadore, var »une injure contre l'armée française«. Krieger fik af Vedels Referat det Indtryk, »at Cadore havde været nonchalant og kun havde faaet skarpere Svar«. ³⁸²⁾

Heller ikke den paafølgende Audiens hos Udenrigsministeren svarede til Cadores Forventninger, han havde, som Krieger udtrykte sig, »kun lidet opbygget Rosenørn«. Man fik det Indtryk, der siden yderligere befæstedes, at den franske Regering havde handlet med meget ringe Omtanke og uden Hensyntagen til Danmarks vanskelige Stilling ved denne Lejlighed, »uoverlagt og løst«; der var ingen Grund til at tage denne Forhandling fra St. Ferriol og overdrage den til en Mand som Cadore, der øjensynlig ingen Forudsætninger havde for at udføre den paa heldig Maade. ³⁸³⁾ Baade Rosenørn og Vedel udtrykte mere end een Gang overfor Mohrenheim deres ugunstige Indtryk af den ekstraordinære Udsending, hans Evner og hele Optræden. ³⁸⁴⁾

Det viste sig, at Cadore ikke havde noget Akkreditiv, ej heller noget egenhændigt Brev fra Napoleon III til Kongen. St. Ferriol var stadig Frankrigs eneste officielle Repræsentant. Cadore bad ikke om Foretræde for Majestæten, men Rosenørn gjorde, hvad han efter Vedels Mening helst skulde have ladet være med, idet han ligefrem spurgte Hertugen, om han ønskede en Audiens, hvorpaa han fik det meget kølige Svar, at det maatte ganske komme an paa, hvad Udenrigsministeren vilde. Det eneste, Cadore havde Fuldmagt til, syntes at være at »conclure cette petite affaire«, som han overlegent udtrykte sig. ³⁸⁵⁾ Han var ikke meget orienteret, syntes ikke at kende synderlig Forskel paa Slesvig og Holsten, vidste ikke Besked om, hvilke eller hvor mange Landgangstropper der skulde komme.

Cadore syntes, efter Mohrenheims Mening, ikke at have gjort sig klart, hvorledes han havde at opføre sig i København, hvor hans Tilsynekomst paa Forhaand voldte den danske Regering en Forlegenhed, som Frankrig helst burde have sparet den for, da det drejede sig om en lille Stat, som hvis Beskytter man vilde optræde.³⁸⁶) Naar Ulykken nu engang var sket, forringede Cadore ikke Ubehagelighederne, men forøgede dem paa en usædvanlig og graverende Maade ved ikke at tage de Hensyn, han skyldte den danske Konge, og som han under de foreliggende Omstændigheder ikke paa nogen Maade maatte sætte sig ud over. Det følte som ganske utilladeligt, at Cadore undlod at anmode om Audiens hos Kongen, ja, endog formelig afslog at tage Initiativet til en saadan. Mohrenheim mente, at Cadore vel ikke havde haft en daarlig Hensigt med sin Optræden, men det kastede et højst uheldigt Lys over hans Forstand og Taktfølelse. »I Grunden«, havde Kong Christian sagt til Mohrenheim, da de talte om Cadores Undladelse af at søge Audiens, »har jeg været meget glad ved det, men det var ikke destomindre en uforstaaelig Fremgangsmaade«. »Det skulde blot mangle«, sagde Grev Holstein, »at Kongen skulde have bedt ham om en Audiens!«³⁸⁷)

Cadores Indtryk af de første Samtaler ser vi af et Chiffertelegram til hans Regering den 2., der kom frem den 3. Kl. 3 om Morgen.³⁸⁸) Han havde lidet Haab om at opnaa en aktiv Hjælp; den danske Regering beherskedes af en Ængstelse, som den end ikke gjorde sig Umage for at skjule. Man frygtede en Invasion i Jylland, før det franske Hjælpekorps kunde komme, og var betænkelig ved at fjerne Rusland og England fra sig, hvis et fransk Nederlag skulde give Danmark i Preussens Hænder. Dog kunde, efter Cadores og St. Ferriols Indtryk, et første Held for de franske Vaaben, der kunde fastslaa deres Overlegenhed, maaske forandre Stillingen.

Efter Statsraadet Mandag den 1. August havde der atter været et Ministermøde, der sluttede KL 37a, og efter Cadores Besøg hos Vedel og Rosenørn holdtes der om Aftenen en halvtredje Times Ministerkonference, hvor der var adskillig Skuffelse over Rosenørns Referat. Krieger mente, at der ikke var noget at sige til det, »naar man ikke kunde spørge Rosenørn, om det ikke var hans Fejl, at han intet havde at meddele«. ³⁸⁰⁾

Rosenørn havde fastholdt, at nu maatte Forhandlingen overdrages til Grev Frijs; Holstein og han var paa det rene med, at de i Frijs havde en Meningsfælle, ligesom de var sikre paa Vedel.

Grev Holstein havde den Vane i fortrolige Breve, som han skrev paa i Løbet af Dagene, at holde sin Hustru paa Holsteinborg underrettet om, hvad der gik for sig. Hun maatte holde Indholdet strengt hemmeligt; stundom fik hun Paalæg om at brænde Brevet, hvad hun dog i hvert Tilfælde ikke altid gjorde. Straks efter det sidste af Mandagens Møder, der sluttede Kl. 9 om Aftenen, fortsatte Holstein et om Morgenen paabegyndt Brev og fortalte, at Situationen Mandag Formiddag havde været alvorlig nok; det havde set ud til, at Ministeriet skulde sprænges »paa Grund af Uenighed med Hensyn til Brud paa Neutraliteten og Alliance med Frankrig«. Men efter Cadores Samtale med Rosenørn syntes det, at Hertugens hele Mission var saa løs og uklar, at det, saafremt der ikke i Løbet af Morgendagen fremkom noget, som endnu var holdt tilbage, ikke var sandsynligt, »at der vilde fremgaa nogen Forhandling af hans Sendelse, som for Øieblikket burde drive Sagen paa Spidsen«. Han og Rosenørn var enige om ikke at ville fremkalde nogen Krise, »som i sine Følger kan blive høist farlig, saalænge det ikke er uundgaaeligt, thi vores Udtræden kunde af den ydre Verden ikke forstaaes anderledes end som et Varsel om Brud paa Neutraliteten, og det vilde derved faa en ganske anden Betydning for selve Landet end et-

hvert andet Ministerskifte, — og paa den anden Side vilde en Udtræden af Hall gjøre Ministeriet uholdbart ligeoverfor Opinionen i Landet og især i Hovedstaden, samt bringe Kongen i en høist vanskelig Stilling. — Alf dette er nu for i Dag drevet over, men kan blusse op igjen hvad Dag det skal være«.

Cadores Meddelelse om de første Samtaler foranledigede et Telegram fra Gramont den 3. August Kl. 2 Em.: 28.000 Mand vilde afgaa den 20. August, men man maatte vide, hvorledes de vilde blive modtaget, og om en Landsættelse kunde finde Sted. Hvis Danmark ikke lovede Frankrig Medvirkning, vilde man være tvungen til at »le laisser de côté et d'aller faire notre diversion ailleurs«. Kunde man foretage Landsætning i Jylland, og vilde man finde Støtte der, spurgte Gramont. Det var dette Telegram, der indeholdt den ovenfor (S. 80) meddelte Tilføjelse, at Hall havde skrevet til Paris, »at Landet vilde erklære sig for Frankrig og rive Kongen med sig med eller imod hans Vilje«. »Opsøg Hall og kom til Forstaaelse med ham«, befalede Gramont.³⁹⁰) Her vilde man altsaa sætte Presset ind. I de følgende Dage besøgte St. Ferriol Hall og Krieger og »virkede med alle Midler«. ³⁹¹) Efter hvad Krieger fortalte hos Andræ, modtog han Cadore med Spørgsmaalet: »Hvorfor kom De ikke saaledes for 6 Aar siden,« og anbragte i Samtalens Løb til den franske Gesandt, hvad i 1864 franske Diplomater i London havde sagt ham: »Nos sympathies sont à Vous!«³⁹²)

Tirsdag den 2. August var Bevægelsen i Ministeriet meget stærk. Det ubehagelige Indtryk, Cadore havde gjort i de første Samtaler med Vedel og Rosenørn, virkede ikke neddæmpende paa de allianceivrige, saa lidt som at man af Mohrenheim fik ny Besked om, hvor bestemt Rusland holdt paa Danmarks Neutralitet.⁸⁹³) Det vakte Forbavselse, at Cadore om Formiddagen ikke var hjemme, hverken da Rosenørn eller da Vedel gjorde Genvisit hos ham,⁸⁹⁴) der gik Rygter om,³⁹⁵) at han i al Stilhed var rejst til Sverige.

Dette var dog ikke Tilfældet. Maaske var han, det lader sig ikke bestemt fastslaa nu, paa et af de mindre franske Krigsskibe, der laa paa Yderrheden, taget op til den franske Eskadre i Aalbækbugten for paany at opfordre Bouët-Willamez til hurtigst muligt at gaa ind i Østersøen for at støtte det diplomatiske Arbejde for Alliancen. Under et Besøg hos Vedel indlod St. Ferriol sig ikke paa videre Omtale af Cadore, hvilket kunde tyde paa, at denne paa dette Tidspunkt ønskede at holde sig passiv.³⁹⁶⁾

Kl. 3 holdtes der et Ministermøde,³⁹⁷⁾ hvor Rosenørn paa-tog sig at fremlægge Forhandlingspunkterne til en eventuel Alliancetraktat Kl. 3 den følgende Dag; de skulde naturligvis formuleres af Vedel. »Man maatte dog være lidt uenige indbyrdes for at se, om man var enig med Grev Frijs«, naar han om Aftenen kom til Byen. Efter Ministerkonferencen havde Vedel Samtaler baade med Hall og med Holstein.

At Hall før Cadores Ankomst var gaaet ind paa Vedels Ønske om at faa det ekstraordinære Sendebud fjernet snarest muligt, betød ingen Svækkelse af hans Iver for at faa sluttet en hemmelig Alliancetraktat. Han vilde ingenlunde lade Cadore rejse med uforrettet Sag. En Traktat med Frankrig skulde først træde i Virksomhed, naar et velorganiseret fransk Landgangskorps var i Østersøen, eller naar vi paa anden Maade var i Kontakt med den franske Hær.³⁹⁸⁾ Hall vendte i Diskussionen altid tilbage til det Argument, som Vedel betegnede som »tilsyneladende logisk«, at hvis Frankrig efter Londonerkonferencens Afbrydelse i 1864 havde erklæret sig for Danmark, vilde vi have fortsat Krigen mod Preussen og Østrig; skulde vi da nu, da Frankrig af sig selv tilbød os sin Hjælp til at faa Slesvig tilbage, og Østrig enten var Frankrigs Allierede eller i alt Fald forholdt sig neutralt, afvise Frankrigs Tilbud og lade den eneste Lejlighed, der kunde byde sig til at genvinde Slesvig, slippe os af Hænde?

Vedel fremstillede for Hall, hvor vanskeligt det vilde være

i dette Øjeblik at afslutte en Traktat med Frankrig, selv om den holdtes hemmelig.³⁹⁹) Det var straks det samme som et Angreb fra Preussen, der maatte anses for berettiget. Frankrig kunde ikke forlange mere, end at vi hørte, hvad Cadore vilde sige. Siden kunde vi ganske anderledes i Ro forhandle med St. Ferriol. Frankrig kunde sende Landgangstropper, uden at Alliancetraktaten var sluttet, men vi kunde ikke indlade os paa det omvendte. Selv om Frankrig nok saa meget forpligtede sig til at sende Tropper, kunde ingen svare for, at man tre Uger derefter var i Stand til at gøre dette. For Vedel saa det ud, som om Hall gik ind herpaa, Krieger derimod ansaa det for temmelig tvivlsomt, om Hall virkelig blev staaende herved, med andre Ord, om han vilde nøjes med at lade Cadore hjembringe et *Indtryk*. Vedel mente, at det yderste, det var tænkeligt at opnaa af Hall, var, at denne afgav en personlig Udtalelse om, at han ikke blev i Regeringen, saafremt den franske Landgangshærs Komme ikke bevirkede en Alliances Afslutning. Tanken om en saadan Løsning af de voksende Modsætninger tilbageholdt Vedel dog efter Rosenørns Ønske.⁴⁰⁰)

Vedel havde derefter en lang Samtale med Holstein-Holsteinborg, der nu fremkom med den ovenfor (S. 146) nævnte Antydning af, at det var ønskeligt, om Grev Frijs traadte ind i Stedet for Rosenørn, i hvilket Tilfælde han ogsaa selv ganske naturligt vilde træde tilbage. Han troede ogsaa, at Rosenørn vilde træde ud, hvis Ministeriet besluttede at gaa videre i Forhandlingerne med Cadore end til at høre, hvad han havde at meddele, og lade ham hjembringe et *Indtryk*, men selv vilde han bestemt træde ud, fordi han ansaa en saadan Spaltning af Ministeriet, med ham og Rosenørn paa den ene Side og de øvrige Ministre paa den anden, for meget uheldig. Vedel svarede ham, at en saadan Ombytning med Frijs ikke var nødvendig, og hvis Konseilspræsidenten og Udenrigsministeren udtraadte

af den nævnte Grund, vilde Frijs' Indtræden næppe hæve Spaltningen i Ministeriet, da Frijs vistnok vilde staa paa samme Standpunkt som Holstein og Rosenørn.⁴⁰¹⁾

Saaledes var Stillingen i Ministeriet blevet yderst spændt i Løbet af Tirsdag den 2. August, da Frijs om Aftenen kom til København, og Vedel udformede Synspunkter og Alternativer for Ministerraadet, der Dagen efter skulde tage Bestemmelse om Grundlaget for Frijs' Forhandling med Cadore. En Sprængning af Ministeriet var at forudse. Holstein og Rosenørn med Vedel bag sig vilde ingen øjeblikkelig Afslutning af Alliancen, de kunde kun tænke sig at give Cadore et Indtryk af, at man under visse Omstændigheder, naar Krigslykken bestemt erklærede sig for Frankrig, vilde opgive Neutraliteten. I dette Standpunkt havde de ikke helt Kongen og Kronprinsen bag sig, da disse ønskede at bevare Neutraliteten under alle Omstændigheder. Den øvrige Del af Ministeriet vilde vove sig længere og hurtigere ud. Haffner ønskede, som Vedel beretter, ogsaa, at vor efter 1864 reorganiserede Armé fik Lejlighed til at vise sig.⁴⁰²⁾ Fønnesbech, Indenrigsministeren, mente, at naar vi havde givet saa mange Penge ud til Vaaben o. s. v., skulde vi ogsaa have noget for saa store Ofre. Han var, som Vedel senere fortalte Quaade, »saa vild, at det var en Ynk«.⁴⁰³⁾ Stærkest drev Hall frem mod Neutralitetsbrud, og Krieger var, som Vedel udtrykte sig, ikke uberørt af Situationens Fristelser. Fenger, om hvis Stilling i disse Dage der ikke foreligger særlige Vidnesbyrd, delte vistnok i Hovedsagen Halls Standpunkt, *maaske* var han dog lidt forsigtigere.⁴⁰⁴⁾

Da Grev Holstein Tirsdag den 2. August om Aftenen fortalte sin Hustru om Dagens Begivenheder, var han opfyldt af stor Bekymring. Der var ret alvorlig Sygdom i Hjemmet paa Holsteinborg, men han bad Vorherre »ogsaa nu føre vores store Hjem lykkeligt gennem de trange og vanskelige Tider der ikke mere kunne fjernes eller undgaaes! — Blot Folk ret i *Ydmyghed* vilde bede derom og ikke tage det

Hele som en Oprejsningens og Seirens ubetingede Vished; — thi det kan saare let hændes, at der fremkommer Vanskeligheder og Farer, som nu for Øieblikket Ingen øiner eller ahner, — og som det vil falde saare trangt at komme igjennem.« Endnu vidste man ikke, hvad Cadore egentlig bragte, men formodentlig skulde han »presse paa til en Alliance, — og det er det som fremkalder Spændingen i Ministeriet«. Holstein fortalte om sin lange Samtale med Vedel, der var fuldkommen enig med ham og Rosenørn. »Imorgen«, skrev han, »vil en skarp Adskillelse mellem de forskjellige Meninger mueligvis ikke mere kunne undgaaes«. ⁴⁰⁵⁾

Man ønskede at holde Grev Frijs' Deltagelse i Forhandlingerne absolut hemmelig. Hans Komme lod sig ikke skjule, men man haabede at kunne skjule Grunden til hans Nærværelse. ⁴⁰⁸⁾ Grev Frijs' Indtryk efter hans første Orientering Onsdag den 3. August om Formiddagen var, at man »var længere end nogensinde fra at være enig i Ministeriet«. ⁴⁰⁷⁾ Han var villig til at modtage Cadores Meddelelser, men maatte være paa det rene med, at han forhandlede i fuldkommen Overensstemmelse med Regeringen. Derfor vilde han vide, hvorvidt denne delte hans Opfattelse, at Situationen bestemt krævede for Tiden at fastholde Neutraliteten. Derom vilde han have en Drøftelse, og det kapitale Punkt i Diskussionen maatte efter hans Mening blive Spørgsmaalet om, hvilke Løfter man allerede nu skulde give, samt hvilken Beslutning man allerede nu burde tage om sin Optræden, naar et Troppekorps paa 30-40.000 Mand ankom. Han bad Vedel give Rosenørn alle de Momenter, der kunde udfindes for at forsvare det Standpunkt, som Udenrigsministeriet havde indtaget. Det var ham klart, at ethvert nok saa løst Løfte kun vilde kunne binde vis-à-vis Frankrig og skabe en øjeblikkelig Fare; hvis denne Fare muligvis blev overstaet, fordi Preussen i Øieblikket var »anderswo engagiert«, vilde derved blive skabt en Grund til Mistanke overfor Danmark

og en dermed følgende Tilbøjelighed til at chikanere os. Frijs mente, at det egentlig »stod i bestemt Modsætning til Halls bekendte System« at tage Beslutning, inden Faktum forelaa klart og bestemt. For at der skulde foreligge en forsvarlig Grund til nu straks at udtale sig, maatte der jo foreligge en Pression paa os, og en saadan syntes Hertugen af Cadore ikke hidtil at have villet øve.

Frijs havde kunnet besøge Kongen samme Formiddag og mente, at han derved havde kunnet bidrage lidt til at nedstemme Kongens »for vidt drevne Fredsælhed«. Men han havde ikke villet søge Kongen »under nærværende Halvkrise«, »for at ikke engang Skinnet af at ville intrigere skulde kunne falde paa ham«. ⁴⁰⁸⁾ Derimod søgte han at faa et Par Timers rolig Samtale med Vedel, og han søgte vistnok ogsaa Andræ.

De Forhandlingspunkter, Rosenørn fremlagde i Ministermødet den 3. August, var formuleret af Vedel. Indholdet dækkede vel i alt væsentligt Vedels Syn paa, hvad der var rigtigt, men Affattelsen var sket under Hensyn til de modstridende Meninger, der var indenfor Regeringen og mellem Kongen og denne. Grundopfattelsen, der fremtraadte som Udenrigsministeriets, var altsaa i Modstrid med, hvad Regeringens Flertal egentlig ønskede. Den var nærmere Kongens, men dog ingenlunde en saa kategorisk og definitiv Hævdelse af Neutralitetsstandpunktet, som Christian IX ønskede.

Vedels 14 Punkter var delt i tre Afsnit. ⁴⁰⁹⁾ I det første behandlede Spørgsmaalet om, naar Danmark overhovedet kunde træde ud af sin Neutralitet; i det andet de Betingelser, paa hvilke man eventuelt kunde slutte en Alliance med Frankrig; i det tredje den Form, man skulde vælge for Underhandlingen med Cadore.

Det sidste laa nærmest for. Udenrigsministeriet foreslog, at man for ikke at fremkalde en meget farlig Mistanke

skulde lade en udenfor Regeringen staaende Person, det vil sige Grev Frijs, der ikke nævnes i Forslaget, og ikke Udenrigsministeren, træde i Forbindelse med Cadore. En yderligere Grund til at vælge Grev Frijs blev naturligvis ikke nævnt; den var, som Vedel siger, at Rosenørn vitterlig var aldeles umulig til et saadant Hverv.

I første Afsnit fastslog Vedel, at Danmark ikke kunde træde ud af sin Neutralitet, før der havde vist sig rimelig Udsigt til, at Frankrig kunde gaa sejrrikt ud af Kampen, og før det var sikkert, at den franske Regering havde i Sinde at gøre mere i Østersøen end alene at blokere og alarmere Kysterne. Den første Forudsætning vilde tilnærmelsesvis være til Stede, naar den franske Armé havde vundet betydelige Fordele paa den anden Side af Rhinen, — hvorved vel maa være ment højre Rhinbred. I Løbet af en Maaned vilde det formentligt være muligt at danne sig en Mening om dette Punkt. Den anden Forudsætning indtraf, naar der i Østersøen foruden en Eskadre til at blokere Havnene tillige befandt sig et Landgangskorps paa ca. 30.000 Mand. Efter al Sandsynlighed kunde dette først ske i Løbet af September Maaned. Ligesaa lidt som Danmark vilde kunne forlade sin Neutralitet, før de nævnte Forudsætninger var til Stede, ligesaa lidt vilde allerede nu en *Traktat* kunne afsluttes med det udtrykkelige Forbehold, at den først skulde træde i Virksomhed, naar de ovennævnte Forudsætninger forelaa, thi ved at afslutte en saadan Traktat vilde Danmark allerede i Princippet forlade sin Neutralitet, og selvom Danmark ikke faktisk kom til at handle i Overensstemmelse med Alliancetraktaten, fordi Frankrig ikke saa sig i Stand til at stille det stipulerede Troppkorps i Østersøen, vilde Danmark dog være udsat for senere af Preussen at blive behandlet som Frankrigs Allierede. At give *et Løfte* allerede nu om til sin Tid at ville slutte en Alliance med Frankrig vilde, hvis det blev givet skriftlig,

medføre omtrent den samme Fare, som om en Traktat blev afsluttet allerede nu; hvis man kun gav Løftet mundtlig, vilde det ikke sikre Frankrig.

I det andet Afsnit gik Vedel over til at undersøge de Forpligtelser, om hvilke der kunde blive Tale, naar Øjeblikket maatte være kommet til at indgaa en Alliance med Frankrig. Danmark vilde da kunne forpligte sig til at bistaa Frankrig med et Troppekorps paa 20.000 Mand, det vil sige to Tredjedele af den franske Troppestykke, der skulde være i Østersøen, samt med den danske Flaade, men kun paa visse nærmere Betingelser. Disse gik ud paa, at Danmark maatte forbeholde sig ikke at optræde som aktiv Krigsførende paa tysk Omraade, dette Begreb taget i national Forstand. Danske Tropper skulde derfor ikke kunne anvendes til andre Øjemed end til at erobre og forsvare Nordslesvig indtil Flensborg (eksklusive eller inklusive i Forbindelse med den sydlige Side af Flensborg Fjord). Bedst vilde det være, om der kun blev Spørgsmaal om at besætte det nævnte Distrikt, uden at danske Tropper direkte deltog i Erobringen. Flaadens Medvirkning maatte begrænses til at forsvare og eventuelt erobre dette Omraade og iøvrigt gøre Aviso- og Transporttjeneneste for den franske Eskadre. Ligesom Tropperne altsaa ikke vilde kunne anvendes udenfor den Grænse, som kunde siges at være lovet Danmark ved Pragfredens Art. V, saaledes skulde Flaaden navnlig heller ikke kunne bruges til Blokade af de tyske Kyster.

Til Gengæld for disse Danmarks Forpligtelser skulde Frankrig love, saalænge Krigen varede, at holde sin Flaade og sit Troppekorps i Østersøen paa samme Fod, som naar Traktaten blev indgaaet. Endvidere skulde Frankrig forpligte sig til ikke at slutte Fred med Preussen uden at sikre Danmark Besiddelsen af Nordslesvig indtil den ovennævnte Grænse som Opfyldelse af Pragfredens Art. V samt garantere Danmark den uforstyrrede Besiddelse af dette Land. I Parentes var henstillet, at Frankrig skulde love at virke

hen til, at Nordslesvig af de europæiske Magter erklæredes for at være og forblive neutralt Territorium. Endelig forpligtede Frankrig sig til at anvende sine bona officia, for at Danmark mod tilbørlig Sikkerhed kunde kontrahere et Laan indtil et vist Antal — Tallet lodes aabent — Millioner Daler i Frankrig. Vedel strejfede her et Spørgsmaal, der, som det vil erindres, havde været drøftet i Samtalen mellem Raasløff-Moltke-Hvitfeldt og Gramont, da Raasløff uden videre havde sagt, at Danmark ikke ønskede Pengestøtte.⁴¹⁰⁾ I Depeche fra Moltke-Hvitfeldt til Rosenørn af den 25. Juli meddelte Gesandten, at Kejseren, formentlig efter Henstilling fra Tietgen-Raasløff, havde faaet Frémy, Direktøren for Crédit Foncier, til at gøre det nødvendige for at lette alle de finansielle Arrangementer, som Danmark kunde ønske; der var dog Vanskeligheder derved, men en anden fransk Finansmand, Bamberger, forhandlede med Tietgen.⁴¹¹⁾ Finansminister Fenger havde oplyst, at der kun havde været Tale om 5 Millioner Francs; det var for lidt. Fenger mente, at Sagen helst maatte drives mere officielt, men Spørgsmaalet kom ikke til at spille nogen yderligere Rolle.⁴¹²⁾

I tredje Del af Vedels Betænkning fremstilledes Hovedpunkterne af den Instruks, der skulde gives Grev Frijs. Han skulde indskrænke sig til at modtage de Meddelelser om det franske Kabinets Ønsker og Hensigter med Hensyn til Danmark, som Cadore havde at bringe. Videre kunde han ikke gaa, da der for Tiden ikke kunde sluttes nogen Traktat eller gives noget bestemt og bindende Tilsagn om, at man i Fremtiden vilde indgaa Alliance med Frankrig. Mere vilde han ikke have at gøre, idet Regeringen allerede gennem Moltke-Hvitfeldt havde anmodet Gramont om, at Cadore, saasnt han havde afgivet sine Meddelelser, maatte forlade København, for at ikke hans Nærværelse skulde udsætte den danske Regering for ubehagelig Mistanke. Grev Frijs skulde selvfølgelig søge at komme til fuldstændig Klarhed over, hvorledes alle vigtige Punkter opfattedes fra

fransk Side; han burde undgaa alt, der kunde opfattes som en Afvisning eller Uvilje, men tillige alt, som allerede nu definitivt kunde binde Danmark. Tilsidst præciseredes, at det Indtryk, som Cadore maatte bringe hjem til Paris, var, at naar de nævnte Forudsætninger blev til Virkelighed, vilde Danmark indgaa Alliance; men den eneste Garanti, han i saa Henseende kunde medføre, »var den, der laa i Situationens hele Karakter og i Folkets og Regeringens Bedømmelse af, hvad Landets Interesser tilsagde«.

Diskussionen i Ministermødet Onsdag den 3. kender vi fra Kriegers kortfattede Referat og fra, hvad Grev Holstein samme Aften fortalte sin Hustru.⁴¹³⁾ Forhandlingen blev, efter Holsteins Referat, »skarp«, fordi en bestemt »Udtalelse af Hall førte med, at hver Enkelt sagde sin Mening reent ud«. *Hall* udtalte sig ikke videre stærkt mod Benyttelsen af Frijs, men fandt, at Vedels Forslag indeholdt en Overlæsselse af Kauteler, samt mente, at de, der forhandlede med Cadore, med Vished maatte vide, at vi vilde slutte os til Frankrig, naar Landgangshæren kom. Han erklærede, at han ikke vilde blive i Ministeriet, saafremt Cadore forlangte et bestemt Tilsagn, saaledes at vor Nægtelse af at gaa ind herpaa medførte, at hans Afrejse blev ensbetydende med et Brud med Frankrig.

Fenger, Haffner og *Fonnesbech* var ligesom Hall af den bestemte Formening, at vi maatte slutte os til Frankrig. De vilde gaa noget stærkere paa, end Vedel havde foreslaaet, dels med Hensyn til den Maade, hvorpaa det danske Hjælpekorps skulde benyttes, dels med Hensyn til »Udbytets Størrelse«. De ønskede, at man skulde have mere af Slesvig end det, Vedel havde foreslaaet. *Holstein* fremkom med den Erklæring, at han bestemt maatte kræve, at Frankrig havde sejret ved Rhinen, foruden⁴¹⁴⁾ at det franske Landgangskorps maatte være til Stede, idet han ansaa Erhvervelsen af Nordslesvig mod Preussens Vilje for den mindst heldige Erhvervsmaade, der senere vilde volde store Be-

sværligheder. Han var klar over, at der var en bestemt Uenighed mellem ham — maaske mellem ham sammen med Rosenørn — og de andre Ministre om, hvorvidt den nuværende Krig skulde benyttes til at søge at skaffe Danmark Oprejsning. Han vilde derfor ganske henstille til de andres Afgørelse, naar han skulde gaa ud af Ministeriet. Denne Trusel om Afgang var ingen Overraskelse for Haffner, Krieger og Rosenørn, der vidste det forud, men den voldte »de Herrers Misnøje« og hos Hall »Fortørnelse«. ⁴¹⁵⁾

Krieger indtog et vist mæglende Standpunkt mellem de stærkt modstridende Anskuelser, der her var kommet til Orde. Han mente, at naar det var vist, at vi ikke kunde forpligte os overfor Frankrig, før Landgangshæren var heroppe, saa vilde i Løbet af den Tid, der maatte gaa, Begivenhederne ved Rhinen gøre det overflødigt at drøfte den Betingelse, Vedel vilde have opstillet om den rimelige Udsigt til Frankrigs Sejr.

Overfor Holsteins Tilbud om Afgang fremhævede han, at en Opløsning af Ministeriet endnu ikke var tilstrækkelig motiveret. Der var *Enighed* om, at man for det første burde benytte Frijs til at forhandle foreløbig med Cadore, dernæst om, at man ikke kunde slutte nogen Traktat, før Landgangshæren var i Danmark. Derimod var der, som Krieger udtrykte det, nogen Nuance med Hensyn til Graden og Styrken af det Indtryk, som skulde bibringes Cadore. Han foreslog derfor, at man skulde »se den Sag lidt an«.

»Herved blev det«. Man besluttede, at Rosenørn straks skulde tage ud til Fredensborg for at faa Bemyndigelse til at benytte Grev Frijs som Underhandler. Han kom derud Kl. 9 om Aftenen efter Taflet, efter at Baron Mohrenheim med Frue, der var kommen til Fredensborg Kl. 1 og havde deltaget i Taflet, var afrejst. Rosenørn fik den ønskede Bemyndigelse, og der udstedtes ligeledes en Fuldmagt for Grev Frijs. Efter Samtalen med Kongen deltog Rosenørn i den sædvanlige Aftenthe paa Slottet, blev Natten over der-

ude og kom tilbage til København Torsdag Formiddag før en Ministerkonference.⁴¹⁶⁾

Et skriftligt Referat af Forhandlingerne mellem Rosenørn og Kongen foreligger ikke, men Samtalens Indhold, udover hvad der fik Udtryk i de udfærdigede Aktstykker om Frijs, er klart nok. Den foregaaende Aften, Onsdag den 2., havde Mohrenheim ude i Vedbæk Kl. 7⁰⁵ modtaget et hemmeligt Chiffertelegram fra Gehejmeraad Westmann om, at Rusland vilde foreslaa England i Forening med Rusland indtrængende at opfordre Frankrig til ikke at øve Pression paa Danmark, men at respektere Danmarks Neutralitet. Hvis man fra fransk Side ikke rettede sig herefter, vilde det blive meget vanskeligt for Rusland og England at bevare den strenge Neutralitet, som de ønskede. Det engelske Svar var endnu ikke kommet til St. Petersborg. Det var denne Efterretning, Mohrenheim havde bragt ud til Fredensborg, og Kongen lod den gaa videre til sin Udenrigsminister. Det er derefter let at forstaa, at Kong Christian, efter hvad Krieger noterede, »for Rosenørn prædikede Nødvendigheden af Neutralitetens ubetingede Opretholdelse«. Krieger havde faaet det Indtryk, at »Rosenørn næppe havde tilbagevist disse Ytringer med tilstrækkelig Klarhed«, og han mente, at det ikke var lykkedes Rosenørn at gøre Kongen ganske klar over, hvorledes Stillingen var i Ministeriet, saa lidt som over, hvilket Indtryk Grev Frijs skulde indgive Cadore.⁴¹⁷⁾

Holsteins Indtryk var, at Onsdagens Forhandling mellem Ministrene var endt med en saa betydelig Divergens angaaende det brændende Spørgsmaal, at det ikke var sandsynligt, at Ministeriet ret længe kunde holde sammen, hvis Cadores Sendelse virkelig havde noget at betyde. Men endnu den 3. om Aftenen kunde han ikke forudse, hvorledes det vilde ende. Den »eneste rimelige Conséquents«, Ministeriets Opløsning, kunde faa helt uberegnelige Følger, skrev han Kl. 8^XA om Aftenen til sin Hustru.

Torsdag den 4. August holdtes Ministerkonference fra Kl. 11 til henimod Kl. 3. Om Onsdagen havde Cadore og St. Ferriol søgt Konseilspræsidenten uden at træffe ham; nu efter Torsdagskonferencen søgte Holstein dem, men ogsaa uden Held; senere traf han dem paa Gaden og gjorde derved Cadores Bekendtskab. Han var meget stærkt optaget af Situationen, men gik, som han om Aftenen skrev til sin Hustru, » freidig til Tøiet saalænge det holder«. Han var glad ved, at Frijs tog Forhandlingen med Cadore, saa Ministeriet helt kunde undgaa at komme i videre Berøring med den Fremmede.⁴¹⁸⁾

Den 5. skulde Grev Frijs have den første Samtale med Cadore, og forinden maatte han fornuftigvis have sin Instruks.⁴¹⁹⁾ En saadan forelaa den 5. konciperet af Vedel i Overensstemmelse med hans »Opskrift« til Ministerkonferencen den 3., men Koncepten blev først forelagt Ministerkonferencen den 5. om Aftenen, *efter at* Frijs havde talt med Cadore,⁴²⁰⁾ og først den følgende Dag blev Instruksens, i Form af en Skrivelse fra Rosenørn til Frijs, forelagt for Kongen.⁴²¹⁾ En Forklaring paa denne Fremgangsmaade findes i en Bemærkning af Krieger om, at Vedel havde sagt ham, at »Rosenørn ikke havde kunnet forstaa, at Frijs maatte have en Instruks med Hensyn til sin første Sammenkomst med Cadore o. s. v.«⁴²²⁾ Sagen havde forsaavidt ingen reel Betydning, som Grev Frijs var vel orienteret om Instruksens Indhold, men han havde dog ønsket at faa baade Fuldmagt og Instruks den 4. August sammen med Vedels Optegnelse, der dannede Grundlaget for begge.⁴²³⁾ Der synes nu tillige at have gjort sig den Betragtning gældende i Ministeriet, at Kongen maaske ikke vilde være helt tilfreds med Instruksens Ordlyd. Det gjaldt vel særlig det sidste Punkt i denne.⁴²⁴⁾ Dér var nemlig ikke blot indskærpet Grev Frijs det ovenfor nævnte, at han overfor Cadore omhyggeligt skulde undgaa alt, hvad der kunde indeholde et Løfte eller binde Regeringens fremtidige Handlefrihed,

men ogsaa »at han med ikke mindre Omhu skulde undgaa alt, hvad der kunde opfattes som en Afvisning om senere at indgaa en nærmere Forbindelse med Frankrig«. Tværtimod skulde han »give Hertugen et personligt Indtryk af, at under givne Forhold kunde den kongelige Regerings egne Interesser og dens Sympatier for Frankrig føre til en aktiv Optræden til Fordel for denne Magt«. At Kongen ikke var helt tilfreds med Instruksen, fremgaar tydeligt af, at Grev Frijs den 6. August, efter hvad Krieger meddeler,⁴²⁵) i en Samtale med Christian IX maatte lette Stillingen for Rosenørn, »der skulde faa Instruksen til at glide ned«. Da Kongen derefter, ikke i Statsraadet, men i et »Kabinetsreferat«, hvor Rosenørn alene var til Stede, fik forelagt den Instruks, hvorefter Frijs allerede Dagen før havde handlet, »fandt han sig i den«, som Krieger bemærker. Udtrykket rammer nok det rigtige. Det maa have været noget mærkeligt for Kong Christian i en Sag af denne Vigtighed, hvor han havde sin egen bestemte Mening, der afveg fra Ministrenes, at blive stillet overfor et fait accompli. Det er muligt, at han har ment, at netop dette havde været Ministeriets Hensigt. —

Da Grev Frijs den 2. August om Aftenen kom tilbage til København for at tage Affære for Ministeriet, forberedte han sig paa Udførelsen af sit Hverv, ved Gennemlæsning af alle Depecher, ved Samtaler med de forskellige Ministre, ved Raadførelse med Andræ, paa hvis nøgterne Dom han altid satte særlig Pris. Men først og fremmest sikrede han sig ved nøje Forstaaelse og Samvirken med P. Vedel.

Grev Frijs var, da han indlod sig paa at bistaa Regeringen i Forhandlingerne med Cadore, besjælet af den dybe Uvilje imod Preussen, mod Bismarck og mod Kong Wilhelm, som havde rodfæstet sig hos ham, medens han var Minister. Han saa vel ogsaa Skavankerne ved det franske Regerings-system og den franske Udenrigspolitik; han ventede sig ikke, at Frankrig overfor Danmark skulde lade sig lede af ideelle Bevæggrunde og for vore blaa Øjnes Skyld hjælpe os til

den Del af Slesvig, vi ønskede at genvinde, men hans Sympati ved Krigsudbrudet var ubetinget paa fransk Side. Han betragtede det som en Ulykke for Europa og ganske særlig for Danmark, om Preussen ved nye Sejre skulde befæste og udvide sin Magtstilling; han ønskede et preussisk Nederlag, men selvom han i visse Øjeblikke, ogsaa efter de første franske Nederlag, nærrede Haab derom, troede han dog ikke meget derpaa. Nærmest tænkte han sig, at der, hvis Krigen kunde vare i nogle Aar, saa en almindelig Udmattelse kunde blive Følgen, kunde tilbyde sig nogle Chancer for Danmark.⁴²⁶) At Preussen som Løn for vor Neutralitet eller af Højmodighed efter en sejrrig Krig skulde tilbyde os Nord-slesvig, var en Mulighed, hvorved han naturligvis i visse Øjeblikke kunde dvæle, men nogen Tro derpaa havde han ikke.

For ham var imidlertid Spørgsmaalet om Uvilje eller Sympati saa vel som de ganske usikre Muligheder af underordnet Betydning i Forhold til Danmarks Interesser. Han beklagede, at en vidt udbredt Franskvenlighed, »Franco-manie«, beherskede det danske Folk i den Grad, at den kunde bringe Danmarks egne Interesser i Forglemmelse. Han forstod, at den krigeriske Stemning i Landet gjorde det vanskeligt for Regeringen at tage sin Følelse og Forbitrelse fangen »og lade Fornuften raade«, men det var »langt bedre at anses for Usselryg, naar det er med Urette, af sine Landsmænd, end ved at agere Flottenheimer at sætte det hele over Styr«. Han var fortørnet over, at de allianceivrige, særlig Mænd som Raasløff og Hall, der var det faste Punkt, som Fransk mændene »af egen Interesse« havde fundet sig i Danmark, »vilde tage mere Hensyn til Fransk mænd end til os selv«; »det var en Generositet, man tilnød kunde udvise, hvor man disponerede over egne Midler, men *aldrig*, hvor man styrede andres og, som i dette Tilfælde, andres og egne Interesser, thi der havde man ikke Lov til at spille Rødt og Sort, undtagen naar man blev tvungen dertil, ingen

anden Udvej var mulig, eller naar man saa Chancerne for en Gevinst, vi i Længden vanskelig kunde undvære«. Grev Frijs troede ikke paa, hvad mange sagde, »at fik vi ikke Slesvig denne Gang, saa kunde Danmark ikke bestaa«. ⁴²⁷⁾ Det var efter hans Overbevisning løs Tale; han »vilde snarere og med større politisk Skjel sige, at hvis Danmark efter dette Vaabenbrag kunde bevare sin nuværende Skikkelse, da lyste Haabets Stjerne for det«, thi han ansaa det for sikkert, at hvis Europa skulde vedblive at bestaa, stod man »overfor Kulminationen af Tysklands Kraftudvikling«; dets Overmod vilde med absolut Nødvendighed medføre alles Forening mod den ene. Saa man tilbage i Historien, da »havde Danmark tidt været paa et lavere Standpunkt«.

Hans Formaal var at hindre ethvert overilet Skridt; han vilde slaa koldt Vand i det hede Blod, som rullede i Aarerne paa flere af det nye Ministeriums Medlemmer. Ved en klog Taktik vilde han komme over de stærke Modsætninger indenfor Regeringen og mellem Regeringen og Kongen, der naarsomhelst kunde hidføre en i dette Øjeblik ganske særlig farlig indrepolitisk Krise. Kun med Overvindelse af sin personlige Trang til Hvile og Ro var han gaaet ind paa at optræde aktivt; Tanken om atter at gaa ind i en Regering var ham uhyre imod, men samtidig var hans Pligtfølelse meget stærk, og han vilde ikke tillade, at der skete Ulykker; tillige følte han vel ogsaa Trang til i en vanskelig Situation at stemme sig mod Strømmen. Han var i disse Dage paa det rene med, at skulde det endelig blive nødvendigt, vilde han sætte sin Person ind. Han afviste nok Henstillinger om paany at træde ind i Regeringen baade fra Kongens og fra anden Side; til Kongen havde han »udtalt sig skarpere end absolut fornødent«, ⁴²⁸⁾ saa Christian IX ikke kunde gøre sig Haab om at faa ham til Afløser af det nuværende Ministerium. Men alligevel var Grev Frijs, som det fremgaar af, hvad han mange Aar senere udtalte, ⁴²⁹⁾ nok inderst inde

parat til, om det skulde være, at danne et Ministerium, gaa i Brechen og »med Glæde ofre sig for Landet«.

Naar Grev Frijs overhovedet tog mod Hvervet, var hans Forudsætning, at han efter seks Aars Samarbejde stoledes ubetinget paa Vedels Klogskab og, som han senere uden Forbehold erklærede, mente, at »Danmarks Frelse i 70« væsentligst skyldtes Vedels »store og gode Handlinger«.⁴⁸⁰) »Havde Vedel ikke forberedt Sagen, saa havde han intet kunnet udrette«.⁴³¹)

Jo længere Krisen varede, desto klarere blev det ham, at Vedels Taktik var rigtig; han stoledes paa Vedels sædvanlige Udholdenhed og Sejghed, »Kraft og overbevisende Styrke« og bebrejdede sig kun bagefter, at han maaske ikke havde ydet Vedel tilstrækkelig Hjælp og Støtte under den Kamp, der var at føre til to Sider.⁴³²)

Naar Grev Frijs og Vedel havde sat sig det Maal at skyde den endelige Beslutning ud, kun Dag for Dag gøre det, der efter Omstændighederne absolut var paakrævet, ikke at binde Landet til nogen Side, opstod der en Modsætning mellem dem og Kongen. Kong Christians Standpunkt var det, som Grev Frijs lejlighedsvis kaldte »den absolute Neutralitet«,⁴³³) der beroede paa den Opfattelse, at det var imod Danmarks Interesser under nogen Omstændighed at komme ind i en Krig, hvad enten denne førte til Preussens Sejr eller til en Sejr for Frankrig, som i det lange Løb dog ikke vilde kunne sikre Danmark Frugterne af Alliancen. Denne Konsekvens vilde Grev Frijs og Vedel ikke drage, i alt Fald mente de, at Stemningen i Landet gjorde det umuligt at indtage dette Standpunkt. Grev Frijs reserverede sig stadig overfor Kongens Krav herom, men Spørgsmaalet kom til at spille en mindre Rolle, da en fransk Sejr ikke gjorde det nødvendigt at afgøre, om man overhovedet vilde med eller ej. Det afgørende blev derfor Kampen mod den anden Yderlighed, de nationalliberale Ministres Krav om, at man direkte eller indirekte skulde binde sig til Frankrig.

Det blev med Hall, at Frijs først og fremmest kom til at stride; endnu en Gang stødte den dybe Modsætning mellem den nationalliberale Idealitetspolitiker og den nøgterne Godsejerpolitiker sammen i vor Udenrigspolitik. Frijs betragtede Hall som den farligste Modstander og »føjte en levende Angst for hans tiltagende Indflydelse« i disse Dage.⁴³⁴⁾ Han var utilfreds med Halls Opræden under Forhandlingerne, fandt ham »hverken klar i sin Udvikling, saaledes som tidligere, ej heller i Stand til at modstaa sine nærmeste og kæreste Venners Tryk«, han syntes endog, at han var »utilregnelig og vrøvlevaaren«. Han forstod vel, at Hall kunde være dybt bevæget just nu, »da der var en tilsyneladende Udsigt til at genvinde noget af det tabte«, men »han frygtede altid for, at Hall efter sin Natur paavirkedes for stærkt af den Stemning, der viste sig i Folket, og hvormed man ikke kunde prygle de tyske Millioner«. Paa sin Svoger Haffner stolede han ikke, heller ikke paa, at Krieger i Længden vilde modstaa sine nationalliberale Venners og Folkestemningens Tryk.

Grev Frijs fandt derfor allerede ved Begyndelsen af Forhandlingerne med Cadore, at han stod overfor en overordentlig vanskelig Opgave. »Det forekommer mig, at der egentlig forlanges af den danske Befuldmægtigede, at han uden at yde nogetsomhelst skal skaffe alting at vide, item at han skal tale mere end Sort, thi paa den ene Side fordres: ingen Overenskomst og ikke engang noget mundtligt Tilsgagn givet under behørlige Reservationer, og dog skal Vedkommende erholde et Indtryk af, at man gerne faldt ham om Halsen. Det er et lidt vanskeligt Kunststykke, naar Manden ikke er overordentlig naiv, og den Slags Naivitæt plejer egentlig ikke at høre til Franskmænds Natur«. ⁴³⁵⁾

Frijs var heller ingenlunde glad ved, at Regeringens Stilling var uklar, idet der var Strid om det, der for ham maatte være det givne Udgangspunkt, nemlig at saalænge en virkelig Militærforbindelse ikke var tilvejebragt, kunde der

hverken være Spørgsmaal om at afslutte en Traktat eller om at give noget mundtligt Tilsagn. Han vidste ikke bestemt, »hvad Grund han stod paa«. ⁴⁸⁶) Det var altsaa under usikre og vanskelige Forhold, at Grev Frijs den 5. August i sin Bolig paa Toldbodvejen tog imod Hertugen af Cadore. ⁴³⁷)

Samtalen begyndte med Udveksling af forskellige Høfligheder, hvorefter Hertugen overraskede Grev Frijs ved at fremlægge en kejserlig Fuldmagt til at forhandle om og afslutte en offensiv og defensiv Traktat med Danmark. I sine Samtaler med Vedel og Rosenørn havde Cadore ikke fremvist noget Akkreditiv eller noget andet til den danske Konge rettet Dokument, ⁴³⁸) men kun nævnt, at han havde en Fuldmagt til at undertegne en eventuel Overenskomst. Da Regeringen ansaa det for at være vigtigt, at Grev Frijs' Samtaler med Hertugen blev holdt saa uofficielt som muligt, havde man bedt Grev Frijs ikke at forlange nogen Fuldmagt fremlagt, for ikke at være nødt til at fremlægge sin egen, hvorved det hele vilde faa en mere officiel Karakter. Men da Hertugen fremviste sin Fuldmagt, lod Grev Frijs ham gennemlæse sin.

Cadore fremstillede derefter ⁴³⁰) med stor Styrke, hvor megen Vægt Frankrig lagde paa Danmarks Alliance under Krigen. Motiverne var baade af materiel og af moralsk Art. Paa den ene Side vilde et Armékorps paa 50.000 Mand franske og danske Tropper tvinge Preusserne til at holde mere end to Gange saa stærke Troppestyrker ved Østersøen, hvilket naturligvis vilde virke tilbage paa Stillingen ved Rhinen. Paa den anden Side var Ikkeudførelsen af Pragfredens Art. V en af Frankrigs talrige Anker mod den preussiske Regering, idet den lille danske Stats Uafhængighed og sikrede Tilværelse i den franske Regerings Øjne havde en reel Betydning.

Af disse Grunde tilbød Kejser Napoleon Danmark en offensiv og defensiv Alliance under den nærværende Krig. Kejseren forpligtede sig til hurtigst muligt, Cadore angav

den 20. August som den rimelige Tidsgrænse, fra Cherbourg at sende et Landgangskorps paa 28.000 Mand, som, efter nærmere Aftale med den danske Regering, skulde landsættes enten paa Als eller i Nordslesvig. Den kejserlige Regering vilde først slutte Fred med Preussen, efterat Slesvig var endelig tilbageleveret til Danmark, idet Danmark selv kunde afgøre, om det vilde kræve hele Hertugdømmet eller blot visse Dele deraf. Den kejserlige Regering vilde desuden gerne yde Danmark enten Subsidier eller et Laan.

Overfor dette Tilbud fremhævede Grev Frijs, at han jo ikke var Medlem af den nuværende Regering og alene havde det Hverv at modtage Oplysning om den kejserlige Regerings Forslag; det tilkom ham derfor ikke at udtale nogen Mening om, hvorvidt det var muligt for den danske Regering i et givet Øjeblik at afvige fra den Neutralitet, som den havde ment at maatte erklære ved Krigens Begyndelse. Han vilde dog ikke undlade at belyse de Farer, der for Danmark var forbundet med at tage aktiv Del i Krigen. Han erindrede Cadore om de triste Erfaringer, Danmark havde gjort i Begyndelsen af Aarhundredet saavel som i 1848 og 1864, Frankrigs Alliance og Venskab havde man altid haft, men dets Prestige og Indflydelse havde ikke været tilstrækkelig til at sikre os mod Uret. Frankrigs Regering havde med den bedste Vilje ikke været i Stand til at beskytte sin gamle og tro Forbundsfælle; derfor kunde det ikke vække Forundring, at den danske Regering i den nuværende vanskelige Situation trods stærk Sympati for Frankrigs Sag alligevel ønskede at holde sig udenfor en saa frygtelig Konflikt, hvis Udfald, hvorledes det end vilde blive, ikke vilde berøve Frankrig noget af dets Storhed, medens selve Rigets Eksistens kom til at staa paa Spil, hvis Danmark kastede sig ind i Kampen; selv efter en saa fuldkommen Sejr som den, vi ønskede de franske Vaaben, maatte Danmark, naar det ved en Alliance med Frankrig tilsyneladende havde bidraget til de tyske Naboers Ydmygelse, med Sikkerhed for-

udse, at det ikke vilde faa Lov til i Fred at nyde Frugterne af vor mægtige Allieredes Sejr. Frankrig vilde vinde ny Hæder, være mægtigere og mere sikker paa sin store Fremtid end nogensinde, men Danmarks geografiske Beliggenhed, den store Afstand, som altid vilde skille det franske Kejserrige fra vor lille Stat, vilde forhindre den franske Regering fra til enhver Tid virksomt at støtte os mod de tyske Lidenskaber, der efter Nederlaget vilde vaagne til Live og blive meget bitrere mod Danmark paa Grund af den Del, som vi havde haft i Krigens Udfald. Grev Frijs gjorde yderligere Cadore opmærksom paa, at han i Kraft af sin tidligere officielle Stilling vidste, at man fra flere Sider, ganske særlig fra Rusland og England, i den Hensigt at lokalisere Krigen arbejdede stærkt for at faa Danmark til ikke at opgive sin Neutralitet. Hvis vi ikke destomindre forenede os med Frankrig, vilde de talrige Fjender, hvoraf de smaa Stater altid har et stort Antal, anklage os for at have givet Signal til en Verdensbrand.

Hertugen vilde ikke anerkende Rigtigheden af disse Betragtninger eller tillagde dem i alt Fald mindre Vægt. Grev Frijs fastholdt, at de efter hans personlige Synspunkter var meget vigtige, og sagde til den franske Underhandler, at de vilde have øvet en alvorlig Indflydelse paa hans Beslutninger, hvis det havde været ham, der skulde bestemme Retningslinjerne for Regeringens Handlinger. Paa sin Side forsikrede Cadore, at efter hans Overbevisning var der nu en enestaaende Lejlighed for Danmark; aldrig nogensinde havde en Stat haft flere Grunde end vi til resolut at modtage et Alliancetilbud som det, Frankrig stillede os. Det var en ekseptionel Chance, der ikke en Gang til vilde frembyde sig under saa lykkelige Vilkaar. Grev Frijs gjorde gældende, at hvis Danmark tog det Parti, som Hertugen raadede til, vilde maaske Europa frikende os, men dette vilde ikke være nok til at overvinde Regeringernes Synspunkter; disse vilde ikke tilgive os, om vi ikke viste den største Klog-

skab og Omsigt i Valget af det Øjeblik, i hvilket vi besluttede os til at handle, samt det største Maadehold med Hensyn til det Maal, vi stillede os. Heroverfor lagde Hertugen paany Vægten paa, hvor vigtig Kejser Napoleon fandt Danmarks Bistand. Han kom derved ind paa Spørgsmaalet om, hvilken Styrke den danske Regering i dette Øjeblik kunde stille paa Benene, og Grev Frijs lod ham ikke i Uvidenhed om, at vi næppe vilde kunne møde med mere end 16.000 Kombattanter.

Dette var Hovedindholdet af Samtalen. Til sit Referat føjede Grev Frijs nogle Bemærkninger om, hvorfor han ikke, skønt det i Instruksen var sagt, at han burde gøre det, gik nøjere ind paa de enkelte Tilbud, som Cadore havde formuleret, saaledes ikke diskuterede den Modifikation, der muligvis kunde finde Sted, ligesaa lidt som de Tjenester, der ventedes af Danmark.⁴⁴⁰) Han havde ikke anset det for tilraadeligt eller saa at sige delikat fra dansk Side, naar der ikke var Sandsynlighed for, at vi vilde være i Stand til at give et Tilsagn, da at søge at binde og præcisere vor eventuelle Allieredes Tilbud; ved en saadan dybere og grundigere Drøftelse paadrog vi os, om ikke nogen juridisk, saa dog en moralsk Forpligtelse til at kontrahere. Det var ogsaa forudsat i Instruksen, at Grev Frijs skulde se at faa oplyst, hvorledes Frankrigs Stilling var til Østrig, Italien og Sverige. Han gjorde ogsaa forskellige Forsøg paa ved almindelige Spørgsmaal i Tilknytning til Ytringer i Pressen at faa saadanne Oplysninger, men Hertugen agerede her fuldstændig døv; Grev Frijs havde Indtryk af, at det mere var en Følge »af en bestemt Viljesretning end af Ubekendtskab til Forholdene«.

Den halvanden Time lange Samtale mellem de to Herrer blev ført i en meget varm og velvillig Tone med mange Udtryk for gensidig Sympati, hvad Grev Frijs stærkt fremhævede i sit Referat. Umiddelbart efter nedskrev han dette; det var oversat til Fransk og, utvivlsomt, bragt i Stil af

P. Vedel; det skulde efter Aftale mellem Frijs og Cadore forelægges denne sidste.⁴⁴¹⁾ Dette skete den 7. August i en ny Samtale, der efter Grev Frijs' Indbydelse atter fandt Sted hos ham Kl. 12^{1/2}. Referatet af den første Forhandling blev forelagt og anerkendt af Cadore, idet han kun gjorde et Par Tilføjelser eller Forbehold. Cherbourg kunde ikke være bindende som eneste Indskibningssted; Bestemmelsen om Landsætning paa Als eller i Nordslesvig maatte blive Genstand for yderligere Forhandling mellem de militære Autoriteter; endelig kunde en Gengivelse af Slesvig til Danmark som Betingelse for Fredsslutning kun være bindende for Frankrig, naar dette kunde, om ikke diktere Freden, saa paa Grund af Krigens Gang i det væsentlige bestemme Fredsvilkaarene.

Grev Frijs' Indtryk af den første Samtale var, at Cadore absolut fordrede øjeblikkelig Afslutning af Overenskomsten og ikke vilde lade sig nøje med Indtrykket af, at den danske Regering var villig til at afslutte Alliance, naar Landgangstropperne kom. Dette Punkt synes at have været noget stærkere fremme, end Referatet giver Indtryk af. Grev Frijs erklærede naturligvis udtrykkelig, at han ikke kendte og ikke kunde præjudicere Regeringens Hensigter, men han udtalte sig med stor Styrke mod Tanken om paa dette Tidspunkt at indgaa paa en Alliance, selv om den først skulde træde i Kraft, naar det rette Øjeblik kom.⁴⁴²⁾ Naar hans og Cadores Synspunkter paa dette Punkt var saa uforenelige, er det forklarligt, at Grev Frijs i Overensstemmelse med sin Instruks og under Hensyn til Stemningen i Ministeriets Flertal meget stærkt søgte at give Cadore det gunstigst mulige Indtryk af Stemningen og særlig det Indtryk, at vi, naar visse Eventualiteter indtraadte, vilde erklære os for Frankrig.⁴⁴³⁾ Men dette var i Modstrid med Kongens Standpunkt.

Den 6. August henvendte Frijs sig — utvivlsomt i Forstaaelse med Vedel — »aldeles privat til St. Ferriol for at

virke hen til, at Cadore ikke skulde opstille Alternativet saa skarpt: Enten skulde Danmark modtage Alliancetilbudet nu, eller ogsaa skulde dette bortfalde, saaledes at der ingen Landgangstropper sendtes til Østersøen.«⁴⁴⁴) Han vilde finde en »terme moyen«, men havde intet Held med sig. St. Ferriol sagde, at han personlig godt forstod, at Danmarks Stilling var vanskelig, men Instrukserne var klare; paa dette Punkt gjaldt det »prendre ou laisser«; den franske Regering maatte vide bestemt Besked, forinden den afsendte sine Tropper. Et Telegram til Gramont fra Cadore og St. Ferriol samme Dag viser de to Gesandters Opfattelse. De var skuffet over Forhandlingerne med Grev Frijs; antagelig er Telegrammet afsendt efter hans Henvendelse til St. Ferriol. »Den danske Regering forsøger at møde os med Udflugter og des fins de non-recevoir«, telegraferede de. »Vi har i Fortrolighed faaet at vide, at dens Hensigt var at give os et undvigende Svar, der hverken indeholdt et Afslag eller en Antagelse af vore pourparlers. Vi har skyndt os at erklære, at et saadant Svar af den kejserlige Regering vilde blive anset for et kategorisk Afslag, hvis Konsekvenser Danmark maatte tage paa sig. Vi har for ikke paa dette Punkt at lade nogen Illusion tilbage tilføjet, at Udskebningen af Hjælpekorpsset paa et hvilket som helst Punkt af de danske Besiddelser ikke vilde kunne finde Sted, før den danske Regering havde sluttet en Alliancetraktat med os eller i det mindste skriftlig havde paataget sig Forpligtelse til at yde os aktiv Bistand, saasnaart den franske Fane viste sig paa dansk Grund.«¹⁴⁵)

Inden den næste Samtale fandt Sted Søndag den 7. August, altsaa før dette kategoriske Standpunkt atter skulde hævdes, var der imidlertid kommen Efterretninger om Mac Mahons Nederlag ved Wörth og Frossards Tilbagegang fra Saarbrücken, og uden Indflydelse blev dette ikke paa Cadores Holdning.

Efterat Referatet af det første Møde var godkendt, og efterat Cadore havde udtalt sin Tak for den varme og syrn-

patiske Stemning for Frankrig, der havde præget Grev Frijs' Referat saavel som Aanden i deres Forhandling,⁴⁴⁸) gav Grev Frijs Anledning til nogle afsluttende Bemærkninger. Han ytrede nemlig, at han jo vel kun havde det Hverv at modtage Meddelelser, men ifølge Instruks ansaa han det dog for sin Pligt atter at gøre opmærksom paa de Vanskeligheder, den danske Regering vilde faa ved under de nuværende Forhold at give nogetsomhelst Tilsagn. Et Løfte om et Landgangskorps' Landsættelse var alle Dage meget forskelligt fra 28.000 Mands Tilstedeværelse i Østersøen. Grev Frijs nærede ikke mindste Tvivl om den franske Kejsers og det franske Folks Hensigt at ville opfylde et givet Tilsagn, men Krigsbegivenhederne kunde kræve andre Dispositioner, og vi stod da i Gabet ligeoverfor en overmægtig Nabo. Hertil bemærkede Cadore, at en Forpligtelse eller et Tilsagn fra vor Side kun kunde gælde fra den Dato, da Landgangstropperne var kommet i de danske Farvande, hvortil Grev Frijs riposterede, at han i de nærværende Tider og med Tysklands udmærkede Diplomati og Spionbetjening betvivlede, at en Traktat eller et Tilsagn kunde blive hemmeligholdt; der kunde ikke være Skygge af Tvivl om, at et Tilsagn vilde blive regnet Danmark à conto som afsluttet ubetinget. Dertil bemærkede Hertugen, at en Afsendelse af Tropper uden Tilsagn *vanskeligt* kunde tænkes. Kejseren ønskede ikke at øve nogen Pression paa den danske Regering, saaledes at denne paa nogen Maade kunde siges ved Tryk af Folkestemningen etc. at være hindret i Udøvelsen af sin frie Vilje, men det kunde let faa Skin heraf, naar Forhandlingerne først fandt Sted ved Tropperne Ankomst. Cadore vidste paa Forhaand, at de af Grev Frijs fremsatte Betragtninger alene havde deres Udspring fra Hensyntagen til hans Fædrelands Vel, men han kunde ogsaa forstaa, at de for Grev Frijs stod i et saa stærkt Lys, fordi han i saa lang Tid havde plejet Forhandling med Preussen. Men det var paa den anden Side ogsaa hans Pligt

ligeoverfor en eventuel Mangel paa Evne hos den danske Regering til at indgaa paa et Tilsagn at hævde »la pleine liberté d'action de son gouvernement«, sin Regerings fulde Handlefrihed.

Disse Udtalelser opfattede Frijs som »en ikke liden Formindskelse i den moralske Pression« fra den første Samtale med Cadore og fra Samtalen med St. Ferriol. Det var muligvis en Følge af de indtrufne Begivenheder; »Trykket vilde aabenbart i dets Stigen og Falden rette sig efter Krigens Gang«. ⁴⁴⁷⁾ Krieger havde det Indtryk, at Cadore nu »var langt mildere og tilbageholdnere«. ⁴⁴⁸⁾

Hermed havde Grev Frijs faaet de Meddelelser, han skulde; han sagde Cadore, at en Beslutning antagelig vilde blive taget af Regeringen i Midten eller senest i sidste Halvdel af Ugen. ⁴⁴⁹⁾ Mandag den 8. August afgav han sin endelige Beretning.

Med Beklagelse havde St. Ferriol den 25. Juli set Neutralitetssvaret blive afgivet til Preussen; han havde, som han skrev til Gramont, ⁴⁵⁰⁾ anvendt de Midler, der stod i hans Magt, for at opnaa en Udsættelse, men hans Bestræbelser strandede efter hans Opfattelse paa, at den danske Regering ved Begyndelsen af Krisen havde fattet en uigenkaldelig Beslutning. Aarsagen var tildels den danske Regerings Ængstelse for den Fare, Landet var udsat for, men da denne Fare efter Gesandstens Mening vilde fjernes eller formindskes, naar de franske Skibe nærmede sig, saa St. Ferriol den virkelige Grund i, at det danske Kabinet som en moralsk Garanti overfor alle Fremtidseventualiteter ønskede at sikre sig Englands og Ruslands Velvilje. Han mente, at Kongens personlige Stemning og hans Families Indflydelse meget stærkt havde støttet de Raad, »hvored Rusland havde ødslet med en Iver, som ingen havde kunnet undgaa at lægge Mærke til«. Efter St. Ferriols Mening betød den danske Neutralitet ikke meget, hvis man holdt sig til den

almindelige Stemning i Landet og til Tonen i Aviserne, men den offentlige Mening havde endnu ikke givet sig tilstrækkelig stærkt Udtryk til at kunne rive Regeringen med sig; indtil det skete, vilde Regeringen nægte at binde sig ved en Traktat eller ved en formel Forpligtelse. En saadan vilde den ikke indgaa undtagen under Tryk af Omstændigheder, som i Stormagternes Øjne ikke lod den anden Mulighed end at slutte sig til Frankrig. Derfor kunde man kun afvente den bebudede ekstraordinære Gesandts Ankomst til Danmark.

Den 29. gentog St. Ferriol i en Depeche til Gramont, at den offentlige Mening i Danmark ikke uden en vis Forbavelse havde modtaget Meddelelsen om den danske Neutralitet, men Rladene betragtede øjensynlig kun denne som en Konstatering af en Kendsgerning og ikke som en definitiv Forpligtelse for Fremtiden.⁴⁵¹⁾ Hvad der bestemte Regeringens Optræden, var, gentog St. Ferriol, mindre Ængstelsen for de Farer, man udsatte sig for fra Preussens Side, end Ønsket om at sikre sig Englands og Ruslands Velvilje. Det sagdes, at disse to Magter havde givet Danmark en Tilsikring om under alle Eventualiteter at bevare Monarkiets nuværende Landomraade og et Løfte om at hjælpe til at opnaa Nordslesvigs Tilbagegivelse; Gesandten var ikke i Stand til at bekræfte disse Rygter, som var dementeret, men det syntes ham umuligt paa anden Maade at forklare Regeringens Holdning. Spørgsmaalet var nu for St. Ferriol, om den franske Flaades Ankomst vilde ændre Regeringens Holdning. Han var ængstelig for, at jo længere Tid der gik, destomere vilde Regeringen styrkes i sin Neutralitet, idet Sindene vænnede sig til den Tanke, at man uden at udsætte sig for Krigens Farer kunde plukke Frugterne, samtidig med at de Magter, hvis Interesser stod Frankrig imod, udfoldede deres Virksomhed gennem de Midler, de raadede over. St. Ferriol tænkte sig ogsaa den Mulighed, at de Sympatier for Frankrig, som Befolkningen i Begyndelsen havde vist, desuden

havde haft deres Aarsag i Udsigten til at erhverve de Handelsfordele, som nu Neutraliteten lod den imødesee. Han ønskede derfor, at Flaade og Underhandler snart maatte komme.

Utaalmodig havde han afventet Cadores Ankomst. Om-sider saa han den danske Regering begynde at sende Tropper og Materiel til Jylland, men det skete med en Langsomhed og Utilstrækkelighed, som han havde Vanskelighed ved at forstaa. Regeringen indhyllede sig overfor ham, telegraferede han den 30. Juli til Gramont,⁴⁶²⁾ i en Forbeholdenhed, som den ikke vilde bryde, før den kunde udtale sig overfor en ekstraordinær Afsending. Stemningen i Byen var efter hans Opfattelse endnu gunstig, men hvis det endnu trak ud, vilde Sympatien kølnes og Sindene vænne sig til at betragte Neutraliteten som definitiv. Dette ønskede Kongen og Kabinettet i Grunden, thi Rusland og England tyngede stærkt i denne Retning.

Cadores første Indtryk af Samtalerne i København gav ham, som vi tidligere har nævnt, lidet Haab om at opnaa Danmarks aktive Medvirken.⁴⁶³⁾ Den 4. meddelte han og St. Ferriol,⁴⁶⁴⁾ at Grev Frijs skulde føre Forhandlingerne, og tilføjede, at det var væsentligt for Afslutningen af en Alliance, at Hjelpekorpset afgik hurtigst, i hvert Tilfælde ikke senere end den 7. — en Anmodning, som de næppe kan have troet paa kunde opfyldes. Paa Gramonts Spørgsmaal, om Landstigning kunde ske i Jylland uden en forudgaaende formel Overenskomst med den danske Regering, svarede de, at dette frembød nogen Fare fra et politisk Synspunkt: »som Middel til at rive Kongen med sig ved Udbrud af Nationalfølelsen vilde en Operation i Slesvig være ligesaa virksom og sikre Danmark Aktionsfrihed, saa at det paa denne Maade vilde synes at give efter for en Stemningsbevægelse og ikke for et materielt Tryk«. ⁴⁶⁶⁾

Det tidligere citerede Telegram den 6. om Eftermiddagen

viste de to Gesandters Skuffelse over Grev Frijs* og den danske Regerings Holdning, og samtidig kunde St. Ferriol melde, at den franske Flaade nu omsider var gaaet gennem Storebælt, men ganske vist ikke mentes at være stærk nok til at blokere de preussiske Østersøhavne; den vilde vise det franske Flag der og lade en Del Skibe ankre op i Køge Bugt.

Hverken denne Flaadebevægelse eller Udviklingen paa Krigsskuepladsen kunde dog tilstrækkelig styrke det Pres, Gesandterne ønskede at øve paa den danske Regering. Den 9. August henimod Aften telegraferede St. Ferriol,⁴⁶⁶⁾ at de første franske Nederlag havde gjort et pinligt Indtryk. Efter alt, hvad man havde ladet dem forstaa, vilde den danske Regerings Svar paa Cadores Forslag blive affattet i Udtryk, der var sympatiske mod Frankrig, men vilde indeholde et Afslag paa Anmodningen om Medvirken. »Under de nuværende Vilkaar tror vi ikke at burde insistere, idet vi forudser, at der ikke er nogen Mulighed for at faa det danske Kabinet til at tage sin Beslutning tilbage.« Den 10. om Eftermiddagen telegraferede Cadore Indholdet af det danske Afslag.⁴⁶⁷⁾

Den 8. August, da Grev Frijs havde forelagt Beretningen om sine Forhandlinger med Cadore for Ministerraadet, var Øjeblikket kommet, da Ministeriet maatte tage sin endelige Beslutning. Der var ganske vist i de Efterretninger, der indløb fra Krigsskuepladsen, med hver Dag mere og mere, der tydede paa, at Regeringen kunde blive fri for at tage et selvstændigt Ansvar, idet Danmarks Stilling saa at sige automatisk blev bestemt ved Rhinen. Men først den 9. August syntes dette dog nogenlunde klart for de allerfleste; under den feberagtige Ophidselse i de foregaaende Dage fik derfor ved Siden af Indtrykket af Forhandlingerne med Cadore forskellige andre Forhold Betydning. Det gjaldt især de stadig stærkere Henstillinger fra Rusland om under ingen Be-

tingelse at opgive Neutraliteten, men en Rolle spillede ogsaa de militære Foranstaltninger, der lige siden Neutralitets-svarets Afgivelse den 25. var truffet, samtidig med at man forhandlede om en Alliance med Frankrig.

IX.

Ruslands og Englands Indvirkning.

V I har nævnt, at fra engelsk Side Prinsen af Wales, fra russisk Side Mohrenheim indtrængende havde tilraadet Regeringen og Kongen den strengeste Overholdelse af Neutraliteten.⁴⁵⁸) Kammerherre Vinds Depecher fra St. Petersborg meldte, at Gehejmerraad Westmann overfor ham stærkt tilraadede samme Holdning. Mohrenheims Telegram af den 15. Juli havde fremkaldt en russisk Henvendelse i Berlin og Paris for at bevæge Preussen og Frankrig til at respektere Danmarks Neutralitet. England havde imidlertid afslaaet at samvirke med Rusland ved denne Henvendelse, og nogen Indflydelse paa Begivenhedernes Udvikling havde den ikke faaet. Den preussiske Regering havde vel svaret, at den var rede til at respektere den danske Neutralitet, men allerede forinden havde Bismarck i sit Telegram til Heydebrand den 18. Juli givet Tilsagn om det samme. Naar Mohrenheim den 25. Juli overfor Vedel gav det Udseende af, at det kun var ved Ruslands Forestilling, at Preussen havde opgivet sin første Tanke om straks at sikre sig Danmark ved at bemægtige sig Jylland, var det altsaa urigtigt. Der var dog forsaavidt et Gran af Sandhed i Mohrenheims Udtalelse, som Bismarcks Telegram var direkte fremkaldt ved hans Meddelelse til Heydebrand om, at Danmark vilde holde sig neutralt og regnede paa de neutrale Stormagters Hjælp mod eventuel Tvang fra preussisk Side.⁴⁵⁹)

De russiske Forestillinger i Paris havde heller ikke for-

maaet at ændre Beslutningen om Cadores Sendelse og Planen om Afsendelse af franske Krigsskibe og Landgangstroppe til Østersøen. Lige saa lidt havde den danske Regering ladet sig bevæge til at forlade den af Vedel fastlagte Politik, som fik Udtryk i den forbeholdne Neutralitetserklæring den 25. Juli, der holdt Døren aaben for en Tilslutning til Frankrig, hvis Omstændighederne skulde tale derfor, og »Westmanns Depeche den 23. Juli, der kom til Udenrigsministeriets Kundskab den 30.,⁴⁶⁰⁾ frembragte ingen Ændring i denne Politik, selvom den maaske har været medvirkende Aarsag til det Dagen efter afsendte Telegram til Moltke-Hvitfeldt om at faa Cadore hjemkaldt snarest muligt.⁴⁶¹⁾

At Situationen forekom Kong Christian faretruende, fik St. Petersborg-Regeringen et stærkt Udtryk for ved Mohrenheims Telegram den 30. Juli (Sml. S. 142). Det kom til St. Petersborg næste Morgen 31. Juli Kl. 3^x/a og blev straks efter at være dechiffreret sendt til Peterhof, hvor Kejseren opholdt sig.⁴⁶²⁾ Paa det Tidspunkt var Kejseren allerede af den preussiske Gesandt, Prins Reuss, der 27. Juli telegrafisk af Bismarck var gjort bekendt med Meddelelsen fra Karlsruhe, blevet underrettet om Cadores Sendelse og dens Formaal.⁴⁶³⁾ Han svarede Reuss, at han aldrig overfor ham havde skjult sin Frygt for, at Danmark ikke vilde være i Stand til at modstaa et stærkt Tryk fra Frankrig. Han havde gjort alt for at modarbejde dette og vilde medgive sin Søn, der den 4. August afrejste til København, et indtrængende Brev til Kong Christian. Mohrenheims Telegram overbeviste ham om, at andre og mere øjeblikkelige Skridt var nødvendige. Hans første Tilskyndelse var, som en Blyantsbemærkning paa Telegramdechiffringen viser,⁴⁶⁴⁾ allerede om Mandagen at søge at »tale alvorligt med« den franske Gesandt Fleury. Denne Plan blev imidlertid udsat og en anden Aktionsform, der maaske kunde vise sig mere effektiv, besluttet. Rusland havde jo allerede én Gang, gennem Ordrene til Brunnow af den 19. Juli, søgt Samvirken

med England til fælles Forestillinger i Paris, men havde endnu ikke modtaget Underretning om Udfaldet af denne Henvendelse, da Brunnows Depeche af den 27. Juli om Samtalerne med Granville den 24.—25. Juli først naaede til St. Petersborg den 5. August. Nu, under Indtrykket af den Fare, der truede Danmark, forsøgte den russiske Regering en ny og mere indtrængende Henvendelse i London. Den 1. August telegraferede Westmann til Brunnow, idet han gengav Mohrenheims Meddelelse om Cadores Sendelse, at Kejseren foreslog, at Rusland og England i Fællesskab skulde erklære i Paris, at, da Danmarks Eksistens var nødvendig for den europæiske Ligevægt, særlig med Henblik paa Østersøen, opfordrede de to Magter indtrængende den franske Regering til at respektere Danmarks frivilligt erklærede Neutralitet. Blev Danmark inddraget i Krigen, vilde Rusland og England have stor Vanskelighed ved at opretholde den strenge Neutralitet, som de ønskede at iagttage. Hvis den engelske Regering gav sit Samtykke, skulde Brunnow i sin Regerings Navn give den russiske Chargé d'affaires i Paris de nødvendige Instrukser. Med Hensyn til Formen af den Erklæring, der skulde afgives, kunde Brunnow ændre den efter den engelske Regerings Ønsker; Hovedsagen var, at man foretog et fælles Skridt, om muligt, et ensartet.⁴⁶⁵) Dagen efter, Søndag den 2. August, afgik en telegrafisk Depeche til Mohrenheim med Underretning om Ordren til Brunnow; og samme Dag fik Okunew, dog i almindelig Depeche, Meddelelse om det paa-tænkte Skridt samt Ordre til overfor Gramont at udtale, at Rusland med dyb Beklagelse saa den Pression, som Frankrig bragte til Anvendelse overfor Danmark.⁴⁶⁶) En saadan Pression vilde ikke blot sætte Landets Eksistens paa Spil i Tilfælde af preussiske Sejre, men den var det første Skridt bort fra Principet om at respektere de neutrale Staters Stilling, det Princip, der alene kunde skaane Europa for en almindelig Krigs Ulykker. Iøvrigt nævntes det danske Spørgs-

maal i Depechen til Okunew kun i Forbigaaende; dens Hovedformaal var at instruere ham om indtrængende at advare Frankrig mod at tilskynde Østrig til at opgive sin Neutralitet, som den russiske Regering ansaa for truet. »Hvis Danmarks Indtræden i Kampen vilde være en Ulykke, saa vilde Østrigs være Signalet til de alvorligste Forviklinger.« Det var med dyb Beklagelse, Kejseren vilde se Rusland udsat for en Konflikt med Frankrig. Det Pres, som Rusland direkte lagde paa Frankrig med Hensyn til Danmarks Stilling, var saaledes betydeligt mindre stærkt end det, det anvendte for at bevare Østrigs Neutralitet.

Den 3. August skrev Zaren et egenhændigt Brev til Christian IX, der skulde overbringes denne af Storfyrsttronfølgeren, som Dagen efter afsejlede fra St. Petersborg for at hente sin Hustru hjem fra Danmark.⁴⁶⁷) Brevet, der var holdt i en hjertelig-familiær Tone, gav Udtryk for Kejserens levende Tilfredshed over Kongens Beslutning om at bevare den strenge Neutralitet. Zaren meddelte, at han varmt havde anbefalet de krigsførende Magter at respektere den, saaledes som Mohrenheim havde Ordre om at bringe til Kongens Kundskab. Selv vilde Kejseren bevare Neutraliteten saa længe som muligt, og det laa i hele Europas Interesse at begrænse Krigen mest muligt. I særlig Grad gjaldt dette de Stater, der laa nær ved Krigsskuepladsen og var udsatte for at blive Ofre for Kampen og mest af alle Danmark. »I Tilfælde af Kongen af Preussens Sejr vilde Deres loyale Tilbageholdenhed i lige saa høj Grad skabe en gunstig Stemning mod Dem ved Krigen Slutning, som en fjendtlig Holdning uvægerlig vilde paadrage Deres Land pinlige Modforholdsregler, — medens det, hvis Krigen ender lykkeligt for Frankrig, er Dem tilladt at regne paa reelle Fordele. De vil have saa meget mere Udsigt til at sikre Dem disse, hvis De ved en klog Tilbagetrukthed bidrager til at støtte Europas almindelige Ønske, som er at undgaa en Udvidelse af Kampen«. Kejseren vidste, at Kon-

gen vilde faa Brug for megen Fasthed for at modstaa de Tilskyndelser af enhver Art, der væltede ind over ham. »Men det er min Overbevisning, at De derved gør Deres Land den største Tjeneste og sparer det for meget farlige Udsigter«.

Et Brev af samme Dato fra Westmann, der ogsaa sendtes med Storfyrsttronefølgeren, orienterede Mohrenheim. Det stillede vel Danmark materielle Fordele i Udsigt, hvem der end sejrede, naar det bevarede sin Neutralitet, men det betonede endnu stærkere de Farer, man udsatte sig for ved at gaa med i Krigen paa Frankrigs Side.⁴⁶⁸) Hvis Danmark lod sig henrive til at bryde Neutraliteten, vilde det, i Tilfælde af Preussens Sejr, have ødelagt det traktatmæssige Grundlag for sin Tilværelse, have fremkaldt og retfærdiggjort de Repræssalier, som Preussen med Krigens Ret maatte tage; disse kunde gaa lige til en Annektion af Jylland, som vilde være det sidste Slag mod det danske Monarki. Overfor den engelske Gesandt, Sir Andrew Buchanan, havde Westmann fremhævet disse Farer og spurgt, om England som Søfarts- og Handelsmagt rolig kunde se paa, at der skete noget saa alvorligt for den europæiske Ligevægt som, at Nøglerne til Østersøen kom i Hænderne paa Tyskland, hvis denne Magt ved Sejren tilvejebragte sin Enhed.

Men Westmann tilstod samtidig, at man ikke ventede store Resultater, hverken af det engelske Kabinets Svar eller endnu mindre af et fælles Skridt i Paris, hvis dette overhovedet fandt Sted. Lysten til at drage Danmark med sig var alt for stor, Sindene i Frankrig alt for lidenskabeligt ophidsede. Da Kejser Napoleon saa Vanskelighederne under Kampen vokse ved Begejstringen i Sydtyskland, følte han naturligvis Trang til at sikre sig Forbundsfæller, hvis geografiske Stilling gjorde en Samvirken meget vigtig. Det var meget tvivlsomt, om han lod sig standse af et Ønske fra de neutrale Magter, især naar han blot ved at lade den

franske Flaade vise sig og ved at afgive nogle billige Løfter, kunde opnaa Danskernes frivillige Tilslutning, saa man ikke kunde bebrejde ham at have krænket Danmarks Neutralitet.

Man forstod, skrev Westmann til Mohrenheim, hvor vanskeligt Kong Christian var stillet, og Storfyrsttronfølgeren skulde udtrykke Zarens Deltagelse. Paa Afstand kunde man ikke vurdere, hvorvidt det var muligt, at de Raad, dikterede af Klogskab, som man gav, kunde overvinde de voldsomme Lidenskaber i København.

Men inden Storfyrsttronfølgeren den 7. August steg i Land i Helsingør, havde Zaren telegrafisk tilkendegivet Kong Christian, at han nærede den Tvivl og Ængstelse, som var udtrykt i de Breve, hans Søn medbragte.

I Dagene den 3.-5. August opholdt den danske Gesandt, Kammerherre Vind, sig paa Peterhof, hvor han havde Samtaler baade med Kejseren og Storfyrsttronfølgeren om Danmarks Stilling.⁴⁶⁹ Den 4. om Aftenen trak Alexander den II. Kammerherren til Side og sagde, at han meget havde overvejet, hvilket Raad han skulde give Kong Christian. Han var kommet til det Resultat, at hvis Franskmændene skulde gaa saa vidt, at de gjorde Landgang paa dansk Omraade, vilde det bedste være, at Kongen protesterede overfor Europa, fralagde sig ethvert Ansvar, men fremfor alt undgik at erklære Preussen Krig. Selve det, at Danmarks Neutralitet krænkedes af Frankrig, medførte ikke en Krig med Preussen. Han havde samme Morgen telegraferet til Kong Christian i denne Retning og givet Westmann, der var til Stede paa Ballet, Ordre til at meddele Kammerherren Telegrammet.

Vind takkede for Zarens Interesse for Danmark; den danske Regering havde intet højere Ønske end at se Danmark udenfor en Krig, hvis Udfald altid var usikkert og, hvorledes det end blev, vilde gøre Danmarks fremtidige Forhold

til Preussen vanskeligt, men, havde han tilføjet, Danmarks militære Styrke kunde ikke hindre Franskændene i at gaa i Land.

Det Telegram, som Zaren omtalte, fik Vind, saavidt vi kan skønne, alligevel ikke at læse; det findes ikke meddelt i hans Rapporter og er ikke fundet i de danske Arkiver. Dets Indhold kender vi kun fra et Referat, som Prins Reuss gav sin Regering. I et Telegram fra ham hed det imidlertid, at det var Kejserinden af Rusland, der den 4. August havde telegraferet til Kong Christian, at han, hvis han ikke kunde modstaa det franske Tryk, burde protestere for at konstatere, at man havde tvunget ham. »Kabinettet i Berlin vilde være ham erkendtlig derfor (ihm dies Dank wissen)«. ⁴⁷⁰⁾ At paagældende Telegram til Kong Christian er sendt, er der ingen Grund til at betvivle, men det lyder mærkeligt, at Raadet skulde være givet i Kejserindens og ikke i Zarens Navn; nogen Grund hertil ses ikke.

Den 4. August telegraferede Westmann Kejserens Raad til Mohrenheim, ⁴⁷¹⁾ men i dette Telegram manglede Slutningstilføjelsen om Preussens Taknemlighed, der heller ikke fandtes i et tilsvarende Telegram, som Vind den 5. August om Eftermiddagen sendte Rosenørn-Lehn. ⁴⁷²⁾ I Stedet for indeholdt Vinds Telegram en Tilføjelse, som Kejseren Dagen efter deres Samtale udtrykkelig havde bedt Westmann faa indsat, nemlig at Unkladelse af Protest mod Overgreb fra fransk Side kunde bringe Preussen til at beskyldte Danmark for at være indforstaaet med Frankrig. ⁴⁷³⁾

Samme Aften, Zaren talte med Vind, gav han Prins Reuss Meddelelse om, hvad han havde telegraferet. ⁴⁷⁴⁾ Han bemærkede, at Telegrammet skyldtes en Tanke, der var faldet ham ind. Det er imidlertid sandsynligt, at Tilskyndelsen til at give den danske Konge det nævnte Raad stammede fra Læsningen af den tidligere omtalte Depeche af 29. Juli fra Oubril, hvori denne fortalte om den Samtale med Bis-

marck, hvori Forbundskansleren Dagen før havde anbefalet Danmark at gøre Modstand mod Frankrig. Denne Depeche var ankommen til St. Petersborg den 3. August.⁴⁷⁶⁾

Bismarck havde erklæret, at en saadan Holdning fra dansk Side i høj Grad vilde lette det for ham at faa en for Danmark tilfredsstillende Løsning af det nordslesvigske Spørgsmaal i Stand. Til Gengivelsen af Bismarcks Udtalelse føjede Oubril imidlertid den personlige Betragtning, at Kansleren tog fejl, naar han troede, at Danmark vilde være i Stand til at modstaa en truende Optræden af en fransk Flaade; den danske Regering maatte i saa Fald ogsaa frygte, at Folkestemningen kunde rive Danmark med paa fransk Side. Men Tysklands Holdning havde ogsaa været en saadan, at den danske Regering ikke uden videre kunde fæste Lid til vage Løfter, afgivne under Indtryk af øjeblikkelige Vanskeligheder. Bismarck havde desuden ikke undladt at tilføje, at i Tilfælde af en fjendtlig Holdning fra dansk Side vilde Tidspunktet til at gøre op med det nok en Dag komme. Den sikreste Politik for Danmark syntes derfor Oubril at være en oprigtig Neutralitet, uden hertil at knytte overdrevne Forhaabninger med Hensyn til en endelig Udførelse af Art. V. Alexander II. sluttede sig, som hans Randbemærkninger til Depechen viser, ganske til Oubrils Synsmaade, og i Overensstemmelse hermed blev der telegraferet til København. Det var Kejserens Opfattelse, at, hvis en væbnet fransk Pression drev Danmark ind i Krigen paa Frankrigs Side, vilde det ske med Støtte i den danske Folkestemning, maaske ogsaa fra Ministeriets Flertal. Hans Raad gjaldt derfor Kong Christian *personlig*; han kunde maaske redde sin Trone ved at protestere og fralægge sig ethvert Ansvar, en Holdning, der vilde møde taknemlig Anerkendelse fra Preussens Side — mere turde Kejseren ikke love.

I den Meddelelse, der gennem Vind sendtes den danske

Udenrigsminister, var det vage og kun antydende Løfte, der, efter Reuss' Referat, skulde have ligget i Slutningstilføjelsen til det Telegram til Kong Christian, som Kejserinden skulde have afsendt, erstattet med en truende Advarsel mod at paadrage sig Preussens Mistanke for Makkerskab med Frankrig.

Den Tanke, at Preussen burde gøre Danmark Indrømmelser som Løn for dets Neutralitet, var kun i antydende Form kommet frem fra russisk Side. Noget videre gik, tilskyndet ved Udtalelser af Buchanan og Vind, paa dette Tidspunkt Westmann overfor Prins Reuss.⁴⁷⁶⁾ Han hævdede, at Preussen let kunde være kommet Cadore i Forkøbet ved at afstaa »et Par Kvadratmile Land med danske Indbyggere og nogle tyske Parceller«. Preussen vilde vel i et saa kritisk Øjeblik kunne tage Ansvaret derfor overfor den tyske Nation, og det var endnu muligt at lamme Cadores Virken derved.

Westmanns Tanke maa formentlig have været, at man i Berlin skulde gøre Quaade en Overture i denne Retning. Men Reuss' Svar var ganske afvisende; han betegnede et saadant Skridt som ugørligt og tilføjede advarende, at det nuværende Øjeblik vel næppe var egnet til at forelægge hans Regering en saadan Tanke.

De Indtryk af Preussens Holdning i denne Sag, hvormed Fyrst Gortchakow den 6. August vendte hjem fra sin Udenlandsrejse, pegede i samme Retning. Han havde, efter hvad han meddelte Vind,⁴⁷⁷⁾ i Berlin gjort baade Kronprinsen, Friedrich Wilhelm, og Dronning Augusta opmærksom paa, hvor ønskeligt det havde været, om man havde faaet det slesvigske Spørgsmaal løst før Krigens Udbrud. Han tilføjede, at det havde været til Frankrigs Fordel, om det havde valgt denne Sag og ikke Prinsen af Hohenzollerns Kandidatur til at begynde Krig paa. Han var imidlertid blevet mødt med de gamle Indvendinger, hvortil Dronningen

havde føjet en Henviſning til de Adreſſer fra Nordsleſvigs Byer, der var ſendt til den preuſſiſke Konge, med Bøn om ikke at afſtaa noget af Sleſvig til Danmark.

Denne Vej syntes alſaa ikke farbar, og ſtor Lyst til i Øjeblikket at betræde den havde Zarens Regering næppe. Tilbage ſtod den planlagte Aktion til Paavirkning af Frankrig.

Ved det bevægede Hofbal paa Peterhof den 4. Auguſt havde Kejſer Alexander ikke blot talt med Danmarks og Preuſſens Geſandter. Han havde oſſaa trukket Frankrigs Repræſentant, General Fleury, til Side og »avec vivacité« erklæret ham, at han meget vilde beklage, hvis Frankrig faſtholdt ſin Plan om at drage Danmark ind i Krigen paa ſin Side. Danmark vilde udsætte ſig for Modforholdsregler, hvordan ſaa Kampens Udfald blev. Fleury ſvarede herpaa bl. a., at ingen kunde benægte Frankrigs Ret til ved en Alliance med Danmark at ſøge at skabe ſig en Operationsbasiſ for ſin Flaade. Hvad Danmark angik, havde det intet at frygte, da det, alt efter hvad Krigen Udfald blev, havde enten det ſejrrige Frankrig eller England og Ruſland til at beſkytte ſig. Kejſeren fandt intet at ſvare herpaa, men den følgende Morgen indrømmede han overfor Fleury, at Frankrig havde Brug for Danmarks Biſtand; kun bad han Kejſer Napoleon »optræde med Maadehold« og ikke af den danſke Konge kræve »aabenlys og virkſom Samvirken«. »Det er nødt og tvungen og ude af Stand til at yde Modſtand, at Kongen bør faa Udſeende af at handle og krænke ſin Neutralitet.« Det var den ſamme Tankegang ſom i Telegrammerne til København den foregaaende Dag.⁴⁷⁸⁾

Kejſerens Udtalelſer til Fleury vidnede ikke, ſaa lidt ſom Westmanns til Mohrenheim, om megen Tillid til, at den Fælleſaktion i Paris, der var foreſlaet England, ſkulde krones med ſynderligt Held.

I Virkeligheden kom den overhovedet ikke til at finde Sted.

Westmanns Telegram til Brunnov af 1. Auguſt⁴⁷⁹⁾ med-

deltes Granville den 2. Skønt Granville allerede Dagen i Forvejen af Buchanan var underrettet om det Skridt, man paa-tænkte i Rusland,⁴⁸⁰⁾ undlod han at svare til den 4., da Samtaler, som han og Gladstone havde med den hjemvendte Prins af Wales, og et nyt Telegram fra Buchanan, fremkaldt ved en indtrængende Henvendelse fra Zarens Side, viste Ønskeligheden af større Energi fra engelsk Side. I et Brev til Brunnow⁴⁸¹⁾ udtalte Granville den Opfattelse, at ingen af de krigsførende Magter vilde gaa saa vidt at anvende Vold mod Danmark; derimod kunde »én af dem« nok tænkes at ville gøre Brug af Lokkemidler. Mere virksomt til at hindre Frankrig i dette end den af Rusland foreslaaede Fælleshenvendelse i Paris forekom det dog den engelske Regering at være at søge at skaffe Danmark som neutral Stat de samme Indrømmelser fra Preussens Side, som det stræbte at opnaa ved sin Indtræden i Krigen. Brunnow burde da først indhente sin Regerings Mening om, hvorvidt det ikke vilde være bedre at søge at opnaa en retfærdig Ordning af det slesvigske Spørgsmaal, før man foretog den nævnte Henvendelse overfor Frankrig. Brevet sluttede med at udtale Granvilles Haab om, at Brunnow vilde blive bemyndiget til at fortsætte den frie Meningsudveksling med ham om dette betydningsfulde Spørgsmaal.

Dette Svar havde, som bevarede Koncepter i det engelske Udenrigsministeriums Arkiv viser, kostet den engelske Regering en Del Overvejelse. Oprindeligt havde det været paa-tænkt at svare, at den engelske Regering ikke vilde forpligte sig til at forsvare Danmarks Neutralitet, da Frankrigs Tilskyndelser indeholdt en stor Fristelse for det, som det, som Forholdene laa, ikke kunde lastes for ikke at modstaa, samt at det i alle Tilfælde var mest ønskeligt, at England og Rusland optraadte hver for sig; men disse Udtalelser er fjernede i den endelige Udfærdigelse. Alligevel vakte denne skarp Kritik fra Brunnows Side. I sin Svarskrivelse af den 5. August gjorde han opmærksom paa, at Hertugen af Cadore

ikke kom til København »som Organ for en Fredsmission«. Faren for Danmark var overhængende og kunde ikke afvendes ved Forhandlinger med Preussen, der selv i Fredstid vilde være langvarige og tvivlsomme, og som nu i høj Grad vanskeliggjordes ved Kongens og Ministeriets Fraværelse fra Berlin.⁴⁸²⁾

Brunnows Skrivelse forblev ubesvaret fra engelsk Side, skønt Granville senest den 6. August fik Kabinetkets Bemyndigelse til at forhandle med Brunnow om »Tidspunkt og Form for en venskabelig Henvendelse i Paris«. ⁴⁸³⁾ I de følgende Dage genoptog han sin gamle Aktionsform: gennem Bernstorff at formaa den preussiske Regering til en Løsning af det nordslesvigske Spørgsmaal,⁴⁸⁴⁾ hvilket ogsaa Wyke i sine Depecher indtrængende vedblev at lægge sin Regering paa Sinde.⁴⁸⁵⁾ Først den 9.-10. August gav han Brunnow og, gennem Buchanan, Gortchakow og tillige Bernstorff Meddelelse om den nævnte Bemyndigelse,⁴⁸⁶⁾ og først den 15. August forelaa de Depecher til Okunew og Lyons, hvorom han og Brunnow var blevet enige, færdige til Afsendelse.⁴⁸⁷⁾

Denne Opsættelse skyldtes efter al Sandsynlighed det engelske Udenrigsministeriums Utilbøjelighed til at foretage noget Skridt, der kunde synes fjendtligt eller blot uvenligt mod Frankrig. Først da de franske Nederlag ved Wörth og Spichern og Wykes Meldinger om det mislykkede Udfald af Cadores Mission syntes at vise, at en Henvendelse som den af Rusland foreslaaede kunde finde Sted uden at krænke Frankrig — men ganske vist ogsaa uden at gøre synderlig Nytte — besluttede Granville sig til at gaa ind paa det russiske Ønske. Hans Ønske om at vinde Ruslands Tilslutning til Traktaterne til Sikring af Belgiens Neutralitet synes da at have været medbestemmende hertil.

Da Depecherne til Lyons og Okunew afgik til Paris, havde den engelske Regering sikker Underretning om, at Cadores Sendelse var mislykket, og at den danske Neutralitet i Øjeblikket var udenfor enhver Fare.

Endnu i den 11. August modtaget Depeche fra Wyke

af den 6. August skildredes Situationen som meget truende og Kongen som dybt bekymret, men Wykes Beretning af den 9. August, der ankom til London den 15., meldte, at Cadores Mission under det stærke Indtryk af de preussiske Sejre var endt som en fuldstændig Fiasko. Den 17. indløb Meddelelsen om, at han var afrejst fra København uden nogetsomhelst Resultat.⁴⁸⁸⁾

»Under de nuværende Omstændigheder«, skrev Brunnow samme Dag til Fyrst Gortchakow, »er Hendes britiske Majestæts Regering af den Mening, at en Henvendelse foretaget af vore Repræsentanter, under en venskabelig Form, i Paris vilde frembringe det for Danmarks Interesser gunstigste Indtryk«. Brunnow var ikke ganske tilfreds med de afsendte Depechers Ordlyd; han vilde have givet dem »un caractère plus fortement prononcé«, men han mente dog, at de, saaledes som de var, i det mindste vilde have den Fortjeneste at give Kabinettet i Tuileriesne en første Meddelelse om »den mellem Rusland og England oprettede Enighed til Fremme af den danske Neutralitets Opretholdelse«. ⁴⁸⁹⁾

Disse Udtalelser klinger næsten som Ironi. Brunnow tilkendegav i sin Depeche ikke, at han selv følte dette, men Alexander II gjorde det i alt Fald. Da han havde læst Depechen, bemærkede han tørt i Randen med sin Blyant: »I Øjeblikket synes jeg, at det vilde være bedre at lade hele denne Sag falde, eftersom Cadores Mission er fuldstændig mislykket«. Lord Granville kom selv til samme Resultat, som Brunnow meddeler i en Depeche, som han senere samme Dag skrev til sin Udenrigsminister. Granville opkastede det berettigede Spørgsmaal, om ikke Lyons og Okunew blot vilde udsætte sig for at skabe en absolut unødvendig Irritation i Paris, hvis de forsøgte at bekæmpe Cadores Sendelse, efter at denne var endt med en for den franske Regerings Selvfølelse ydmygende Fiasko. Han foreslog derfor at udsætte Henvendelsen, til man fik Meddelelse fra Lord Lyons om, at den franske Regering muligvis vilde gentage Cadores mislykkede Forsøg, og bad Brunnow føje en

Meddelelse herom til sin Depeche til Okunew, der samme Aften skulde afgaa fra London med engelsk Kurér. Brunnow gjorde dette — med et lille Hjertesuk over dette nye Vidnesbyrd om, hvor svært det var at foretage en russisk-engelsk Fælleshenvendelse i Paris. »I de sidste tyve Aar er Ruslands og Englands Repræsentanter kommet ud af Vane med at handle og tale i Fællesskab«. ⁴⁹⁰⁾

Hvad England og Rusland foretog sig overfor Frankrig og Preussen til Fordel for den danske Neutralitets Bevarelse, var saaledes saare lidt og blev, saavidt det skønnes, og som det vil ses af den følgende Fremstilling, ganske uden Virkning paa Begivenhedernes Udvikling. Mere betød det Pres, som navnlig Rusland søgte at øve paa den danske Regering, men ogsaa dettes Betydning bør ikke overvurderes.

Mohrenheim havde den 3. August paa Fredensborg meddelt Kong Christian Indholdet af Westmanns Telegram af den 2.; ogsaa til den engelske Gesandt, Wyke, havde han omtalt det. Samme Aften havde Kongen omtalt Meddelelsen til Rosenørn, men først den 4. fik Udenrigsministeriet i dybeste Fortrolighed fra Mohrenheim meddelt en Afskrift af dette meget vigtige Telegram. ⁴⁹¹⁾ I Statsraadet den 6. motiverede Kongen, som vi senere skal vende tilbage til, sit Ønske om, at man skulde vente med Beslutning om Indkaldelse af Reservemandskab, med, at man burde oppebie det Brev fra Zaren, hvis Ankomst var bebudet ved Telegram fra Vind den 4. om Aftenen. ⁴⁹²⁾ Til dette Ønske tog Ministeriet ikke Hensyn, men Krieger fik, under Indflydelse af Vedels Uro, der delvis synes at være fremkaldt ved Westmanns Telegram, vedtaget, at de sjællandske Lejrbatailloner skulde hjemsendes, naar Reservemandskabet var indkommet. ⁴⁹⁹⁾ Samme Aften Kl. 10 sendte Rosenørn-Lehn et Telegram til Moltke-Hvitfeldt, hvori han meddelte, at der blev øvet et meget stærkt Tryk fra Rusland og England; Rusland og maaske England vilde true i Paris i Anledning af Alliancen mellem Danmark og Frankrig. Cadore maatte snarest muligt bort; det var ikke i Frankrigs Interesse, at en Traktat

i Øjeblikket blev afsluttet.⁴⁹⁴) Trods Telegrammets Fremhævelse af den russiske Pression er det dog næppe denne, der er den sidste og egentlige Aarsag til dets Afsendelse. Westmanns Telegram var jo kendt allerede den 4. Det skyldtes de franske Repræsentanters skarpe Opstilling af Alternativet: Alliance eller intet, der atter udtryktes i Samtalen mellem Frijs og St. Ferriol den 6. og maatte gøre det klart for Udenrigsministeriet, at videre Forhandling var unyttig i Øjeblikket, samt og især de franske Nederlag, der, som man samme Aften telegrafisk erfarede fra Moltke-Hyitfeldt, syntes at umuliggøre Afsendelsen af et Landgangskorps til Østersøen.⁴⁹⁵)

Dagen efter, den 7. August, »hørte Holstein«, efter hvad Krieger meddeler, »af Kongen Keiserens Brev«, som Storfyrsten havde bragt; efter Holsteins Referat til Krieger, der, som det vil ses, gav en rigtig Karakteristik, »indeholdt Brevet kun i Almindelighed indstændig Opfordring til Neutralitet, iøvrigt kun nogle venlige Ord«. ⁴⁹⁶) Brevet blev mærkelig nok, efter alt hvad der kan ses, ikke meddelt Ministeriet; der findes ingen Kopi i de danske Statsarkiver, heller ikke er Originalen bevaret i Kongehusets Arkiv. I 1879 fortalte Prins Hans, at Brevet dog havde indeholdt den Ytring, »at Europa, naar Freden sluttedes, ej vilde glemme Danmark, der iagttog Neutralitet«. Til Nedskriften af denne Oplysning, ⁴⁹⁷) for hvilken der jo var Holdepunkt i Brevet, knyttede Krieger den bidske Bemærkning: Altsaa *holdt hemmelig*. Deri afspejler sig en naturlig Misfornøjelse over, at Brevet i 1870 ikke blev meddelt Regeringen, hvad der kan synes saa meget mærkeligere, som Kongen i Statsraadet netop havde omtalt, at det var bebudet, og havde tillagt det særlig Betydning. Aarsagen til, at Kongen ikke fremlagde Brevet for hele Ministeriet, men nøjedes med »at lade Konseilspræsidenten høre det«, kan naturligvis have været, at Zarens kraftige Fremhævelse af Nødvendigheden af den danske Neutralitet og af de alvorlige Følger af et Brud paa denne utvivlsomt ikke vilde have tiltalt de alliancevenlige Ministre.

Men Grunden kan ogsaa have været en anden, og Kriegers Formodning i 1879, at det har drejet sig om en bevidst Hemmeligholdelse af politiske Grunde, behøver ikke være rigtig. Vi ser en Gang senere, i den sidste Fase af Art. V's Historie i Efteraaret 1878, et Eksempel paa, at Kong Christian ikke meddelte sin ansvarlige Regering i formel og skriftlig Form en tilsvarende familiær og privat Brevveksling, der havde politisk Betydning. I dette senere Tilfælde virkede dette højst uheldigt, medens det Forhold, at det politisk indholdsrige Brev fra Zar Alexander, der den 7. August 1870 kom Kongen i Hænde, ikke straks i Original eller Kopi bragtes til det samlede Ministeriums Kundskab, ikke fik reel Betydning.

Den danske Regering var, da man den 6.-8. August skulde give Cadore endeligt Svar, under Indtryk af russiske Raad og Advarsler, men om det blev til noget med den russiske Henvendelse i Paris, og om England vilde forene sine Bestræbelser med Rusland, vidste man ikke. Den engelske Pression, for hvilken Wyke gav Udtryk, var ifølge Mohrenheim >mou, même douteux«.⁴⁹⁸) Det blev Forholdenes egen Natur, mere end de to Stormagters Holdning, der kom til at bestemme Svaret til Frankrig.

Indenfor den nationalliberale Opinion mødtes de russiske og engelske Bestræbelser for at holde Danmark udenfor Krigen med stærk Uvilje.

Det var hurtigt bleven bekendt, at baade England og Rusland stærkt ønskede Danmarks Neutralitet; baade Mohrenheim og Wyke udtalte sig, saa vidt det skønnes, ganske aabent derom, vel ogsaa for at øve Paavirkning paa de alliancelystne i København; ikke blot den franske Gesandt iagttog dette med Uvilje, men ogsaa den danske Offentlighed fæstede sig derved; det viste sig i Korrespondancer til tyske Blade og antydedes i den københavnske Presse. Stærkest Udtryk fik Misstemningen over denne Indflydelse vel i en ledende Artikel i »Fædrelandet« den 28. Juli. Her sagde

Ploug uden Omsvøb, at vel var Kongefamiliens udenlandske Medlemmer velkomne i Danmark, men i Øjeblikket var baade Prinsen af Wales' og Storfyrsttronfølgerens Besøg ubelejligt: >De to Fyrster repræsenterer netop de to Lande, som har en egennyttig Interesse af at holde Danmark udenfor den udbrydende Krig, og hvis officielle Repræsentanter i de sidst forløbne Dage have stræbt at paatrænge vor Regering deres gode Raad i denne Retning.« Man maatte ønske, at Besøgets Varighed blev indskrænket til det mindst mulige. Prinsen af Wales blev knap en Uge, han rejste allerede den 30. Juli. Storfyrsttronfølgeren, der kom den 7. August, forlængede derimod sit Besøg og blev paa Fredensborg til ind i September, men da var Afgørelsen forlængst falden.-----

Der er ofte udtalt den Formodning, at Forestillinger fra London og St. Petersborg var afgørende for den danske Regerings Holdning ved Krigsudbruddet. Den foregaaende Fremstilling viser, at dette ikke er rigtigt. Da Mohrenheim, efter at Krisen var overstaet, i en Rapport til Gortchakow 20. August 1870 skildrede dens Forløb, fremhævede han, hvor stor en Rolle Ruslands Indgriben paa de forskellige Tidspunkter havde spillet.⁴⁹⁸³) Der kan dog ikke tillægges den russiske Pression i København afgørende Betydning. Selvfølgelig betød det under Brydningerne i Regeringskredsene, noget, at alt, hvad man erfarede gennem Englands og Ruslands Gesandter eller gennem Kongefamiliens Referater af, hvad de hørte fra Øst og Vest, var en Bestyrkelse af Vedels Grundopfattelse, at man, i alt Fald indtil videre, burde bevare Neutraliteten. Men paa Forhandlingerne med og det endelige Svar til Cadore fik de russiske Meningstilkendegivelser ingen paaviselig Indflydelse. Neutralitetspolitikken blev gennemført og i den følgende Periode fastholdt som uomgængeligt Resultat af, at Frankrig viste sig Preussen militært underlegent.

X.

De militære Foranstaltninger.

HVAD angaar de militære Foranstaltninger, da var det, som det vil erindres (S. 56), den 26. Juli paa et Ministermøde blevet bestemt, at Hesteudførsel skulde forbydes.⁴⁹⁹) Amtmanden i Vejle havde meldt, at der i de sidste otte Dage var gaaet 2900 Heste ud over Vamdrup. Udenrigsministeriet havde faaet Besked om, at Preussen gjorde store Hesteindkøb i Jylland, og Krigsministeriet ønskede af militære Grunde Forbud. Der var forlængst taget Bestemmelse om en Omnummerering og Omordning af Lægderne, men der var fra militær Side Ængstelse for, at der i Tilfælde af en overordentlig Indkaldelse kunde opstaa Forvirring ved en saadan Bestemmelse. Ministeriet mente dog ikke, at dette vilde betyde noget, og Krieger lod den 26. Juli Justitsministeriets Befaling derom udgaa. Den 27. Juli, samme Dag som Finansministeren foreslog og fik vedtaget, at de 5 Millioner Kreditbeviser skulde udstedes, en Sum, som Krieger ansaa for lovlig meget, stillede Haffner i Ministeriet Forslag om, at alle de ikke-sjællandske Batailloner, som havde været i Lejren ved Hald, med fuld Styrke blev henlagt til Egnen om Kolding. Der samledes derved en saakaldet Øvelsesbrigade eller et Iagttagelseskorps sammensat af 6 Lejrbatailloner, 1 Eskadron Rytteri foruden den, der allerede tidligere var sendt derned til Observation af Grænsen, 2 Halvbatterier og 1 Pionerkompagni. Den 30. Juli om Aftenen mentes den at være samlet.⁵⁰⁰)

Man drøftede i Ministermødet den 27. Juli ogsaa Spørgs-

maalet om en egentlig Mobilisering, men blev staaende ved at forberede Udkast til en foreløbig Lov om Udskrivning af 3500 Heste, et Skridt, der fremfor alt hørte med til en saadan. Haffner udtalte, at han »som Krigsminister betragtede Mobilisationen som ønskelig, *ikke* som Medlem af Kabinetet«. Han havde i det foregaaende Par Dage været under Paavirkning af Raasløff, men gik dog endnu ikke stærkt paa i Mobiliseringsspørgsmaalet.⁵⁰¹⁾

I Krigsministeriet var man i Bevægelse. Det fremgaar af Privatbreve fra Direktøren, Oberst Chr. A. F. Thomsen, i disse Dage,⁵⁰²⁾ at han nærmest troede, at man ikke foreløbig kom ind i Krigen, men man forberedte sig paa alle Eventualiteter; de militære Myndigheder blev instruerede om at træffe alle fornødne Forberedelser.

I et Ministermøde den 29. Juli kom Haffner stærkere ind paa Mobiliseringsspørgsmaalet og gjorde Rede for, at han tænkte paa to Divisioner (20 Batailloner), hvorved man kunde beholde en Reservedivision. Mobiliseringen vilde tage 14 Dage à 3 Uger. Ministerraadet vedtog imidlertid kun, at Haffner skulde sende Ministeriet Udkast til Loven om Hestudskrivningen.⁵⁰³⁾

De franske Skibes Ankomst til Aalbækbugten og Cadores Nærm else havde øjensynlig sat Haffner i Bevægelse; men han erklærede dog endnu i Ministermødet, at saalænge den franske Flaade ikke var kommen, fandt han Mobiliseringen utilraadelig.⁵⁰⁴⁾ Den 29. om Aftenen,⁵⁰⁵⁾ samtidig med at den franske Panserfregat »Thétis« ankrede op paa Rheden, og Sympatidemonstrationer hilste de franske Officerer og Matroser, bearbejdedes Haffner paany af Raasløff, der mente, at den franske Landgangshær vilde være i Østersøen om 14 Dage. Trods al Mistillid til Raasløff blev Haffner paavirket, og den næste Dag, den 30., fremsatte han i Ministerkonferencen Begæring om Ministeriets Samtykke til Mobilisering, ellers kunde han intet Ansvar have, hvis Preussen, naar Cadore kom, tog Anledning til Overfald.⁵⁰⁶⁾ Mobili-

seringen skulde bestaa i den fuldstændige Hesteudskrivning, 3800 Heste med 730 Køretøjer, og hele Linjen og Reserven. Efter Kriegers Referat trykkede Ministrene sig ved at udtale sig om Sagen, men Haffner ventede øjeblikkelig Beslutning. Omsider fremkom Krieger med en bestemt Indsigelse herimod. Han krævede Lejlighed til at overveje Sagen til næste Dag. En anden Sag var det, mente Krieger, hvis Haffner indskrænkede sig til et Observationskorps af de jyske Byers Lejrbatailloner og et Par Batterier, idet man indkøbte 400 Heste til Artilleriet. Vistnok? ved denne Forhandling oplystes det, at Krigsministeriet alt havde anvendt ca. 29.000 Rigsdaler til Artillerifornødenheder, 6000 Rigsdaler til Ingeniørbrug og 2000 Rigsdaler til Dynamit, hvilket var Vidnesbyrd om, at Forberedelserne til Krigsberedskab og Mobilisering i al Stilhed var i Gang.

Den følgende Dag, Søndagen den 31., skulde der være Ministermøde Kl. 1. Krieger havde nu taget Têten; han havde forinden stævnet Fenger og Hall til »en lille Konference«, hvor han, som tidligere omtalt, fremdrog Spørgsmaalet om at drage Frijs ind i Ministeriet i Stedet for Rosenørn. Det var Haffners Forslag om »den store Mobilisering«, der gjorde dette Forhold brændende, og Krieger lagde sig i Drøftelsen med Fenger og Hall fast paa, at man skulde ændre dette til en mindre Mobilisering; en saadan fandt han »saa meget ubetænkeligere, som vi til syvende og sidst ikke kunde være ansvarlige for, at Preussen ikke anfaldt Jylland. Naar vi kun ikke selv letsindig havde fremkaldt det, kunde vi ikke love Kongen, at Preussen ej gjorde det af ond Vilje«. ⁶⁰⁷⁾ I Ministermødet anbefalede Krieger dette Standpunkt og blev støttet af Fenger og Hall. ⁵⁰⁸⁾ Ingen vilde anbefale den store Mobilisering, dog udtalte Haffner nogen Frygt for, at denne mindre Mobilisering skulde volde lige saa megen Ubehagelighed fra Diplomaterne som den store. Denne Udtalelse greb Holstein, og man enedes om, at Haffner skulde henvises til Forhandlinger med Udenrigsmini-

steriet, det vil sige med Vedel; Krieger mente, at Vedel vilde betage ham denne Frygt. Haffner havde iøvrigt forinden, som oftere i denne Tid, ogsaa søgt Raad hos Andræ.

Samme Dag fandt Krigsministeriet sig, muligvis under Paavirkning af denne Beslutning i Ministerraadet, foranlediget til at sende Udenrigsministeriet en Redegørelse for de militære Foranstaltninger, der siden Krigens Erklæring var blevet fundet fornødne. Der konkluderedes med, at for Øjeblikket var Stillingen den, at Københavns Søforter var i kampdygtig Stand, at der i og ved København samt i Helsingør var samlet 4 Batailloner med fuld Krigsstyrke foruden Livgarden og de Rekrutbatailloner, der laa inde. I det nordøstlige Sjælland var der saaledes 2 Brigader med hver 4 Batailloner foruden Livgarden. Dernæst var der i Egnene ved Kolding samlet den tidligere nævnte Øvelsesbrigade under Oberst Wolles Befaling. Forøvrigt henlaa alle andre Afdelinger i deres Garnisoner og fortsatte Uddannelsen af Rekrutterne, for Rytteriets Reserveeskadroners Vedkommende af dets indkaldte Mandskab.⁵⁰⁹) Formaålet med disse Foranstaltninger havde været det dobbelte, at sikre København imod Overrumpling eller Beskydning fra Sø-siden, og samle en saa stor Styrke ved den sydlige Landegrænse, at en eventuel Mobilisering ikke kunde forstyrres af en mindre Styrke af fremmede Tropper, der i fjendtlig Hensigt trængte frem over Grænsen. Man havde søgt at naa disse Formaal uden opsigtvækkende ekstraordinære Foranstaltninger.

I de følgende Dage var der Ro om det militære, men den 4. August gav Ministerraadet Haffner Bemyndigelse til at indkalde de 6 jysk-fynske Reservebatailloner 1865, 1864, lidt af 1866 og lidt af 1863 for at faa det hjemsendte Befalingsmandskab med, der skulde øves og sammenarbejdes, idet Haffner hævdede, at de nu i paakommende Tilfælde uden Øvelse var omtrent ubrugelige.⁵¹⁰) Næste Morgen meddelte Krieger dette til Vedel, idet Udenrigsministeren var

gaaet fra det paagældende Ministermøde, før Beslutningen var taget.⁵¹¹⁾ For Omverdenen kunde det nok se ud, som om denne Indkaldelse alene var en Foregriben af en normal Indkaldelse, der var hjemlet ved Finanslovbevilling, men i Virkeligheden var det, skrev Krieger til Vedel, langt mere. Der var medtaget en Aargang, til hvis Indkaldelse Rigsdagen havde nægtet Penge, og der var indkaldt lidt af en endnu ældre Aargang. Det drejede sig dog kun om Reservebatailloner fra Jylland og Fyn.

Beslutningen var ikke bleven taget, uden at Holstein havde rejst Betænkeligheder, og Rosenørn var som sagt gaaet før Afgørelsen. Ogsaa Krieger var usikker;⁵¹²⁾ han var ikke vis paa, at denne Bestemmelse burde udføres, uden at samtidig et tilsvarende Antal Tropper blev hjemsendt af de fynsk-sjællandske Batailloner, som havde været i Hald og nu med velberaad Hu var sendt tilbage til deres Garnisonsbyer af Krigsministeriet for at forsynes med Krigsberedskab og faa udvidet deres Skydefærdighed. Krieger mente, at denne Videreøvelse kunde være nyttig nok, »men det kunde dog være for meget af det Gode«. Under Forhandlingen om denne Beslutning, der ganske øjensynlig var et Led i Udvidelsen af det militære Beredskab til Mobilisering, var det, trods Sagens Sammenhæng med de diplomatiske Overvejelser, ikke blevet fremdraget, at Kongen, som ovenfor (S. 172) omtalt, allerede den 3. havde meddelt Rosenørn Indholdet af den Depeche, som Baron Mohrenheim den 4. i Fortrolighed gav Udenrigsministeriet om det Skridt overfor Frankrigs Pression, som den russiske Regering havde foreslaaet i London.⁵¹³⁾ Konseilspræsidenten havde før Ministermødet set den russiske Depeche, men hverken han eller Rosenørn var faldet paa at meddele dette til Haffner. Denne var derfor den 5. August om Morgenen tidlig taget til Fredensborg for at forelægge Kongen en Forestilling om Indkaldelse af Reservebataillonerne. Hos Christian IX mødte Haffner bestemt Modstand; Kongen forlangte, at Forestillin-

gen skulde refereres i et Statsraadsmøde, der var berammet til Lørdag den 6.

Medens Haffner om Formiddagen indtil Kl. 12 var i Fredensborg, kom Vedel »yderst alarmeret« til Krieger.⁵¹⁴⁾ Han havde, som omtalt, af Krieger faaet Meddelelse om Reservebataillonernes Indkaldelse og gjort stærke Forestillinger imod denne Beslutning. Han fremhævede, at Kongen var mere og mere bestemt paa at hævde den absolute Neutralitet og ikke anede, at Ministeriet, øjensynlig under Indtrykket af Cadores og den franske Eskadres Nærværelse, mere og mere gik i modsat Retning. Vedel klagede over, at Udenrigsministeriet intet fik at vide om de militære Beslutninger før bagefter, og fremhævede overfor Krieger,⁵¹⁵⁾ at naar den krigeriske Side af Ministeriet gik ind paa tilsyneladende fredelige militære Foranstaltninger, saasom at Lejren ved Hald var blevet hævet og Bataillonerne lagt tilbage til Garnisonsbyerne, saa var det øjensynlig, fordi man ad denne Vej vilde naa frem til den Mobilisering, som Haffner vel havde foreslaaet, men hidtil ikke faaet vedtaget. At lade Bataillonerne komme tilbage til Garnisonsbyerne lettede imidlertid en eventuel Mobilisering, idet de der kunde gøres krigsberedte. Næppe var det blevet meddelt, at Lejrbataillonerne skulde blive inde, før man havde besluttet Dannelsen af et Iagttagelseskorps i Sydjylland og indkaldt Kavalleri, nu fulgte Indkaldelse af Reserver paa 20.000 Mand. Styrken ved København var blevet forøget, Søbefæstningen armeret, og Pansereskadren var i den foregaaende Uge blevet lagt ud paa Rheden. Forholdet var, fremhævede Vedel, altsaa dette, at medens man havde forkastet den store Mobilisering paa en Gang, saa havde man Stykke for Stykke i al Stilhed sat den igennem. Og dette, fremhævede Vedel, gjorde man nu samtidig med, at der fra Rusland kom en Meddelelse, som han opfattede, som om Rusland havde erklæret, at det vilde træde ud af sin neutrale Stilling, hvis vi forlod vor Neutralitet.

Krieger havde givet sin Tilslutning til Haffners Krav; hans Optegnelser fra disse Dage afspejler en vis Usikkerhed, han var øjensynlig, naar han ikke var under Vedels Indflydelse, »ved at glide«. Nu havde han nok svært ved at forsvare sig overfor Vedel. Han søgte at forklare denne, at den Beslutning, Ministeriet nu en Gang havde taget, maatte fastholdes, »naar ikke Forholdet til Kongen ganske skulde forrykkes«,⁵¹⁶) men samtidig søgte han at imødekomme Vedels Synspunkter og sine egne Betænkeligheder ved Hjælp af den Tanke, han allerede Dagen før havde været inde paa, nemlig at man til Gengæld for Indkaldelsen af Reservebatailloner skulde sende de sjællandske Lejrbatailloner hjem.

Dette Standpunkt forfægtede Krieger derefter i Ministermødet den 5. Kl. 3—5, hvor man lige havde modtaget et foreløbigt Referat af Grev Frijs' første Samtale med Cadore. I dette Møde kom det til Sammenstød mellem de to Fløje af Ministeriet. »Der faldt allerede skarpe Udtalelser fra begge Sider, som dog ikke førte til noget Brud«, skrev Holstein om Aftenen til sin Hustru. »Naar jeg taler om to Sider«, tilføjede han, »saa er den ene: Rosenørn Lehn og jeg, den anden: de 5 Andre«. Krieger, som Holstein altsaa uden Forbehold regnede til »de Andre«, »havde halvt om halvt ventet, at det skulde gaaet i Stykker, men det blev ved knubbede Ord«. ⁵¹⁷) Holstein og Rosenørn maatte tiltræde Haffners Forslag, men det lykkedes Krieger, der havde faaet Fenger med sig, at faa bestemt, at Haffner skulde overveje, om ikke de fire sjællandske Lejrbatailloners Mandskab skulde hjemsendes, naar Reservebataillonerne var kommet ind. Krieger meddelte Vedel, at i Virkeligheden var dette ikke alene hensendt til Overvejelse, men *besluttet* under Forudsætning af, at der ikke indtraadte noget nyt. Hvis det blev gennemført, vilde den samlede Styrke, der kom til at være paa Benene, blive mindre end den, der nu laa inde. Men Ministeriets Beslutning om Reservebataillonernes Indkaldelse skulde altsaa fastholdes; man kunde naturligvis

ikke formene Kongen, mente Krieger, at forlange Forestilling om disse Reservebatailloners Indkaldelse behandlet i Statsraadet, men Holstein og Rosenørn vilde begge tiltræde Forslaget »purement et simplement«. Det vilde da naturligvis blive godkendt i Statsraadet.⁵¹⁸⁾

I Ministermødet den 4. var det blevet bestemt, at den Lov om den almindelige Hesteudskrivning, der var et vigtigt Led i Forberedelserne til den store Mobilisering, skulde forelægges i Statsraadet om Lørdagen, medens Dagen for Udstedelsen af den provisoriske Lov derom skulde overlades til Beslutning af Krigsministeren og Indenrigsministeren. Da der nu i Ministerraadet den 5. opstod Strid om de militære Foranstaltninger, vilde Holstein ikke erkende, at det var vedtaget, at Hesteudskrivningslovens Datering skulde overlades til Haffner og Fønnesbech. Det var jo klart, at dette gav dem en Indflydelse, der under de særlige Forhold kunde vække Anstød hos Kongen. Denne maatte kunne forlange at faa Loven forelagt til Resolution, naar den skulde sættes i Virksomhed, selv om dens Indhold forud var billiget. Ministeriet enedes derefter om at udsætte Lovens Behandling i Statsraadet, men vedtog, at Indenrigsministeren fortroligt meddelte Udkastet til Loven til Amtmændene og Borgmestrene, for at de kunde forberede Maskineriet.⁵¹⁹⁾

XI.

Regeringens Beslutning.

I DAGENE fra Fredag den 5. August, da Grev Frijs havde sin første Samtale med Cadore, til Onsdag den 10. August, da Hertugen modtog Svar paa sit Alliancetilbud, var den danske Regering uafbrudt optaget af den skæbnesvangre Beslutning, der skulde træffes.

Det er vanskeligt i Enkeltheder at udrede og holde fra hinanden de modstridende Strømninger, der gjorde sig gældende hos de forskellige, hos de enkelte Ministre og hos Regeringen som Helhed, ligesom den Indflydelse, der øvedes af Efterretningerne udefra, fra Krigsskuepladsen, fra de neutrale Stormagter.

Ministerkonferencen den 5., der afholdtes kort efter, at Cadore havde fremsat sine Forslag, forløb, som vi har set, uden at de allerede meget divergerende Meninger sprængte Ministeriet, men der var ringe Tro til, at Ministeriet længe kunde holde sammen. Samme Aften, før Holstein havde hørt Resultatet af Frijs' Forhandling med Cadore, mente han,⁵²⁰) at man »sad midt i Ministeriets sidste Opløsningstilstande, som inden faae Dage maatte komme til Udbrud«. Man kunde vel, omend med Vanskelighed, komme gennem Statsraadet den næste Dag, men derefter afgang alt af Frijs' Forhandlinger med Cadore. Hvis de førte til, at der virkelig blev »Spørgsmaal om Mueligheden af en Alliance«, vilde Ministeriet ikke kunne enes om Betingelserne for en saadan, »og en skjæbnesvanger og farefuld Crise vil indtræde, som vil

Christiansen

berede Kongen megen Sorg og Forlegenhed«, skrev Holstein til sin Hustru. Efter Ministermødet bemærkede Krieger til Vedel: »Spektaklet kommer vel, naar Frijs' Beretning foreligger«, hvilket han mente vilde ske den følgende Dag, Lørdag Middag den 6. August.⁵²¹⁾

I Ministerkonferencen Fredag den 5. August havde man, som tidligere berørt, godkendt Vedels Udkast til den Instruks til Grev Frijs,⁵²²⁾ som skulde forelægges Kongen, og samme Dag modtog Udenrigsministeriet⁵²³⁾ et Telegram fra Moltke-Hvitfeldt om, at Cadore vilde blive tilbagekaldt meget snart, og at Landgangskorpset, der skulde være organiserede Tropper, efter Krigsminister Leboeufs Udsagn vilde være færdigt til Afrejse den 20. August. Gramont syntes efter Cadores Meddelelser fra København ikke at tro paa den danske Regerings Tilbøjelighed til Alliance og havde sagt til Moltke, at de franske Tropper ikke vilde blive sendt til Østersøen, før bestemt Afgørelse forelaa. Dette sidste svarede altsaa til, hvad Cadore havde sagt til Grev Frijs.

Inden Statsraadmødet, Lørdag Formiddag den 6., fik først Frijs Audiens hos Kongen for at referere sin Samtale med Cadore, derefter Konseilspræsidenten og endelig Rosenørn.⁵²⁴⁾

Frijs traf Kongen urokkelig bestemt paa »til det yderste at hævde Neutraliteten for at redde det nuværende Danmark«. Kongen stod saa fast paa at afvise enhver Tale om Alliance med Frankrig, at den betingede Tilbøjelighed til en eventuel senere Tilslutning til Frankrig, som havde faaet stærkt Udtryk i den Instruks, der var formuleret før Grev Frijs' første Samtale med Cadore, og som ogsaa havde givet sig Udtryk i Grevens Udtalelser til den franske Underhandler, nødvendigvis maatte møde hans Misbilligelse, naar den nu blev ham forelagt til Godkendelse bag efter. Grev Frijs maatte derfor, som vi allerede har nævnt, ved denne Lejlighed »lette Stillingen for Rosenørn, der skulde faa Instruksen til at glide ned«. Foreløbig kom Rosenørn dog ikke frem

med Dokumentet; Klokken var blevet 11, Statsraadet maatte begynde.

Statsraadsprotokollens afdæmpede Referat kan ikke skjule, hvor alvorlige Forhandlingerne var, hvor bestemt Meningerne stødte mod hinanden.⁵²⁵) Som Holstein i sidste Øjeblik før Mødet »havde antydet« for sine Kolleger efter Samtalen med Kongen, »fremkom Christian IX med meget stærke Udtalelser om Nødvendigheden af Neutralitetens Fastholdelse, indtil Preussen var stærkt kuet«. Han modsatte sig i det hele, hvad Ministeriet foreslog ham, men gik dog til sidst ind derpaa.

Forhandlingerne begyndte med, at *Haffner* gav en samlet Oversigt over de Foranstaltninger, man havde truffet for at sætte Landet i Forsvarsstand, og de andre Forholdsregler, der havde nødvendiggjort Anvendelse af Pengemidler udover, hvad der var bevilget paa Finansloven. I Forbindelse hermed refererede han den Forestilling, han Dagen før uden Resultat havde forelagt Kongen til Underskrift, hvorved Krigsministeren skulde bemyndiges til at lade indkalde de seks jysk-fynske Reservebatailloner, Mandskab af Ingeniører og Artilleri samt nogle værnepligtige Læger og Dyr læger og andet militært Personale, og til yderligere at indkøbe de fornødne Heste.

Hertil ytrede *Kongen*, at han vilde ønske, at man i alt Fald udsatte denne Indkaldelse. Han frygtede, »at vi der- ved nu skulde gøre os mistænkte med Hensyn til vor Neutralitet og let vilde kunne embrouillere vor Stilling«. Han indsaa heller ikke, at der var nogen som helst Nødvendighed for at gøre yderligere Skridt i den foreslaaede Retning; det forekom ham, at det vel for det første kunde være tilstrækkeligt at lade det bero ved den Styrke, man havde staaende ved Kolding som Grænsevagt. Hertil kom, sagde Kongen, at det jo var bedrøveligt, om man uden afgjort Nødvendighed netop i Høstens Tid tog saa mange Kræfter bort fra Landet, som Indkaldelsen af en større Styrke fordrede.

Den hele Foranstaltning vilde desuden koste mange Penge, som efter hans Overbevisning vilde være spildt. I hvert Fald maatte han ønske, inden der blev taget Beslutning om Indkaldelsen, at oppebie et Brev, som han ventede fra Kejseren af Rusland, der jo gennem sin herværende Gesandt havde opfordret os til at overholde Neutraliteten saalænge som muligt. Dette kejserlige Brev vilde komme en af disse Dage; han vilde straks gøre Ministeriet bekendt med dets Indhold.

Herimod bemærkede *Krigsministeren*, at hvis man havde den Overbevisning, at de foreløbige Foranstaltninger, som han havde foreslaaet, ikke var nødvendige, idet man ikke behøvede at frygte et Overfald fra Preussen, men kunde være fuldkommen sikker paa, at Preussen ikke vilde gøre noget, vilde der ganske vist ikke være Anledning til at kalde de mange bort fra deres Arbejde og paalægge sig de Bekostninger, som Forslaget vilde medføre, men han skulde da tro, at man saa maatte gaa et Skridt videre og hjemsende alt, hvad der stod under Vaaben udover den sædvanlige Styrke. Hans Bevæggrund til at stille de foreliggende Forslag var at sikre os mod et pludseligt Overfald fra Preussen, som dog ikke kunde betragtes som umuligt. Men hertil kom, fremhævede Haffner, at der vel kunde være Sandsynlighed for, at vi alligevel snart kom til at mobilisere, og dette vilde tage saa meget længere Tid, naar man ikke forinden havde truffet de Foranstaltninger, han nu foreslog. Det hurtigste, Hæren kunde blive bragt i marchfærdig Stand, var 16—18 Dage, og han vilde endda betvivle, at det kunde ske i den Tid. Saa man hen til de Foranstaltninger, der allerede var truffet i Anledning af Krigen eller nu blev foreslaaet, troede han heller ikke, at nogen Magt skulde kunne faa Anledning til at beskylde os for at træffe andre Forholdsregler med Hensyn til vort Forsvarsvæsen end dem, som vor Sikkerhed fordrede. Hvad angik det Brev, som Hans Majestæt havde berørt, der ventedes fra Kejseren af Rusland, kunde *Krigsministeren* ikke se, hvilken Forandring det egentlig

kunde gøre i Situationen, og han havde i det hele just ikke, efter hvad Stormagterne havde vist i Gerningen, stor Tillid til, hvad de vilde gøre for os.

Hertil svarede *Kongen*, at han ikke saa, hvilke Grunde man kunde have til at antage, at en Invasion fra Preussens Side just skulde være nær forestaaende; han troede netop, at der i Øjeblikket ingen Fare var for os i den Henseende, da Preussen havde fuldt op at gøre andetsteds. Det var hans Overbevisning, at det var det mest betryggende for Danmark, at vi holdt os udenfor Krigen, saalænge det var muligt; vi burde derfor heller ikke mobilisere, før *Nødvendigheden* var for at gøre det, og Kongen syntes, at vi, hvad det angik, maatte kunne være fuldkommen betryggede, naar vi, saaledes som Stillingen for Tiden var, kun gjorde alle *Forberedelser*. Han frygtede, som han allerede tidligere havde udtalt, for, at naar man nu paa een Gang indkaldte alt det Mandskab, som Krigsministeren havde foreslaaet, vilde vor Stilling blive vanskeliggjort, og man vilde fremkalde Forespørgsler fra preussisk Side. Han gentog i hvert Fald sit Ønske om, at man opsatte at tage Beslutning om den foreslaaede Indkaldelse, indtil det ventede Brev fra Zaren kom.

Konseilspræsidenten ytrede, at da Krigsministeren af de Grunde, som nærmere var udtrykt i Forestillingen, ansaa de foreslaaede Foranstaltninger for nødvendige, navnlig for at Reservebataillonerne kunde bringes i en saadan Tilstand, at de, naar der skulde blive Brug for dem, kunde svare til, hvad der maatte fordres, og da Udenrigsministeren ikke havde fundet Sagen at være af den Beskaffenhed, at han kunde antage, at den foreslaaede Indkaldelse vilde bringe os i en mistænkelig Stilling, havde han sluttet sig til Krigsministerens Forslag i den foreliggende Form.

Nu fremkom *Haffner* med den Tilføjelse til sit første Forslag, at han, naar de seks Reservebatailloner af Mandskabet blev indkaldt, ikke havde noget imod at hjemsende Mand-

skab af de fire paa Sjælland liggende Batailloner, som sidst havde været i Lejr, samt Mandskabet af Garden.

Til dette, Kriegers oprindelige Mæglingsforslag, bemærkede *Kongen*, at hvis dette skulde ske, maatte han meget ønske, at der i alt Fald ikke blev indkaldt mere Mandskab end det, der, efter hvad Krigsministeren nu havde udtalt, kunde hjemsendes, for at man, hvis der kom Forespørgsler i Anledning af Indkaldelserne, kunde sige, at den numeriske Styrke, man havde inde, var den samme som før. *Haffner* svarede dertil, at da det var en *ordinær* Foranstaltning, at de fem Reservebatailloner blev indkaldt, syntes han ikke, at nogen fremmed Magt var berettiget til at komme med Forespørgsler, naar man indkaldte seks Reservebatailloner og ved Siden deraf hjemsendte Mandskab fra fem Linjebatailloner. Han mente, at man med Føje kunde afvise slige Forespørgsler.

Derefter tog Finansminister *Fenger* Ordet og ytrede, at hvad der fornemmelig havde været Grunden for ham til ikke at have nogen Tvivl om Hensigtsmæssigheden af den af Krigsministeren foreslaaede Foranstaltning, var, at Reservebataillonerne ikke havde den samlede Dannelse i Afdelinger, som alle militære satte saa overordentlig stor Pris paa. Derfor forekom Ønsket om at faa denne Øvelse foretaget nu ved disse Batailloner ham særdeles naturligt, forudsat at denne Foranstaltning ikke fik et mistænkeligt Skin i politisk Henseende ved, at det saa ud, som om vi vilde foretage et aktivt Skridt. Men i denne Henseende troede han rigtignok ikke, at der kunde være nogen Grund til Frygt, thi naar man hjemsendte Mandskabet af fem Linjebatailloner og til dette Tal lagde, hvad der efter Hærloven skulde indkaldes til Reservebataillonerne, blev dette tilsammen mere end den Styrke, der vilde blive indkaldt til de seks Reservebatailloner. Derved blev det Hensyn, som Kongen senest havde gjort gældende, fuldstændig fyldestgjort, og der kunde saaledes heller ikke fra den finansielle Side være

nogen Betænkelighed ved den Foranstaltning, der var foreslaaet.

Dernæst ytrede *Hall*, at han ingensomhelst Frygt nærede for, at den foreslaaede Indkaldelse skulde have den allermindeste Betænkelighed med Hensyn til vor Neutralitet, navnlig naar Foranstaltningen traadte frem i Forbindelse med en samtidig Hjemsendelse af en allerede tilstedeværende Styrke. Hvad den militære Betydning af Sagen angik, forekom det ham klart, at det, efter tidligere Erfaringer, maatte være magtpaaliggende, at der saa vidt muligt blev sørget for, at de militære Afdelinger var tilstrækkeligt sammenarbejdede, naar man skulde komme til at bruge dem.

Rosenørn bemærkede, at naar man sammenlignede, hvad der her var foreslaaet, med, hvad der var sket i andre Lande, der havde erklæret sig neutrale, turde det, vi gjorde, maaske endogsaa være mindre, og det hele Tal af Mandskab, om hvis Indkaldelse der var Spørgsmaal, naaede jo heller ikke højere op end den Styrke, der hjemsendtes.

Det fremgik af disse Udtalelser, at alle Ministrene vilde gøre Foranstaltningen til en ganske ordinær Indkaldelse af Reservemandskabet efter Hærlovens Bud, men dette bragte *Krieger* til at hævde, at den Foranstaltning, som her var Tale om, selvfølgelig var en ekstraordinær Foranstaltning, idet den faldt udenfor Hærlovens Bestemmelser om den regelmæssige Uddannelse og Øvelse, men dette var den paa samme Maade, som man beholdt det fuldtallige Mandskab ved Linjebataillonerne inde, og som Sammenkaldelsen af Øvelsesbrigaden ved Kolding for ikke at tale om Indkaldelsen af Kavalleriet. Men nu havde Krigsministeren anset denne Foranstaltning for hensigtsmæssig, fordi Reservebataillonerne, hvis de virkelig skulde være brugelige, trængte til større Udvikling og Sammenarbejdelse, og *Krieger* mente derfor, at ingen fremmed Regering vilde være berettiget til at gøre Indsigelse i Anledning af, hvad der var foreslaaet. Den Forandring at indkalde 6 X 800 og at hjemsende de

omtrent 3000 Mand, hvortil de sjællandske fra Lejren kommende Batailloner og Livgardens overtallige Mandskab beløb sig, i Stedet for at indkalde 5 X 500 Mand af Reservebataillonernes Mandskab efter Hærloven, var efter hans Mening saa ubetydelig, at man ikke kunde tale om en selvstændig Regering eller en selvstændig Stat, hvis man maatte vige tilbage fra en saadan Foranstaltning, naar den var hensigtsmæssig af militære Grunde²⁰⁾ Det forekom ham klart, at vor Opgave fremfor alt maatte være at hævde vor Selvstændighed. Skulde vi med Frihed kunne bestemme os til den ene eller den anden Side, maatte et Valg i Tide gøres muligt.

Nu tog *Kronprins Frederik* Ordet og udtalte sig for, at Indkaldelsen dog maaske kunde udsættes en eller to Dage, da der, efter hvad Kongen havde oplyst, hver Dag kunde ventes Brev fra Kejseren af Rusland.

Resultatet blev, at Kongen gik ind paa Forestillingen, som krævet af Krigsministeren, men saaledes at Mandskabet udover den normale Styrke af de fire sjællandske Linjebatailloner og af Garden hjemsendtes omtrent samtidig med Reservebataillonernes Indkaldelse. Dagen for Hjemsendelsen overlod man Krigsministeren at bestemme.

Hermed sluttede Statsraadet den 6. August.

Stemningen var næppe rolig. Kronprinsen var efter Statsraadet »meget irriteret«; Vedel søgte at berolige ham ved den Forsikring, at Foranstaltningen ikke fornuftigvis kunde betragtes som neutralitetsstridig.¹⁵²⁷⁾ Hvad Indtryk Forhandlingen efterlod paa Krieger, mærker man i hans Optegnelse om, at han efter Statsraadet forestillede Rosenørn, hvor magtpaaliggende det var, at han nu formaaede Frijs til at overtage Udenrigsministeriet, inden man skulde tage Beslutning om at sende Cadore hjem med uforrettet Sag. Han fandt øjensynlig Situationen saa kritisk, at man maatte have en Mand med den størst mulige Autoritet ind i Regeringen.⁶²⁸⁾

Holstein fortalte sin Hustru, at Statsraadet kom man da over, »egentlig fordi jeg mæglede for Sagen saavel forinden som under Statsraadet«. Han havde i Dagens Løb haft lange Samtaler baade med Kongen og Kronprinsen og havde fundet Kongen en Del trykket af Situationen, »endskjøndt han endnu næppe saa den fulde Alvor og Fare saalænge Ministeriet holdt sammen«. Han, og vistnok de andre Ministre, var ikke tilfredse med, at Kongen ikke, som de ønskede, havde forlagt Residensen fra Fredensborg til Bernstorff; det var en følelig Gene, da den kritiske Situation krævede idelige Rejser ud til Kongen.⁵²⁹⁾

Den 6. havde Frijs af St. Ferriol faaet den Besked, at Alliancetilbudet var »à prendre ou à laisser«; den 7. havde Cadore forbeholdt den franske Regering dens Handlefrihed, hvis Danmark ikke nu gav Tilslutning. Samtidig var den russiske Storfyrste indtruffet med det ventede Brev fra Kejseren, en indstændig Opfordring til Neutralitet.⁵³⁰⁾ Det var Tryk og Modtryk.

Den 6. August om Aftenen begyndte Meddelelser om de franske Nederlag at indløbe. Kl. 27« havde Grev Holstein faaet Telegram fra Kongen om at komme til Fredensborg og var lige naaet at komme med Toget.⁵³¹⁾ Om Aftenen ved Ti—Ellevetiden skrev han til sin Hustru, at de betydelige preussiske Sejre, »som man jo maa haabe kunne standses«, vilde medføre det, »at de af kjøle vore exaltados«, og Holstein tænkte, at dermed var Ministerkrisen indtil videre fjernet, saa meget mere som det var højst usandsynligt, at Frankrig nu skulde have Tropper tilovers til Østersøen.

Samme Dag, altsaa Lørdag den 6., Kl. 6³³ havde Moltke-Hvitfeldt afsendt et Varsko om, hvor vanskelig Frankrigs Stilling var; de i Ministerraadet om Ekspeditionen til Østersøen tagne Beslutninger kunde efter kompetente Folks Mening ikke realiseres, da der var Brug for alt ved Rhinen.⁵³²⁾

Meddelelsen om, at der ikke længer kunde være Tale om, at der kom franske Troppekorps til Østersøen, bragte

nu Krieger til at ønske, at man skulde tilbagekalde Ordren om de jysk-fynske Reservebatailloners Indkaldelse; den væsentligste Grund til denne Foranstaltning var aabenbart at muliggøre deres Brug, hvis man senere skulde bestemme at slutte sig til en fransk Landgangshær. Haffner forsvarerede imidlertid Indkaldelsen som et Middel til overhovedet at hævde vor Neutralitet, og da Krieger hørte, at Ordren var iværksat allerede samme Dag ved Telegrammer til Bataillonerne, kunde det ikke forblive nogen Hemmelighed, at den var udstedt; man kunde da misforstaa dens Tilbagekaldelse.⁶³³⁾ Han rørte derfor ikke videre ved Sagen.

Den 7. August, en Søndag, kom Efterretningen om de store franske Nederlag,⁵³⁴⁾ først om Mac Mahons Nederlag ved Wörth, dernæst om Frossards Tilbagegang fra Saarbrücken. Kl. I⁴⁰ telegraferede Moltke-Hvitfeldt, at Efterretningerne fra Hæren blev mere og mere fortvivlede. Der gik i Paris Rygter om, at Hæren var i fuldkommen Opløsning: »panique énorme«. Søndag Aften og Mandag afsendte han endnu mere alarmerende Telegrammer om, at der i Paris var Frygt for en revolutionær Bevægelse paa Grund af de meget alvorlige Meddelelser fra Hæren.⁶³⁶⁾

Man skulde tro, at disse Efterretninger havde klaret Stillingen saaledes, at al Tale om Tilslutning til Frankrig maatte være opgivet, men dette var ikke Tilfældet.

Endnu Søndag Morgen mente Grev Frijs, før han ved Ettiden skulde have sin anden Samtale med Cadore, men maaske ogsaa før Efterretningen om Nederlagene var bekendt, »at man nu stod paa et meget kritisk Vendepunkt, med en Blanding af ydre og indre Farer«. ⁶³⁶⁾ Ministeriet i sin nuværende Form holdt ikke længe sammen; Kongen vilde vanskelig kunne danne et nyt Ministerium efter sin nærværende Opfattelse af Forholdene. Det forekom ham sandsynligt, at det vilde ende med et Hallsk Ministerium. Stærkt Indtryk gjorde dog de franske Nederlag. »Virkingen af de tyske Sejre er overordentlig stor«, skrev Krie-

ger Søndag Aften i sin Dagbog. Han understregede disse Ord og tilføjede umiddelbart efter den næsten symbolske Bemærkning: »aften begynder Afkølingen af Luften efter den forfærdelige Varme, der i lang Tid har trykket os«. ⁸³⁷⁾

Det ligger uden for Opgaven her at skildre den Baggrund, Overvejelserne i Begeringen havde i den feberagtig bevægede Folkestemning. Denne betød overordentlig meget. Et levende Billede af, hvor dybt grebet man var i de Hall nærmest staaende Kredse, giver et Brev fra Bille, »Dagbladet«s Redaktør, til hans Korrespondent, Vilhelm Topsøe, i Paris. ⁸³⁸⁾ Tirsdag den 9. August skriver Bille, at han ikke kunde forstaa, at det først var i Forgaars, at man i København fik Efterretningen om de ulykkelige Kampe. »Det staar for mig, som var der forløbet hele Uger, Maaneder — saa stærkt har vi været rystede, saa mange Muligheder har Fantasien gennemarbejdet, og saa dyb er den Kløft, der skiller os fra det kun faa Dage ældre, frejdige Haab«. Bille var Lørdag Eftermiddag den 6. taget ud til Hellebæk til sin Familie for at tilbringe en Hviledag ved Stranden; man følte ingen Grund til Ængstelse. Søndag Morgen kom Digteren Henrik Ibsen med en Løbeseddel, som bragte de første Efterretninger om Mac Mahons Nederlag ved Wörth; senere kom flere Jobsposter. »Hvilken Overraskelse, og hvilken Sorg!« Hall og Fenger, som ogsaa skulde have haft sig en Hviledag i Hellebæk, var i Besøg hos Orla Lehmann; med dem havde Bille straks en lang Conference, efter hvilken han kørte til Helsingør og derfra med Tog til København.

»Fortumlet af Efterretningen og forpint af Varme og Støv« naaede han »Dagbladet«s Kontor, fandt sine Medarbejdere »blege, stille, udmattede, fortvivlede«, han selv »var ikke meget frejdigere«, men maatte i Lag med det triste Arbejde at tilrettelægge Efterretningerne og klare Situationen i »Dagbladet«s Løbesedler og første Numre. I de følgende Dage saa han, skønt han gjorde sit bedste for at holde Modet oppe, Tingene meget mørkt. Vel kunde den store

Fare, som nu truede Frankrig, afvendes, men der var jo dog ingen Grænser for, hvad der kunde blive muligt, og »et helt Kaos aabnede sig for hans Tanke«, Kejserdømmet og Frankrig knust, »Bismarcks hensynsløse og grænseløse Graadighed løsladt«, »Europa skælvende for sin nye Herre, Danmark prisgivet til hans Vilkaarlighed, Preussens uimodstaaelige Magt befæstet for Aarhundreder, indtil en Gang Panslavismen byder den Kamp«. »Det er forfærdelige Muligheder, man tænker sig dem ikke uden at ældes Aar for hvert Minut, i hvilket de stille sig som Sandsynligheder for den opskræmmede Tanke. Der maatte en hel europæisk Brand til for, hvis dette Nederlag tilføjes Frankrig, at standse dets Virkninger, men hvem tør begynde? Har Østrig Mod og Beslutsomhed nok? Det er den eneste Stat, som virkelig har Chancer for at kunne og ville«.

»Vor egen Stilling er ved disse Konstellationer blevet ganske overordentlig vanskelig. Selvfølgelig har Intet forandret sig m. H. t. Danmarks fremtidige Interesser, det er fremdeles *kun* ved Frankrigs Sejr, at det kan vente en national og selvstændig Tilværelse, medens Preussens Sejr betegner vor Undergang straks eller gradvis. Men paa den anden Side bliver det overordentligt farligt for os at gaa udenfor vor Neutralitet. Forudsætningen herfor har jo stedse været, at der var indtruffet — ikke vilde indtræffe — til Østersøen en saadan Flaadestyrke og et saa stort Troppe-Landgangskorps, at der herved virkelig lod sig udrette noget imod Preussen, og at Danmark var garanteret imod en pludselig Overvældelse af de heroppe levnedede preussiske Stridskræfter, i hvilket Tilfælde det jo nemlig uundgaelig vilde være slugt med det samme. Men nu synes det rimeligst, at vi ikke for det første faar franske Tropper at se heroppe. Flaadens Opræden er os gaadefuld; vi begriber lige lidt den Langsomhed, der udfoldes af de ikke ankomne franske Orlogsmænd, og den fuldkomne Uvirksomhed, der betegner den lille indtrufne Avant-garde. En hel Uge har den spildt

ved Frederikshavn, og ikke een tysk Havn er endnu lukket, end sige truet af Fjendtligheder«.

Disse uforbeholdne private Udtalelser af en af de Mænd, der stærkest har drevet Regeringen frem mod Alliancen, viser Stemningen i disse Dage. Men endnu var ikke alle Sind afkølede, endnu havde Efterretningen om de franske Nederlag ikke fuldstændigt gjort det af med de allianceivriges Illusioner. De maalte, som Vedel siden gjorde opmærksom paa, ikke Elendigheden i dens hele Omfang; Overraskelsen over Udfaldet i disse første større Kampe var ganske vist uhyre; man havde i Almindelighed forestillet sig, at den franske Armé vilde kaste sig over Tyskland, skille Sydstatene fra Norden og marchere mod Berlin; i Stedet derfor var det de tyske Hære, der kom Franskmændene i Forkøbet; man saa dem trænge ind i Frankrig, slaa franske Korps og straks blive Herre over hele den østlige Grænse. Men alligevel sad Troen paa Frankrigs militære Overlegenhed endnu saa fast hos de fleste, at de stoledes paa, at den franske Hær kun ved Overraskelse var blevet nødt til at trække sig tilbage et Øjeblik og hurtigt i et stort Slag vilde vinde det tabte tilbage.

Den 6. havde Hall i en Samtale hos Grev Frijs, hvor ogsaa Andræ og Vedel var til Stede, og hvor altsaa de første Jobsposter var kendt, været »aldeles ude af sig selv ved den Ytring, at Preussernes offensive Bevægelser i de sidste Dage tydede paa, at de følte sig stærke, saa deres Overlegenhed maatte gøre os end betænkeligere«. ⁶³⁹⁾ Endnu den 7.-8. faldt det Hall og hans Folk i Ministeriet haardt at forsone sig med Tanken om at maatte opgive Allianceplanen. »Vor Ven, Hall, vil«, skrev Grev Frijs, efter at han havde forhandlet med Ministrene, Mandag den 8., »naturligvis ligesom salig Don Quijote just nu tage Parti for Franskmændene og finder saaledes Erklæringen om, at vi vil holde paa Neutraliteten, for stærk. Det er en Genklang af, hvad der har staaet i »Dagbladet« idag, og hvor man,

som De ser, ogsaa fisker efter Krieger«. ⁸⁴⁰⁾ Der sigtedes her til en Korrespondance fra Paris dateret den 1. August, der efter Tidens langsomme Redaktion først en Uge senere kom frem i Bladet. Det var formentlig Topsøe, der her erindrede om Kriegers Ord i Rigsraadet i November 1863 og henviste til, at der forhaabentlig i nærværende Øjeblik, da han sad i Regeringen, kunde ventes kraftig Handling af ham, saa Danmark ikke som saa ofte før skulde komme for sent ind i en Alliance.

Endnu efter den anden Samtale med Cadore var Vanskelighederne store. Cadores Erklæring om, at Frankrig vilde staa frit, hvis Danmark ikke gik ind paa Alliance, altsaa tage sine Tilbud tilbage, havde gjort et stærkt Indtryk paa »de krigeriske Ministre«.

Der var i disse Uger, inden Efterretningerne om de franske Nederlag indtraf, kommen til at staa et Flertal mod et Mindretal. Hall, Haffner, Fønnesbech, hvortil Fenger, efter hvad Vedel hævder, ⁸⁴¹⁾ havde sluttet sig, stod mod Holstein og Rosenørn. De fire havde haft næsten hele Pressen bag sig; selv »Berlingske Tidende« udtalte i disse Dage stærke franske Sympatier, og med Pressen fulgte den langt overvejende Del af Befolkningen. »Raasløff agiterede mellem Officererne, Tietgen paa Børsen og i Handelsstanden«. ⁸⁴²⁾ Bag Holstein og Rosenørn, de to mindst politisk kraftige og skolede i Regeringen, stod Kongen, Kronprinsen, den russiske og den engelske Gesandt samt Grev Frijs med al sin Autoritet, samt, ganske vist helt passiv, Andræ.

En vis Mellemstilling indtog Krieger. Han havde hidtil holdt igen paa de alliancevenlige. Endnu stod han imod, men helt fast var han ingenlunde, Grev Frijs antog bestemt, at han vilde vige tilbage, naar det gjaldt, thi, som Vedel sagde, han havde aldrig haft Mod til at bære et Ansvar. ⁸⁴³⁾ Vedel mente at spore Symptomer paa, at han nu var ved at glide, og den 5. regnede Holstein ham, som vi har set (S. 214), uden videre til »den Side«, der stod mod ham og

Rosenørn. Andet tyder dog paa, at han i alt Fald den 7. August havde fundet Fodfæste. Til sin norske Ven, Ketil Motzfeldt, skrev han denne Dag, at det var hans Mening, at man, selvom de sidste Telegrammer ikke var kommet, ikke kunde forsvare at slutte nogen Alliance med Frankrig, saalænge intet Landgangskorps var kommet. Ude i Publikum havde jo mange ment, »at *man straks skulde slaa til**. »Jeg vil ikke sige, at nogen i Ministeriet har villet *det*, men der har dog været hos nogle af dets Medlemmer en stor Utilbøjelighed til at lade Cadore rejse uden et omend *betinget* Tilsagn, noget jeg bestemt vilde have modsat mig, da man ikke kan eller skal binde sig forud, og man kan være sikker paa, at intet nuomstunder kan holdes hemmeligt. Vi *staa aldeles frie ligeoverfor Frankrig*. Jeg anser dette for et relativt Gode under de nuværende Forhold, saa ulykkelig Fremtiden end vil blive, dersom Preussen virkelig skal gaa sejrende ud af denne Krig«. ⁴¹⁾)

»Tænk«, skrev Grev Holstein den 8. om Aftenen til sin Hustru, »Hall og Fenger troe endnu urokkeligt paa Frankrig og vilde, troer jeg, *endnu* slutte en Tilmærkelse til Frankrig, hvis de kunde faa Lov dertil«. Ogsaa Vedel hævder, at Hall og de andre krigeriske Ministre var stærkt paavirket af Illusioner om, at Krigslykken vilde vende sig til Fordel for Frankrig. »Med grædende Taarer søgte Hall at faa Grev Frijs til at indse, at man dog ikke maatte lade Cadore rejse uden at medgive ham et bestemt Løfte«. ⁴²⁾) Til ham og andre i København kom der utvivlsomt fra franske Venner de stærkeste Opfordringer til at staa Frankrig bi i dets Kamp mod Bismarcks »Hunnerpolitik«, som Alfred de Valois udtrykte sig overfor sin Ven, Professor P. L. Panum. ⁴³⁾)

Men det lod sig dog ikke gennemføre. Selv de mest optimistiske og allianceivrige maatte erkende, at der under disse Omstændigheder ikke var andet at gøre end at lade Cadore afrejse snarest muligt, uden at man gav ham noget

Løfte om en senere Alliance, naar Forholdene tillod det. Den 8. vedtog Ministermødet, at der skulde gives Cadore Svar gennem Grev Frijs.⁵⁴⁷⁾ Det skulde være mundtligt, da man i en saa delikat Affære ikke ønskede at give noget skriftligt fra sig.⁵⁴⁸⁾ Et Udkast, som Rosenørn fremlagde, mishagede Hall som altfor afvisende, han foretrak et Svar, der ligefrem holdt sig til den Kendsgerning, at Frankrig ikke nu kunde sende noget Ekspeditionskorps. Den Indflydelse mente Krieger dog,⁵⁴⁹⁾ at Ulykkerne, som havde ramt Frankrig den 6., havde haft, at Hall nu ikke længere vilde kunne modsætte sig en utvetydig Erklæring om, at vi ikke nu paa nogen Maade kunde binde os til Frankrig, saalænge det ikke havde kunnet sende noget Armékorps til Østersøen.

Det blev imidlertid ikke Grev Frijs, der kom til at meddele Cadore Svaret. Han sagde Nej til Ministerraadets Anmodning om at gøre dette. Dels mente han, at han havde afsluttet sit Hverv ved at tale med Cadore og den 8. August afgive sin Beretning, dels ansaa han det for naturligt, at det definitive Svar blev givet af Udenrigsministeren. Han forlod derfor den 8. om Aftenen København og tog til Frijnsborg. Ved sin Afrejse var han endnu opfyldt af Uro og dyb Ængstelse for, at det endelige Resultat af »Bevægelsen og den op- og nedadgaaende Bølgegang i Ministeriet« skulde føre til Beslutninger, der bragte Danmark ud i store Ulykker.⁵⁵⁰⁾ Han opfordrede Vedel til paa sin sædvanlige Maade »at sejre ved Udholdenhed«, men han »saa i Aanden, at det hele tog »Reiss aus« under en eventuel Sejr paa Fransk-mændenes Side, som han dog ønskede, selv om hans For-trøstning var ringe.«⁵⁵¹⁾ Hjemme i Jylland ventede han »med en vis Rædsel daglig paa Posten for atter at skulle modtage Hjobsbud.«⁵⁵²⁾

Den ene Mulighed, Grev Frijs tænkte sig, var vel, at Hall skulde faa Magt med de øvrige Ministre og sætte igennem, at Ministeriet besluttede at give Cadore et betinget Tilsagn,

som bandt Danmark til under nærmere Betingelser at gaa ind paa Alliancen. Dette vilde Kongen utvivlsomt nægte at gaa ind paa, hvorefter Ministeriet maatte indgive sin Demission, som Vedel antog, i den Tro, at det vilde være umuligt at faa nogen til at danne et Ministerium paa et saadant Program. En anden Mulighed var, at Ministeriets Flertal fulgte Hall, medens Holstein, Rosenørn, eventuelt ogsaa Krieger, gik imod ham, derved blev Ministeriet sprængt, og Stillingen blev den samme som under den første Forudsætning. I begge Tilfælde blev da Spørgsmaalet, om Kongen nu ligesom i December 1863 stod overfor Umuligheden af at danne et Ministerium paa sit Standpunkt til Hævdelse af den absolute Neutralitet. Muligheden blev ikke prøvet; og det er ørkesløst nærmere at undersøge, hvorledes det kunde være gaet. Vedel for sin Del havde den Tro, at Grev Frijs havde kunnet danne et saadant Ministerium, og fik det bekræftet ved, at Grev Frijs kort før sin Død, der indtraf Oktober 1896, i et Brev til Vedel den 27. Januar samme Aar udtalte, at han havde tænkt sig Muligheden og været beredt til at paatage sig dette Hverv.⁵⁵³) Saa vidt kom det dog ikke.

Den 8. om Aftenen udtrykte Grev Holstein for sin Hustru, hvor grebet han var over de franske Nederlag. Selvom han altid havde ment, at Preusserne vilde være de stærkeste, havde han dog ikke troet, at det vilde gaa Frankrig ligesom Østrig i 1866. Naturligvis kunde Skæbnen endnu vende sig og den franske Hæder atter komme til Orde, men »ærlig sagt, jeg tvivler høiligen om, at det vil ske. Hvilken Magt er saa Preussen!« Han fortalte, som vi ovenfor citerede, at Hall og Fenger endnu var urokkelige i deres Tro paa Frankrig, men »i Dag komme Folk paa Gaden til mig og spørge: Vi ere dog ikke med? Nej, heldigviis grâce à moi og den Hjælp jeg har havt i Rosenørn-Lehn; — men det begyndte at knibe stærkt«. Holstein ønskede, at Cadore nu forsvandt af sig selv og derved »endte sin Fremtoning ligesaa gaadefuldt, som den begyndte«.

Den følgende Dag nævnede Holstein atter, at mange endnu var urokkelige i deres Tro paa, at Frankrig ikke vilde blive kastet helt til Jorden. Han selv tvivlede; Frankrig havde begyndt Krigen uden at være tilstrækkelig forberedt og kunde næppe klare sig. Han var højst betænkelig ved den for den danske Neutralitet kompromitterende Maade, hvorpaa Bille i »Dagbladet« og Ploug i »Fædrelandet« gav Udtryk for deres franske Sympatier. Blot de vilde tage noget Reb i Sejlene, men han delte sin Hustrus Opfattelse, at hvis de Franske sejrede en lille Smule, »saa vilde vore Exaltados straks raabe paa at gaae paa og hjælpe dem«.

Den 9. enedes man i et kortvarigt Ministerraad, som det synes, uden større Vanskelighed, om et nyt Forslag til Svar.⁶⁶⁴) Rosenørn fik paa Fredensborg Kongens foreløbige Approbation; først den 19. August blev denne kongelige Resolution i Statsraad forsynet med formel Stadfæstelse.⁵⁶)

Medens Udenrigsministeren var hos Kongen, kom St. Ferriol »aldeles fortvivlet« op i Udenrigsministeriet.⁵⁵⁶) Frankrig var knust for en Generation; han vilde snarest muligt trække sig tilbage til Privatlivet. Wyke opfattede Stillingen paa samme Maade; Mohrenheim følte, hvor betænkelig Preussens Vælde vilde blive for hele Europa.

Den 10. bad Rosenørn Cadore komme ned i Udenrigsministeriet Kl. 3.

Efter Nederlagene den 6. havde Hertugen forholdt sig meget rolig, dybt nedstemt. Det kunde ikke forbavse ham, at det danske Svar blev et Afslag. Efterat Rosenørn havde udtalt den levende Sympati, som alle Danske følte for den franske Sag, oplæste han paa Fransk følgende Svar:⁶⁵⁷)

»Den kongelige Regering erkender tilfulde det venskabelige Sindelag, som i sin Tid har bevæget Kejseren til i Pragfreden at fastsætte Tilbagegivelsen af Nordslesvig, og som nu bringer ham til at tilbyde Danmark sin væbnede Bistand til at tilbagevinde de Grænser, af hvis Besiddelse Danmarks fremtidige Sikkerhed saa væsentlig afhænger. Den konge-

lige Regering tror imidlertid ikke allerede nu nærmere at burde udtale sig om disse Forslags Indhold; thi de hviler paa en Forudsætning, hvis Virkeliggørelse de seneste uforudsete Begivenheder, af hvor forbigaaende Natur de end forhaabentlig maatte vise sig at være, dog ikke kan andet end maatte udskyde til en ubestemt Fremtid. Under disse Omstændigheder tror den kongelige Regering, at den franske Kejser selv vil finde det hensigtsmæssigst, at Danmark ikke udsætter sig for de overhængende Farer, som en Overenskomst af den paatænkte Natur ikke vilde tøve med straks at paadrage Landet.«

Svaret var meget forsigtigt formuleret. Det holdt Fremtiden aaben; det afslog ikke, men lovede kun, at naar de Forudsætninger, hvorunder Alliancen var tilbudt, gik i Opfyldelse, var Øjeblikket kommet for Danmark til at diskutere Sagen med Frankrig.⁵⁵⁸) Den Begrænsning, som Vedel havde formuleret i sin Betænkning til Ministerraadet den 3. August, var klogt antydet ved, at der overfor Cadore ikke tales om, at der var tilbudt Danmark en offensiv eller defensiv Alliance, men kun om fransk Hjælp til, at Danmark kunde komme i Besiddelse af Nordslesvig i Overensstemmelse med Pragfreden.

At den danske Regering ikke kunde give andet Svar, anerkendte Cadore overfor Rosenørn og overfor sin Regering.

Den 10. svarede Gramont, at han havde forudset den danske Regerings Dispositioner. St Ferriol skulde i Øjeblikket ikke insistere, Cadore kunde snarest muligt vende hjem.⁵⁵⁹)

Den 12. rejste han til England sammen med Raasløff, der i den forløbne Uge havde haft livlig Forbindelse med den franske Flaade og nu skulde arbejde videre for sin og Tietgens Plan om Kabelanlægget. Man mente, at Cadore, hvis han havde haft Held med sin Mission i København, herfra skulde være rejst til Stockholm. Der foreligger i de franske Akter intet herom, men ethvert Forsøg paa at

drage de nordiske Stater ind i Krigen var i alt Fald umuliggjort ved Begivenhederne. Selv om Carl XV maaske kan have haft Lyst til at lade Sverige-Norge prøve Krigslykken, saa var der i hans Regering fra først til sidst en uovervindelig Modstand imod enhver Tanke derom. Da Cadore lige før den 18. August⁵⁶⁰) kom tilbage til Frankrig, havde hans Sendelse mistet al praktisk Betydning. Den franske Regering var nu i Opløsning, og der findes i de franske Arkiver ingen skriftlig Beretning om Sendeisens Forløb; kun en kort summarisk Meddelelse i Depecherne fra St. Ferriol meddeler det danske Afslag.

XII.

Neutralitetsligaen. Afslutning.

EFTER Cadores Afrejse svandt hurtigt enhver Mulighed for, at Allianceforhandlinger med Frankrig kunde genoptages. Nederlag fulgte paa Nederlag, indtil Ulykken kulminerede den 2. September. Ved Midten af August kunde Krisen for Danmarks Vedkommende betragtes som overstaaet, og Danmark forblev udenfor en Krig, der, som Vedel udtrykte sig, let kunde have kostet Landet dets Eksistens.⁵⁶¹) Helt tabte de fortrøstningsfulde og alliancevenlige vel først efter Sedan ethvert Haab, men dette var uden Betydning for Regeringens Stilling.

Den 13. August om Aftenen skrev Holstein til sin Hustru, at »i Dag havde »de Andre« begyndt at retirere.« Dette var sket ved, at Haffner efter Overvejelser, der havde givet Anledning til heftige Diskussioner i de foregaaende Dage, foreslog suksessive at hjemsende det indkaldte Mandskab og kun at holde Reserven til Øvelse i Garnisonsstæderne endnu nogle Uger.⁶⁶²) Vedel havde forhandlet med Haffner og begge med Krieger. Medens Oberst Thomsen havde haft Betænkelighed, mente Haffner, at man, som Sagen nu laa, kunde »hjemsende alt straks«. Vedel havde ikke gjort Indvending mod en fuldstændig Hjemsendelse, da den kunde forklares ved Henviisning til den Kendsgerning, at der nu ikke længere var nogen Udsigt til en nær Kamp i Østersøen. Krieger henstillede, om man ved en øjeblikkelig fuldkommen Hjemsendelse ikke altfor aabent vilde udtale, at .man alene havde rustet for at berede sig til en Tilslutning til

Frankrig, hvilket efter hans Mening ikke engang var sandt. Vedel erkendte, at det vilde svække Regeringens politiske Grund til den hele Holdning, hvis man ikke vedblev at staa forberedt ligeoverfor Krigens vekslende Skæbner. Efter en mere eller mindre vidtløftig Drøftelse fra de andres Side, som Holstein udtrykte sig, blev man i Ministerkonferencen den 13. enig om lidt efter lidt at reducere den nuværende ekstraordinære militære Styrke. Holstein havde, som han den 12. skrev til sin Hustru, ikke tænkt sig Muligheden af et tysk Overfald, men da denne Frygt foruden Tanken om den mulige Tilslutning til Frankrig havde behersket Haffner og Flertallet i Ministeriet, havde han ikke villet »den *Gang allerede driue Sagen paa Spidsen*« og var gaaet med til Indkaldelserne. Nu konstaterede han den 13. August, at man endelig var kommet til den Erkendelse, at det ikke var sandsynligt, at Preussen under de nuværende Forhold pludselig vilde overfalde Jylland og paaføre os Krig. Kun et enkelt Forhold voldte endnu Vanskeligheder. Den 9. August havde Quaade telegraferet fra Berlin, at England var i Bevægelse for hos Frankrig og Preussen at opnaa en særlig Traktat med Garanti for Belgiens Neutralitet. Den 12. August indberettede Vind telegrafisk, og den følgende Dag udførligere i et Brev, at Fyrst Gortchakow i Forstaaelse med den engelske og italienske Regering agtede at stille Forslag om en Neutralitetsliga, der skulde hævde de ikke-krigsførende Magters Neutralitet. Ogsaa fra Falbe i Wien kom tilsvarende Meddelelser, og Mohrenheim, der 12. August havde faaet telegrafisk Besked fra sin Regering om samme Sag, gav straks fra sit Sommerophold paa »Frydenlund« Rosenørn-Lehn Meddelelse derom.⁶⁶³) Ligaen skulde først dannes af de fire Stormagter Rusland, England, Italien og Østrig, hvorpaa de mindre Magter saasom Holland, Belgien, Danmark og Sverige-Norge skulde indbydes til at deltage. Deltagerne skulde indbyrdes forpligte sig til ikke at forlade deres Neutralitet uden »forinden at have udvekslet

deres Tanker og meddelt hverandre den forandrede Politik, som de maatte ville følge«. Overenskomsten skulde iværksættes ved Noter vekslede mellem de tiltrædende Magter indbyrdes. Tanken var udgaaet fra Italien, der maaske søgte Paaskud til at komme udenom Allianceforslag fra Frankrig. Den blev optaget med megen Varme af Rusland, der gennem Buchanan søgte at vinde England, som Italien tidligere havde gjort Forslag i denne Retning, for den. Men først den 9. August — samtidig med at han gik med til at forhandle med Brunnow om en Fælleshenvendelse i Paris i det danske Spørgsmaal — akcepterede Granville det italienske Forslag, da det paany fremsattes. Motivet var dels de preussiske Sejre og Udsigten til den franske Regerings Sammenbrud, dels Frygten for, at Italien og Østrig kunde drages ind i Krigen. Rusland haabede, at denne Liga kunde hidføre en Kongres, paa hvilken det kunde fremsætte sit Ønske om en Revision af Parisertraktaten af 1856 om Sejladsen paa Sortehavet — et Ønske, der siden førte til dets ensidige Frasigelse af Forpligtelserne desangaaende. Østrig tænkte, at Ligaen skulde optræde som Mægler mellem Frankrig og Preussen.

Den 23. August modtog den danske Regering i en Depeche, der var dateret 17. August, altsaa samme Dag, som Depecherne til Lord Lyons og Okunew afgik til Paris, fra Lord Granville til General Bülow formelt Forslag om at tiltræde denne Neutralitetsliga.⁵⁶⁴) Det viste sig snart, at Ligaens Formaal, efter Englands Vilje, blev langt mere begrænset, end Italien, Østrig og Rusland havde ønsket; den gav ikke Anledning til nogen Kongres, fik ikke den Opgave at optræde som Mægler, men blev indskrænket til at sikre Neutraliteten ved Bestemmelsen om den foregaaende indbyrdes Meddelelse, saafremt en af Magterne maatte finde sig foranlediget til at skifte Politik.

Det skulde synes en Selvfølge, at den danske Regering maatte tiltræde en saadan Sammenslutning af de neutrale

Magter. Vedel var ogsaa af denne Opfattelse. Der rejstes imidlertid fra den alliancevenlige Del af Regeringen Modstand imod Tiltrædelsen ud fra det Synspunkt, at Danmark ved at gaa ind i denne Liga definitivt udelukkede sig fra at slutte sig til Frankrig, hvis Tidspunktet til noget saadant skulde komme. Da Rosenørn »i høj Grad uklart«⁵⁰⁵) forelagde Sagen i Ministermøde den 25., mente Krieger ligesom Vedel, at man overhovedet slet ikke kunde undgaa at slutte sig til det engelske Forslag, da en Afvisning vilde vække Mistanke om, at man lurede paa en Lejlighed til at bryde Neutraliteten, ja maaske allerede havde engageret sig med Frankrig. Men flere af de andre Ministre, særlig Hall, Fonnesbech og Haffner, »krympede sig meget ved Tiltrædelsen«. Efterat Vedel havde forelagt et meget skarpt formuleret Forslag om det absolut nødvendige i, at Danmark uden Tøven tiltraadte det engelske Forslag, blev Resultatet af nogle, vistnok ret varme, Forhandlinger mellem Ministrene, som et foreløbigt Udtryk for Ministrenes Vaklen og Modvilje, en Beslutning om, at der først skulde skaffes oplyst, hvad Sverige-Norge og Holland gjorde.

Vedel var »yderst altereret«, »i Fyr og Flamm«, over disse Vanskeligheder, men da Svaret fra Sverige-Norge gik ud paa, at det »vistnok var uundgaaeligt at tiltræde Ligaen«, endte det den 26. August med, at Modstanderne føjede sig. I Ministermødet lettede, efter Kriegers Referat,⁵⁶⁶) Hall sit Hjerte med lange Smertesudgydelser, Haffner fastholdt foreløbig, at Danmark ikke burde tiltræde, før Holland og Sverige-Norge havde gjort det; Fonnesbech sukkede i høj Grad over det Baand, man paatog sig. Da Krieger gjorde stærke Forestillinger om Nødvendigheden af, i Henhold til Vedels Fremstilling, at tiltræde, erkendte Hall, særlig under Hensyn til den svenske Erklæring om Sagen, at man »maatte bide i det sure Æble«. I Vedels Betænkning, der efter Kriegers Mening over sig havde »et Rosenskær af Haab om Deltagelse i en ny Wienerfred«, der kunde tænkes at lette Dan-

mark Generhvervelsen af Nordslesvig, paavistes det, at hvis en Stat, der havde tiltraadt Ligaen, bestemte sig til at forlade sin Neutralitet, hindredes den slet ikke deri, og da der ikke var fastsat, hvor længe i Forvejen Hensigten skulde meddeles de andre Deltagere, betød denne Forpligtelse ikke videre. Man besluttede derfor at gaa med, men den alliancevenlige Del af Ministeriet krævede dog i Slutningen af den Note, der skulde meddele den engelske Regering Tiltrædelsen, tilføjet en Reservation med Hensyn til Danmarks tilkommende Interesser svarende til den, der var indsat i det danske Neutralitetssvar til Preussen af den 25. Juli. Særlig Hall havde ønsket denne Reservation, og han og hans Kreds ønskede tillige, at Danmark ikke blev den eneste af de smaa Magter, der kom med.

Redaktionen af Noten blev efter Kriegers Forslag overladt til Hall, Rosenørn og Vedel. Da deres Udkast til Forestillingen derom af Rosenørn blev forelagt Kong Christian, gjorde denne, som det var at vente og i Overensstemmelse med sin Holdning i den foregaaende Tid, naturligvis gældende, at han »helst vilde haft Tiltrædelsen sans phrase«. Da Sagen kom for i Statsraadet Lørdag den 27. August, rejste Kongen imidlertid ingen Indvending,⁵⁶⁷⁾ men betonedede, at han ikke skønnede rettere, end at det kun kunde være Danmark til Nytte at slutte sig til Forslaget.

Den Note, dateret den 31. August 1870, som General Bülow fik Ordre til at aflevere til den engelske Udenrigsminister Lord Granville, skulde ogsaa Rosenørn og Hall sammen med Vedel have formuleret. Men bortset fra et Par Smaa-bemærkninger af Hall blev det Vedel, der af fattede den. I dette Aktstykke, hvor Danmark sluttede sig til det engelske Forslag, blev der gjort Hentydning til Danmarks Stilling til Art. V. Det fremhævedes nemlig, at Danmark i det Faktum, at England havde indbudt os til at tiltræde Ligaen, saa et Tegn paa, »at England delte vort Haab om af Preussen at opnaa den loyale Opfyldelse af et Løfte, der i samme Grad

byggede paa Retfærdigheden og paa en formel Traktat og var af en kapital Betydning for vor Fremtid«. I den Bemærkning i Skrivelsen, hvorved den danske Regering tiltraadte det engelske Forslag, indføjedes desuden, at Danmark »altid var omhyggeligt for at sikre sine fremtidige Interesser ligesaa vel som sine nuværende«⁶⁸⁾

Tiltrædelsen til denne Neutralitetsliga, som ingen politisk Betydning fik, har kun Interesse ved at vise, at endnu indtil en Uge før Slaget ved Sedan var Hall og hans Kreds indenfor Ministeriet betænkt paa at holde sig alle Muligheder aabne for en Tilslutning til Frankrig, hvis Krigslykken skulde vende sig. Man forstaar, at Vedel kunde komme i Affekt ved endnu paa dette Tidspunkt at maatte kæmpe med Vanskeligheder, der stammede fra slige Illusioner.

Grev Holsteins Stemninger i sidste Halvdel af August var langt fra optimistiske. Han var glad over, at han havde holdt »de Andre« Stangen, hvorfor han øjensynlig tillagde sig selv og Rosenørn-Lehn Hovedæren, samtidig med, at han erklærede, at »Frijs havde været udmærket«.⁶⁹⁾ Han havde »ikke sværmet for en fransk Alliance«, og han havde næret Frygt for, at de Franske vilde være de svageste, men han havde dog altid bevaret »et lille Haab om, at Frankrig skulde kunne have en større Modstandsevne end Østrig havde, og at Kampen ikke vilde blive en Beseiring«. Dette saa nu ud til alligevel at ville ske, og »selv uden franske Sympatier maa man dog beklage den Skjæbne, der gennem den nuværende Kamp truede med at voxte frem«.⁷⁰⁾ Grev Holsteins Bekymring for de kompromitterende og ukloge Udtryk af Sympati for Frankrig, der stadig saas i Danmark, vedblev, selvom han lejlighedsvis trøstede sig med, at slige Udbrud tjente til at dokumentere, hvor store Vanskeligheder Regeringen havde haft at kæmpe med. Han mente imidlertid, at dette franske Sværmeri destoværre vilde volde flere Vanskeligheder end blot Sværmernes Skuffelser.⁷¹⁾ Med Bekymring saa han Tysklands Overmagt som Kejserdømme i Cen-

traleuropa i en ikke fjern Fremtid, thi selvom Danmark under hele Krigen vedblev at stille sig fornuftigt, vilde »et af Seier beruset *Tyskland* gjøre Løsningen af det Slesvigske Spørgsmaal endnu vanskeligere end det hidtil har været med Preussen«. Kunde Danmark komme uskadt over den nye Tingenes Ordning, kunde det maaske medføre det Gode, mente Grev Holstein,⁶⁷²⁾ »at alle Phantasier bleve gjort umuelige, og at man ved en force majeure blev tvungen ind i en klogere og fornuftigere Bane for sine Attraaer og Bestræbelser, — men det vilde blive bedskt at bide i det sure Æble«.

Den 4. September, to Dage efter Sedan, sammenfattede Grev Holstein overfor sin Hustru sit Indtryk af, hvad der var sket. »Ja, det er vist, naar man har vænnet sig til at betragte Napoleon som en Slags Forløser og Tydskland som Helvede, der vilde sluge os trods vor Retfærdighed og ubestridelige Ufeilbarhed, saa er den 2den Sept, en Rædsels- og Sønderknuselsesdag for os; — men seer man paa Tingene noget uhildet af Fordomme og fri for Indbildningen om et *eget sært* Værd, saa kommer den til at staa som en af disse store Mærkedage i Guds velvise, om ogsaa ikke altid for os lige tiltalende og kjære Styrelse«.

Den 19. August maatte man i Statsraadet ordne forskellige Formaliteter vedrørende den afsluttede Krise.⁶⁷³⁾ De forskellige Resolutioner, der var givet om Grev Frijs' Forhandling med Cadore, maatte have formel Stadfæstelse. Det synes — efter Kriegers Indtryk — at Kongen nødig vilde vende tilbage til disse Dages Forhandlinger. Han bad Rosenørn ikke oplæse de forskellige Resolutioner. De blev siden indført i Statsraadsprotokollen og fik hans Stadfæstelse. Derimod gik Kongen utvivlsomt gerne ind paa Udenrigsministerens Forslag om, at der skulde meddeles Grev Frijs Kongens »allerhøjeste Tilfredshed med den patriotiske Beredvillighed, hvormed han havde paataget sig det Hverv,

der var betroet ham, og den Dygtighed og Takt, hvormed han havde udført dette«.

**

*

Den fransk-tyske Krigs videre Forløb berørte i ringe Grad direkte Danmarks Interesser og voldte efter Midten af August ikke Regeringen større Vanskeligheder, men vel Bekymringer.⁶⁷⁴) Man modtog Vidnesbyrd om, at man i Berlin var meget vel underrettet om, hvad der var foregaaet i København før og under Cadores Forhandlinger. Venligsindede fremmede Diplomater baade i og udenfor København, saaledes Charles Wyke, Sekretæren ved det britiske Gesandtskab i Berlin, Petre, og fremfor alt »Danmarks Ven«, Baron Brunnow i London, meddelte uforbeholdent, hvad de hørte om den Mistillid til Danmark, der herskede i Berlin; de vilde advare og opfordrede den danske Regering til at vise yderste Forsigtighed. Man var i Berlin, meddelte de, paa det rene med, hvad Raasløff havde foretaget sig i Paris, kendte Formaålet for Cadores Sendelse, om hvilket der med en besynderlig Hensynsløshed var blevet talt i franske Blade, vidste Besked om den Vaklen, der havde været i de danske Regeringskredse, før de franske Nederlag afgørende dæmpede Lysten til at kaste sig ind i Krigen paa fransk Side. Baron Brunnow mente, at man i Berlin var meget misfornøjet med den Kulforsyning, som i Henhold til de danske Neutralitetsregler uhindret fra danske Havne foregik til franske Skibe. Der berettedes om, at stærkt tysk fjendtlige Udtalelser i danske Blade, særlig i »Fædrelandet« og i den som officielt Organ betragtede »Berlingske Tidende«, vakte Vrede i Berlin, hvilket naturligvis gav sig Udtryk i skrappe tyske Bladartikler. Særlig Uvilje vakte det, at der blev rettet grove Angreb paa Pastor Schmaltz ved den tyske St. Petri Kirke, der havde opfordret til Indsamling til tyske Saarede; der blev endogsaa, efterat der var fremkommet Bladartikler imod ham, slaaet Ruder ind i hans Hus. Heydebrand, der ellers be-

dømte danske Forhold roligt og velvilligt, var, hørte man, kommen i Oprør derover og præsenterede diplomatiske Kolleger en Buket af Forsyndelser mod Neutraliteten, be-gaaet af den danske Befolkning.⁵⁷⁵⁾

Alt dette voldte Regeringen og særlig Vedel og Quaade en Del Bryderi. Væsentlich Betydning fik det dog ikke. Man tog Tyren ved Hornene og fremhævede i Instrukser til Gesandterne, at Danmark stadig var lige saa fritstillet overfor de krigsførende Magter, som da man i Juli erklærede Neutraliteten.⁵⁷⁶⁾ Vedel gav Quaade nøjagtige Oplysninger om, hvad der var rigtigt eller galt i de forskellige Paa-stande.⁵⁷⁷⁾ Han hævdede, at Raasløff havde været ganske uden Autorisation eller Forbindelse med Regeringen under sin uforsvarlige Optræden i Paris, beklagede alvorligt Pres-sens og andres Utilbørligheder, men søgte at reducere dem til de virkelige, ikke meget store Dimensioner. Han frem-hævede endelig, at Kulforsyningen til franske Skibe efter de gældende Regler var fuldt berettiget og ikke havde givet Anledning til nogen Art Indsigelse fra officiel tysk Side. Dette blev det afgørende, hverken direkte eller indirekte rejste den tyske Regering Klage over Danmarks Holdning. Ligesom Bismarck havde godkendt Neutralitetserklæringen, akcepterede den preussiske Regering uden Indsigelse Dan-marks Holdning i disse Maaneder.⁵⁷⁸⁾ Understatssekretær Thile anerkendte ligesom Bismarck, at Forholdene kunde vanskeliggøre den danske Regerings Neutralitet, og at det i Særdeleshed kunde blive svært at faa hele Befolkningen til fuldt ud at tage Konsekvenserne af Neutraliteten. Mod Kul-forsyningen rejstes der ingen Indvending, med Oplysnin-gerne om Raasløffs Optræden erklærede Hr. v. Thile sig til-freds. En anden Sag er, at man i Berlin var klar over, at med venskabelige Følelser i Danmark kunde Preussen ikke regne, antagelig forstod Bismarck, at anderledes kunde det ikke være efter den Holdning, Preussen havde vist i det nordslesvigske Spørgsmaal.

*

*

*

Saaledes kom Danmark lykkeligt gennem Krisen. Det afgørende var, at det franske Nederlag indtraf saa tidlig. Stemningen i det danske Folk var i 1870 for at forsøge en Revanche; man vilde for at faa Nordslesvig tilbage endnu en Gang stole paa Stormagthjælp. Bortset fra enkelte smaa Kredse, dels i Venstre, dels af gamle Helstatsmænd, troede den overvejende Del af Folket paa Muligheden af en militær Oprejsning.

Indenfor Regeringen var Hall den betydeligste og kraftigste Repræsentant for denne Stemning. Han, der fremfor nogen havde ledet den nationalliberale Udenrigspolitik, som i 1864 led Skibbrud, tænkte sig Muligheden af ved Hjælp af Frankrig at sikre det danske Folk den statslige Enhed, om hvilken han havde drømt fra sin Ungdom. Det ser ud til, at han ligesom Monrad havde opgivet ethvert Ønske om at knytte sydligere Egne end Flensborg — Afstemningslinjen fra 1867 — til Danmark.⁶⁷⁹⁾ Denne »Selvbegrænsning i Lykens Time«, som Krieger lejlighedsvis kaldte det,⁶⁸⁰⁾ ikke at attraa mere, end hvad der var dansk af Slesvig, havde Udviklingen lært ham, men han troede fuldt og fast paa, at en Stormagts Hjælp kunde skabe Danmarks Lykke. Hvor langt Hall, om det var kommet til Stykket, og han havde draget Regeringens Flertal med sig, vilde have vovet sig ud, er efter de ret sparsomme Vidnesbyrd vanskeligt at sige; hans faatallige efterladte Papirer er endnu utilgængelige. Han havde utvivlsomt Tilbøjelighed til hurtig Tilknytning til Frankrig. Der var Øjeblikke, hvor hans Stemninger og Haab, der forekom Grev Frijs og Krieger uklare og ubeherskede, synes at have drevet ham voldsomt frem, men i Ministerraad og i Statsraad stillede han intet Forslag om øjeblikkelig Beslutning. Han bøjede sig, om end modvillig og til sidst med Fortvivlelse i Hjertet, for Vedels faste og klartformede Argumentation, der i Ministerraadet førtes frem af Konseilspræsidenten og Udenrigsministeren, støttedes af Frijs' Autoritet saavel som af Andræ og havde vundet den vaklende,

men indflydelsesrige Kriegers vægtige Tilslutning. Fengers, Fønnesbechs og Haffners Standpunkt faldt, saavidt det kan ses, i det væsentlige sammen med Halls; de delte hans Ønsker og Illusioner, de bøjede sig som han for Vedels Taktik.

Nu da vi kender Grev Holsteins fortrolige og ganske uforbeholdne Udtalelser i de Breve, han under Krisen skrev til sin Hustru, synes det udelukket, at han var gaaet med til en Tilslutning til Frankrig. Hans »konciliante Natur«, som de, der kendte ham bedst, fremhævede, og som de maaske tænkte sig, kunde strække sig vidt for at undgaa en Sprængning af Ministeriet, vilde utvivlsomt ikke have afholdt ham fra at gaa, hvis Sagen var blevet sat paa Spidsen. Noget lignende gjaldt nok Rosenørn. Holsteins Mistillid til Frankrigs militære Styrke og Tillid til Preussens Magt var for stor til at ændres ved Svingninger i Krigslykken. Hans Opfattelse af de to Staters Forhold var meget nøgtern og mindre paa-virket af det særlige danske Synspunkt. Under en Drøftelse med sin Hustru om Følgerne af »Vorherres Vrede« fremhævede han, at det jo var meget muligt, at Frankrig nu skulde straffes, ligesom Danmark i 1864, Hannover og især Østrig i 1866; »hvilken Skæbne der saa senere er forbeholdt det nu seirende Tugtens Riis, det veed kun Gud, som styrer Folkenes og Landenes Skæbne«. »Men«, tilføjede han, »mueligviis jo ogsaa, at Tydskland ikke er for Ham saa skyldigt, som det synes os i vores Kjærlighed til vor egen Fortrinlighed; forøvrigt er det ifølge Historiens Gang jo slet ikke unaturligt, at det hidtil adsplittede, smaadelte og ringe-agtede Tydskland endelig samles igjen til en Helhed og stor Magt just ved Kamp med hidtil overmægtige Fjender.« Dette syntes ham stemmende med, hvad den verdenshistoriske Udvikling lærte.⁹¹⁾

Kongen, Kronprinsen og deres nærmeste vilde under hele Krisen under ingen Omstændigheder ind i en Krig, af hvilken de, hvordan Udfaldet end blev, intet varigt godt ventede for Landet eller Dynastiet. Alle Kong Christians Forudsæt-

ninger, hans Fortid og Erfaringer gjorde det naturligt for ham at indtage dette Standpunkt; hans personlige Forbindelser gav ham Mulighed for at vurdere den storpolitiske Situation rigtigt. Han, hvis Opfattelse af de nationale Problemer var bleven dannet i Frederik VI.s Helstat, og hvis Slægt var tysk-dansk, var ikke besjælet af den højststemte danske Nationalfølelse, der var bleven til i Fyrreerne; han maatte ogsaa nu føle sig i afgjort Modsætning til den Hallske Tankegang og de nationalliberale Illusioner. Han maatte, som det er en konstitutionel Konges Lod, give efter, saalænge hans Statsraad stod enigt, og det kom ikke saa langt, at dets indre Uenighed fik formelt Udtryk overfor ham. Det er rimeligt, at Kong Christians Modstand, hvis Sagen var blevet drevet paa Spidsen, var blevet brudt efter stærkere eller svagere Forsøg, ligesom hans Modstand mod Ejderpolitikken var blevet det i 1863-64. Saavidt kom det ikke, men som Sagen forløb, blev det af stor Betydning for den Politik, der til Formaal havde en foreløbig Neutralitet og Udskydning af den definitive Beslutning, at Kongen stod fast paa den absolute Neutralitet. De allianceivrige, der krævede hastig Beslutning, vidste, at de hos ham vilde møde en Modstand, som det dog ikke vilde være helt let, maaske langvarigt og i hvert Fald ubehageligt at bryde. Selvom »Mellempartiet« i Regeringen var imod Kongens absolute Neutralitetsstandpunkt, var dette dem dog en værdifuld Støtte imod de allianceivriges Ønske om en forhastet Beslutning om Alliance.

Hvor Grev Frijs og P. Vedel, med dem Frijs' Standsfæller og Aandsfrænder Grev Holstein-Holsteinborg og Baron Rosenørn-Lehn, til syvende og sidst havde staaet, saafremt en Række franske Sejre var kommet i Stedet for Nederlag, er naturligvis vanskeligt at sige. Jeg tror, at Vedel og Frijs inderst inde har ment, at Danmark, saafremt de fornødne Forudsætninger var til Stede, var nødt til at gaa ind i Kri-gen, men det var næppe, fordi de mente, at det stemmede

med Landets virkelige Interesser ved Deltagelse i en Krig mod Preussen at faa Nordslesvig tilbage; de har anset det for umuligt efter franske Sejre at komme udenom en Deltagelse i Krigen, naar Folkestemningen saa afgjort, som Tilfældet var, krævede denne. Vedel har vistnok aldrig klart udtalt sig herom. Maaske var der hos ham og hos Grev Frijs, naar en godvillig Overenskomst med Preussen ikke lod sig tilvejebringe, Tilbøjelighed til at foretrække som det mindste af to Onder, at en kæmpende dansk Befolkning i alt Fald foreløbig forblev Syd for Grænsen som Forpost eller Stødpude, fremfor at faa Nordslesvig ind i Danmark ved en Afgørelse, man maatte vente omtvistet af Preussen ved given Lejlighed. Efter sin hele Opfattelse af Stormagternes Politik havde Vedel ikke den ringeste Tillid til, at nogen Stormagt i det lange Løb vilde yde Danmark nogen Sikkerhed.

Sikkert er det, at kun saafremt franske Sejre ved Rhinen var blevet ledsaget af store franske militære Styrkers Tilsynekomst i de danske Have, vilde Vedel og Grev Frijs have overvundet deres alvorlige Betænkeligheder ved overhovedet at indtræde i en Krig mod Preussen, der stedse vilde vedblive at være Danmarks mægtigste Nabo.

De blev imidlertid ikke stillet overfor en saadan Situation, og saaledes blev det muligt for disse to Mænd, der i alt væsentligt handlede i fuld Forstaaelse med Rosenørn-Lehn og Holstein og opnaaede at faa Støtte af Krieger, at tilrettelægge og fastholde en Politik, der maa betegnes som vel betænkt og klog, og som blev os til Lykke. Det, som Vedel straks efter hele Stillingens Krav saa som Formaalet: at udskyde definitive Beslutninger, var fornuftigt overfor en Folkestemning som den danske i Juli 1870; under Hensyn til den Magt, denne havde over Ministeriets politisk stærkeste Medlemmer, vilde det i alt Fald være uklogt straks at forcere den absolute og definitivt udtalte Neutralitet, som

Kongen ønskede. Den henholdende, maadeholdne Politik blev den rette.

Det lykkedes P. Vedel i enhver given Situation at finde den rette Form for en saadan Politik, paa en Gang klar og forsigtig, saa den kunde akcepteres saavel af Kongen som af Hall og hans Venner, og saaledes, at den, i Neutralitetssvaret til Preussen, ikke gav Bismarck Anledning til Indsigelse. Konseilspræsidenten og Rosenørn-Lehn var paalidelige Støtter; det lykkedes Grev Frijs ved sin Autoritet, ved sin Forhandling med de forskellige Fløje af Regeringen og med Kongen at give Vedels Forslag fast Underlag. Forhandlingen med Cadore førte han med Ro og Værdighed; Kejsers Napoleons Regering, der med ringe Hensyntagen til Danmarks Interesser, paavirket af Raasløffs letsindige og uforsvarlige Indblanding, uden tilstrækkelig Forberedelse og Omtanke havde iscenesat Cadores Mission, fandt ikke Anledning til at bebrejde den danske Regering noget, hverken med Hensyn til Realiteten eller Formen i dens Afvisning af Alliance-tilbudet. Man forstod nok den Gang straks efter Nederlagene som stadig siden i Frankrigs ledende Kredse, at Danmark kun kunde handle, som det gjorde.

Paa den anden Side kunde Preussen ikke med Grund beklage sig over Danmarks Holdning; Neutraliteten bevaredes fuldt ud. At Stemningen i Danmark var saaledes, at stærke Kræfter var i Bevægelse for, om det blev muligt, at bryde Neutraliteten, kan ikke bebrejdes den dalevende Slægt, der saa nylig havde oplevet 1864. Bismarck havde i 1864 løst det slesvig-holstenske Spørgsmaal alene ud fra Magtprincipet, siden havde hans Holdning i det nordslesvigske Spørgsmaal været blottet for Højsind overfor den svage. Det synes, at Bismarck har haft en Forstaaelse af, at det havde nogen Værdi for Preussen ved en Deling af Slesvig at sikre sig en varig Forstaaelse med Danmark — og med Sverige-Norge, der ikke lod nogen Lejlighed gaa fra sig til at støtte Dan-

marks Ønsker. Men Bismarck satte intet ind paa at gennemføre noget saadant, heller ikke nu efter den ny Sejrr. Han og den preussiske Politik lod haant om de moralske Imponderabilia.

Det er ikke urigtigt, naar Grev Holstein, da Krisen var ved at drive over, kunde tilregne sig og Rosenørn indenfor Ministeriet Æren. Af deres to Hjælpere udenfor Kabinettet modtog Grev Frijs Takken for sin Virksomhed i 1870 uden at gøre Indsigelse, men han lagde ikke Skjul paa, at Anerkendelsen ingenlunde tilkom ham alene. Han mente, at Fortjenesten i fuldt Maal var Vedels, at »vor Frelse i 1870 væsentligst maatte tilskrives Vedels store og gode Handlinger«. Kun fordi han var overbevist om, at Vedel paa Grund af de Krav, hans Embede stillede ham, »var bedst tjent med at være i øjeblikkelig Skygge«, tav han »trods denne dybe Anerkendelse« og oplyste aldrig offentlig, hvordan Sagen efter hans Skøn hang sammen. I deres fortrolige Korrespondance stredes Grev Frijs og Vedel lejlighedsvis⁶⁸²) om, hvem Æren tilkom for Resultatet i 1870. Vedel vilde skyde Æren over til Frijs, Frijs vilde tillægge Vedel den.

I Omverdenens Bedømmelse af Vedels Virksomhed og den store Autoritet, han efterhaanden erhvervede sig, indgik ogsaa, hos de mest indviede, Forstaaelsen af, hvad han havde betydet i 1870. Den 18. Maj 1882 indgav Rosenørn-Lehn en Forestilling til Kongen, hvori han indstillede, at Vedel skulde have Storkorset af Dannebrog. Han fremhævede, at Vedel i den lange Tid, hvori han med stor Dygtighed havde ledet Udenrigsministeriets Anliggender siden Maj 1867, da han blev Kommandør af Dannebrog, ikke havde modtaget noget ydre Tegn paa Kongens Tilfredshed med hans Gerning. Udenrigsministeren forudsatte, at Henvisningen til Vedels almindelig anerkendte Dygtighed vilde være en tilstrækkelig Motivering for den høje Dekoration, men han vilde dog »som Eksempel paa enkelte Øjeblikke, hvor han troede, at Vedel havde indlagt sig særlig Fortjeneste,

nævne Tidspunktet, da den fransk-tyske Krig udbrød, og hvor hans øvede og sunde Blik og hans specielle Erfaring og rige Kundskab væsentlig bidrog til paa en heldig Maade at føre os igjennem en Crise, der let vilde kunne være bleven skæbnesvanger for Landet«. Indstillingen fulgtes naturligvis, og da Kongen ved Vedels Afgang fra Direktørposten 1. Oktober 1899 udtrykte sin Paaskønnelse af Direktørens »lange og udmærkede, tro Tjeneste« og gav ham Titel af Excellence, erindredes visselig ogsaa hans Indsats 1870.⁵⁸³⁾

Nu bagefter ligger alting klart, og vi har let ved at anerkende de to Mænds gode Gerning, der fandt den nødvendige Støtte hos Grev Holstein-Holsteinborg. Under hin store Krise kunde Fejlgreb let have bragt os ind i alvorlige Vanskeligheder, maaske have hidført Statens Undergang eller i alt Fald skabt lange Tidens haarde Livsvilkaar for vort Folk, saa haarde, som de først kom 1940. Vi fik Lov til i Fred udadtil gennem 70 Aar at opleve en lykkelig indre Udvikling. Det var et Held, at den afgørende Indflydelse i 1870 laa hos to nøgternt tænkende og beslutsomme Godsejere og hos en højt dannet, skolet og erfaren Embedsmand. Derved forenedes Viden og Overblik, Besindighed, Fasthed og Smidighed, Egenskaber, der gjorde det muligt at tillempe den rette Opfattelse af Maal og Midler for en klog Udenrigspolitik, for hvilken ogsaa Kong Christian IX i Juli-August 1870 umiddelbart og ubetinget var Talsmand.

* *

Før vor Skildring af den danske Regerings Overvejelser og Handlinger ved Krigsudbruddet afsluttes, har det Interesse sammenfattende at præcisere et vigtigt Spørgsmaal, der er berørt i det foregaaende.

I Juli og i August havde naturligvis mange Danske overvejet, hvilken Grænse i Slesvig Danmark burde kræve, saafremt den længe attraaede Grænseforskydning mod Syd skulde blive hidført gennem en Alliance med Frankrig og Tysklands Nederlag.

Af Ministrene ser vi Krieger drøfte dette Spørgsmaal med sine Tillidsmænd. Den 20. Juli skrev han derom til den norske Statsraad Ketil Motzfeldt, den af hans nordiske Venner, paa hvis Mening han lagde størst Vægt.⁵⁸⁴) Han skildrede Situationens Alvor, fortalte om den franske Ekspedition til Østersøen og endte med Spørgsmaal om, hvad Motzfeldt vilde gøre i Danmarks Sted. Den 23. Juli efter Preussens Krigserklæring gentog han Spørgsmaalet og skrev: »Hvis vi vare et krigerisk Folk med stor Hærstyrke, og øvede Hærførere, var Idealet at deltage i en seirrig Kamp; eftersom vi ere, som vi ere, er Idealet, at faae det danske Slesvig tilbage af Preussen, som Vederlag for vor Neutralitet, medens Frankrig slaar Preussen; men Idealerne realiseres sjældent.«⁵⁸⁵)

Et Par Dage senere henvendte Krieger sig først gennem Vedel og siden direkte til Regenburg, der fra Foraaret sad i Skanderborg som Stiftsamtmænd, og som vel for de fleste endnu stod som den mest sagkyndige i slesvigske Spørgsmaal, og som Krieger gerne benyttede som Mellemand overfor Slesvigere.⁵⁸⁶) Nu spurgte han, hvad man »skulde betinge sig i Slesvig«, og »hvilken Grænse skulde vi sætte som Minimum«, hvis vi skulde slutte en Alliances-traktat med Frankrig. Han bad om hurtigt Svar. Regenburg fandt, at det var vanskeligt at besvare dette Spørgsmaal uden nærmere Data.⁵⁸⁷) »Vil man ikke holde sig til Eideren«, skrev han den 27. Juli, »skulde man vistnok holde sig til Slien med Forbehold senere at udskille enkelte Steder, hvis dertil fandtes Anledning. Man kan ikke have Flensborg uden at give det et sydligt Opland, ellers vil det hensygne som Ribe og let blive en Pæl i Kjødets, men meget kommer an paa de Principper, man vil gaae ud fra.«

Den 29. Juli skrev Krieger tilbage, at idet man lod Fantasien fri Tøjle og tænkte sig, at man fik fri Selvbestemmelse om Vilkaarene for en Alliance med Frankrig, var mange tilbøjelige til at begrænse dennes *Maal* til en loyal

Gennemførelse af Pragfredens § 5, saaledes at ingen ny Afstemning behøvedes for dette Omraade.⁵⁸⁸) Kriegers Tanke hermed var øjensynlig, at Afstemningen fra 1867 maatte blive afgørende, thi han tilføjede: »kan Flensborg, der under denne Betragtning medtages, lade sig nøie med et sydligt Opland, der gaaer omtrent til Glücksborg (incl.)? Om andet kunde der kun blive Tale, hvis Beboerne ved Afstemning ønskede det, og hvis Preussen ikke beholdt Holsten«. Krieger mente, at naar Alliancens Maal begrænsedes, kunde ogsaa de Ofre, der fordredes af Danmark, begrænses, saa vi maaske kunde holde ud. »Maaskee kan og isaafald det Vundne, *hvis alting gaaer godt* lettere bevares ved denne Selvbegrænsning i Lykkens Time«. Hertil svarede Begenburg et Par Dage efter, at hvad han fremfor alt ønskede var, »at hele Slesvig (og helst Landet til Elben) var besat af vore Tropper ved Fredsforhandlingerne, eller rettere i det Øjeblik den Vaabenstilstand afsluttes, der maa gaae forud.⁶⁸⁹) Vi maa gjøre Paastand paa hele Slesvig som gammelt dansk Land; afstaae vi noget heraf enten ifølge Afstemning eller paa anden Maade, maa det være et Offer, der berettiger os til Erstatning, til at stille Betingelser for hvorledes der skal forholdes med de afstaaede Dele og s. v.; om vore Paastande vilde gjelde noget beroer først og fremmest paa Frankrigs Held og Holdning, men dernæst paa hvad vi have ihænde«.

Endnu længere mod Syd strakte sig Ønsker, som Legationsraad i Udenrigsministeriet de Coninck repræsenterede.⁵⁹⁰) Han havde mødt Vedel straks ved dennes Hjemkomst med Tanker om, at Danmark vel, saafremt Preussen straks gav os Tilladelse til at besætte Nordslesvig til Flensborg-Tønder Linien, skulde holde Neutraliteten paa Vilkaar af, at vi uden Garantier og uden Afstemning ved Krigens Ophør fik denne Del af Slesvig tilbage. Men hvis vi ikke opnaaede en saadan Neutralitet, skulde hele Hertugdømmet efter Alliancen med Frankrig, saa snart Krigsforholdene gjorde det muligt, besættes af danske Tropper, og Frankrig

skulde love ved Fredsslutningen at virke til, at Hertugdømmet kom til Danmark. Siden udviklede de Coninck overfor Regenburg i et Brev af 31. Juli,⁵⁹¹) at Formaalet med en Alliance med Frankrig skulde være, at Danmark erholdt en saadan Oprejsning, »at der for det kunde blive Udsigt til at leve et eget Liv. Et Danmark indtil Eideren eller Dannevirke, styrket ved en nærmere Forbindelse med Sverrig-Norge forekommer mig bestandigt som en nødvendig Betingelse for Danmarks fremtidige vitale Bestaaen.« De Coninck skrev, at han vel vidste, at der gaves flere »endog vægtige Røster, som forestille det som en Ulykke for Danmark at erholde Mere tilbage af Slesvig end den reent danske Deel, da der derved vil skabes Spirer til nye Forviklinger med Tyskland. Men den samme Fare synes mig at være tilstede ved en hvilkenksomhelst vilkaarlig dragen Linie mellem den tydske og den danske Deel af Slesvig, og, naar jeg hører den Slags Røster, kan jeg ikke lade være at spørge, hvorfor man da fra dansk Side sprængte Londoner Conferencen, da man dog paa den kunde have opnaaet det, der m. H. t. Landets Grændse priises som det mest Efterstræbelsesværdige.« Hertil svarede Regenburg den 5. August,⁵⁹²) at han var aldeles enig om, at Danmark burde søge »Oprejsning for den os tilføiede Uret« og »stille vor Fordring paa hele Slesvig. Finde vi os senere bebyrdede ved noget deraf, kunne vi let skille os derved enten med eller uden Afstemning og vi kunne da være Herrer over de Vilkaar, hvorunder det skeer, og søge at sikkre os tilsvarende Fordele. Nationalitetsprincippet er drevet til den Yderlighed, som nogle ville en reen Urimelighed, og vilde føre til adskillige Staters men navnlig til vor Opløsning. Der er i London rimeligviis flere Tydske end i hele Slesvig.«

Vi nævner disse de Conincks og Regenburgs Betragtninger blandt mange tilsvarende, der er bevaret fra de forskelligste Kredse af Folket. Men Regeringens Standpunkt blev imidlertid, som vi har set, bestemt ved den »Selvbegræns-

ning i Lykkens Time«, hvorm Krieger skrev til Regensburg, og som fik andre utvetydige Udtryk.

I Statsraadet den 25. Juli talte Kongen om den Del af Slesvig, som det var vort Ønske at faa tilbage,⁵⁹³⁾ men afgørende fremtraadte den danske Regerings Standpunkt i Udenrigsministerens Ordre til Moltke-Hvitfeldt af 29. Juli,⁵⁹⁴⁾ hvor Rosenørn-Lehn overfor Hertugen af Gramonts Ytringer om, at Danmark skulde tilbageerhverve hele Slesvig, udtalte, »at det var den danske Regerings oprigtige Hensigt ikke at ville tvinge nogen Landstrækning ind under den danske Krone imod Befolkningens egen Vilje, og at man vistnok ikke vilde opgive det nationale Princip som Grundlaget for den danske Stat, og saaledes fremkalde en fremtidig Gjentagelse af den tidligere Strid med Tyskland«. Vi møder den samme Betragtning i de Forhandlingspunkter, som fremlagdes af Udenrigsministeren i Ministermødet den 3. August.⁵⁹⁵⁾ Her fastsloges det, at danske Tropper ikke maatte »kunne anvendes til andre Øiemed end til at erobre og forsvare Nordslesvig indtil Flensborg (exclusive eller inclusive i Forbindelse med den sydlige Side af Flensborgf jord), og bedst vilde det være, om der kun blev Spørgsmaal om at besætte det nævnte Distrikt uden at danske Tropper directe deeltoge i dets Erobring«. Det fremhævedes, at dette var den Del af Slesvig, som Frankrig, før det sluttede Fred, skulde sikre Danmark til uforstyrret Besiddelse, eventuelt saaledes, at dette danske Nordslesvig af de europæiske Magter blev erklæret for at være og forblive neutralt Territorium.

Der har visselig i hine bevægede Maaneder i det danske Folk gjort sig gældende stærke Ønsker om at tilbageerhverve Slesvig til Ej deren eller Slesvig til Dannevirke, men Konge og Regering afviste Tanken. Dette skete dels af Hensyn til de Nationalitetsprincipper, hvorpaa Danmark siden 1864 havde opbygget sin Politik i det nordslesvigske Spørgsmaal, dels i Forstaaelse af, at Nordslesvigs uforstyrrede Forbindelse med Danmark bedst betryggedes ved Gen-

nemførelse af Art. V, som saarede Preussens Følelser mindst muligt. Den Grænse, man attraaede, detailleres ikke; den henstilles i nogen Grad til senere Tider, ligesom Tilfældet havde været under Forhandlingerne i 1867—68. Det synes, at man nærmest har fæstet sig ved den Afstemningslinie fra 1867, hvor Sindelaget satte Skellet ved en Linie Syd om Flensborg og Syd om Tønder. Det har i denne Forbindelse Interesse, at Krieger kunde oplyse,⁶⁹⁸) at Hall var betænkelig ved at faa meget Syd for Flensborg og mente, at Sydslesvig i alt Fald maatte udsondres. Det er naturligvis ikke til at afgøre, hvilket endeligt Standpunkt Danmark havde indtaget, frivilligt eller under Pres udefra, hvis Krise og Krig var endt med Tysklands Nederlag. Set i Lyset af, hvad der skete 1918—20, er det tilladt at mene, at »Selvbegrænsning i Lykens Time« ogsaa i 1870 vilde have præget Danmarks endelige Holdning.

XIII.

Rigsdagens Stilling til Krise og Krig 1870—71. Nordslesvigske Stemninger.

I den foregaaende Skildring af Regeringens Overvejelser og Beslutninger er kun kort berørt Stemningerne i Kongeriget og Slesvig, uagtet de Mand og Mand imellem, i Pressen og ved Demonstrationer, havde givet sig Udtryk og naturligvis været paaagtet af den snævre Kreds, der traf Bestemmelse om Danmarks Holdning. Det har i denne Fremstilling ikke været nødvendigt at gaa nærmere ind paa Folkestemningen, thi som Udviklingen forløb, fik den ikke væsentlig Betydning.⁵⁹⁶³)

Der gjorde sig selvfølgelig i hine Sommermaaneder meget forskellige Opfattelser gældende i det danske Folk, der siden 1864—66 havde forudset et krigersk Sammenstød mellem Preussen og de andre Stormagter. Enkeltmand og realistisk tænkende Kredse, særlig indenfor Venstre, havde mere eller mindre bestemt holdt paa, at Danmark burde forblive neutralt, da man bortset fra alle andre Overvejelser havde lidet at haabe, men meget at frygte af en Krig, hvis Resultat altid vilde være meget usikkert. Men det er hævet over enhver Tvivl, at Befolkningens store Flertal til en Begyndelse ikke blot mente, at Krigen vilde ende med Preussens Nederlag, men ogsaa ventede og haabede, at Danmark vilde gaa ind i Krigen paa fransk Side. Saafremt de blandt de Ledende, der som paavist var tilbøjelige til at hævde samme Opfattelse, havde fremkaldt et Brud indenfor Rege-

ringen, vilde de have faaet kraftig Støtte i Folkets Flertal. Et Vers udtrykte den overvældende Folkestemning:

»Mon Holgers Sønner og Rolands Æt,
ej skulle Side om Side
mod den, som haaner de Svages Ret,
end en Gang sejrende stride.«

Med Føje kunde en Pariserkorrespondent til *Dagbladet*, rimeligvis Bladets senere Redaktør, Vilhelm Topsøe, den 8. August 1870 skrive til sit Blad, »Folkets Stilling hjemme er jo nu klar og sikker«, hvorimod han, som vi af det foregaaende har set, ikke havde Ret i som afgørende Synspunkt for den danske Regerings Holdning at citere Kriegers Ord fra det skæbnesvangre Rigsraadmøde i November 1863: »Hvo Intet vover, Intet vinder, men dristigt vovet, halvt er vundet.«

Hvor stærkt end Folkestemningen gav sig Udtryk, saa søgte Regeringen dog ingen Forhandling med det Organ, der efter Forfatningen repræsenterede Folket. Rigsdagen var hjemsendt i Maj, og den snævre Kreds, der i Juli-August traf Afgørelse, synes overhovedet ikke at have tænkt paa, at Rigsdagen burde indkaldes; har Tanken været fremme, er den straks blevet afvist. Vi har i det foregaaende set⁵⁹⁷), hvor beflittet Regeringen ogsaa i Grev Frijs' Tid var paa ikke at faa alvorlige udenrigspolitiske Spørgsmaal drøftet i Rigsdagen. Havde man i det foregaaende Aar haft Besvær med at undgaa Interpellationer og Drøftelser om, hvorledes det stod sig med Opfyldelsen af Art. V eller om Preussens Politik overfor Optanterne, var det naturligvis endnu mindre ønskeligt for Regeringen under den akute Krise at staa til Regnskab i Rigsdagen eller for et Udvalg af denne om, hvad der foregik.

De fleste Medlemmer af Regeringen havde, som rimeligt var, vel stadig drøftet Stillingen med udenforstaaende Personligheder, men væsentlig med Nationalliberale og ligesin-

dede Presse­mænd. Der var i alt Fald i disse Sommer­ma­neder intet Ønske om at forhandle med Oppositions­par­ti­erne, og dog havde det været let at faa Forbindelse med en Repræsentation for disse. Da Ministeriet Frijs efter Folkeafstemningen den 19. Maj var traadt tilbage, havde nemlig det Flertal af de forskellige Venstregrupper, der havde fæl­det Ministeriet, dannet et Ellevemandsudvalg som fælles Organ for den samlede Opposition.“⁸⁾

Den 18. Juli, tre Dage efter Krigens Udbrud, holdt Udvalget Møde, og alle i København boende Medlemmer var til Stede, nemlig Balthazar Christensen, I. A. Hansen, Sofus Høgsbro, Christoffer Krabbe og Geert Winther. Af det knappe Referat i Mødeprotokollen fremgaar, at det vedto­ges under de nuværende Forhold at holde faste Sammenkomster hver Tirsdag, Torsdag og Lørdag, og dette blev be­kendtgjort i Pressen. Der forhandlede om mulig Henven­delse til Regeringen eller til Folket, og man enedes om, at Udvalget skulde holde sig rede, naar Anledning dertil gaves. Beslutningen om at holde Møder blev efterfulgt. Det ses af Mødeprotokollen, at der holdtes en Række Møder i den kri­stiske Periode, nemlig den 19., 21., 23., 26., 28. og 30. Juli, 2., 4., 6., 7., 8., 11., 13., 16., 18., 23., 25. og 31. August. Ved nogle Møder var ogsaa den indflydelsesrige Venstrefører, C. Berg, til Stede.

Indenfor Regeringen var man vel bekendt med Udvalgets Eksistens. »Velfærdscomitéen er efter Halls Forklaring kri­gerisk^ skrev Krieger i sin Dagbog,“⁹⁾ men ellers er der ikke fundet Tegn paa, at Regeringen har interesseret sig for, hvad Venstreoppositionen mente. Dette svarer godt til den Ringeagt, de daværende Nationalliberale eller Godsejermi­stre nærede for Venstremændenes politiske Indsigt og Evne til at bedømme udenrigspolitiske Spørgsmaal, hvilket bl. a. var fremtraadt tydeligt under Overvejelserne ved Dannelse af et nyt Ministerium.¹⁰⁾

Af de højst ufuldstændige Referater af Venstreudvalgets

Forhandlinger fremgaar, at man den 6. August enedes om Indholdet af en Fællesudtalelse. Berg og Krabbe skulde sætte den i Form og forelægge den i et Møde, der ekstraordinært holdtes Dagen efter, Søndag den 7. August. Til Stede var da, foruden de to nævnte, Balthazar Christensen, I. A. Hansen og Høgsbro. Udkastet vedtoges med nogle mindre Ændringer, og Udtalelsen telegraferedes i sin Helhed til de fraværende Medlemmer med Opfordring om at tiltræde. Den næste Dag forhandlede videre af de samme fem, men for at faa Tilslutning fra de fraværende udsatte man Forhandlingerne. I følgende Møder, den 9. og 11. August, viste der sig Uenighed om Formen, og, vel ogsaa under Indtryk af Udviklingen paa Krigsskuepladsen, blev Resultatet, at den paa-tænkte offentlige Udtalelse overhovedet ikke fremkom. Den fraværende Geert Winther vilde stille Ændringsforslag som Udtryk for, at hans Meningsfæller, de jydskke Bjørnbakkers Blade, offentlig havde anbefalet Neutralitet, et Standpunkt, hvortil I. A. Hansens Blade, om end lidt svagere, havde sluttet sig.

Den 23. August, da Stillingen under Indtryk af Krigsbegebenhederne var ved at afklares, genoptog Venstreudvalget sine Forhandlinger om en offentlig Udtalelse, men nu gjaldt det især om, at Rigsdagen ikke var blevet indkaldt. Ogsaa om denne Udtalelses Formulering var der i flere Udvalgs-møder divergerende Meninger. Resultatet blev en offentlig Henvendelse »Til Vælgerne,« der fremkom i Pressen omkring 1. September 1870 i Anledning af Valgmands valget til Landstinget. Det hed heri bl. a., at »den Kamp som for Tiden føres mellem Frankrig og Tyskland, gjælder Preussens Magtstilling i Europa. Af dens Udfald kan det, navnlig gennem Danmarks eget Forhold til de kæmpende Magter, komme til at afhænge, om det danske Folk snart skal blive gjenforenet i eet uafhængigt Rige. Kampen vedrører saaledes os selv.«^{*01)}

I Udvalgs mødet, Torsdag 31. August, hvor alene Balthazar

Christensen, I. A. Hansen, Høgsbro og Krabbe var til Stede, drøftedes, hvorledes Folketingets Venstre i den kommende Samling skulde bringe Rigets almindelige Politik paa Bane.

Man enedes foreløbig om, at det skulde ske, naar Rigsdagen i Begyndelsen af Oktober til Behandling fik den foreløbige Lov om Kreditbeviser paa 5. Millioner Rdl., som Regeringen 1. August havde udstedt. Man vilde da afæske Regeringen Oplysninger, som skulde meddeles det Udvalg, der vilde blive nedsat til Behandling af Loven.

Saaledes fik Rigsdagen eller Rigsdagens Partier, medens Krisen var akut, ikke Oplysning om nogen Ting eller Anledning til at fremsætte Udtalelser til Regeringen; det var i sig selv højst ejendommeligt, men efter Datidens politiske Forhold forstaaeligt. Afgørende Betydning havde det, som Begivenhederne udviklede sig, ikke.

Da Rigsdagen traadte sammen 3. Oktober mødte Kongen personlig og holdt en Trontale, hvis Affattelse havde givet Anledning til adskillig Diskussion indenfor Regeringen. Der havde været Ønsker om, at Trontalen skulde indeholde Udtalelser, der ret kraftigt berørte Art. V og fremhævede, at man haabede, at Danmarks Neutralitet vilde foranledige Preussen til at skride til en godvillig Opfyldelse. P. Vedel var meget betænkelig herved og foranledigede Rosenørn-Lehn til i Statsraadet at faa Trontalens Ordlyd gjort meget forsigtig.⁶⁰²) Vedel mente for det første at det var fuldkommen overflødigt at udtale, at man fastholdt Haabet om en Opfyldelse af Art. V, og han ansaa en Gentagelse af de tidligere Udtalelser i Trontalerne for at være under Kongens Værdighed, ved at det blev en staaende Passus, »som med liden Variation gjentager sig indtil den taber al Betydning.« Men i Særdeleshed lagde man Vægt paa, at Gentagelsen under de nuværende Omstændigheder vilde være skadelig. Den kunde opfattes som en Antydning af, at det var rigtigt, naar det i mange Blade antydedes, at Spørgsmaalet nu paa Grund af Danmarks Neutralitet nærmede sig en Løsning, og »navn-

lig i Slesvig vilde den Vildfarelse kunne bidrage til at styrte mange Dansksindede i Ulykke.« Det var yderligere muligt, at en Udtalelse kunde betragtes »som en uforsigtig Udfordring til den tyske Regering.« Maaske vilde man i Berlin med Ligegyldighed overse en saadan Udtalelse, men »det er ogsaa meget muligt, at den tyske Regering vil opfatte Udtalelsen netop nu som en Trods, der vil gjøre den endnu hensynsløser i sin Optræden mod de Danske i Nordslesvig.«

Vedels Betæneligheder gjorde vel noget Indtryk, men helt undlod Trontalen dog ikke at berøre Spørgsmaalet. Det hed bl. a.:

»Mægtige Begivenheder have rystet Europa siden Rigsdagens sidste Samling. Ogsaa til Vore Kyster havde Krigen nærmet sig; men ved at opretholde den neutrale Stilling, som Vi fra Begyndelsen af havde indtaget, er det lykkedes at bevare Landet for Krigens Onder.

Er det end ikke givet menneskelige Øjne at forudse denne store Kamps Afslutning og Følger, staaer dog det Haab fast hos Os, som Vi gjentagende have udtalt fra dette Sted, at det Spørgsmaal, som endnu henstaar uafgjort mellem Danmark og Preussen, vil finde en saadan Løsning, at Rigets Selvstændighed i Fremtiden vil kunne sikres og det gode Forhold styrkes til Vor mægtige sydlige Nabo.«⁸⁰³⁾

Den 6. Oktober nævnede Konsejlspræsidenten i et Brev til sin Hustru, men uden nærmere Motivering, at Trontalen beroede paa Udtalelser fra engelsk, russisk og preussisk Side; han ansaa Udsigterne for ret gode, »hvis Rigsdagen ikke gjorde Dumheder«.

De fremmede Diplomater lagde naturligvis Mærke til Trontalen, der bl. a. rapporteredes baade til Berlin og Wien,⁸⁰⁴⁾ men Betydning fik det ikke, og der knyttedes ikke nogen Drøftelse til den i Rigsdagen. Der havde været Tanker fremme om en Adresse, men det blev opgivet. Som Krieger spottende skrev i sin Dagbog⁸⁰⁵⁾ »blev det ikke saa let

for den« »bevidste Folkemagt« at enes derom, som om Valget af Christoffer Krabbe til Formand for Folketinget.

Derimod kom Sommerens Begivenheder, saaledes som Venstres Fællesudvalg havde paatænkt, til Drøftelse i Anledning af den ovennævnte foreløbige Lov om Kreditbeviser. Da fik Oppositionen Lejlighed til at give Udtryk for sin Misfornøjelse med, at Rigsdagen ganske var blevet holdt udenfor i de i Juli-August førte Forhandlinger og Afgørelser.

Da Loven blev forelagt, nedsatte Folketinget straks efter Samlingens Begyndelse et 15-Mands Udvalg, i hvilket Venstre havde et Flertal paa 8. Det benævnedes af Krieger og vel af andre »det politiske Udvalg«.

Der var blandt Ministrene nogen Usikkerhed om, hvorledes man skulde optræde overfor de Krav, som Folketingsudvalget forventedes at ville stille om Oplysninger om, hvad der var foregaaet. Man var ikke begejstret for at lade Rosenørn-Lehn alene give mundtlige Oplysninger i Udvalget; det mente man ikke, at han kunde klare. Man valgte saa at lade Udenrigsministeren 12. Oktober til Formændene i Folketing og Landsting sende en Samling Afskrifter af Aktstykker, der skulde tjene til Oplysning om Regeringens Holdning og Optræden lige overfor de krigsførende Magter.⁶⁰⁶) Denne Samling var ledsaget af en orienterende Skrivelse, og Formændene anmodedes om paa den Maade, de maatte finde det hensigtsmæssigst, at give Tingenes Medlemmer Adgang til konfidentielt at gøre sig bekendt med Aktstykkerne, idet Ministeriet forventede, at intet af Papirerne ad privat Vej blev overgivet til Offentligheden. Den 14. Oktober gav Krigsministeriet Folketingets Finansudvalg, ligeledes skriftligt, en Række Oplysninger om de ekstraordinære Udgifter, ved de militære Forberedelser, der i Sommerens Løb var truffet, og som Rigsdagen nu skulde godkende ved en Tillægsbevillingslov.

Vedel, der havde konciperet, henholdsvis tilrettelagt, baade

Meddelelser og Aktstykker, var ikke glad ved endnu under Krigen at skulle give Rigsdagen Oplysning om Regeringens Holdning. »Trods alle vore Bestræbelser for at sikre Discretion til disse Aktstykker er jeg dog bange for Følgerne.« skrev han til Quaade.⁴⁰⁷) Han havde foreslaaet, at man skulde nøjes med under Haanden at lade Rigsdagen vide, at en Forelæggelse af Oplysningerne vilde ske efter Freden; det var dog ikke lykkedes at vinde andre end Rosenørn for denne Tanke.

Udvalget saa omhyggeligt paa de givne Meddelelser. Den 30. Oktober skrev Krieger til Regensburg, at endnu gik det tilsyneladende roligt paa Rigsdagen, men det vilde næppe vare længe.⁴⁰⁸) »Det politiske Udvalg er næsviist og faar i disse Dage adskillige tilbagevisende Svar. Det vil da vise sig, om de kunne udføre de gode Hensigter imod os, som de umiskjendeligt nærer.« Den 4. November henvendte Balthazar Christensen som Udvalgets Formand sig til Udenrigsministeren for at anmode om nærmere Oplysninger om forskellige Punkter i, hvad der var sket i de forløbne Maaned, bl. a. om den Instruks, der var givet Grev Frijs før Forhandlingerne med Cadore. Derom havde Rosenørn mundtligt udtalt sig i et Møde med Udvalget, men vilde ikke give Skriftstykket fra sig. Videre ønskede man bl. a. »Oplysning om Foranledningen til General Raasløffs i Akterne ommeldte Sammenkomst med Keiser Napoleon og en Fremstilling af den derved stedfundne Forhandlings Character og Indhold. Derom saa Rosenørn sig ikke i Stand til nærmere at udtale sig. »Det var af aldeles private Grunde, at Gen. Raasløff allerede før Krigens Udbrud havde begivet sig til Frankrig. Han har under sit derværende Ophold ikke udført noget som helst Hverv for den kgl. Regjering og de Samtaler, han der kan have havt med forskjellige politiske Personligheder, have derfor bevaret en udelukkende privat Character. Angaaende hans Samtale med Hertugen af Gramont har den kgl. Gesandt været tilstede derved; men jeg

kan Intet oplyse om den Audiens, som Gen. Raasløff skal have havt hos Keiser Napoleon,« hed det i Udenrigsministerens Svar.^{6*)}

I Statsraadet 26. November forelagde Finansminister Fenger en Forestilling om, at han maatte bemyndiges til at tilkendegive det af Folketinget nedsatte Udvalg om Stadfæstelse af den foreløbige Lov af 1. August 1870 om Udstedelsen af Kreditbeviser, at Udvalgets Begæring om at faa meddelt de Forhandlinger, der havde fundet Sted i Statsraadet om bemeldte Forholdsregler, ikke kunde tages til Følge. Justitsminister Krieger motiverede nærmere denne Afvisning. Der var ingen Lovhjemmel for Meddelelse af Statsraadsforhandlinger. Kun een Gang var der sket Meddelelse, nemlig i 1864, og da der i den danske Statsraadsprotokol optoges Referat af Forhandlingerne og ikke som i Sverige Beslutningerne alene, burde det, hævdede Krieger, bero paa Regeringens egen Vilje, om man vilde give nogen Meddelelse. Efter Statsraadsreferatet fremkom der yderligere ikke nogen Bemærkning, og Svaret blev givet til Udvalget som af Fenger foreslaet.^{609)»}

Om Enkeltheder i Udvalgsforhandlingerne vides ikke meget og mest ved Andenhaandsreferater i Kriegers Dagbøger,⁶¹⁰⁾ men man faar et Indtryk af Stemningen ved den Betynkning, som Udvalget afgav den 7. Februar 1871, og som kom til Behandling i Folketinget den 13. Februar.⁶¹¹⁾

Foruden nogen Kritik af den Form, Regeringen havde givet den foreløbige Lovs Bestemmelser om Tilvejebringelse af de fornødne Pengemidler, hvad i denne Forbindelse ikke har Betydning, fremkom i Udvalget forskellige Meninger om flere Punkter. Venstreflertallet var misfornøjet med, at Regeringen havde nægtet at meddele Udvalget Afskrifter af Statsraadsprotokollen og kun havde villet oplæse Forestillingen til Kongen om Neutralitetserklæringen. Misfornøjelsen gjaldt ogsaa, at der ikke kom tilstrækkelig præcise Oplysninger om Quaades Indberetninger eller om Udtalelser

af fremmede Diplomater. Et vigtigt Ankepunkt var, at Rigsdagen ikke var blevet indkaldt, og at der ikke forelaa noget om, at man havde overvejet at indkalde den.

Efter Kriegers Udsagn⁶¹²) havde I. A. Hansen først skrevet en »galdespyende Betænkning,« der dog i Udvalget var blevet dæmpet noget, men da den blev afgivet, var Flertallets Udtalelser stærkt kritiske. Det hævdedes, at der ikke var blevet givet Udvalget eller Rigsdagen tilstrækkelig Besked, og Rigsdagen burde, »under saa alvorlige Tidsomstændigheder, hvor der var Spørgsmaal om et Enten-Eller, hvor Valget mellem disse kunde føre til Landets Undergang,« have været indkaldt. Ogsaa et Medlem af Mindretallet, C. V. Nyholm, misbilligede, at Rigsdagen ikke var indkaldt. De nationalliberale Udvalgsmedlemmer udtalte sig noget tvivlende herom, men billigede iøvrigt Ministeriets Holdning. Under Folketingsdebatten, hvor I. A. Hansen, som Grev Holstein om Aftenen den 13. Februar⁶¹⁸) skrev til sin Hustru, gav en hel Del ondt af sig, hævdede Finansministeren, C. E. Fenger, der optraadte paa Regeringens Vegne, fordi Forhandlingen formelt drejede sig om et finansielt Anliggende, i Tilknytning til det nationalliberale Mindretals Betænkning, at der var meddelt alle de Oplysninger, det af Hensyn til Udlandet havde været muligt at give. Regeringen havde været overbevist om, at Udstedelsen af den foreløbige Lov om Kreditbeviser for at skaffe Penge under de kritiske Omstændigheder, vilde blive stadfæstet af Rigsdagen; om dette skete et Par Maaneder før eller senere var ligegyldigt. Fenger kom ikke ind paa det principielle Spørgsmaal, om det under den iøvrigt hastigt afsluttede Krise havde været forsvarligt at undlade at indkalde Rigsdagen.

Rigsdagsforhandlingerne gav Udtryk for Oppositionens Misfornøjelse, men ingen udtalte Misbilligelse af Regeringens Neutralitetspolitik, hvortil Krigens Forløb visselig ej heller gav Anledning. Loven blev i Folketinget vedtaget enstemmigt med 75 Stemmer og gik glat gennem Landstinget. De

fuldstændige Oplysninger om Regeringens Forhold i hine kritiske Maaneder, som man forgæves havde krævet forelagt, fik den danske Offentlighed først halvthundrede Aar senere, da de danske Arkiver efter den første Verdenskrig uden Forbehold blev aabnede.

Havde Sindene i Kongeriget under Krigen været i stærk Bevægelse, var det ikke mindre Tilfældet i Nordslesvig, der var uafbrudt Forbindelse over Grænsen mellem de to Dele af Folket. Her skal disse Stemninger ikke nærmere skildres.

Det vil erindres, at der i den foregaaende Tid var ført besværlige Forhandlinger om de Foranstaltninger, som den preussiske Administration efter Slesvigs definitive Indlemmelse i Preussen 1866 havde truffet mod de danske Undersaatter i Slesvig, der havde en Særstilling i Henhold til .Wienfredens Art. 19, og især mod de Værnepligtige.⁶¹⁴⁾ I April 1869 var der opnaaet en foreløbig Ordning, som, selv om Spørgsmaalet ingenlunde var løst, efter Forholdene havde kunnet betragtes som nogenlunde rimelig.⁶¹⁵⁾ Under Krigen opstod betydelige Vanskeligheder for de dansksindede Værnepligtige i Nordslesvig, som ikke vilde gaa ind i den preussiske Hær, samtidig med at der fandt adskillige Fængslinger Sted, bl. a. af Hans Krüger, og for en kort Tid blev indført Belejringsstilstand i Grænselandet. Trods de preussiske Sejre og den Indflydelse de vel kunde have paa Stemningen, viste Valget til den preussiske Landdag 16. November 1870, at Danskerne havde holdt Stillingen. Medens der 1867 i de to nordlige Kredse af Slesvig var blevet valgt 367 danske og 66 tyske Valgmænd, blev Tallene nu 377 mod 64. Da der derefter den 3. Marts 1871 holdtes Valg til den nye tyske Rigsdag, var der sket en stor Udvandring til Kongeriget af Værnepligtige dansksindede. Dette bragte det absolute Stemmetal ned, men Stillingen blev i det væsentlige, som den havde været i 1867; Tyskheden i den danske Del af Flensborg Amt og i Aabenraa Amt var kun steget 3 % fra Valget til den nordtyske Rigsdag i 1867. Ahlmann havde

trukket sig tilbage, men i alle Kredse stemte Danskerne paa Hans Krüger, der var den eneste Kandidat; man sagde: »den der stemmer paa Krüger, han stemmer paa Danmark«. Han fik fra hele Hertugdømmet ialt 21.563 Stemmer mod 21.193 tyske.

Mange Overgreb under Krigen mod Danske og specielt de Værnepligtige havde vakt Uro saavel i Nordslesvig som i Kongeriget, og den foreløbige Ordning fra 1869 havde under de kritiske Forhold ingenlunde betrygget Optanternes og de Værnepligtiges Stilling. Den 18. April 1871 udstedtes der en Bekendtgørelse fra militære Myndigheder om, at alle de Værnepligtige, der i 1870 med eller uden Optionserklæring var flygtet til Danmark, senest den 15. Maj 1871 skulde give Møde i Aabenraa, da de ellers vilde blive straffede som Desertører. Der mødte meget faa, og Forholdet gav Anledning til indviklede og pinlige Forhandlinger mellem de danske og tyske Myndigheder. Omsider opnaaedes Enighed mellem de to Regeringer om, at de siden Juni 1870 udvandrede Stilling skulde undersøges af en dansk-tysk Kommission. Denne traadte sammen i November 1871 i Aabenraa, og dens Arbejde kom til at danne Grundlaget for den saakaldte Aabenraakonvention, der omsider offentliggjordes i Efteraaret 1872. Hermed blev indtil videre Optanternes Stilling ordnet paa en i det væsentlige rimelig Maade, og i Løbet af Halvfjerserne indtil Art. V's Ophævelse var de Vanskeligheder, der opstod, ikke saa store, at de gav Anledning til megen Klage. Først senere blev Optanternes og de dansk-sindede »Hjemløses« Forhold i Nordslesvig et højst alvorligt Led i den haardhændede Fortysknings-, Tvangs- og Udvisningspolitik, som maalbevidst, men uden Resultat anvendtes for at tvinge den danske Befolkning til at opgive sin Danskhed og Kravet om Genforening med Danmark. Den diplomatiske Korrespondance mellem Danmark og Tyskland lige til den første Verdenskrig vidner om, hvor stor

Belastning disse Forhold var for saavel Nordslesvigerne som for de skiftende danske Regeringer.

Naturligvis satte de preussiske Myndigheders Behandling af danske Undersaatter, Optanter og Værnepligtige i Nordslesvig Sindene i Bevægelse og affødte utallige Henvendelser til Regeringen. Men overfor Tanken om en Drøftelse i Rigsdagen af disse Forhold gjorde en tilsvarende Tilbageholdenhed sig gældende, som naar det gjaldt Begivenhederne ved Krigsudbrudet eller Art. V.

I Februar 1871, da den ovenfor nævnte Forhandling med Folketingsudvalget var i Gang, kom Folketingsmanden, Venstreløsgænger N. J. Termansen, en af Rigsdagens mest ansete og besindige Medlemmer, stærkt nationalt og sønderjysk interesseret, op i Udenrigsministeriet og spurgte, om der var noget til Hinder for, at han interPELLerede Udenrigsministeren om Regeringens Stilling til, hvad der i Modstrid med Wienerfreden i Slesvig skete overfor de danske Undersaatter etc.⁶¹⁶); »han og hans Venner vilde se sig nødte til at gjøre Noget for at bevise Nordslesvigerne, at man ikke havde glemt dem«. Vedel sagde, at det, selv om Termansen med Hensyn til Formen vilde føje sig efter Udenrigsministeriets Ønsker, var en mislig Sag med en saadan Interpellation. Man kunde aldrig vide, hvad det kunde falde andre Medlemmer af Tinget ind at ytre; man kunde ikke stole paa alles Takt i samme Omfang som paa Hovedmandens, Termansens. Endelig kunde man ikke vide, om en Interpellation kunde virke forstyrrende paa de mundtlige og fortrolige Forhandlinger, som Quaade netop nu førte i Berlin om disse Slesvigeres Stilling. Quaade maatte spørges.

Paa Spørgsmaal fra Vedel herom, svarede Gesandten⁶¹⁷), at det vilde være ønskeligt, om en Interpellation kunde undgaas, da han ikke var sikker paa, at den ikke i Berlin vilde skade mere end gavne. Sagen drøftedes videre i den følgende Tid i Forbindelse med Regeringens og Gesandternes

Ængstelse for det Indtryk, som de tyskfjendtlige Udtalelser i de ledende danske Dagblade kunde gøre i Tyskland; Resultatet blev, som Vedel den 25. Marts kunde skrive til Quaade⁸¹⁸), at Termansen efter en ny Samtale frafaldt Interpellationen. Rigsdagssamlingen gik til Ende, uden at der blev lagt Pres paa Regeringen. Denne gjorde paa sin Side, hvad den kunde i Berlin i disse specielle Spørgsmaal, men fastholdt Aaret igennem det Standpunkt, at Henvendelser i Berlin direkte eller indirekte vedrørende Art. V intet kunde nytte. Ad forskellig Vej havde Regeringen Forbindelse med Hans Krüger, bl. a. gennem A. E. M. Schleisner, H. R. Hiort-Lorenzen, Redaktør af Dannevirke i Haderslev, samt Publicisten Dr. Bauer i Berlin, der med Pengeunderstøttelse fra dansk Side bistod Krüger og gav Quaade Oplysninger om de tyske politiske Kredses Stemninger overfor det nordslesvigske Spørgsmaal. Hans Krüger var som tidligere meget misfornøjet med den danske Regerings Passivitet, og dette paavirkedes ikke af, at Regeringen gerne, naturligvis i Hemmelighed, ydede Krüger og hans Mellemmænd en iøvrigt særdeles beskeden økonomisk Støtte. I Efteraaret 1871 vilde Krüger have en Interpellation frem i den tyske Rigsdag, og Medlemmer af det nationalliberale Parti syntes at ville bringe ham til at spørge Bismarck, om han nu ikke vilde ordne det nordslesvigske Spørgsmaal »in einer Deutschland würdigen Weise«⁸¹⁸). Vedel mente lige saa vel som Quaade, at det var meget tvivlsomt, om den Krügerske Interpellation under de nuværende Forhold var hensigtsmæssig, men, skrev han⁸²⁸) til Gesandten »vi have ingen Middel til at hindre det og maa lade det gaae som det kan. I alt Fald antager jeg det dog bedre, at hvis der skal røres ved Sagen, skal det være Krüger og Slesvigerne, men derimod ikke den danske Regering, og her er stadigt Mange som forlange, at der skal gjøres Noget. Muligt er det jo ogsaa, at Krüger smigrer sig med at finde en Tilslutning, som,

naar det kommer til Stykket, vil vise sig illusorisk«. Som næsten altid havde Vedel Ret i sin Vurdering af Forholdene. De tyske Politikere svigtede. Naar det danske satiriske Blad, »Folkets Nisse«, den 12. August 1871²¹⁾ bragte en humoristisk Tegning, der skulde forestille Quaade, der laa sovende med aaben Mund, medens et Bur med en Due med Paaskriften § 5 holdtes hen imod ham og gjorde dette under Overskriften: »Den danske Gesandt i Berlin, der venter paa, at en stegt Due skal flyve ham i Halsen«, var det ikke blot et Udtryk for Folkemeningen paa hint Tidspunkt, men typisk for den almindelige kritiske Opfattelse af det danske Diplomatis Holdning i hine Aar. Det var imidlertid bunduretfærdigt som Vurdering af, hvad det under de givne Forhold havde været muligt at udrette.

Det er forstaaeligt, at en Kreds af de ledende nordslesvigske Mænd, der mødtes i Flensborg, kunde støtte Krügers Interpellationsplan^{*22)}. Disse Nordslesvigere kendte godt den danske Regerings Betragtning, at det var farligt ved at provokere en tysk Regeringsudtalelse om Art. V »at fremkalde § 5's Udslettelse«. Men naar man alligevel var enige om at opfordre Krüger til at interpellere, var det dels, »fordi man holdt sig forvisset om, at den tyske Regering ej turde udlette § 5«, dels fordi Forsamlingen gjorde gældende, at Tilstanden var utaalelig og det var bedst at lade det briste eller bære. Vi møder her den samme Modsætning som paa næsten ethvert Tidspunkt af det nordslesvigske Spørgsmaals Historie fra 1864 til 1918; der var nogle, der i Reglen uanset Risikoen vilde foretage positive Fremstød for at tvinge Tyskland til en rimelig og retfærdig Løsning, medens andre, hovedsagelig den danske Regering og dens Diplomater, lagde Hovedvægten paa, at det efter nøgtern og omhyggelig Overvejelse af alt, hvad de bedst informerede vidste, var betænkeligt at foretage Skridt, der maaske kunde tirre den Magt-haver, mod hvem Danmark ikke kunde føre effektive Kræf-

ter i Marken. Nu da vi til Bunds kender Datidens Forhold, kan det fastslaas, at i Hovedsagen var den danske Regerings Opfattelse fuldt forsvarlig.

Quaade overvejede, efter at Interpellationen var opgivet, forskellige Meddelelser fra Krüger, bl. a. om nogle besynderlige Samtaler, som han i den tyske Rigsdags Restaurant havde haft med en tysk Herre, der formodedes at være en forhenværende Statsminister, hvis Navn han ikke kendte, og som havde raadet ham til at gaa direkte til Bismarck. Gesandten var vel stadig skeptisk overfor, hvad der lod sig udrette, men var glad over, at alle Muligheder ikke var forskærtsede; man havde frygtet, at de forskellige Fraktioner i Rigsdagen vilde motivere Afslaget med en almindelig Uvilje mod at have med Sagen at gøre, men det syntes, at det var det nærværende Øjeblik, de ikke ansaa for opportunt. Et ligefrem Afslag havde, mente Quaade, været værre, og »Sagen kunde endnu betragtes som intégra.«²²) Dette var egentlig det højeste, som saavel han som den danske Regering for Øjeblikket ansaa for muligt.

XIV.

Forhaabninger og Mistvivil. Stormagternes Tilbageholdenhed under Krigen og efter Freden.

EFTER at Krisen i Juli-August 1870 var vel overstaaet, og medens Frankrigs Nederlag fuldbyrdedes, kom den danske Regering ikke ud for større Vanskeligheder i Forholdet til Tyskland. Man var vel i Berlin, som ovenfor (S. 244) paa-peget, paa det rene med, at Folkestemningen i Danmark og ogsaa i politisk betydende Kredse havde været tysk fjendtlig, saa kun Kongens og Regeringsflertallets Besindighed samt de hurtigt opnaaede tyske Sejre havde fastlagt den danske Neutralitet. Det franske Forsøg paa ved Cadores Sendelse at drage Danmark ind i Krigen havde alene været bestemt af franske Interesser; Hensynet til Danmarks Vel havde intet betydet. Skønt mislykket havde Forsøget vakt Mistillid i Berlin, og hvad senere oplystes om de franske Planer, bestyrkede denne, ganske som Tilfældet var med den i Tyskland nøje paaagtede ubestridelige profranske Stemning, der uhemmet gav sig til Kende i danske Presseorganer. Direkte skadelig for Løsningen af Grænsespørgsmaalet var, at man fra fransk Side fremhævede Als som den bedste Landgangsplads for franske Tropper, saafremt den i Juli planlagte Diversion til de nordiske Farvande havde ført til noget.⁶²⁴) Det har ikke kunnet oplyses, at der, saaledes som i Samtidens diplomatiske Indberetninger nævnt, fremkom en officiel »Memoire«, hvori dette var fremhævet, men Artikler i det franske Blad »Moniteur uni-

versel de Tours« for 27. og 28. November 1870 indeholdt i alt Fald Udtalelser herom. I Februar 1871 omtalte Heydebrand denne Sag til sin svenske Kollega i København, Friherre Lave Beck-Friis og anførte baade, at det var en af de mange Ubehændigheder, som den franske Regering havde gjort sig skyldig i under Krigen, og at det støttede den Opfattelse, som de militære Autoriteter i Berlin altid havde haft. Heydebrand tilføjede, at naar Opfattelsen af Als som det vigtigste Punkt, hvor en Fjende, der vilde angribe Preussen nordfra, kunde sætte sig fast, nu var bekræftet fra kompetent fransk Side, vilde den tyske Regering efter hans Mening aldrig gaa ind paa at give denne 0 tilbage til Danmark, saa meget mere som man i Berlin havde den Overbevisning, at Danmark kun var holdt tilbage fra under Cadores Ophold at slutte Alliance med Frankrig mod Preussen ved Efterretningen om de preussiske Sejre ved Weissenburg og Wörth. Beck-Friis havde svaret Heydebrand, at han mente, at de preussiske Militærautoriteters Opfattelse af den strategiske Betydning af Als dog forlængst havde været altfor fastlagt til, at en fransk Rapport kunde øve Indflydelse derpaa. Det var naturligvis rigtigt, men det væsentlige var, at den preussiske Regering, som Quaade engang udtrykte det i et Brev til Vedel,⁶²⁵⁾ hvis man *ikke* vilde ordne det nordslesvigske Spørgsmaal, i slige Udtalelser »kunde finde et Forsvar for sin Fremgangsmaade, der vilde være saameget brugeligere, som i Ulandet Alle, til hvilken Nationalitet de end hører, dømme Stemningen i Danmark efter den danske Presse«. Det var ubestridelig rigtigt, naar Heydebrand i sine Indberetninger til Berlin stadig dokumenterede den danske toneangivende Presses udpræget tysk fjendtlige Holdning. I Vedels, Quaades og andre danske fortrolige Udtalelser indrømmes med Beklagelse dette uheldige Forhold. I en Indberetning fra Heydebrand 6. Januar 1871⁸²⁸⁾ hævdede han, at der vel i Danmark nu efterhaanden var Forstaaelse for, at der ikke

længere var Grund til at tilkendegive de franske Sympatier og de Forhaabninger, man i Sommerens Løb endnu havde sat til Frankrigs Velvilje, men trods den danske Regerings kloge og forsigtige Optraeden var der ikke indtraadt nogen Ændring i Befolkningens Uvilje mod Tyskland; den Antipati, som hyppigt paa meget utilbørlig Maade fik Udtryk i Aviserne, fremkaldte aldrig Indsigelse.

Berlinregeringen havde i denne Periode altfor store Problemer at beskæftige sig med, til at det stadig uløste nordslesvigske Spørgsmaal kunde ventes at paakalde dens Opmærksomhed. Lejlighedsvis Udtalelser foranlediget ved Bemærkninger til tyske Statsmænd af interesserede Diplomater bekræftede Passiviteten. Med Rette gik den danske Regering ud fra, at man i alt Fald foreløbig ikke kunde regne med nogen Ændring i den negative Holdning, som Preussen siden April 1868 havde indtaget i Art. V-Spørgsmaalet.

De nu tilgængelige Akter belyser klart, hvor uvæsentligt og resultatløst alt var, der drøftedes eller foretoges fra dansk eller udenlandsk diplomatisk Side vedrørende Nordslesvig.

Da den danske Regering ved Krigsudbrudet i Juli valgte Neutraliteten og siden fastholdt denne, medens der i Ind- og Udland havde hersket almindelig Forventning om, at Folkestemningen kunde bringe Danmark ind i en Krig mod Preussen for at genvinde det danske Nordslesvig, var det ikke uforstaaeligt, at der hos mange vakttes Forhaabning om, at Preussen, naar Frankrig var besejret, omsider vilde søge det nordslesvigske Spørgsmaal løst paa en for Danmark tilfredsstillende Maade. Mange Danske søgte Trøst i Tanken herom.⁶²⁷) Det sivede ud, at Quaade havde berørt Spørgsmaalet overfor Bismarck, men Bismarcks negative Svar blev ikke tilstrækkelig bekendt eller vurderet. Man vidste i diplomatiske Kredse i København, at der saavel i St. Petersborg som i London efter Krigsudbrudet var fal-

det Ytringer om, at der fra tysk Side kunde ske noget i det slesvigske Spørgsmaal som Anerkendelse af Danmarks neutrale Holdning, og der digtedes videre paa usikre Gengivelser af, hvad der var sagt. I den danske og udenlandske Presse fremkom Udtalelser, hvis Bestemthed gik langt videre end tilladeligt var efter det højst usikre Grundlag, hvorpaa der byggedes. Endogsaa Falbe i Wien kunde i September 1871 overfor den østrigske Rigskansler Grev Beust fremsætte en helt urigtig Udtalelse om, at Bismarck ved Krigsudbrudet havde givet Danmark et Løfte om at udføre Art. V for derved at sikre sig vor Neutralitet — en Udtalelse, der naturligvis straks blev dementeret af det danske Udenrigsministerium.⁶²⁸⁾

Særlig Betydning tillagde man, at det ikke blev ubekendt, at den engelske Regering saavel ved Gladstone som ved Lord Granville overfor den preussiske Ambassadør Grev Albrecht Bernstorff flere Gange havde udtrykt Ønsket om, at Preussen efter en heldig Udgang af Krigen vilde tilvejebringe en venskabelig Ordning med Danmark vedrørende Nordslesvig.⁶²⁹⁾ Lord Granville bad udtrykkelig Grev Bernstorff meddele sine Ytringer i Berlin. Dette havde Bernstorff saa meget lettere ved, som han, hvad han sagde til General Bülow, selv gentagne Gange havde henstillet til sin Regering, at vise Imødekommenhed overfor Danmark; det var bl. a. sket, da han sidste Gang før Krigsudbrudet havde besøgt Berlin. Da Bernstorff 31. August fortalte Bülow dette, henstillede han samtidig, at man ikke fra dansk Side foranledigede nogen Pression i Berlin. En saadan kunde kun virke uheldigt paa Kong Wilhelm og Bismarck, der »nu engang var meget følsomme«; man kunde bedre vente et godt Resultat af deres frie Beslutning.⁶³⁰⁾

I September meddelte Lord Granville dette til Wyke, og det blev bekendt i de diplomatiske Kredse i København.⁶³¹⁾ Men hverken Lord Granville eller Bernstorff hørte noget fra Bismarck, og skønt mange Rygter nævnede, at Danmarks

neutrale Holdning havde skabt Muligheder for Opfyldelsen af Pragfredens Art. V, skete der intet. Om Bismarcks Opfattelse af den, ganske vist nærmest platoniske, Interesse, som Zar Alexander tilkendegav for Danmark og Nordslesvig og om hans Ærgrelse over fremmed Indblanding, fremkom der langt senere et Vidnesbyrd instar omnium i en Redegørelse til Kejser Wilhelm. 24. August 1879 citerede Rigskansleren, at Zaren kort efter Krigen 1870 i Berlin havde sagt til ham: »Ihre Regierung ist mir Dank schuldig, und sie könnte ihn mir durch die Abtretung von Nordschleswig bestätigen.« Til dette Citat føjede Bismarck 1879: »Unter solcher Ausbeutung der Dankbarkeit ist es schwer, sich das Gefühl derselben zu erhalten.«⁶³²⁾

Nu da vi kender de tyske Aktstykker fra denne Tid, ved vi, at hverken Kejser Wilhelm eller Bismarck af Krigsbegivenhederne foranledigedes til alvorligt at overveje en Genoptagelse af de siden 1868 hvilende Forhandlinger om en ny Grænsedragning i Slesvig. Den altid nøgternt dømmende russiske Ambassadør i London, Baron Brunnow, »amicus Daniae«, som han siden 1864 holdt af at kaldes, havde Ret, naar han udtrykte sin Skepsis overfor den Tanke, at Bismarck, naar han stod som Sejrherr i den afgørende europæiske Konflikt, vilde gaa med til noget, som han havde afvist før Krigen, da det nordslesvigske Spørgsmaal endnu var et mørkt Punkt, som kunde volde Preussen visse Vanskeligheder.⁶³³⁾

P. Vedel kunde vel endnu den 13. Oktober 1870⁶³⁴⁾ mene, at der efter Krigen vilde ske noget fra Preussens Side for at bringe Art. V til Udførelse, men samtidig var han klar over, at dette ikke vilde gaa ud paa en Tilbagegivelse af slesvigsk Omraade indtil Nord for Flensborg. Den 8. November 1870⁶³⁵⁾ konciperede han en udenrigsministeriel Skrivelse til et Folketingsudvalg, hvori han, med særdeles god Grund, om de forskellige Udtalelser, som nogle Diplomater i Sommerens Løb havde fremsat om, at Preussen

havde været villig til at tilbagegive Danmark Nordslesvig, bemærkede, at disse Udtalelser, »øiensynligen snarere havde været begrundede i Vedkommendes egne personlige Formodninger end støttede paa bestemte positive Data«. I Februar 1871 skrev Vedel i et Brev til Quaade, at mange nu ventede Nordslesvigs Tilbagegivelse under en eller anden Form, men at han ikke gjorde det.⁶³⁶⁾ Det var med god Grund, at han nu og siden fastholdt denne Mistvivl, hvad saa end Rygter og Paastande hævdede.

Den fransk-tyske Krig betød et Vendepunkt i Danmarks udenrigspolitiske Stilling; Betydningen af Nederlaget 1864 understregedes. Indtil Frankrigs Nederlag havde det nordslesvigske Spørgsmaal haft en vis, om end meget begrænset europæisk Interesse, fordi det under den stadig ventede Konflikt mellem de tyske Stormagter indbyrdes eller mellem disse og Frankrig indeholdt et Fængstof, som nogle vel af Interesse for en fredelig Udvikling kunde ønske fjernet, men andre ønskede bevaret for ved Lejlighed at anvende det. Nu var Spørgsmaalet indsnævret til at være et rent dansk-tysk Mellemværende, hvis positive eller negative Løsning i overskuelig Tid alene maatte bero paa det mægtige Preussens Forgodtbefindende.⁶³⁷³⁾ Alt, hvad vi siden har faaet at vide fra de nu oplukkede, den Gang gehejme Arkiver, bekræfter det, hvormed Samtidens mest indviede Politikere var paa det rene, at ingen af de ikke-tyske Stormagter vilde sætte det mindste ind paa at bistaa Danmark ved Løsningen til rimelig Opfyldelse af det nordslesvigske Forbehold i Art. V.

I de to første Aar efter det Tidspunkt i April 1868, da de direkte Forhandlinger var gaaet i Staa, havde den danske Regering rimelig Grund til at forsøge ad direkte Vej at opnaa en positiv Løsning af det dansk-tyske Mellemværende. Efter Preussens store Sejr var noget saadant ikke længere muligt. Dette Forhold maa nødvendigvis i nogen Grad ændre Karakteren af den følgende Fremstilling af den Side af

den danske Udenrigspolitik i Tiden fra Efteraaret 1870 til ind i 1879, der har Pragfredens Art. V til Genstand. Kun i Korthed kan berøres de utallige Rygter, Formodninger og Kombinationer, der i hin Periode sysselsatte Offentligheden eller de ledende politiske Kredse. Det væsentlige maa blive en Redegørelse for den danske Regerings Iagttagelser, Overvejelser og Virken, og et Hovedsynspunkt vil være, om der i hine Aar forsømtes noget eller ved Handlen blev begaaet Fejl, som forskærtsede nogen Mulighed for en positiv Løsning af det nordslesvigske Spørgsmaal. Foreteelser, der i Øjeblikket vakte større eller mindre Opmærksomhed hos den danske Regering, men alle endte resultatløst, maa undersøges. Dernæst gøres Rede for visse vigtige Problemer saasom Tanker om Danmarks Neutralisering og de Drøftelser om fælles nordiske Neutralitetsregler, der i Aaret 1878 foranlediges ved den orientalske Krise med Baggrund i et Initiativ af Kong Oscar II og hans og Sverige-Norges Forhold til Danmark. De følgende Afsnit af Fremstillingen vil indeholde Skildringen af den i Danmark den Gang væsentlig ubekendte Bismarckske Politik, der i Sammenhæng med den storpolitiske Udvikling i Europa førte til Ophævelsen af Art. V samt Bekendtgørelsen deraf i Februar 1879, da det Cumberlandske Ægteskab havde vakt Bismarcks Uvilje. Afsluttende bliver redegjort for disse Begivenheders Virkning paa den danske Regerings Overvejelser og Handlinger i 1879.

* *

Den almindelige Stemning i det danske Folk havde ved Krigens Begyndelse været urolig forhaabningsfuld; siden blev den præget af Mistvivl og Nedslagenhed. Men stadig sysselsatte Folkestemningen sig, som den fik Udtryk i Pressen og i Udtalelser Mand og Mand imellem, med Spekulationer om Danmarks Fremtid. Pessimistiske Betragtninger om det lille Lands hele Stilling under de store Forskydninger i Stormagternes Forhold, der var indtraadt siden

Bismarck tog Magten i Preussen, brødes med en Optimisme, der knyttede sig til det indre Opsving, der trods Nederlaget baade materielt og aandeligt prægede det danske Samfund. Jævnside med Spekulationer om, hvorvidt Danmark overhovedet havde Mulighed for at bevare sin Uafhængighed og Integritet under Tysklands Magtudfoldelse, optoges den offentlige Mening af Overvejelser om, hvilke Udsigter der endnu kunde være til en gunstig Løsning af Grænsespørgsmaalet. I Pressen som i Diplomaternes Korrespondancer kom det gennem 1870'erne til at vrimle med øjeblikkestemte Betragtninger, Rygter og dertil knyttede Formodninger. Den danske Regering fulgte med spændt Opmærksomhed alt, hvad der fremkom. Den undersøgte, hvad der kunde tænkes at have Betydning, spejdede efter et belejligt Øjeblik til paany at rejse Spørgsmaalet om Opfyldelsen af Art. V, men passede omhyggeligt paa ikke i Utide at vove Forsøg, der kunde faa uheldige Følger. De ledende Regeringsmænds forskelligartede Temperamenter og Grundsynspunkter gjorde sig gældende.

Under det videre Forløb af den tysk-franske Krig paa kaldtes den danske Regerings Opmærksomhed af Foreteelser, der syntes af Betydning for det nordslesvigske Spørgsmaal. Vi nævner kun nogle Enkeltheder, der optog Regeringens eller de danske Diplomaters Interesse, men dog hverken havde større reelt Grundlag eller fik væsentlig Betydning.

Foruden Beseglingen af Frankrigs Nederlag og Frankfurterfreden, der undertegnedes 10. Maj 1871, var Kernepunktet i den storpolitiske Udvikling den tydeligt fremtrædende Tilnærmelse mellem Preussen, Østrig og Rusland, de tre nu helt dominerende Kejserriger. Man forudsaa en Tremagtsalliance, og paavirket af Rygter herom henstillede i Marts Maaned den altid uroligt aktive Kammerherre Falbe fra Wien, om han ikke skulde gøre Forsøg paa ved Henvendelse til Rigskansleren Grev Beust nu at faa Spørgsmaalet om Art.

V's Udførelse sat i Bevægelse.⁶³⁷) Han havde som det vil erindres (se 2. Bind, S. 295—306) i 1868 paa en ikke hensigtsmæssig Maade været ude om at faa Beust til at virke. Siden havde Østrig været helt passiv.

Hverken Vedel eller Quaade, der naturligvis blev raadspurgt, fandt det foreslaaede Skridt hensigtsmæssigt. De havde i det væsentlige samme Opfattelse af Forholdene, mente ikke, at Østrig havde nogen Grund til at interessere sig for denne Sag og troede ej heller, at Henvendelse fra København vilde paavirke Bismarck. Mere Udsigt kunde der vel være til, at Busland vilde interessere sig for Danmark paa Grund af Zarens venskabelige Interesse; denne havde jo tidligere givet sig Udtryk og kunde maaske være blevet forøget ved Mohrenheims Indberetninger, om hvilke man vidste, at de til Stadighed fremhævede, at Rusland burde støtte og styrke Danmark. Men de danske Statsmænd troede ikke paa, at venskabelige Synspunkter eller Talemaader vilde foranledige nogen betydelig Aktion fra russisk Side, og selv om en saadan virkelig skulde blive iværksat, vilde den næppe have væsentlig Virkning. Regeringen afviste derfor Falbes Forslag og tog ligeledes Afstand fra officielt Skridt i St. Petersborg. Denne Holdning bestemtes ogsaa af den Opfattelse, at saafremt Bismarck overhovedet havde Tanker om at vise Imødekommenhed overfor Danmark, vilde han selv tage Initiativet. Hvis man i Berlin ikke var velsindet, risikerede man et negativt Svar, der kunde sætte et Punktum for de siden 1868 stadig ikke afsluttede Forhandlinger og yderligere vanskeliggøre en positiv Løsning. Hertil kom en anden Betragtning, som Vedel tillagde stor Vægt. Den store Sejr og det nye Kejserriges Oprettelse havde i den tyske Presse og hos tyske Politikere fremkaldt mange Tilkendegivelser om, hvilken yderligere Magtudvidelse man i visse tyske Kredse syslede med. I Pressen fremdroges Tanker om, at ikke blot Holland, Belgien og Schweiz, men ogsaa Danmark under den ene eller den anden Form

skulde foranlediges til en vis Tilknytning til det nye Rige. Der blev for Danmarks Vedkommende talt om en defensiv-offensiv Alliance med Tyskland, »snart mere maadeholdende kun om Told- og Postforeninger, snart endelig ligefrem om Indtræden i det tyske Rige med Udsigt til at blive Kaiserdømmets Admiralstat.«⁶³⁸) Man kunde tillægge disse Fantasier mere eller mindre Betydning, men helt turde man ikke benægte, at Bismarck kunde nære slige Tanker, som man med Rette ansaa for højst farlige for Danmark. »Kunde man da nu ikke befrygte,« saaledes formulerede Vedel sin Tankegang, »at en Opfordring fra dansk Side under disse Omstændigheder vilde frembyde en velkommen Lejlighed til at knytte deslige politiske Betingelser til Opfyldelsen af vor Begjæring om Nord-slesvigs Tilbagegivelse?«

Alt i Betragtning taget besluttede Regeringen at beordre Falbe til ikke at henvende sig til den østrigske Regering, og man vilde ej heller henvende sig til Bismarck. Det eneste, man ansaa for forsvarligt, var at foranledige Kong Christian til igennem sin Datter Maria Feodorovna at paavirke Zaren.⁶³⁹) Kongen skrev den 10. Marts 1871 til »sin egen elskede Minny«, at han takkede Kejser Alexander for, at han havde virket til, at alle de udenfor værende Stater var forblevet neutrale under den fransk-tyske Krig. »Naar han blot nu vilde være lige saa ivrig til at søge at indvirke paa sin Onkel til omsider at give os det Danske Slesvig tilbage, helst med Flensborg; hvis det ikke kan lade sig gjøre, da maae vi dog have Nord-Slesvig med Øen Als og Sundevitt som er fuldstændig Dansk. Jeg vil ikke gjerne besvære Kaiseren med at skrive ham desangaaende, men beder min søde Minny om med sit varme Danske Hjerter at tale med ham om denne Sag for at han opfordrer Onklen til denne Afstaaelse hvortil nu Øieblikket synes mig aller gunstigst. En saadan Afstaaelse vilde desuden være en ringe Løn fordi vi nu holdt os strengt neutrale, og vilde bidrage til at der kom et godt Forhold mellem Danmark og Tyskland. Bitte

tal snarest og ret indtrængende med ham derom og underret mig da endelig om hvad hans Mening er og om han troer at han kan og vil udrette noget for os?«

Svar fra Prinsesse Dagmar paa dette Brev er ikke fundet. Krieger vidste i April at berette, at Dagmar havde svaret, at hendes Svigerfader paa hendes Forespørgsel havde sagt, at han tænkte paa Sagen; der maatte gøres noget, men for Tiden kunde han ikke give noget Raad.^{639a} Men en Skrivelse fra den tyske Ambassadør i St. Petersborg, Prins Heinrich VII Reuss, til Bismarck giver nogen Oplysning om Sagens Forløb.⁶⁴⁰ Vi faar Indblik i, hvorledes de danske Ønsker sysselsatte Medlemmer af det russiske Kejserhus.

En af de betydeligste Personligheder ved Zarhoffet var den intelligente Storfyrstinde Helene Pavlowna, født Prinsesse Charlotte af Würtemberg. Hun førte bl. a. med den preussiske Dronning Augusta fortrolige Korrespondancer, ogsaa om politiske Spørgsmaal, og hun var Ven af Prinsesse Dagmar, der gav hende Del i, hvad hun hørte fra København og hvilke Ønsker, man dér nærede. I December 1868 havde Storfyrstinde Helene efter et Besøg i Berlin, hvor hun havde talt med Kong Wilhelm, med Prins Reuss drøftet Opfyldelsen af Art. V og havde da fremhævet, hvor stor Vægt navnlig Storfyrsttronfølgeren lagde paa, at man tog venligt Hensyn til Danmarks Ønsker. I August 1870 og lidt senere i September, da Dronning Augusta havde skrevet om de Betingelser, paa hvilke Preussen kunde tænke sig at slutte Fred med Frankrig, havde Prinsesse Helene paany berørt det nordslesvigske Spørgsmaal overfor Ambassadøren. Hun havde atter fremhævet, at for Rusland og for Kejseren personlig vilde ogsaa »en venlig Hensyntagen til de danske Ønsker være en Forholdsregel, som man ikke skulde anse for altfor ringe. Kejseren og navnlig Tronfølgeren lagde den største Vægt herpaa«, gentog hun. Videre indberettede Prins Reuss, at Prinsessen havde sagt ham, at hun gentagne Gange havde kunnet forvise sig om, at dette var

rigtigt; »hun havde paataget sig at sige til Cæsarewna, at det aldeles ikke vilde være umuligt, at Danmark kunde opnaa Fordele, naar man lod Preussen i Ro«. Storfyrstinde Dagmar »havde været ude af sig selv af Glæde over en saadan Udsigt, havde forsikret, at hendes Faders Fasthed i Sommerens Løb ikke havde været Følge af de energiske russiske Raad, men at Kongen allerede forinden havde været besluttet paa ikke at give efter«. I Februar 1871 havde Prinsesse Helene overfor sin Slægtning, Prins August af Württemberg, der som preussisk General i Frankrig dér havde Adgang til Bismarck, paany fremhævet »det lille Slesvigspørgsmaal«, om hvilket hun bad ham erindre Bismarck, skønt det var et »tilsyneladende meget lille Anliggende«. Maaske var det muligt, skrev hun, nu at tage Hensyn til dette Punkt, »som tyngede Cæsarewnas og Tronfølgerens Bevidsthed og ogsaa havde paakaldt Zarens Interesse«; hvis man fjernede dette, vilde man ogsaa fjerne »en Foranledning til falske Slutninger«. ⁶⁴¹⁾

I April 1871 meddelte Prinsesse Helene den preussiske Ambassadør⁶⁴²⁾, at Storfyrstinde Dagmar havde modtaget et Brev fra sin Fader, altsaa det ovenfor omtalte, med Paalæg om, at hun skulde søge at bevæge Kejseren til personlig paany at gøre en Forestilling hos Kong Wilhelm, for at der kunde ske et Skridt fremad i det nordslesvigske Spørgsmaal. »Det saa ud til, at de danske Ønsker stadig udstrakte sig til den hele Del af Nordslesvig indtil Flensborg.« Prinsesse Dagmar havde ikke vovet selv at sige det til Kejseren og havde paakaldt Kejserindens Mellekomst. Kejseren havde da faaet Kendskab til dette Brev. Han havde ikke talt med Storfyrstinde Helene derom, men sagt til hende, at han nærede indstændigt Ønske om at tale med Kejser Wilhelm. Et Foraarsbesøg i Berlin var forestaaende. Til Ambassadøren havde Zaren hidtil ikke sagt noget om Sagen. Storfyrstinde Helene ønskede nu af Prins Reuss at faa at vide, hvad hun kunde meddele Cæsarewna, der oftere havde

spurgt hende, om Ambassadøren ikke havde ytret sig om denne Sag.

I Henhold til sin »ganz vertrauliche« Indberetning til Bismarck af 26. April 1871 havde Prins Reuss svaret Prinsesse Helene, at den kejserlige Regering stadig ønskede at ordne dette Spørgsmaal, men at den frygtede, at Danmark ikke vilde give sig tilfreds med, hvad man kunde tilbyde. At byde yderligere vilde Tyskland ikke være i Stand til uden at skade tyske Undersaatters Interesser. Bismarck vidste, fortsatte Ambassadøren, at Storfyrstinde Helene interesserede sig meget levende for denne Sag. Hun havde den Mening, at den tyske Rigsregering, paa hvis gode tyske Sindelag vel ingen vil tvivle, snarere vilde være i Stand til at gøre en Indrømmelse end den preussiske Regering tidligere, og at det vel vilde være Møjen værd nu »im Augenblicke unseres Triumphes« at skaffe denne saarbare Plet, der dog endnu engang før eller senere vilde berede Ubehageligheder, ud af Verden. Storfyrstinden forudsætter, skrev Ambassadøren, rigtignok stadig, at Danmark vilde yde en eller anden Gen-gæld, og at Tyskland »durch eventuelle handelspolitische Bündnisverhältnisse mit dem abzutretenden Teil Schleswigs eine Handhabe besitze, um das Schicksal seiner vereinzelt, unter die Dänische Botmässigkeit zurückfallenden Stammes-genossen zu sichern«. Yderligere henviste Prins Reuss til den Vægt, Kejser Alexander lagde paa en Ordning af det slesvigske Spørgsmaal, særlig med Henblik paa Fremtiden. »Welchen Wert der Kaiser Alexander auf eine Regelung dieser Frage, namentlich im Hinblick auf die Zukunft legt, ist Ew. Durchlaucht ebenfalls bekannt. Der Kaiser weiss, wie sehr die sogenannte antideutsche Gesinnung seines Thronerben von dessen Dänischen Familienverbindungen abhängig ist, und deshalb kümmert ihn schon jetzt die Sorge um die dereinstigen Beziehungen zwischen Deutschland und Russland«.

Ved Midten af Maj 1871, da Zarens Besøg i Berlin var

forestaaende, skrev Kong Christian direkte til Alexander II og »benyttede denne Ledighed for at opfordre ham til at bidrage Sit til at den Slesvigske Sag nu dog omsider maatte afgjøres med Tydskland og os med nogenlunde Billighed??«, som Kongen skrev til sin Datter.*⁴³) Noget Svar fra Zaren foreligger ikke, men da Berlinerreisen stod for Døren, gjorde den altid velunderrettede Prins Reuss Bismarck opmærksom paa*⁴⁴), at Zaren højst sandsynligt vilde tale med Kejser Wilhelm om det nordslesvigske Spørgsmaal, og han tilføjede: »Es wird über diesen Gegenstand vielfach zwischen Kopenhagen und dem Thronfolgerhofe hin und her korrespondiert, und man scheint dort grosse Hoffnungen auf die Kaiserl. Fürsprache zu setzen. Ich habe dafür gesorgt, dass diese Erwartung bedeutend herabgestimmt werde«. Nogle Uger efter Besøget i Berlin kunde Beck-Friis meddele sin Regering, at Grev Holstein Holsteinborg havde sagt ham, at det ikke saa ud til at Zarens Indflydelse hos Kong Wilhelm havde betydet noget.*⁴⁴®

Der kom aldeles intet ud af disse Skrivelser eller Samtaler, og det er efter hele Bismarcks almindelige Indstilling sandsynligt, at det kun har irriteret ham, at fyrstelige Damer indblandede sig i storpolitiske Anliggender.

Heller ikke fik det nogen Betydning, at baade den danske Konge og Medlemmer af Kongefamilien gentagne Gange under og umiddelbart efter Krigen havde berørt Spørgsmaalet om Art. V's Udførelse overfor tyske Diplomater.

Den 20. Februar 1871 havde Heydebrand Audiens hos Kong Christian for at notificere Oprettelsen af det tyske Kejserdømme; Kongen udtalte da det Ønske, at de nye Forhold ikke alene maatte tjene Tysklands Vel, men ogsaa indvirke fordelagtigt paa den videre Udvikling af det venlige Forhold til Tysklands Nabolande. »Hertil knyttede Hans Majestæt saa endnu det Ønske,« refererede Heydebrand, »at ogsaa det slesvigske Anliggende, som ikke var en almindelig tysk Sag, men kun et mellem Preussen og Danmark svæ-

vende Spørgsmaal, maatte finde sin Afgørelse«. Heydebrand mente, at denne Opfattelse af Grænsereguleringens Natur som et udelukkende preussisk-dansk Spørgsmaal vel, efter at først det nordtyske Forbund og siden det tyske Rige var oprettet, var for snævert. Han indskrænkede sig imidlertid til at ytre, at der ikke var ham noget bekendt om nye Hensigter i denne Sag, og at man vel i Øjeblikket i Versailles rettede hele sin Opmærksomhed paa at hidføre Freden. Men i sin Indberetning om Samtalen⁶⁴⁵) bemærkede Heydebrand iøvrigt, at han ved Samtalen med Kongen paany var bestyrket i den Antagelse, at Forventningerne om at faa en Del af Slesvig tilbage vedblivende bestod ikke mindre hos Kong Christian end hos de fleste Danske. Han vidste ikke, hvorledes denne Forventning under de nuværende Omstændigheder kunde blive imødekommet fra tysk Side. Vel havde den danske Regerings Holdning under Krigen været fredelig, men Stemningen i Landet havde, saa vidt den afspejlede sig i Pressen, intet Øjeblik været tilbageholdende med Hadefuldhed overfor Tyskland; der var vel derfor nu mindre end tidligere Grund til ubetinget Afstaaelse af tyske Elementer til Danmark. Saa vidt Gesandten kunde dømme, vilde man fra dansk Side stadig ikke gaa ind paa de tidligere af Rismarck opstillede Garantikrav. »Jeg ser derfor ingen Mulighed for en Løsning, som begge Parter kan antage«.

I en Efterskrift til samme Rapport refererede Heydebrand Udtalelser, som Prins Hans ved et Hofbal samme Aften, Audiensen havde fundet Sted, havde fremsat overfor ham.⁶⁴⁶) Prinsen havde sagt, at efter hans Mening havde Stemningen i Danmark og Forholdet til Tyskland forbedret sig, og saa snart Art. V var bragt til Udførelse, vilde det udvikle sig helt tilfredsstillende. Deroverfor havde Heydebrand, ganske som i sin Rapport, henvist til den fortsat hadefulde Holdning, som alle indflydelsesrige danske Rlade indtog; det tydede paa en altfor dybt rodfæstet almindelig Uvilje mod Tyskland; de danske Ønsker i Grænsespørgsmaalet,

som krævede Als og Flensborg, var saa vidtgaende, at en tilfredsstillende Løsning ikke lod sig finde. Efter Gesandten's Referat havde Prins Hans ment, at man fra dansk Side ikke holdt fast ved Flensborg, og der altsaa kunde tænkes en Grænse længere nordpaa, naar blot Als kom tilbage til Danmark. Dertil bemærkede Gesandten, at Ordlyden af Art. V aldrig lod sig udstrække til Als, og at denne O, som Franskmandene fornylig atter havde anset for egnet til et Landgangsforøg, naar Grænsespørgsmaalet skulde løses, af militære Grunde ikke kunde komme i Betragtning.⁶⁴⁷) Hertil svarede Prinsen saa med den, »gewiss sehr unpraktischem Gedanken«, at Dybbøl og Sønderborg i Stedet for andre Garantier kunde gøres til en tysk Fæstning indenfor dansk Omraade. Her overfor henviste Gesandten til de Ubehageligheder, som var opstaaet ved den østrigske og preussiske Besættelse henholdsvis af Ferrara og Luxembourg. Men dertil bemærkede Prinsen, at Danske og Tyske formedelst deres fra nu af (fortan) fælles Interesser bedre vilde kunne forliges paa Als. Endelig spurgte Prinsen, om Heydebrand ikke troede, at en direkte og privat Henvendelse fra Kong Christian til Kejser Wilhelm vilde fremme Udførelsen af Art. V. Da Heydebrand ikke kunde ytre sig »weiter zustimmend« hertil, mente Prinsen, at et Skridt som det antydede dog ikke kunde skade. Gesandten tilføjede i sin Rapport, at det jo maatte staa hen, om der vilde komme en Skrivelse fra Kongen. Det syntes ham nemlig tvivlsomt, om Prinsen havde talt efter Opfordring af Kongen og med Gengivelse af dennes Tanker, eller om han havde villet meddele sine egne Ansuelser, der da vilde være ligegyldige. Hensigten med Samtalen havde efter Gesandten's Mening væsentlig været, at han selv overfor Bismarck skulde stille Forslag til en for de danske Forhaabninger gunstigst mulig Løsning; det mente han, saaledes som Forholdene laa, og som han ogsaa havde fremstillet i sin Indberetning, ikke at kunne gøre.

Det her meddelte viser, at hverken den ene eller den an-

den underhaands Henvendelse gjorde noget Indtryk paa de tyske Statsmænd eller de tyske Diplomater; der var ingen Tendens til Imødekommenhed overfor Danmark under eller efter Krigen; at Danmark havde holdt sig neutral, tillagde man ikke større Betydning, og fremhævede i alt Fald, at den almindelige Stemning i Danmark tydelig nok var tysk fjendtlig, hvilket den ogsaa var.

Den 10. Maj 1871 undertegnedes Freden i Frankfurt, og i de følgende Maaneder knyttede den storpolitiske Interesse sig især til Udviklingen af Forholdet mellem de tre Kejserriger: Tyskland, Østrig og Rusland. En Række Fyrste- og Ministerbesøg gav Anledning til Gisninger og Rygter. I første Halvdel af Juni talte Zaren og Fyrst Gortchakow paa Gennemrejse til tyske Badesteder med Kejsers Wilhelm og Bismarck. I August Maaned forhandlede Bismarck med Beust i Gastein, og i September Maaned mødtes Kejsers Wilhelm og Franz Joseph i Salzburg. Beust, der igennem mange Aar havde været en ihærdig Modstander af Bismarck, indsaa Nødvendigheden af en tysk-østrigsk Tilnærmelse, men 14. November 1871 skete det vigtige, at han afløstes som Dobbelmonarkiets Udenrigsminister af Grev Andrassy, der betragtedes med særlig Velvilje af Bismarck og bidrog til at give Tilnærmelsen mellem de to store mellemeuropæiske Riger fast Form og grundlægge Trekejsersforbundet.

Under disse storpolitiske Begivenheder vaagede man i Danmark over Mulighederne for at faa bragt Art. V-Spørgsmaalet paa Bane. Saavel i Regeringen som udenfor denne pressede adskillige paa for at faa aktive Skridt gjort fra dansk Side, saaledes Krigsminister Haffner.*⁴⁷®) Efter Zarbesøget i Berlin fik disse ivrige Støtte ved en Henvendelse til Dronning Louise fra hendes Slægtning Hertug Georg af Mecklenburg-Strelitz, der var gift med en Datter af Storfyrstinde Helene, et nyt Vidnesbyrd om de i denne Kreds levende Interesser.*⁴⁸) I et Brev, som helt eller delvis af Kong Christian oplæstes for Rosenørn-Lehn, hed det, at det

nuværende Øjeblik maaske vilde være gunstigt til at gøre Skridt («recht leise anzuklopfen») i Berlin vedrørende Art. V. Vedel var særdeles skeptisk og Krieger skrev maliciøst i sin Dagbog om ham, »at han vidste hverken ud eller ind«. Quaade søgte dog nærmere Oplysning, saavel ved Samtaler med den russiske Ambassadør i Berlin Oubril som senere, af Hensyn til Artikler i tyske Blade, med von Thile.⁶⁴⁰) Man tænkte sig i København Muligheden af, at den mecklenburgske Henvendelse skulde være inspireret fra tysk Side eller staa i Forbindelse med Zarens Besøg i Berlin, men intet positivt lod sig opspore.

Betydning havde det naturligvis ej heller, at Albrecht Bernstorff den 17. Juni 1871 fra London meddelte Kejser Wilhelm⁶⁵⁰), at Prins Hans under et Besøg i England flere Gange havde udtalt sig »sehr deutsch«, forsikret, at Kong Christian i Sommeren 1870 lige fra Begyndelsen paa det mest afgjorte havde været imod et Forbund med Frankrig og havde følt oprigtig Glæde over de tyske Vaabens Sejre, hvilket fuldstændig havde retfærdiggjort hans Politik. Prinsen havde tillige talt om, hvor livligt baade han selv og hans kongelige Broder ønskede, at Kejser Wilhelm vilde vise det lille Naboland Velvilje og paa højmodig Vis ordne det nord-slesvigske Spørgsmaal, saaledes at det indbyrdes Forhold mellem Danmark og Tyskland kunde udvikle sig paa stadig mere venskabelig Maade. Tilsvarende Udtalelser kom, efter hvad den tyske Chargé d'affaires Hr. von Pfuel i St. Petersborg den 22. August indberettede til Bismarck, fra en anden af Kong Christians Brødre, nemlig Prins Vilhelm.⁶⁵¹) Prinsen havde sammen med Kong Georg af Grækenland besøgt Zarhoffet, og efter hvad Hr. von Pfuel erklærede at have »fra sikreste Kilde«, havde den græske Konge i Familie kredsen fremsat skarpe Udtalelser om »Umuligheden af en Enighed med Tyskland«. I Modsætning dertil havde Prins Vilhelm overfor »en høj indflydelsesrig Personlighed udtalt, at

hans Broder Kongen fandt det meget ønskeligt, om der i Forbindelse med Forhandlinger, der førtes mellem Tyskland og Danmark vedrørende værnepligtige Danske i Slesvig, kunde ske fornyede Underhandlinger med Hensyn til Art. V. Kong Christian skulde efter sin Broders Sigende i høj Grad ønske en for begge Dele tilfredsstillende Klaring af dette Spørgsmaal; man burde paa tysk Side ved fremtidige Forhandlinger ikke lade sig afskrække af, at der af Hensyn til det »national-danske Parti« blev opstillet saa vidtgaaende Fordringer, at Tyskland aldrig vilde kunne gaa ind paa saadanne, hvilket baade Kongen og de mere maadeholdende Partier i Danmark var klare over. Kongen vilde af Hensyn til Nationalpartiet endnu være tvungen til at opstille saadanne Fordringer, »aber nach einigem Dringen sich bereit finden lassen, billigen Vorschlägen Deutschlands nachzugeben, da er auf gute Beziehungen und einen dauern den Frieden mit dem Deutschen Reiche den grössten Wert lege«. Disse anden-tredje Haands Meddelelser om Synspunkter indenfor den danske Kongefamilie har nærmest kun Kuriositetsinteresse, men hvorom alting er, saa modtoges enhver Tilkendegivelse af danske Ønsker vedrørende Art. V, i hvilken Form de end naaede frem til Berlin, med fuldkommen Passivitet. Da Quaade i Anledning af ubehagelige Drøftelser om de danske militærpligtige Slesvigeres Behandling i Nordslesvig efter Ordre hjemmefra skulde søge en personlig Samtale med Bismarck, og det med den Bihensigt eventuelt at sondere Fyrstens Stilling til Art. V, kom der intet ud deraf, idet Bismarck ikke kunde eller vilde modtage ham⁶⁵²). I en Samtale, som Quaade den 13. Juli havde med Hr. von Thile i Anledning af Avisrygter om nye Forhandlinger vedrørende Art. V, overfor hvilke Nationalzeitung havde skrevet, at Spørgsmaalet »vel nu kunde betragtes som løst, da Tyskland var et Rige og den galliske Imperator, der havde bragt det nordslesvigske Forbehold ind i Pragfredens Art. V, levede

i Landflygtighed i England«, gav Thile ham kun den bestemte Forsikring, at der af den preussiske Regering hverken var forberedt eller foretaget noget som helst i Sagen.

I September 1871 traf Kong Christian i Baden-Baden Kejser Wilhelm, men Kejseren modtog Kongen sammen med Kejsерinden, og der blev ikke talt Politik. Da Kejseren aflagde Kongen Genbesøg paa hans Hotel, havde han været spændt paa, om Kongen maaske nu vilde berøre det slesvigske Spørgsmaal, men Kong Christian var ikke hjemme, og de to Fyrster saas ikke mere under dette Ophold.

I December modtog Bismarck af Høflighed overfor Fyrst Gortchakow dennes Søn, der en kort Tid var Chargé d'affaires under Oubrils Fraværelse fra Berlin. »Den unge Diplomat har,« skrev Bismarck gnavent til Prins Reuss i St. Petersburg, »ikke opfattet denne Venlighed, der var saa meget mere anerkendelsesværdig, som jeg endnu ikke var helt rask efter en Upasselighed og endnu ikke havde set nogen anden Diplomat, men benyttede tvært imod Lejligheden til at sætte mig i Forlegenhed ved Interpellationer om Nord-slesvig og andre ubehagelige Spørgsmaal«. ⁶⁵³⁾

I en Samtale, som Falbe 11. September 1871 lige efter Kejsersammenkomsten i Salzburg havde med Grev Andrassy, der dengang endnu alene var ungarsk Premierminister, havde Andrassy selv ledet Samtalen hen paa det nordslesvigske Spørgsmaal. Da Falbe havde sagt, at Sagen, saa vidt han vidste, stod aldeles stille, havde Andrassy ytret, »at de Vanskeligheder, Bismarck mødte hos den nordslesvigske Befolkning, generede ham stærkt, og han gerne skilte sig af med den«. »Det Bedste De derfor kan gjøre, hvis De vil have Nordslesvig tilbage, vil være, at De sørger for, at Befolkningen gjør ham Livet saa suurt som muligt«, sagde Andrassy. Da Falbe bemærkede, at han ikke troede, at det vilde være den rette Maade at gribe Sagen an paa, men at Bismarck hellere skulde opfylde Tilsagnet i Art. V, sluttede An-

dråssy sig ogsaa til denne Opfattelse. Med Rette tillagde man i København ikke Andråssys Udtalelser større Betydning, og senere Ytringer af Andråssy, da han i November var blevet Leder af Dobbelt-Monarkiets Udenrigspolitik, tilkendegav hverken, at han kendte noget videre til Sagen eller havde nogen aktiv Interesse for den.

Ud over venlige Ord og Forsikringer om, at der ikke var noget rigtigt i Rygter, der var fremkommet gaaende ud paa, at Preussen af Østrig havde forlangt Ophævelse af Art. V, havde Andråssys Udtalelser til Falbe intet indeholdt.⁶⁵⁴⁾

Bedre Indtryk fik Kammerherre Vind ikke ved Samtale i Efteraaret med Fyrst Gortchakow, da han efter dennes Tysklandsbesøg talte om det nordslesvigske Spørgsmaal. Den russiske Kansler sagde, at han vel havde sonderet Terrainet i Berlin, men ikke havde erfaret noget, som kunde lade ham tro, at Berlinerhoffet havde Lyst til at fremkalde en Løsning. Kansleren viste selv ingen Tilbøjelighed til aktivt Initiativ, men sagde til Vind omtrent i samme Udtryk, som han tidligere havde brugt, at han ikke havde Lyst til at vove sig ind i en Sag uden at være sikker paa at faa et gunstigt Resultat. Han antydede, om man ikke fra dansk Side selv vilde prøve paa at føle sig for i Berlin, men da Gesandten i Overensstemmelse med de Synspunkter, der gjorde sig gældende i København, havde tilkendegivet Frygt for, at man ved et saadant Skridt kunde risikere at fremkalde et Svar fra Berlinerkabinetet, som maaske gjorde Ende paa hele Spørgsmaalet paa en Maade, der ikke svarede til de danske Interesser, indrømmede Gortchakow, at dette vist var en rigtig Betragtning og tilføjede, at »vi for Resten selv maatte være de bedste Dommere om vore Interesser«. ⁶⁵⁵⁾

Under Krigen og efter Fredsslutningen sysselsatte ingen Stormagt sig alvorligt med den Sag, der laa den danske Regering saa stærkt paa Sinde, og det var fuldkommen rigtigt, naar Vedel, da han i de følgende Aar konciperede Rede-

gørelser for den danske Politik, kunde skrive, at Udenrigsministeriets Anskuelse i et og alt havde fundet Bestyrkelse. Hvor tungt det end var, havde man intet Valg: man maatte med Taalmodighed afvente, at Forholdene stillede sig gunstigere for en Aktion fra dansk Side.⁶⁵⁶⁾

ANDEN BOG

*Under det nye tyske Rige indtil den orientalske Krig.
1871—1877.*

I.

Planerne om Danmarks Neutralisering.

DANMARKS politiske Magtesløshed, beseglet ved Freden i Wien, fremkaldte idelige Overvejelser om, hvorvidt det var muligt at sikre Riget mod fortsat Sønderlemmelse og bevare dets Selvstændighed, særlig overfor Tyskland. Feltmarskal Moltkes lejlighedsvis ytrede Ængstelse for, at Danmark ikke i Længden vilde kunne bestaa som selvstændig Stat var Udtryk for denne Tanke.¹⁾ Selv om adskillige i Danmark havde en mere eller mindre velbegrundet Fortrøstning til Fremtiden, det være sig nu til Betydningen af en væsentlig Styrkelse af Landets Militærberedskab eller til Hjælp udefra, saa mærkedes Ængstelsen saare ofte. Den fremkaldte ofte Tanker om at sikre Danmarks Integritet gennem en internationalt anerkendt Neutralisering af Landet, svarende til hvad der var sket med Schweiz eller Belgien. I vor Fremstilling skal disse Planer væsentlig kun berøres, fordi de blev sat i Forbindelse med Spørgsmaalet om Nordslesvigs Tilbageerhvervelse ved Opfyldelsen af Art. V.

Blandt mange spredte Udtalelser om Muligheden eller Ønskeligheden af en Neutralisering bør nævnes de Udtalelser, som D. G. Monrad kort efter sin Hjemkomst fra New Zealand fremsatte i de to mærkelige Forelæsninger »Om politiske Drømmerier«, han 8. og 15. December 1869 holdt paa Københavns Universitet, og straks efter udgav som en Bog.²⁾ I det andet af disse Foredrag fremsatte Monrad en Betragtning, der i Hovedtræk kan gengives saaledes: At Danmark

hidtil har kunnet hævde sig over for Tyskland skyldes dets Flaade og Tysklands Mangel paa en saadan. Da dette Forhold ikke længere kan opretholdes, vil Danmark ikke kunne klare sig, hvis det staar alene. Forbund med en Stormagt er det næppe muligt at opnaa,¹⁾ derimod er der Mulighed for et Forbund med Sverige-Norge, som vilde give Norden større Anseelse i Europa og gøre det lettere »hos En eller Anden af Jordens Stormægtige at finde et Tilknytningspunkt, der kunde sikre dets Bestaaen«. ²⁾ Muligheden er der i Øjeblikket, da Karl XV maa antages at være gunstig stemt for et saadant Forbund, og den danske Regering burde ikke lade Lejligheden uforsøgt, men erklære sig villig til at indgaa derpaa, men desværre er der ikke meget Haab om, at Forbundet vil blive til Virkelighed. ³⁾ Der er altsaa størst Sandsynlighed for, at Danmark i Fremtiden vil komme til at staa isoleret, og da er det et Spørgsmaal, om ikke Forsvarsløshed er et bedre Værn end et utilstrækkeligt Forsvar. ⁴⁾ Det vil være umuligt ved nogensomhelst Byrde, som man vil paalægge Folket, at sikre Rigets Selvstændighed. ⁵⁾ Et væbnet Danmark vil under et Stormagtssammenstød være udsat for at blive uskadelliggjort af sin krigsførende Nabo, et afvæbnet Danmark vil blive betragtet, som det ikke var til. ⁶⁾ I Tilfælde af, at Danmark skulde blive angrebet, vil den europæiske Opinion have langt større Anledning til at tage sig af det, hvis det i Følelsen af sin Afmagt har stillet sig under dens Beskyttelse og ikke har noget andet Værn. ⁷⁾ Indadtil vil Afvæbningen medføre finansielle Fordele og Folkets Fritagelse for Værnepligtens Byrde, saa alle Kræfter vil kunne samles om Landets erhvervmæssige og kulturelle Udvikling, ⁸⁾ derved vilde »man i det haardt betyngede Europa kunde skabe en lille Oase, hvor det var frit og let at leve«. ⁹⁾ Danmarks Afvæbning vil ikke gøre de danske Slesvigere modløse; man ved godt baade paa denne og hin Side af Kongeaen, at vi aldrig vil kunne erobre Nordslesvig tilbage med Vaabenmagt, og at Art. V's Opfyldelse beror paa

Forhold og Omstændigheder, hvorpaa vi ikke kunne udøve nogen Indflydelse. Tværtimod vil det afvæbnede Danmarks blomstrende Tilstand og lykkelige Livsvilkaar tiltrække Nordslesvigerne og faa dem til at længes endnu mere end før efter at frigøres fra det Tryk, hvorunder de lever.¹⁾ Langt fra at vække den europæiske offentlige Menings Foragt vil Danmarks Afvæbning skabe ny Anseelse for Landet. »Danmark vil staae som den første blandt de smaa Stater, der har opgivet de ligesaa frugtesløse som overanstrengende Forsøg paa at efterabe Stormagterne, og som med Kjækhed har brudt sig en ny Bane«.²⁾ Selv om vi ikke opnaar den »Anerkj endelse af vor Folke-Eiendommeligheds Berettigelse til at bestaae« som en Opfyldelse af Art. V vilde betyde, selvom Tyskland ved at holde en Del af det danske Folk mod dets Vilje under sit Herredømme truer den øvrige Del af Folket, saa vil Danmark, ogsaa et afvæbnet Danmark, stadig nyde godt af det Værn for dets Selvstændighed, som ligger i Folkeretten og »Stormagternes indbyrdes Stilling«.³⁾ Hvis det skulde ske, at Danmark mistede sin Selvstændighed, vil Folket i Mindet om de lykkelige Tilstande i det afvæbnede Danmark have en stærk Tilskyndelse til at genvinde det tabte.

Denne Opfordring til at »rive sig ud af Drømme-Verdenen og see de virkelige Forhold roligt under Øine«,⁴⁾ som her udgik fra en fremtrædende, men omstridt Personlighed som Monrad, vakte ganske naturligt Røre i den danske Offentlighed og fremkaldte en Avispolemik. Baade den tyske Chargé d'affaires og den russiske Gesandt, Mohrenheim, tillagde Sagen saa stor Betydning, at de indberettede derom.⁵⁾ Mohrenheim omtalte i en mod Monrad uvenlig Depeche, at dennes »journalisme orak« havde vakt Bevægelse og Modsigelse, men han fremhævede, at ikke destomindre een Ide syntes at bemægtige sig Sindene mere og mere og især at vinde Tilhængere i de Konservatives Rækker, nemlig Tanken om Danmarks Neutralisation. Monrad havde ikke selv anvendt

dette Udtryk, som vilde tillade Afvæbning og Koncentration af Landets Kræfter om dets fredelige Udvikling, en Udvikling, »der vilde være mere frugtbar, end den prekære Stilling, som Begivenhederne har skabt, og som var ligesaa farefuld for Europa, der hidtil har tilladt den«. Gesandten drøftede derefter en saadan Neutralisations nærmere Beskaffenhed. Skulde den kun gælde det faste Land, i hvilket Tilfælde den næsten vilde være det samme som »at forbyde Preussen at bryde ind i det danske Territorium og gøre Attentat paa Danmarks Integritet«. Eller skulde den ogsaa omfatte, hvad der efter Folkeretten maatte betragtes som mare internum; en Neutralisation af Sundet og Bælterne vilde betyde en halvvejs Neutralisering af Østersøen, som vilde blive spærret for krigsførende Magters Flaader; maaske kunde dog Sundet, hvis ene Kyst var svensk, undtages fra Neutralisationen. —

Mohrenheims Drøftelse af Spørgsmaalet i denne Depeche var rent akademisk; han tog hverken Stilling for eller imod Ideen. Han tillagde den dog nogen praktisk Betydning og ansaa det ikke for udelukket, at den engang kunde blive virkeliggjort.

Den interessanteste Udløber af Diskussionen af Monrads Foredrag var imidlertid en Depeche af 31. December 1869 fra den engelske Legationssekretær og Chargé d'affaires, Strachey, der fremtræder som et Forslag til en Udjævning af det dansk-tyske Mellemværende.¹⁾ Hvad Danskerne mest frygter, hedder det her, er det endelige Tab af deres Uafhængighed, og hvis derfor Stormagterne kunde enes om at garantere Jyllands og Øernes Neutralitet eller Integritet (inviolability) i Lighed med Belgiens, Schweiz' og Luxemburgs, vilde Danmark uden Tvivl fristes til som Gengæld at anerkende endog den nuværende dansk-tyske Grænse. Strachey har, siger han, foreløbig kun omtalt denne Ide til Quaade, »som gav Udtryk for, at han mente, at den var værd at faa diskuteret i London og Paris«. Strachey paastaar at have

beskæftiget sig med Tanken i lang Tid, men at den tidligere engelske Udenrigsminister, Lord Stanleys Uvilje mod Englands Indblanding i Fastlandets Anliggender har afholdt ham fra at omtale den for denne. Imidlertid er det sandsynligt, at Monrads Foredrag og den deraf fremkaldte Debat i Pressen, som Strachey ikke omtaler, har givet Stødet til Depechens Afsendelse. Planen, i hvilken første Gang Danmarks Neutralisation er sat i Forbindelse med en Løsning af det nordslesvigske Spørgsmaal, vel at mærke ved en Opgivelse af de danske Krav om Nordslesvigs Tilbagegivelse, blev imidlertid kort afvist af den ny engelske Udenrigsminister Lord Clarendon med en Bemærkning om, at det ikke var sandsynligt, at de europæiske Stormagter vilde paatage sig en saadan Forpligtelse.¹⁾

I udenrigsministerielle Kredse i København synes Monrads Foredrag og den deraf opstaaede Diskussion ikke at have givet Anledning til nogen Drøftelse; idetmindste har en saadan ikke sat sig Spor i hidtil kendte Akter.²⁾

I nogen Tid hvilede Spørgsmaalet, men under den fransk-tyske Krig, paa et Tidspunkt da Cadore-Episoden var overstaaet, og Danmarks Neutralitet under Krigen syntes sikret, rejstes det paany af en engelsk Diplomat, denne Gang af Strachey's Chef, Gesandten i København, Sir Charles Lennox Wyke. I en Depeche af 7. September 1870³⁾ omtalte han, at der i Danmark var en Slags vagt Ønske »i Retning af Neutralisation efter belgisk Mønster, og at der kunde siges meget til Gunst for en Opfyldelse af dette Ønske, eventuelt i Forbindelse med en Neutralisation af Sverige-Norge, hvad der vilde tillade de skandinaviske Lande at afvæbne og hellige sig helt til fredelige Idrætter.« Han tilføjede, at der kun vilde kunne træffes Beslutning herom paa en almindelig europæisk Kongres, og at han havde gjort opmærksom paa Forholdet for det Tilfældes Skyld, at en saadan skulde blive afholdt ved Krigens Slutning. I samme Depeche havde Sir Charles omtalt det danske Haab om ved Freden som Be-

lønning for Danmarks Neutralitet under Krigen at faa Art. V opfyldt; han knyttede dog ikke dette Spørgsmaal nærmere sammen med Spørgsmaalet om Danmarks Neutralisation.

I flere følgende Indberetninger¹⁾ gjorde den engelske Gesandt sig til Talsmand for en Opfyldelse af Ønsket om Danmarks Neutralisation, som han nu erklærede næredes af »nogle af de ledende Politikere« i Landet. I sin²⁾ Argumentation anførte han, at nogle danske Politikere, af Frygt for tyske Erobringsplaner efter en sejrrig Krig mod Frankrig, med det Formaal at forøge Tysklands maritime Styrke, ansaa det for klogt at arbejde for, at Danmark blev Medlem af det nordtyske Forbund, idet Landet paa denne Maade vilde kunne bevare en relativ Uafhængighed. Rusland vilde vel næppe gøre Modstand mod en saadan Ordning; det havde allerede tilladt Preussen at bemægtige sig Kiel, det vilde sikkert i Tilfælde af, at Indgangene til Østersøen kom under tysk Herredømme, »sætte sig selv i Besiddelse af saadanne svenske Havne, der vilde sikre det Udløbet fra Østersøen«. Han mente, at alt tydede paa, at der var en eller anden intim og hemmelig Aftale mellem Preussen og Rusland af Hensyn til kommende Muligheder. Hvis Danmark paa denne Maade blev en tysk »Admiralstat«, vilde Tyskland meget hurtigt under preussisk Ledelse blive en Flaademagt af første Rang med absolut Herredømme over Handelen paa Østersøen. Det var indlysende, at dette vilde frembyde alvorlige Farer for England, hvis Interesser som stor Handels- og Flaademagt maatte kræve, at Indgangen til Østersøen var i Hænderne paa en lille Magt, og at denne var sikret mod Overgreb fra tysk Side. Det bedste Middel til at modarbejde de tyske Planer og sikre Englands Interesser vilde være at arbejde for en Neutralisation af Danmark og eventuelt tillige af Sverige. Begge Stater vilde med Glæde, af Frygt for Tyskland og Rusland, gaa ind paa en saadan Ordning. I Depeche af 8. November 1870²⁾ udviklede Sir Charles nærmere, hvorledes Danmarks Neutralisation kunde begrundes med

dets geografiske Stilling og de Handelsstaters Interesser, som havde kommercielle Forbindelser med denne Del af Europa, og hvorledes Landets Neutralitet kunde garanteres enten af en europæisk Kongres eller af England og Rusland i Forening, »hvilket saavel paa Grund af de handelsmæssige og maritime Interesser, som paa Grund af andre og mere intime Forbindelser synes at være mere paakaldet for at sikre det lille, men gamle Kongerige Danmark.« Zaren havde, mente Wyke, paa Grund af sine Familieforbindelser med Danmark en stærk personlig Interesse for dette Land og vilde derfor sikkert ugerne indlade sig paa en saadan Forbindelse med Preussen som tidligere omtalt; »dog maa imidlertid personlige Følelser vige for den politiske Statskunsts mere tungtvejende Interesser, og hvis derfor Preussen i Fremtiden skulde bemægtige sig Bælterne, vilde den russiske Regering naturligvis kræve Bevarelsen af en fri Udgang fra dets Vande igennem Sundet«. I en Depeche af 20. November 1870¹⁾ vendte Wyke endnu engang tilbage til Spørgsmaalet og anførte Ruslands nylige Opsigelse af Parisertraktatens Bestemmelser om Sortehavet som Bevis for Rigtigheden af sin Paa-stand om den tysk-russiske Forstaaelse med Hensyn til Danmarks Fremtid.

I London modtog man omkring Midten af Oktober²⁾ en Indberetning fra den engelske Ambassadør i St. Petersborg, Sir Andrew Buchanan, af 4. Oktober, hvorved det oplystes, at den af Wyke bragte Meddelelse vistnok oprindeligt stammede fra den franske Minister i Stockholm, og at den i hvert Fald var blevet omtalt i en Rapport fra den østrigske Gesandt der. Meddelelsen havde i Buchanans Depeche den Form, at Rusland og Preussen skulde være kommet til Forstaaelse om i Forening at beherske Sundet, idet Rusland skulde bemægtige sig Skaane i Tilfælde af, at Preussen annekterede Danmark. Sir Andrew tilføjede imidlertid som sin personlige Mening, at Sagen næppe var blevet gjort til Genstand for diplomatisk Drøftelse mellem Rusland og

Preussen, og at Rusland umuligt kunde have Interesse af at hjælpe Preussen til Besiddelse af Storebælt, mens det selv kun fik delvis Kontrol med Sundet, som ikke var tilstrækkelig dybt til, at moderne Krigsskibe kunde passere det. Allerede denne Depeche maatte svække Sir Charles Wykes Argumentation, og i samme Retning maatte det virke, at den engelske Ambassadør i Wien, Lord Bloomfield, 19. Oktober¹⁾, som Svar paa en Forespørgsel fra den engelske Regering, indberettede, at den østrigske Gesandt i Stockholm kun havde gengivet Meddelelsen som et Rygte, og at Beusts personlige Opfattelse af Sagen iøvrigt var den samme som Buchanans.

22. Oktober, efter at man i London havde modtaget Buchanans og Wykes første Meddelelser om en forestaaende russisk-tysk Forstaaelse, blev Wykes Depeche sammen med det engelske Udenrigsministeriums Svar oversendt til Buchanan, der samtidig blev anmodet om i al Stilhed at skaffe oplyst, hvad den russiske Regering mente om Planerne om Danmarks Neutralisation eller dets Tilslutning til det nordtyske Forbund.²⁾ 2. November indberettede Ambassadøren, at han havde berørt Sagen over for Gortchakow, men at denne blot havde svaret, at det var første Gang, han havde hørt, at saadanne Anskuelse næredes i Danmark; da Kansleren var meget optaget af andre Spørgsmaal, gik Buchanan ikke videre.³⁾ 23. Oktober blev Wyke, som havde anmodet om Instrukser for det Tilfælde, at man fra den danske Regerings Side igen skulde berøre Tanken om Danmarks Tilslutning til det nordtyske Forbund over for ham, beordret til at iagttage stor Tilbageholdenhed (reticence) med Hensyn til disse Spørgsmaal og at indberette alt, hvad han maatte erfare derom.⁴⁾ Wykes førnævnte følgende Depecher om den tysk-danske Alliance og Danmarks Neutralisation indeholdt imidlertid intet nyt, og da Rygtet om den russisk-preussiske Forstaaelse ikke blev bekræftet, var det ganske naturligt, at man fra den engelske Regerings Side ikke foretog sig mere.

Det danske Udenrigsministeriums Stilling til Neutraliseringsplanen havde Wyke ikke omtalt i sine Depecher, men det var ham bekendt, at P. Vedel forholdt sig skeptisk deroverfor. Under en Samtale »kort efter Udbruddet af den franske Krig« havde Wyke talt til Vedel »om en ganske personlig Idee han havde om, at Danmark burde erklæres neutral«, og Vedel havde svaret ham som sin personlige Mening, at det vilde være forbundet med store Vanskeligheder, og at det vilde være et stort Offer for den danske Nationalfølelse.¹⁾ At Tanken om hele Danmarks Neutralisation paa denne Tid laa Vedel ganske fjernt, fremgaar iøvrigt af hans »Forhandlingspunkter« af 3. August 1870, hvori han ogsaa kom ind paa Overvejelser om, hvordan Danmarks Besiddelse af et genvundet Nordslesvig bedst vilde kunne sikres. I denne Sammenhæng vilde Tanken om Danmarks Neutralisation naturligt være kommet i Betragtning, hvis Vedel havde anset den for gennemførlig eller haft Sympati derfor, men kun Nordslesvigs Neutralisation nævnes i Punkterne, parantetisk og som en fjerntliggende Mulighed.²⁾

I Efteraaret 1870 blev Neutraliseringstanken derimod Genstand for en indgaaende Drøftelse i Quaades og Vedels Korrespondance, og Vedel fremsatte her første Gang flere af de Synspunkter, som han i de følgende Aar, da Tanken atter og atter dukkede op, stadig gjorde gældende. Det var Overvejelser om, hvorledes Danmarks og det nordslesvigske Spørgsmaals Fremtid vilde forme sig efter Frankrigs Nederlag, som Katastrofen ved Sedan havde gjort utvivlsomt, der førte til Drøftelsen ogsaa af dette Spørgsmaal. 7. September skrev Vedel til Quaade, at det sikreste for Danmark jo paa en vis Maade nu vilde være, hvad han havde hørt »adskillige haabløse Folk«, deriblandt »Dagbladet«s Redaktør Bille, sige, »at gjøre os snarest muligt til Tydske«.³⁾ »Men det tiltaler mig lidet og jeg troer at dette heroiske Middel, at slaae sig ihjel af Frygt for Døden, ikke behøves. Jeg vilde gjerne have at vi skulde rette vor Politik paa at leve saa længe som

muligt«. Vedel mente ikke, at man foreløbig behøvede at frygte nogen »voldsom Politik« fra Preussens Side, og han henviste desuden til, at Europas Interesse for Danmark var vokset siden 1864. Preussens Sejre havde vakt Betænkelse, og især Rusland var nu »meget benauet«; det vilde være interesseret i, at Preussen ikke ved at »sluge Danmark« gjorde Østersøen til en preussisk Sø, og dette Forhold vilde man nok i København kunne benytte sig af til foreløbig »at holde det gaaende«. Ogsaa England og Østrig havde Interesse i at bevare Danmarks Uafhængighed.

I sit Svarbrev 7. Oktober rejste Quaade Spørgsmaalet om Danmarks Neutralisation.¹⁾ I det Tilfælde, at vi maatte opgive Haabet om at generhverve Nordslesvig, mente han ligesom Vedel, at vi ikke skulde »gjøre os til Tydske«. Vor Opgave maatte være at bevare det egentlige Danmark mod den tyske Propaganda og »den officielle tydske Erobringsfare«, og dertil saa han, forsaavidt Preussen ikke vilde forsone sig med os, intet andet Middel end at stræbe efter at faa Danmark erklæret for neutralt. »Jeg føler godt det Uhyggelige i saaledes paa en Maade at lade os castrere, men de smaa Staters Tid som politiske og navnlig krigsførende Faktorer er dog ude«. Quaade mente nok, at Tanken i Danmark vilde vække Mishag hos mange, som vilde anse den for »uskandinaviske«, men at det alligevel kunde blive Umagen værd at søge den realiseret som et Middel til »Selvopholdelse«, indtil bedre Tider kom. Af de fremmede Magter vilde vistnok kun England gøre Vanskeligheder, men iøvrigt havde man jo for Englands og de andre Magters Vedkommende Londontraktaten af 1852 at bygge paa. Selv Tyskland vilde have Fordel af, at dets Handel i Krigstilfælde kunde vedligeholdes gennem et neutralt Danmark.

Vedel svarede, at han ikke mente, at Neutralisationen kunde opnaas, da den alene var rettet mod Preussen, og at Neutraliteten, hvis den blev bragt i Stand, ikke vilde blive overholdt.²⁾ Quaade mente dog stadig, at Preussen i Krigs-

tilfælde vilde have større Fordel af et neutralt end af et allieret Danmark, og at Neutralisationen altsaa ikke kunde betragtes som rettet mod Preussen. Selv om den garanterede Neutralitet skulde blive krænket under en Krig, vilde den dog, hævdede han, være et godt Udgangspunkt under en følgende Fredsforhandling.¹⁾

Medens Quaade saaledes optraadte som Neutralitetstankens Fortaler for det Tilfælde, at Nordslesvigs Generhvervelse maatte opgives, var Vedel endnu paa dette Tidspunkt, ved Midten af Oktober, afvisende og skeptisk overfor dens praktiske Betydning. Naar han alligevel i Løbet af den følgende Maaned gik ind i nærmere Overvejelser af Problemet, skyldtes det, at der fra engelsk Side, saavel i København som i London, var faldet Udtalelser om Sagen, hvortil man maatte tage Standpunkt. Selv om Vedel afviste Tanken om, at den danske Regering skulde rejse Spørgsmaalet, saa fandt han nu²⁾, »at der lod sig særdeles Meget sige imod en saadan Ordning, men troede dog, at Grunde *for* overvejede Grundene *imod*. Men man skal tage en velovervejede Beslutning før man begynder at virke henimod Maalet, og man skal lægge en ordentlig Plan for denne Virksomhed før man handler«, skrev han til Quaade den 9. November. Blandt de Ting, der talte mod Neutralisering, anførte han, at Tanken paa Udlandets Stilling efter en saadan ikke længere vilde spille saa stor en Rolle i den indre Politik, »at der saa ophørte atvære nogetsomhelst Baand paa vore indre Forhold«, en Tanke som ogsaa senere dukkede op i hans Overvejelser om dette Spørgsmaal.

Paa dette Tidspunkt var Sagen uventet bragt frem for det danske Udenrigsministerium ved et privat Brev til Rosenørn-Lehn fra Gesandten i London, General Bülow, der, som han selv i Indledningen til Brevet tilstod, »ukaldet berørte et politisk Spørgsmaal, der ikke directe hørte under han Functionssphære«. Det lader sig ikke fastslaa, om der ikke har været en direkte Forbindelse mellem den Interesse, som de

engelske Diplomater i København viste for Neutraliseringsplanen, og den Optagethed af Spørgsmaalet, som Bülow lagde for Dagen; det er dog sandsynligt, at Samtaler mellem Bülow og engelske Diplomater har gjort Spørgsmaalet aktuelt.

I sit Brev af 3. November 1870¹⁾ udtalte General Bülow, at han forlængst havde syslet med Tanken om, at man burde skaffe Danmark en anerkendt neutral Stilling. Allerede i 1858 havde man næret og udtalt Tanken og mente nu, at Øjeblikket var kommet til at rejse Sagen; han mente ikke, at der var væsentlige Betæneligheder fra dansk Side, men han ansaa i ethvert Tilfælde Fordelene for saa overvejende, at han »egentligen ikke frygtede stor Modstand imod selve Ønsket«, hvorimod man kunde frygte Betæneligheder eller Mangel paa Understøttelse hos de Magter, hvis Stemme og Samtykke maatte blive afgørende. Nu »tillod hans Fædrelandskærlighed ham ei længer at ruge passivt over sin Yndlingstanke«, og han fremførte den derfor til Udenrigsministeren. Han indrømmede, at han sjældent havde fundet aabent Øre for Tanken, men det havde han nu for kort Tid siden fundet i London. Han havde ikke villet berøre Sagen overfor Udenrigsministeren, Lord Granville, saa længe han »kun havde egne Beflektioner at støtte sig til«, og mente desuden først at burde kende hans Modtagelighed for Tanken. Derfor havde han udtalt Ideen om Danmarks Neutralitet i Samtaler med Understatssekretæren i Udenrigsministeriet, Mr. Otway. Denne havde sagt, at Sir Charles Wyke syntes at interessere sig meget for samme Plan, og hans Svar til Bülow blev, »at han holdt sig overbeviist om, at det engelske Cabinet og Lord Granville med Glæde vilde række Haanden til hvert Arrangement, der kunde tjene og sikre Danmarks Fremtid, at man derfor uden Tvivl i London vilde findes beredt paa at understøtte og fremme Anerkjendelsen af dets neutrale Stilling, hvilket man ansaae for en sand og stor Fordel; kun vilde man vistnok ønske i en saaden Sag

at være sikker paa at handle i Overensstemmelse med en anden Stormagt, navnlig Rusland, der maatte formenes nu let at ville vise sig beredt til at gjøre noget for Danmark«.

Idet Bülow med megen Varme forelagde denne Tanke, tilføjede han, at han mente, at » Anerkjendelsen af Danmarks neutrale Stilling syntes snarere at maatte faa en gunstig Indflydelse paa en liberal Udførelse af Prager-Fredens Art. V«, hvilket han begrundede med, at Preussen, naar den gik ind paa en slig Plan, »rimeligvis i Slesvigs tyske Elementer kunde vente mindre Modstand mod en liberal Afgjørelse«.

Da Bülows Privatbrev af 3. November kom til København, fremkaldte det Utilfredshed, og dette fik bl. a. tydeligt Udtryk, da Vedel den 9. November til Quaade skrev et Brev, hvori han paany gik ind paa Overvejelserne om en Neutralisering bl. a. med de ovenfor citerede Bemærkninger.¹⁾ Vedel syntes ikke om, at Wyke var saa entusiastisk og virkede saa ivrigt, og endnu mindre, at nu ogsaa Bülow, »der betragtede sig som den første Fader til Ideen«, syntes »at prædike den til Høire og Venstre i London«, inden den danske Regering havde undersøgt og billiget den. Iøvrigt skrev Vedel til Quaade, at det maaske nok vilde være det klogeste for Danmark, naar man ønskede, at Ideen skulde blive virkelig, at tie stille og lade andre foreslaa den, »thi den er saa ofte omtalt og ligger saa nær, at vi ikke behøve at lade Folk opdage den«. At England var gunstigt stemt for Planen, ansaa Vedel for muligt, men ingenlunde sikkert; han vilde i alt Fald have bedre Beviser, end at Understatssekretæren, Mr. Otway, og Sir Charles Wyke billigede den, og han tvivlede altid meget paa, at England, naar det behøvedes, virkelig vilde gøre noget alvorligt for at opretholde en saadan Neutralitet for Danmark. Men vigtigere end Englands Stilling forekom det ham at være at faa at vide, hvad Preussen og Rusland vilde sige til Planen, og det var ham slet ikke klart, om disse to Magter vilde dømme paa samme Maade. Han æskede Quaades Mening, men navnlig »om De finder det rigtigt, at man

leger med det Spørgsmaal fra vor Side og snakker løst og fast derom — med andre Ord er det ikke det bedste at skrive til General Bülow, at det vil være bedst, at han foreløbig afholder sig fra at discutere en Sag af denne Beskaffenhed uden Ordre«. »Det Hele forekommer mig forresten saa trist, at jeg ikke har Lyst til nogetsomhelst«, skrev Vedel i Fortsættelse heraf til Quaade, og en bitter Stemning lyser ogsaa ud af en Dagbogsoptegnelse af Krieger under 12. November, hvori der omtales, at baade Bülow og Wyke fantaserede en hel Del om, at Danmark skulde arbejde paa at opnaa en anerkendt Neutralitetsstilling ligesom Belgien. Krieger mente, at Kongens Fortrolige, Overhofmarskal W. T. Oxholm, talte i samme Retning, og at Mohrenheim havde en lignende Tanke »for ad denne Vej at fjerne den preussiske Attraa«. Sin egen Mening tilkendegav Krieger klart nok, idet han skrev, at Sagen »syntes ham at ville være Dødsseget. Med Hær og Flaade er det da ude, og en Stat uden dansk Politik er ingen virkelig Stat«. ¹⁾

Quaade svarede 12. November, at han ogsaa havde hørt Tale om Planen i Berlin, dog »ikke fra nogen bestemmende Side«, og at de Personer, der havde omtalt den, syntes at have faaet Ideen fra København, d. v. s. fra det engelske Gesandtskab der. ²⁾ Ogsaa han var betænkelig ved Bülows Aabenmundethed og tilraadede at standse den. I Overensstemmelse med sit første Brev til Vedel om denne Sag fremhævede han, at han kun tænkte sig Neutraliseringen som en Udvej i Tilfælde af, at Mellemværendet med Tyskland ikke blev udjævnet ved Nordslesvigs Tilbagegivelse. ³⁾ Han ansaa det for uheldigt at give »Anviisning saavel paa den Ting som man lettere kan give mig, men som jeg mindst ønsker, som paa den Ting man mindre let kan give mig, men som jeg meest ønsker«. I senere Breve meddelte Quaade ⁴⁾, at den engelske Berlinerambassadør, Lord Loftus, havde talt til ham om Planerne om Danmarks og eventuelt Sverige-Norges Neutralisering; han havde svaret, hvad han mente, nem-

lig at Spørgsmaalet ingen praktisk Betydning havde, saa længe der endnu var Haab om Nordslesvigs Tilbagegivelse, men at Danmark, hvis det nordslesvigske Spørgsmaal ikke blev ordnet tilfredsstillende, maatte have et Værn, »saa godt som det kan faaes, mod at Tyskland, om ikke just i Krig, saa i Fred, vil erobre mindst Jylland«, og at en europæisk garanteret Neutralitet vilde kunne bruges som saadant. Iøvrigt havde han tilføjet, at en Neutralisation vilde være meget ydmygende for en Stat med en tusindaarig selvstændig Historie.

Quaade skrev samtidig til Vedel¹⁾, at det vilde være bedst ikke at tale for meget om Neutraliseringsplanen, »thi ved al denne Tale kunne vi efterhaanden vænne andre Vedkommende til at troe, at vi kunne stilles tilfreds ved andre Midler end Erstatningen i Slesvig, og de ville da gjøre dem mindre Umage for at skaffe os denne«. Iøvrigt havde han forstaaet af Loftus' Ytringer, at Wykes Mening ikke betød meget i London, og han mente, at personlig Ærgærrighed og Lyst til at spille en Rolle for en stor Del havde bevæget Wyke til hans Virksomhed i denne Sag.²⁾

Det er saaledes klart, at det nordslesvigske Spørgsmaal og Neutraliseringsproblemet for Quaade var to helt adskilte Spørgsmaal, og der er intet, der tyder paa, at Vedel paa denne Tid ikke delte hans Syn paa dette Punkt. I hvert Fald var de enige om, at Øjeblikket ikke var kommet for Danmark til at rejse Neutraliseringsspørgsmaalet. 15. November 1870 blev Instruksen til Bülow udfærdiget, ganske i Overensstemmelse med Vedels Udtalelser til Quaade³⁾. Det hed heri, at Tanken om Danmarks Neutralisation, som Bülow havde berørt i sit Brev til Udenrigsministeren af 3. November, i høj Grad fortjente den danske Regerings Opmærksomhed, men at Tankens Gennemførelse vilde være af saa indgribende Betydning for Danmark, at det var nødvendigt, at man fra dansk Side »ikke ved noget, om end nok saa confidentielt og privat Skridt« arbejdede derfor, førend Sagen

var blevet omhyggeligt overvejet i Ministeriet eller vel egentlig Statsraadet. Selv om denne Overvejelse maatte resultere i, at man vilde betragte Neutralisationen som en virkelig Fordel, »vilde jeg«, skrev Rosenørn-Lehn, »endda betragte det som den sikkertste Vei til at opnaae dette Maal, at vi ikke direkte arbeide hen derimod, men lade Forslaget dertil komme fra andre Sider«. Wyke havde ikke nogen Udtalelse af den danske Udenrigsminister at anføre til Støtte for Planen, og hans Indberetninger derom maatte derfor anses for temmelig uskadelige, men Bülow's Udtalelser kunde man i London let tillægge en officiel Karakter. Han blev derfor anmodet om »ikke for det Første og navnlig ikke før den kongelige Regering har taget nogen Bestemmelse om, hvorledes den vil stille sig til en saadan Plan«, at samtale om Sagen med »politiske Personligheder«¹).

Ved Nytaar 1872 fremkom der Avisrygter om Danmarks Neutralisation. Da Rygtet havde den Form, at der skulde føres Forhandlinger mellem Danmark, Preussen-Tyskland og Østrig-Ungarn om Opsigelsen af Art. V i Forbindelse med en Neutralisering af Danmark som Erstatning for dettes Opgivelse af Nordslesvig, berørte Gesandten i Wien, Kammerherre Falbe, 22. Januar lejlighedsvis Rygtet overfor Grev Andrassy, som nægtede at kende noget til slige Forhandlinger. Rigskansleren ansaa iøvrigt ikke en garanteret Neutralitet for særlig hensigtsmæssig for Danmarks Vedkommende, da dette Land ifølge sin politiske og geografiske Stilling ikke, som f. Eks. Belgien, var særlig udsat for at blive indviklet i en Stormagtskonflikt, og da Danmarks Neutralitet næppe i paakommende Tilfælde vilde blive støttet saa virksomt, som Belgiens var blevet det under den fransk-tyske Krig. Han samstemmede ganske med en Ytring af Falbe om, at den i Pressen omtalte Overenskomst vilde »være ensbetydende med, at vor Debitor skulde fritages for at betale os, hvad han skyldte, og tillige have den Fordel, at vi sattes i en saadan Stilling, at det gjordes os umuligt at reclamere vort Til-

godehavende«. Fordelen vilde saaledes ganske være paa den ene Side.¹⁾

I Udenrigsministeriets Svar til Falbe af 12. Februar 1872 møder man for første Gang den Tanke, at en Neutralisering snarest burde ske i Forbindelse med Art. V's Opfyldelse. I Depechen dementeres først Avisrygterne, og det udtales, at intet tyder paa, at Neutraliseringstanken beskæftiger Regjeringerne. Men derefter siges det, at Udenrigsministeren »i og for sig lettest kunde forstaae, at det omtalte Forslag fremkom i Forbindelse med en paatænkt Opfyldelse af Art. V og som Svar paa den fra preussisk Side saa ofte fremsatte Indvending mod Tilbagegivelsen af Als og Dybbøl, at den danske Regjering derved vilde komme i Besiddelse af strategisk vigtige Positioner, der i en europæisk Krig kunde blive farlige for Preussen«. ²⁾

Efter Modtagelse af denne Ordre tog Falbe af en ny Avisartikel Anledning til over for Andråssy som sin personlige Mening, i Overensstemmelse med Ordren af 12. Februar, at bemærke, »at der maaskee kunde være nogen Mening i en Neutralisation, naar den preussiske Regjering ved at tilbagegive os de strategiske Positioner, som efter Befolkningens Nationalitet utvivlsomt tilkom os, vilde søge at afværge, at disse i Fremtiden vendtes mod den selv«. Andråssy billigede ganske denne Bemærkning, forsaavidt der var Tale om Tilbagegivelsen af Als og Dybbøl⁸⁾.

Sin væsentligste Interesse fik denne Episode ved, at den gav det danske Udenrigsministerium Anledning til i et Cirkulære til Gesandterne i de europæiske Stormagts-hovedstæder og i Stockholm af 2. Marts 1872 udførlig at udvikle sit Syn paa Neutraliseringsspørgsmaalet.⁴⁾ Dette Spørgsmaal var, hed det i Cirkulæret, ikke i Øjeblikket aktuelt, men vilde under givne Omstændigheder kunne blive det, og en nærmere Redegørelse for den udenrigsministerielle Opfattelse deraf vilde derfor ikke være overflødig. Forsaavidt det drejede sig om en Neutralisering af det nuværende Danmark,

hed det videre, vilde en saadan Fordel være for dyrt købt med Opgivelsen af den danske Regerings politiske Handfrihed. Rent bortset fra, at det efter de seneste Tidens Begebenheder var vanskeligt at bevare den mindste Illusion med Hensyn til Værdien af en garanteret Neutralitet, var der navnlig een Omstændighed, som vilde være bestemmende for Udenrigsministeriets Stilling til et saadant Forslag: En Neutralisering af det nuværende Danmark vilde være ensbetydende med Opgivelsen af ethvert Haab om at genvinde Nordslesvig, thi Preussen vilde i saa Fald intet Motiv have til at opfylde Art. V, men vilde tværtimod sikkert i den Stilling, Danmark paa denne Maade vilde faa, søge et Paaskud til at afvise andre Magters eventuelle Opfordringer i den Retning.

Anderledes vilde det være, hed det videre, hvis en loyal og fuldstændig Tilbagegivelse af det danske Nordslesvig gik forud for eller foregik i Forbindelse med en Neutralisering af hele Danmark. I saa Tilfælde vilde Preussen ved en beskeden Indrømmelse skaffe sig den vigtige Fordel at have en uskadelig (inoffensiv) Nabo, og Danmark vilde vinde de nødvendige Betingelser for »overfor Preussen at kunne nære de venskabelige Følelser, uden hvilke det vilde være meget vanskeligt for Danmark samvittighedsfuldt at opfylde de nye Pligter som neutral Stat«. »Af Danmark at forlange, at det skal ofre sin politiske Uafhængighed vilde endelig kun være muligt, hvis Nationen opnaaede, jeg vil ikke sige en Gunst, men en Fyldestgørelse af sin Ret, der er grundet paa Retfærdighed og bekræftet ved Traktaterne«. Men selv i saa Tilfælde var det dog ikke givet, at Danmark vilde akceptere en Neutralisering af andet end det tilbagegivne Territorium og især dets strategisk vigtige Punkter, som Als og Dybbøl. Spørgsmaalet vilde dog fortjene en alvorlig Overvejelse.

Depechen var, hed det sluttelig, kun bestemt til Grundlag for tilfældige Samtaler med Kolleger.

Ved dette ovennævnte Cirkulære havde man fra Udenrigsministeriets Side første Gang for Alvor taget Stilling til

Neutraliseringsspørgsmaalet og klart angivet det Standpunkt: at et Forslag om Danmarks Neutralisering overhovedet kun vilde have Interesse for den danske Regering, hvis det blev fremsat i Forbindelse med Tilsagn om Art. V's Opfyldelse.

At Vedel i Marts 1872 saa med Uvilje paa en Neutralisering af Danmark, synes at fremgaa af en af ham konciperet Depeche til Falbe i Wien af 7. Marts 1872¹⁾). Det udtales deri bl. a., at det efter Udenrigsministerens Mening vil »være meget tvivlsomt, om den kgl. Regering af forskjellige, og navnlig ikke mindst af indvortes Grunde vilde gaa videre end til at erklære sig fuldt beredt til at neutralisere Als og Dybbøl eller maaske hele Nordslesvig«. Derved vil Tyskland opnaa al den militære Sikkerhed, det med Rimelighed kan forlange. Dette Synspunkt svarede ganske til, hvad Vedel havde fremført i sine »Punkter« den 3. August 1870.²⁾

I en Samtale med Mohrenheim i Begyndelsen af April om Neutraliseringsspørgsmaalet i Anledning af de i Pressen fremkomne Rygter derom, udtalte Vedel sig med en tilsvarende Modvilje eller Skepsis om Neutraliseringsplanen,³⁾ og naar han i de følgende Aar kom tilbage til Spørgsmaalet, var denne Tanke bestandig Grundlaget for hans Overvejelse.

Hertil kom endnu et Hovedpunkt, som vi omtrent fra denne Tid møder i Vedels Betragtninger: Hvis Danmark skal neutraliseres, bør det ske i Forbindelse ikke alene med Nordslesvigs Tilbagegivelse, men tillige med en Neutralisering af Sverige-Norge. Først i denne Form blev Tanken tillokkende for ham.

Første Gang han, saavidt det kan ses, fremsatte det nye Synspunkt, var i en Samtale med Mohrenheim 7. November 1872.⁴⁾

Da Talen faldt paa det nordslesvigske Spørgsmaal, sagde Vedel, at en »Grænseregulering« ikke sikrede Danmark tilstrækkeligt i Fremtiden, og Mohrenheim nævnedes da en samtidig Neutralisering som Middel. Vedel indvendte, at det ef-

ter hans Mening var umuligt at neutralisere Danmark alene; et saadant Skridt vilde udelukkende være rettet mod Preussen, men at Sagen vilde stille sig anderledes, hvis Sverige-Norge samtidig blev neutraliseret. En Neutralisering af hele Norden vilde tilsyneladende være rettet mod Rusland, men i Virkeligheden være til Gavn for dette, fordi Sverige ellers under en tysk-russisk Krig vilde gaa med Tyskland.

Udførligt drøftede Vedel den nye Kombination i en Mémoire, dateret 12. Januar 1873, som han nedskrev om den udenrigspolitiske Stilling, uvist om alene til eget Brug eller til Læsning for Udenrigsministeren eller andre; Krieger nævner ikke i sine Dagbogsoptegnelser, at han har læst Mémoiren.¹⁾

Vedel anførte her først, at Neutraliseringstanken »er kun lidet tiltalende for den nationale Selvfølelse«, at den før Frankrigs Nederlag ikke vilde have fundet stor Tilslutning herhjemme, men at det vel nu, da vor Eksistens var i høj Grad truet, »og da det høieste vi kunne aspirere til, er at faae Lov til at leve«, stillede sig anderledes.

Derefter gik han over til at drøfte Sammenhængen mellem dette Spørgsmaal og det nordslesvigske og fremhævede, at hvis Neutraliseringen skulde kunne virkeliggøres, maatte det være samtidig med det nordslesvigske Spørgsmaals Løsning. Hvis Danmarks Neutralisering opfattedes som en Fordel for Tyskland, kunde den afgive Motiv for Tilbagegivelsen af et større Stykke af Nordslesvig; opfattedes den omvendt som en Fordel for Danmark, kunde den opveje Manglerne for os ved en Tilbagegivelse mod Garantier, »hvad vi imidlertid ikke under nogen Omstændigheder bør«, eller af et mindre Stykke.

Vedel var klar over, at Planens Gennemførelse kunde støde paa Vanskeligheder udadtil og faa skadelige Følger for vor indre Udvikling. Han ansaa det for tvivlsomt, om Stormagterne tillagde Danmarks Selvstændighed saa stor Betydning, at de vilde garantere dets Neutralitet, og navnlig tviv-

lede han paa, at Preussen, mod hvem Danmarks Neutralisering ifølge Landets Beliggenhed udelukkende maatte være rettet, vilde anse en Sikring af sin Nordgrænse for en tilstrækkelig Kompensation for Opgivelsen af Udvidelser paa Danmarks Bekostning. Indadtil vilde Neutraliseringen maaske føre til, at der skabtes en ubegrundet Følelse af Sikkerhed med deraf følgende Forsømmelse af Forsvaret, at Hensynet til Landets Stilling i Europa ikke længere vilde lægge Baand paa Rigsdagens »demokratiske Extravagancer«, og at Interessen vilde samle sig udelukkende om egne Anliggender og rent materielle Formaal, saa at Danmark i den Henseende vilde blive et »monarkisk Hamburg«¹).

Disse Vanskeligheder og Farer mente Vedel imidlertid kunde formindskes eller fjernes, hvis Neutraliseringen tillige kom til at omfatte Sverige-Norge. En Neutralisering af hele Norden vilde ikke være rettet alene mod en enkelt Stormagt, og Europa vilde have større Interesse for en saadan end for en Neutralisering alene af Danmark. Et neutraliseret Norden vilde for Rusland betyde Sikkerhed mod, at Tyskland bemægtigede sig Indgangene til Østersøen, og mod Sveriges Fjendskab, for Tyskland Sikkerhed mod Angreb fra Nord og mod Ruslands Udvidelse paa Sveriges Bekostning. En Neutralisering af Norden vilde skabe Grundlaget for et Samarbejde mellem de nordiske Riger paa Forsvarets og muligvis paa andre Omraader og for Danmarks Vedkommende formindskede Faren for Indsnævring af Horisonten og Selvoptagethed, som en Neutralisering alene af Danmark vilde medføre. At Sverige-Norge kunde vindes for denne Tanke, ansaa Vedel af mange Grunde for sandsynligt.

Konklusionen var for Vedel, at »fra hvilken Side Ideen om Nordens Neutralisation sees, viser den sig altsaa at være gavnlig og frugtbar, og er dette Tilfældet synes den ogsaa at maatte kunne virkeliggjøres.²) Men skal den for Danmarks Vedkommende sættes i Forbindelse med Løsningen af det nordslesvigske Spørgsmaal, er der ingen Tid at spille.

Forberedelserne maae snarest muligt begynde, thi der er meget at gjøre før Maalet kan naaes: først maatte Sverig-Norge vindes for Tanken — og det gjælder i saa Henseende ikke blot om Regeringen men ogsaa om den offentlige Mening i de forenede Riger —, dernæst maatte man sikkre sig Tilslutning af Preussen og Rusland som de nærmeste Paa-giældende, og tilsidst maatte Europas Garanti erhverves paa en almindelig Congress«.

Af den Virksomhed, som denne energiske Udtalelse med den uforbeholdne Tilslutning til den nye Skandinavisme synes at bebude, findes imidlertid intet Spor i den nærmest følgende Tid. Den eneste Diplomat, som i det næste Aar beskæftigede sig med Neutraliseringstanken, er tilsyneladende Mohrenheim, som i et Par interessante Indberetninger til Gortchakow fra Slutningen af 1873¹⁾ kommer ind paa Forbindelsen mellem denne Tanke og det nordslesvigske Spørgsmaal. Men medens for Vedel det nordslesvigske Spørgsmaals Løsning er en Betingelse for Neutraliseringens Gennemførelse, kan omvendt Mohrenheim her kun tænke sig det nordslesvigske Spørgsmaals Løsning i Forbindelse med Danmarks Neutralisering. Hans Ræsonnement er følgende²⁾: Efter Kong Oscars Tronbestigelse er Skandinavismen et overstaaet Stadium (a fait son temps). Nu forudser man den Dag, da det tværtimod kunde være mod Tyskland, at Danmarks Blik vilde vende sig for at søge det Støttepunkt, som dets svage Statsdannelse (»constitution débile«) kræver. En instinktiv Forudfølelse af den Indflydelse, Danmark vilde vinde derved, udadtil som Flaademagt og i selve Tyskland, gør sig svagt gældende. Hvis det nordslesvigske Spørgsmaal ikke eksisterede, vilde det dreje sig om en aabent udtalt Tilbøjelighed fra Danmarks Side, men Preussen modarbejder i sin Blindhed disse Tendenser. Fra dette Synspunkt maatte det vistnok være tilladt at rejse Spørgsmaalet om, i hvor høj Grad Rusland er interesseret i en hurtig og venskabelig Udjævning af det nordslesvigske Spørgsmaal, »og om der

ikke vilde være nogen Grund til at holde den Løsning i Reserve indtil det Tidspunkt, da det maatte være os givet at omgive den med visse gavnlige Garantier, saasom f. Eks. en Neutralisering af Danmark«. Ligesom en Neutralisering af Danmark ikke er gennemførlig uden en Berigtigelse af dets Grænse mod Tyskland, burde en saadan til Gengæld være uadskillelig fra Neutralitetsspørgsmaalet, den eneste virksomme Garanti mod en overdreven Udstrækning af Tysklands Sømagt i disse Farvande. Hvis Tysklands Fjendskab mod Danmark indeholder store Farer for Nordens Fred og Sikkerhed, — saa vilde en altfor intim Forbindelse af deres Skæbner udgøre en ikke mindre stor Fare. Mellem de to er der kun Neutraliseringen.«¹⁾

Det varede kun et Aarstid, før Wyke paany rejste Spørgsmaalet om Danmarks Neutralisering i en Samtale med Vedel den 26. Oktober 1874.²⁾ Han erindrede om, at han i Sommeren 1870 kort efter Udbrudet af den franske Krig til Vedel havde nævnt en ganske personlig Idé om, at Danmark burde erklæres neutral, og at Vedel dengang havde svaret ham; ligeledes som en personlig Mening, at det vilde være et stort Offer for den danske Nationalfølelse. Nu meddelte Wyke aldeles privat, at han havde faaet en konfidentiel Depeche fra London, hvori der paa Foranledning af en Samtale mellem Lord Lytton, den engelske Chargé d'affaires, med den franske Udenrigsminister, Decazes, Hertug af Glücksbjerg, i Anledning af Presserygter om, at Danmark skulde inkorporeres i det tyske Rige, fra fransk Side var fremsat den Tanke, at det vilde være fordelagtigt, om England og Rusland i Forstaaelse med andre Magter vilde bestræbe sig for at faa Danmark neutraliseret.³⁾ Lord Lytton havde ikke haft Indtrykket af, at Hertugen af Decazes selv havde ment, at dette Projekt var lige saa praktikabelt, som han gav Udtryk for, at det var ønskeligt. Da Lytton i sit Svar havde rejst Spørgsmaalet om, hvorledes Decazes ved Udførelsen af Tanken vilde foreslaa, at man skulde klare Spørgsmaalet om Prag-

fredens Art. V, indrømmede den franske Udenrigsminister straks, at han hverken mente, at denne Artikel praktisk kunde fremtvinges eller med Klogskab forlanges udført, og at hans Forslag var begrænset til en Neutralisation med status quo. Decazes havde i Fortrolighed tilføjet, at han havde gjort den samme Suggestion til den russiske Ambassadør i Paris, Prins Orloff, som straks havde fraaraadet. Da Lyttons Rapport kom til London og blev forelagt Dronningen og Disraëli, havde sidstnævnte straks ment, at Tanken var uigennemførlig, men Kopier af Lyttons Rapport blev dog sendt saavel til den engelske Ambassadør, Lord Odo Russell, som til Wyke.¹⁾ Til Lytton svarede den engelske Udenrigsminister Lord Derby, at Regeringen ikke var sindet at optage den skete Suggestion.²⁾ Foruden de Indvendinger, der var omtalt i Lyttons Depeche vedrørende Art. V, og Tvivl, om de andre Magter vilde være gunstigt stemt, var der, udtalte Lord Derby, »alvorlige og iøjnespringende Indvendinger imod uden absolut Nødvendighed at forøge de Garantier, i hvilke England havde Del«.

Til denne Meddelelse, hvori Wyke refererede det væsentlige af, hvad han havde faaet meddelt fra London, føjede han, at man efter hans Mening burde udføre Tanken, men dog give den et større Omfang ved samtidig at neutralisere Sverige og Norge.

Vedel, som straks nedskrev et Referat af Samtalen i sin Dagbog, indlod sig privat paa den sidste Kombination. Han fremhævede, at ved en saadan Neutralisation af de tre nordiske Riger vilde 1) Østersøen holdes fri, men 2) vilde Jylland i Krigstid blive Forbindelsen med Tyskland for den almindelige Handel til trods for enhver fransk eller russisk Blokade af tyske Havne, og 3) vilde Preussen ved dette sidstnævnte vinde mere, end hvis Danmark blev tysk Provins. Endelig vilde Sveriges Neutralisation være en Fordel ligeoverfor Ruslands Udvidelser, som vilde opveje Tysklands Afkald paa at udvide sig paa Danmarks Bekostning. Van-

skeligheden forøgedes, fremhævede Vedel, derved, at Sverige maaske ikke vilde opgive sin Illusion som Militærmagt, og den danske Rigsdag vilde opfatte Neutraliteten som Tilladelse til at opgive enhver virksom Armé og Flaade. Paa det sidste kunde der dog maaske bødes ved traktatmæssig Bestemmelse ligeoverfor de to Garantimagter og ved en fælles Overenskomst mellem Danmark og Sverige-Norge, saaledes som Vedel iøvrigt havde fremhævet i sin tidligere refererede Mémoire af 12. Januar 1873.

Vedel fandt, at Wyke »var meget enthusiastisk og meente, at han personlig ved en mundtlig Samtale *nok* kunde faa Lord Derby til at paatage en saadan Garanti«; han ytrede, at England igrunnen var meget ængstelig for, at Tyskland skulde blive Eneherr i Østersøen. Det aftaltes, at Vedel ikke privat maatte meddele noget som helst til de danske Gesandter, før Wyke ytrede Ønske derom.

Den 8. December kom Wyke atter til Vedel og genoptog Samtalen, under hvilken Vedel i Følge sine Dagbogsoptegnelser benyttede Lejligheden til »at rectificere det Tidligere«. Wyke meddelte den negative Holdning, England og Rusland indtog overfor Sagen, og læste for Vedel en Depeche af 28. Oktober,¹⁾ hvori han udførligt havde anbefalet Neutralisationen af baade Danmark, Sverige og Norge, en Depeche, som Vedel fandt »var meget bedre skrevet end han troede ham istand til«. Paa denne Depeche havde Wyke imidlertid ikke faaet noget Svar fra Lord Derby, der havde ladet Indberetningen gaa videre til Dronningen, til Disraëli og de engelske Ambassader i Paris, Berlin og St. Petersburg, men iøvrigt ikke havde indladt sig videre paa Sagen. Wyke var desuden klar over, at Øjeblikket slet ikke var gunstigt for den Slags Planer. »Garantier og deslige Ting er for Tiden de mest forhadte Ord.«; Ideen er ikke forkastet, men man venter, til »Faren er overhængende«. Dette var i Henhold til Vedels Referat, hvad Wyke havde faaet meddelt under Haanden fra en Embedsmand i Foreign Office, Henry Percy An-

derson, der forøvrigt havde skrevet til Wyke, at han snart vilde give udførligere Besked. Vedel fremhævede, at Wyke i sin Rapport til London udtrykkelig havde fremhævet, at Neutraliseringstanken saavel i Danmark som i Sverige-Norge vilde møde megen Modstand, da man vilde betragte det som en »Demasculation« (Kastration).

Samtidig med, at Vedel i sin Dagbog nedskrev Referatet af denne Decembertale med Wyke, konstaterede han, at Krigsministeren i det den 14. Juli 1874 tiltraadte Ministerium, General P. F. Steinmann, nu havde fundet paa, at »Danmark skal erklære sig neutral«. Rosenørn maatte nu diskutere dette i Ministerraad, og Vedel havde skrevet en udførlig Betænkning til Ministeren »om Muligheden for os af at røre ved Sagen«. Den var dateret 5. December 1874.¹⁾ »Intet er kjedeligere«, optegnede Vedel, »end naar Folk, der slet ikke kunne vurdere Vanskelighederne, ville forfuske en Idee, der skal have Ro til at modnes, og som nødvendigvis maa fremkomme fra anden Side end fra vor. Jeg kan jo ikke sige, hvad jeg veed, at Sagen allerede er fremme, thi saa er Hemmeligheden snart ude og Sagen ødelagt«. Den nævnte Betænkning blev først den 22. December oplæst af Rosenørn i Ministerraadet.²⁾

Den 9. December indfandt Wyke sig paany hos Vedel og havde Dagen før faaet i Hænde en Billet fra Lord Derby, hvis Indhold nøje stemte med den tidligere tilkendegivne afvisende Holdning, som den engelske Regering viste; »intet Ord er saa ildeklingende i Englands Øren som Garanti«, mente Derby med Rette. »Han er vistnok villig til at lade sig overbevise, men han skylder Sandheden at sige, at hans bestemte Indtryk nu er, at den hele Tanke er udførlig og behøves ikke, eller tror Wyke da ikke paa, at den bedste Garantie for Danmark ligger i Tysklands og Ruslands *daglig voxende* gjensidige Mistro?« Imidlertid vilde Derby være ganske villig til at høre, hvad Wyke yderligere vilde kunne

sige for at overbevise ham. Saaledes gengav Vedel Gesand-
tens Meddelelse.

Wyke var, efter hvad han sagde til Vedel, i Færd med at skrive en Depeche, hvori han søgte at vise, at netop et Sammenstød mellem Tyskland og Rusland frem for alt kunde blive farligt for Danmark, men da denne Depeche ikke er fundet i de engelske Arkiver, er det tvivlsomt, om den overhovedet blev afsendt. Vedel havde set Udkastet, fundet »det meget svagt« og havde »søgt at fjerne forskjellige Dumheder«. Det var forøvrigt Vedel klart af denne Samtale, at Wykes Iver for Sagen var kølnet. Han havde berørt Ideen overfor den svenske fungerende Chargé d'affaires, Kammerherre Aminoff, der havde afvist den, idet han med den største Indignation havde henvist til Sveriges store Fortid. Wyke havde desuden overfor Vedel debiteret Historier om, at svenske Diplomater »meene eller ligefrem tilstaae, at de haabe at dele Byttet med Preussen og faae Sjælland, naar Preussen tager Jylland og Fyen«. Vedel sluttede af det hele, at Danmarks Neutralisation vilde være meget ilde set i Stockholm, foruden at Svenskerne vilde anse Sveriges Neutralisation for at være en Nedværdigelse.¹⁾

Den 23. December havde Vedel i en Samtale med St. Ferriol²⁾ i Anledning af et Spørgsmaal om, hvorvidt nogen Stormagt kunde gøre Indvendinger imod, at Danmark befæstede Sprogø, talt i Almindelighed om Neutraliseringen og fremhævet en saadans Vanskelighed og Farer. St. Ferriol var aldeles af Vedels Mening, erklærede Sagen umulig for Tiden; det var en Tanke, der aldrig maatte komme fra Danmarks Side, men den kunde ganske naturligt komme paa Tale, hvis nogen modsatte sig Befæstelsen af Sprogø. Vedel havde »en svag Følelse af, at det var som om Decazes' Neutralisationstanke ikke var Gesandten helt fremmed, men i den foreliggende diplomatiske Korrespondance er der ikke fundet noget Udtryk for, at den franske Regering havde informeret St. Ferriol«.

Den ovenfor nævnte Betænkning, dateret 5. December 1874,^{A)} var fremkaldt dels ved forskellige Udtalelser i den danske og udenlandske Presse, dels ved Wykes Henvendelser, men i Særdeleshed ved at Krigsministeren, General Steinmann, direkte havde foreslaaet, at man skulde stræbe efter at faa Danmarks Neutralisering gennemført. I dette Skriftstykke sammenfattede Vedel udførligt sin Stilling til Spørgsmaalet, og denne blev akcepteret af Rosenørn-Lehn.

Hovedpunkterne svarede ganske til, hvad vi hidtil har set om Vedels Stilling. Det var, fremhævede han, en Selvfølge, at en Erklærfhg fra Danmarks Side om i alt Fald at ville bevare Neutralitet kun betød noget, naar alle andre Magter udtrykkelig anerkendte og garanterede Neutraliteten. Spørgsmaalet var altsaa, hvorvidt man kunde vente, at en Begæring herom fra dansk Side havde nogen som helst Udsigt til at blive opfyldt. Før Begæringen fremsattes, maatte Rigsdagen have givet Bemyndigelse, da Sagen i højeste Grad berørte Rigets »statsretlige« Forhold, der i Henhold til Grundlovens Art. 5,18 henhørte under Rigsdagen. Udførligt gjorde Vedel Rede for den Opfattelse, at en Neutralisation af Danmark for Tiden næppe vilde kunne opnaas, bl. a. fordi det vistnok vilde være nødvendigt, at Begæringen behandlede paa en europæisk Kongres, til hvis Sammenkaldelse for Behandling af et saa relativt lille Spørgsmaal, Øjeblikket var i høj Grad ugunstigt. Wienerkongressen havde i sin Tid kunnet reorganisere Europa, men nu syntes alle Betingelser for et saadant Fællesværk at mangle. Men bortset fra Muligheden for en Gennemførelse var der mange og meget vægtige Betæneligheder med Hensyn til Neutralisationens Følger for Danmark. Det maatte falde en gammel Stat som Danmark, der havde spillet en vis Rolle i Verden, tungt at frasige sig al Ret til at deltage i Europas politiske Liv, og det vilde være pinligt, hvert Øjeblik at blive erindret om, at Neutraliteten medfører meget vidtgaende Pligter,

ikke alene i Krig, men ogsaa i Fred. En Stilling for et Land, hvorved det ligesom kom til at staa udenfor det almindelige politiske Liv i Europa, vilde meget let medføre en betænkelig Mangel paa Blik hos Befolkningen for andre end de rent materielle Interesser. Hertil kom ogsaa, at Danmarks Neutralisation vilde være ensbetydende med Opgivelse af enhver Tanke om en Defensivalliance mellem de nordiske Stater som Udtryk for en vis Solidaritet i ydrepolitisk Henseende mellem Danmark og Sverige-Norge, i alt Fald vilde en Neutralisation af Danmark i mange Henseender komme til at udøve en uheldig Indflydelse paa Stillingen overfor de forbundne Kiger, naar disse bevarede deres hidtilværende politiske Stilling med den deraf følgende Selvbestemmelsesret og tilsvarende Ansvarlighed.

Disse Betragtninger skød Vedel dog ikke frem i første Række; Hovedvægten lagde han paa to andre Punkter.

Det første var, at en Neutralitetstraktat, selv om den var undertegnet af hele Verden, ikke vilde afgive nogen Sikkerhed for, at en Nabomagt ikke under visse Omstændigheder med Lethed kunde finde et Paaskud til at angribe Riget, om ikke andet Paaskud saa i alt Fald det, at en Besættelse var nødvendig for at sikre Landet imod, at en anden krigsførende Magt skulde bemægtige sig det. Den 9. April 1940 har vist, hvor rigtig Vedels Betragtning om dette Punkt var.

I denne Sammenhæng fremhævede Vedel, at en Neutralitetstraktat gjorde det til en *folkeretlig Pligt* for Danmark at ruste sig, medens det hidtil kun var en *national*. Hvis Danmark ikke gjorde det i tilstrækkelig Grad, eller hvad andre interesserede Magter ansaa for tilstrækkeligt, vilde paagældende Magter med fuld Ret anse sig for løste fra enhver Forpligtelse til at intervenere i Tide for at beskytte vor Neutralitet. Derfor vilde en Neutralisering langt fra at lette det neutrale Danmark for de Byrder, som et kraftigt Forsvarsvæsen udkræver, tværtimod skabe en traktatmæssig For-

pligtelse for Danmark til af yderste Evne at sørge for sin Sikkerhed. Men var Regeringen, spurgte Vedel, nu ogsaa vis paa, at man — og dermed mentes vel Rigsdagen — indsaa dette? Var der ikke meget snarere Grund til at befrygte, at ligesom en Neutralisation af Riget i det hele vilde have den uheldige Virkning, at man her i Landet for en stor Del — og hermed mente Vedel naturligvis Venstre — fra nu af troede sig fritaget for at tage noget som helst Hensyn til Udlandet og dets Opfattelse af danske Forhold, saaledes vilde mange mene, at man nu kunde afskaffe eller i det mindste betydelig indskrænke Hær og Flaade? »Virkningerne af en saadan Opfatning vilde, som det let sees, kunne strække sig langt ud over Spørgsmaalet om vor ydre Sikkerhed og udsætte vore indre Forhold for den største Fare.« Dette førte Vedel til at fastslaa, at en Neutralisation »uden nærmere Cauteler og i den Form, hvorunder den nu tænkes og vistnok alene kan tænkes, vilde virke skadeligt og maa-ske fordærveligt«. Men endelig fremhævedes stærkt det andet Punkt af afgørende Vigtighed, nemlig Spørgsmaalet om Nordslesvig. »Hvis Danmark tog Initiativet til en Neutralisation vilde dette sikkert betragtes som en Renonciation paa Pragerfredens Løfte, og var Neutraliteten engang anerkjendt, vilde Ingen i Verden længere interessere sig for Tilbagegivelsen af det danske Slesvig. Vi maatte altsaa strax forbinde Fordringen om Opfyldelsen af Art. V med Forslaget om Danmarks Neutralisation, men er der nogensomhelst Grund til at troe, at Øieblikket nu skulde være gunstigt til at opnaae en heldig Løsning af det slesvigske Spørgsmaal? Hvis man altsaa ikke er beredt paa for bestandig at opgive enhver Tanke om Tilbagegivelse af Nordslesvig, maa Spørgsmaalet om Neutralisation i alt Fald udskydes, indtil Omstændighederne kunde stille sig saaledes, at Opfyldelsen af Art. V lod sig bringe frem med nogenlunde Udsigt til en gunstig Løsning. Naar det skeete vilde Neutralitetsideen kunne fremtræde som en Indrømmelse fra dansk Side og som Svar paa

den oftere fra tysk Side fremkomne Indvending mod Tilbagegivelsen af Als og Dybbøl, at man nemlig ikke turde overlade disse faste Stillinger i en Magts Hænder, som i Tilfælde af Krig let kunde slutte sig til Tydskl.s Fjender.« —

Udenrigsministeriet, d. v. s. Vedel med Tilslutning af Rosenørn, erklærede derfor overfor Ministerraadet som sin bestemte Overbevisning, at

- »1. en Neutralisation af Danmark for Tiden næppe vilde kunne opnaaes,
2. den vilde, uden videre Cauteler i den Form, hvorunder den *nu* tænkes og vistnok kan tænkes, virke skadelig og maaskee fordærveligt, og
3. den vilde være eensbetydende med Opgivelsen af Nord-slesvig.«

Det tilføjedes i Vedels Erklæring, at Udenrigsministeriet ikke vilde benægte, at Tanken paa et senere Tidspunkt kunde fortjene at optages paany, idet det under visse Forudsætninger og med væsentlige Udvidelser og Modifikationer, som det nu ikke var Øjeblikket videre at specificere, vistnok vilde kunne yde overvejende Fordel og maaske have Udsigt til at trænge igennem i den europæiske politiske Mening.

Rosenørn meddelte, som Vedel optegnede den 2. Januar 1875, at man den 22. December i Ministerraadet havde diskuteret Steinmanns Forslag om Neutralisationen, og han havde da oplæst den af Vedel affattede Erklæring. Den opvakte, som Vedel noterede, just ikke Entusiasme, dog lod det til, at Argumentet om Slesvig slog an hos de fleste, navnlig hos Justitsministeren Klein, hvorimod Steinmann mente, at alle vilde være saa glade ved vor Neutralisation, at de med Fornøjelse gav os Slesvig oven i Købet. Steinmann tog Vedels »Papir hiem til nærmere Studium«, men Rosenørns Indtryk var, at denne Idé ikke for det første vilde blive bragt paa Bane igen. Kultusministeren, Arkæologen Worsaae, »havde især været vild reaktionær«. Vedel stod saa fast paa sit i Betænkningen udformede Standpunkt, at han sagde til sin Mi-

nister, »at han søgte et andet Embede saa snart der toges Bestemmelse om, at vi skulde foreslaae Neutralisation under nærværende Omstændigheder«. Senere gav Krigsministeren Betænkningen tilbage »med den Erkjendelse, at de deri opstillede Betragtninger vare af stor Betydning«. Sagen kom, saa vidt det kan ses af Statsraadsprotokollen, ikke senere til Forhandling i Statsraadet.

Den 14. Januar kom Wyke tilbage til Spørgsmaalet og fortalte Vedel,¹⁾ at Lord Derby havde skrevet til ham, at hvor vigtig end Danmarks Neutralisering var, saa kunde den engelske Regering intet gøre nu, »at Stemningen i England var saa afgjort imod at paatage sig nogen saadan Garanti, at det Ministerium, som foreslog sligt, vilde være vis paa strax at blive styrtet.« Vedel spurgte aldrig Wyke om Sagen, men naar Gesandten bragte den paa Bane, hørte han til »som en der vel ikke er ligegyldig for Sagen, men ikke ret synes om den og navnlig anseer den for umulig paa Vilkaar, som vi kunde modtage.«

Den 9. Februar kom Mohrenheim og bragte Neutralisationen paa Bane.²⁾ Vedel »lod som sædvanlig meget utilbøjelig til at høre Tale derom, men sagde tilsidst, at i alt Fald maatte da Grænsespørgsmaalet være løst og Landet defineret, før der kunde være Spørgsmaal om at neutralisere det. Deri samstemmede Mohrenheim ganske, idet han dog mente, at disse to Spørgsmaal jo kunde løses samtidig. »Var jeg russisk Udenrigsminister, vilde jeg strax arbeide derpaa«, sagde han. »Nu lader man sig i Petersborg nøie med den Bevidsthed at, saalænge Grændsespørgsmaalet ikke bliver ordnet, holdes Afgrunden mellem Danmark og Tydskland aaben, og at man altsaa ikke behøver at befrygte en Intimitet der kunde gjøre Danmark til Tydsklands Admiralstat o. s. v.«

Vedel svarede, »at han godt kunde begribe, at Rusland *enten* maatte ønske, at vi ved en Neutralisation var giort uskadelig i Tilfælde af en Krig mellem Tyskland og Rus-

land, *eller* at Afgrunden mellem os og Tyskland var saa bred som mulig og holdtes aaben ved Grænsespørgsmaalets Ikke-Afgiørelse«. »Imidlertid vilde han dog sige ham, at denne Afgrund let ikke vilde være tilstrækkelig, thi i Tilfælde af at en Krig brød ud, kunde det let være, at Sverige tog Preussens Parti, og vi fra Berlin fik Opfordring til at erklære os for Tyskland og slutte os med vore Havne og Flaade til dette Land, da man i modsat Fald strax vilde besætte os; — som Bismarck vilde sige: I en Krig heroppe ved Østersøen taale vi ikke Danmarks saakaldte Neutralitet, *qui-conque n'est pas pour nous, est contre nous*. I en saadan Situation troede jeg rigtignok ikke, at »Afgrunden« vilde hindre os i at tage det Parti, der dog gav os nogen Udsigt til ikke strax og endelig at blive slugt«.

Mohrenheims Svar var ejendommeligt nok »i Tilfælde af en nær forestaaende Krig mellem Busland og Tyskland vilde det første, Rusland efter hans Mening burde gjøre, være at besætte Kjøbenhavn og forsvare den«. Vedel svarede dertil, at det jo var meget godt for os saaledes at faa en Modvægt mod Tyskland, men han tvivlede paa, at det var let for Rusland saa langt fra sin Operationsbasis at kunne forsvare en stor By.

Vedel mente, at Moralen af Samtalen var, at Rusland for Tiden var meget lidet tilbøjelig til at fjerne den Hindring for et godt Forhold mellem Danmark og Tyskland, som laa i Ikke-Opfyldelsen af Art. V; derimod vilde vistnok vor Neutralisation være en meget bedre Garanti for Rusland, og det var denne Omstændighed, han vilde indskærpe Mohrenheim.

Sidst i April skulde Wyke tage Ferie, og Vedel fandt, at han nu uden Indiskretion kunde spørge ham, om noget var foregaaet i Neutralitetssagen siden deres sidste Samtale.¹⁾ Gesandten svarede Nej, og Vedel sagde, at den offentlige Mening i Danmark kun havde meget lidt Tillid til Neutrali-

tetsgaranti navnlig af England, og dernæst, at Spørgsmaalet slet ikke kunde løses uden i Forbindelse med det slesvigske Spørgsmaal. Det vilde Wyke slet ikke forstaa, men mente, at vi kunde »fastholde Haabet efter en Neutralisation«, hvad Vedel naturligvis erklærede for umuligt. Det var Vedel om at gøre, at Wyke rejste til England med en rigtig Forestilling om, hvad man i Danmark tænkte om Spørgsmaalet.

Hen paa Foraaret berørtes Neutralitetsspørgsmaalet flere Gange, bl. a. i Depecher fra Moltke-Hvitfeldt af 14. Maj, hvor omtaltes en fortrolig Udtalelse om en total Vending i Bismarcks Politik, saaledes at Tyskland skulde forsone Frankrig ved at give det Halvdelen af Belgien samt Opfyldelsen af Pragfredens Art. V i Forbindelse med Danmarks Neutralisation.¹⁾ I en lang Samtale, som Vedel 27. Maj 1875 havde med Kong Oscar II under et Besøg af denne i København, berørtes Problemet, idet Vedel udtalte sig ud fra de samme Synspunkter, han tidligere havde gjort gældende. Kong Oscar afviste Tanken om, at Sverige-Norge skulde erklære sig neutrale paa samme Tid som Danmark. Det var ganske med Urette, at man havde tillagt ham en saadan Tanke, og han indsaa ikke, hvad man skulde opnaa derved, man saa jo, hvor lidt Betydning Neutralisation havde.²⁾

Engang i Februar 1876 nævnede Wyke for Vedel, at Lord Derby, da de under Gesandstens Besøg i London i Efteraaret 1875 havde talt sammen, vel havde fundet den store Neutralitetsplan fortræffelig »i Princippet«, men ikke turdet indlade sig med den. Derimod skulde Disraeli »have været meget indtaget for den«, men han havde naturligvis ikke kunnet gøre noget, naar Udenrigsministeren Derby ikke vilde. Wyke betragtede nu Sagen som henlagt ad calendas græcas.³⁾

Hele Neutralitetsdiskussionen havde saaledes været ufrugtbar; den har alene Interesse ved at fastslaa, hvorledes Vedel saa paa Problemet og hævdede Anskuelser, hvis Rigtighed øjensynlig almindelig anerkendtes indenfor Regeringen,

idet Hensynet til Nordslesvigs Tilbagegivelse var et Hovedpunkt.

En ny Foranledning til Drøftelse af Danmarks Neutralitet blev givet under den russisk-tyrkiske Krig 1877—78, under Overvejelser om Danmarks hele Stilling og paa Foranledning af Kong Oscar II. Dette skal skildres i et senere Afsnit.

II.

Den danske Regerings Informationer og Overvejelser 1872—74. Fyrstemøder.

DA den tyske Regering holdt sig passiv i Spørgsmaalet om Opfyldelsen af Pragfredens Art. V, var Regeringen i København vedblivende henvist til at vente og lade sine Overvejelser om Grænsespørgsmaalet bestemme af de Rygter og Formodninger, der kom til dens Kundskab. Iagttagelsen af den almindelige storpolitiske Situation og især Forholdet mellem de kontinentale Stormagter havde størst Betydning for disse Overvejelser og for det ringe og frugtesløse Initiativ, der i disse Aar kunde udfoldes. Helt ukendt for den danske Regering blev det, at Bismarck 1874 i al Hemmelighed tog Skridt til den Ophævelse af Art V, der dog først i April 1878 blev til Virkelighed for siden i Februar 1879 at blive bekendt. Herom skal siden blive fortalt.

Det vil være naturligt at knytte en Redegørelse for den danske Regerings Overvejelser og Holdning i disse Aar til den, som det nu kan konstateres, i alt væsentligt korrekte Fremstilling, som P. Vedel, da Haabet om Nordslesvigs Genforening med Danmark indtil videre maatte skrinlægges, i Marts 1879 gav i Ministeriet Estrups fortrolige Meddelelse til Rigsdagen. Det var en Sammenfatning af, hvad han tidligere havde nedskrevet til intern Brug for Regeringen.

Vedels Fremstilling finder et vigtigt Supplement i hans uforbeholdne, samtidige, helt private Nedskrifter, bl. a. om Bevægelserne i de danske Regeringskredse, som han naturligvis ikke kom ind paa i de officielle Redegørelser og Akt-

stykker. Videre kan vi underbygge hans Redegørelse ved den Viden, vi nu har om, hvad, den Gang ukendt for ham, de fremmede Diplomater forhandlede vedrørende Danmark og Nordslesvig; Bismarcks Stilling ligger nu klar.

Fremstillingen kan mest samle sig om enkelte Foreteelser, der gav det danske Udenrigsministerium Foranledning til at behandle det slesvigske Spørgsmaal. Hvad der i Øjeblikket fremkaldte Røre, men hurtigt viste sig intet at betyde, kan mestendels forbigaa; mange Rygter og politiske Kandestøberier, der nævnes i de nu offentliggjorte Aktstykker, indeholder med faa Nuancer Gentagelse af samme Synspunkter og Betragtninger.

* * *

Ligesom Møder mellem Stormagtskejserne og deres Mini-
stre i 1871 havde foranlediget Overvejelser om Betimelig-
heden af at bringe det slesvigske Spørgsmaal paa Bane, blev det samme Tilfældet i 1872, da der fra 6. til 12. September holdtes et nyt Trekejsermøde i Berlin. Den russiske Zar kom ledsaget af Fyrst Gortchakow, Kejser Frantz Josef medførte Andrassy, ved Kejser Wilhelms Side stod Bismarck.¹⁾

Saa snart Tanken om Trekejsermødet dukkede op, overvejede det danske Udenrigsministerium, om man ikke skulde foranledige, at det nordslesvigske Spørgsmaal ved denne Lejlighed blev drøftet, men man maatte paa Forhaand, efter Gesandternes Indberetninger, forudsætte, at der var ringe Mulighed for, at Opmærksomheden blev fæstet ved dette lille Problem. Saavidt man vidste, vilde de tre Stormagtsledere alene befæste deres indbyrdes gode Forhold samt overveje deres Holdning overfor den franske Republik, hvis hurtige Konsolidering særlig bekymrede Bismarck. Da Kammerherre Vind i Begyndelsen af August overfor Direktøren i det russiske Udenrigsministerium, Westmann, antydede de danske Ønsker, havde han faaet et undvigende Svar, og andetsteds fra forlød ej heller noget, der kunde give Anledning til Forhaabninger.

Derimod pressede visse Kredse i København og indenfor Regeringen paa for at faa Bevægelse i Sagen. Med Mellemrum rejstes Spørgsmaalet i Ministeriet, hvor især Krigsminister Haffner og Hall jævnlig kom tilbage til, at der maatte gøres noget i Berlin.¹⁾ Deres Bestræbelser styrkedes ved, at Klein den 1. Juli 1872 blev Justitsminister, idet han, som Vedel sagde, bl. a. paa Grund af, at han hidtil alene havde haft at gøre med Danmarks indre Forhold, »var meget naiv i sin Betragtning af den politiske Stilling«. Han »gjorde sig store Illusioner om det slesvigske Spørgsmaals Betydning i Verden og tiltroede sig baade Evner og Lykke til at sætte igennem, hvad andre ikke havde formaaet«. Han var paa- virket baade af C. St. A. Bille og Jules Hansen, hvilke to Politikere, Klein, som Vedel udtrykte sig, »satte højere end Alverdens Diplomater«. De to Herrer gav sammen med Klein Udtryk for en Stemning, der beherskede mange i den nationalliberale Kreds, hos hvem Interessen for Nordslesvig var nøje sammenknyttet med Erindringen om det Skibbrud, deres Politik havde lidt i 1864; de betragtede det som en Æres- og Livssag for Danmark snarest muligt at faa den delvise Oprensning, der kunde ligge i det danske Nordslesvigs Tilbageerhvervelse.

Jules Hansen var nu fast bosat i Paris og knyttet til det franske Udenrigsministerium. Han havde vidtstrakte Forbindelser i Diplomatiets, bl. a. ogsaa med den tyske Ambassadør i Paris, Grev Harry Arnim. Han kom i 1872 til København og lod dér trykke en Bog »En Korrespondents Dagbog« til Uddeling i en snævrere Kreds. I den skildrede han sit Forhold til Kejserdømmets Frankrig. Han aflagde Besøg hos sine nationalliberale Venner, bl. a. hos Bille, med hvem han stadig var i Forbindelse, og hos Hall samt fik Foretræde hos Kongen, Kronprinsen og Udenrigsministeren.²⁾ Han hævdede med stor Bestemthed, at nu var det Øjeblikket til ved det forestaaende Trekejsermøde at faa det slesvigske Spørgsmaal optaget til Behandling og gunstig Afgørelse, og tilbød

gennem Arnim at faa Sagen sat i Bevægelse hos Bismarck. I samme Retning virkede Vennen Bille, der i Februar 1872 var fratraadt som Redaktør af »Dagbladet« og var stærkt optaget af at orientere sig i Udenrigspolitik dels ved Besøg i Udlandet og dels hjemme.¹⁾ Han ønskede ved Aktion i det slesvigske Spørgsmaal at opnaa Resultater, der baade kunde gavne Sagen og ham selv, da han nu skulde opbygge sig en ny Position. Vedel saa saare kritisk paa Billes Karakter og emsige Virksomhed; til hans »gøde Egenskaber hører ikke Mod og Frihed for Forfængelighed«, mente han og havde den Opfattelse, at ingen i den Grad som Bille havde paadraget sig Had ved Arrogance og Hensynsløshed, hvorfor det i Løbet af Rigsdagssamlingen 1871—72 var kommet saa vidt, at hans bedste Taler skadede det nationalliberale Parti mere end J. A. Hansens mest onskabsfulde Angreb. Det havde længe været Billes Ønske at komme ind i det danske Diplomati, og efter at han havde solgt »Dagbladet«, gjorde han Forsøg paa at opnaa dette gennem Rosenørn-Lehn og ved Støtte af Hall og Grev Frijs. Han havde en Plan om at organisere en storstilet Paavirkning af den europæiske Presse og forsikrede, fortalte Vedel, at han fra København kunde fremkalde et saadant Tryk ved Hjælp af den offentlige Mening i Europa, at Preussen vilde blive nødt til at ordne det slesvigske Spørgsmaal. Hertil haabede han paa Penge fra velstaaende Nationalliberale, med hvem han havde Forbindelse, bl. a. den altid offervillige Bankier D. B. Adler. Vedel, som i god Overensstemmelse med Datidens noget snæversynede Embedsmandsopfattelse, var lidet velvillig stemt overfor al Pressepropaganda, sagde maliciøst, at det »var et Slags folkeligt Udenrigsministerium, som Bille paa denne Maade vilde oprette for sig, og som vel maatte kunne tilsmile en gammel Journalist, der naturligvis troede, at Avisen styrede Verden«. Der blev nu intet af denne Plan, thi hverken Rosenørn, Hall eller Grev Frijs vilde være med. Bedre Lykke havde Bille paa dette Tidspunkt ej heller med sine Forsøg

paa at komme ind i Diplomatiets. Han bragte sig selv i Forslag ved Besættelser af Gesandtskabsposter i Stockholm og Rom. Men Vedel satte sig meget stærkt derimod, idet han gjorde gældende, at Kongen ikke kunde lade sig repræsentere af en Mand, der i 1864 var blevet tiltalt for Majestætsforbrydelse, da han i »Dagbladet« havde opstillet den Paa-stand, at Kongen, efter at Slesvig og Holsten var tabt, og Londontraktaten var kuldkastet, ikke længere havde Adkomst til Tronen. Vedel fremhævede ogsaa, at en Mand, der gennem mange Aar heftigt havde angrebet Preussen og andre Stater uden at skaane disses Suveræner og Ministre, ikke uden nogen Overgang kunde blive Kollega med preussiske, engelske, russiske og andre Diplomater, hvor begavet han end utvivlsomt var. Der synes at have været en Del Strid om Billes Udnævnelse; først i 1880 naaede han sine Ønskers Maal, da han udnævntes til Chargé d'affaires og Generalkonsul i Washington.

I 1872 henvendte Bille sig, efter at have været paa en Rejse i Tyskland, den 16. Juni i et Brev til Rosenørn og foreslog, at man skulde faa det nordslesvigske Spørgsmaal rejst i Berlin, idet han gisnede, at Situationen var særlig velegnet dertil.¹⁾

Disse Henstillinger fandt Genklang i Ministerraadet, men Vedel gjorde Indvendinger gennem Rosenørn og Krieger. Det kom paa Tale, at Grev Frijs, hvis Anseelse og Evner var langt større end Udenrigsministerens og end nogen anden Diplomats, ligesom i 1870 skulde benyttes til eventuelle Forhandlinger, men han delte Vedels Betæneligheder og erklærede, at han under ingen Omstændigheder vilde paa-tage sig en Mission i Berlin, naar han ikke fik aldeles bestemte Instrukser, hvad man i den Uklarhed, der herskede om, hvad der overhovedet var muligt at opnaa, næppe kunde tænke paa at give ham.

Medens Vedel var paa Ferierejse i Sverige, kom Jules Hansen til København, og da Trekej serbesøget i Berlin var fast-

lagt, vilde han paa Tilbagevejen til Paris opsøge Grev Arnim, der var paa Besøg i Frankfurt am Main. Baron Rosenørn gik efter Vedels Mening »nok lidt for langt med Copisten, idet han gav sit Samtykke til disse Indledninger, kun med det Forbehold, at Hansen ikke maatte sige, at han var sendt af Rosenørn«, et Forbehold som Hansen, efter Arnims Indberetning til Bismarck at dømme, ikke tog Hensyn til.¹⁾ Derefter drøftedes Sagen paany i Ministeriet. Det kom til »heftige Debatter, hvori især Klein viste sig som fordomsfri Politiker og som frygtelig Medbeiler af Machiavelli, idet han aldeles ikke kunde føle Betænkelighed ved at indgaae offensiv-defensiv Alliance med Preussen, dersom dette forlangtes; man kunde jo altid lade være at opfylde den, naar Øjeblikket kom«. I et Ministerraad den 13. August forelagde Rosenørn en Betænkning affattet af den nu hjemkomne Vedel.²⁾ Det fremdroges omhyggeligt, hvad der talte for og imod en Henvendelse i Berlin med den Konklusion, at den danske Regering ikke, saaledes som der havde været en stærk Stemning for, skulde anmode Kronprins Frederik om at rejse til Berlin for at faa det nordslesvigske Spørgsmaal under Forhandling. Udenrigsministeriet kunde kun tilraade, at man ad ikke-diplomatisk Vej søgte at bevæge Zaren til at berøre Spørgsmaalet i Berlin for paa denne Maade dels at undersøge, om der var nogen Mulighed for en Løsning, dels for at sikre sig imod, at Preussen stillede Danmark overfor Kravet om et Vederlag, som det kunde være farligt at gaa ind paa. Resultatet af Ministerraadet og andre Drøftelser blev en Forestilling af 16. August fra Rosenørn-Lehn til Kongen, der bl. a. tog Hensyn til, at Storfyrsttronfølger Alexander netop var paa Besøg i København med sin Hustru Prinsesse Dagmar og vilde komme til Berlin under Trekejsermødet. Forestillingen blev oversat til Fransk, da den af Storfyrsttronfølgeren sammen med et Brev fra Kong Christian til Zaren skulde overleveres denne for med Anbefaling at gives til Kejser Wilhelm. Det væsentligste nye, der efter Ministerraadets Be-

slutning og med Kong Christians Billigelse kom ind i denne Mémoire, var en Udtalelse om, *at* den danske Konge lagde saa stor Vægt paa at tilvejebringe en Grænseflytning, der kunde afslutte Sagen og bidrage til det bedst mulige Forhold mellem Danmark og Tyskland, *at* han eventuelt, hvis Preussen af militære Grunde maatte fordre dette, »vilde vise sig tilbøjelig til at lade forblive i Preussens Hænder de Fæstningsanlæg ved Sønderborg og Dybbøl, som maatte anses for uundværlige, og at modtage de militære Servitutter, som maatte flyde deraf.«¹⁾ Storfyrsttronfølgeren bragte Afskrifter til Berlin sammen med et Brev fra Christian den Niende til Zaren med Anmodning om dennes bona officia.

Ogsaa ad anden Vej sattes Sagen i Gang. Foruden Jules Hansens Henvendelse til Arnim var Falbe, der ved Udløbet af sin Ferie skulde vende tilbage til Wien, blevet beordret til under Gennemrejsen i Berlin at tale med Andråssy.²⁾

Der kom dog intet positivt Resultat. Da Storfyrsttronfølgeren kom tilbage til København for at hente sin Hustru, meddelte han, at hans Fader Zaren havde bragt Sagen paa Bane overfor Kejser Wilhelm, men denne havde sagt, at den frembød store Vanskeligheder, og der var et stort Parti i Landet imod nogensomhelst Indrømmelse til Danmark.³⁾ Iøvrigt vilde Sagen ikke nu kunne drøftes i Berlin, hvor man havde meget andet at gøre. Senere kunde en Lejlighed maa-
ske byde sig. Zaren vilde svare Kong Christian skriftlig, naar han var kommet i Ro i Livadia, hvor han skulde tilbringe en Del af Eftersommeren. Meddelelser fra Falbe efter hans Samtale med Andråssy saavel som Indberetninger fra Quaade bekræftede, at der foreløbig ingen Mulighed var for at faa det slesvigske Spørgsmaal behandlet, og ogsaa fra Jules Hansen kom Meddelelse om, at der ikke kunde udrettes noget.⁴⁾ I en Indberetning fra Grev Arnim til Berlin ser vi den tyske Opfattelse af Jules Hansens Henvendelse, der havde indeholdt en Tilkendegivelse af, at han handlede efter Rosen-

ørn-Lehns Anmodning, og at Ambassadøren skulde lade de danske Ønsker om at faa Sagen frem ved Kejsermødet gaa videre til Bismarck.¹⁾ Hansen havde, fortalte Arnim, sagt, at han i København havde været i Forbindelse med Kong Christian og den danske Kronprins, og at disse meget gerne vilde modtage Indbydelse til at overvære Manøvrer i Berlin, saafremt en saadan Indbydelse kom med Antydning af, at man skulde forsøge at tilvejebringe Forstaaelse vedrørende Art. V. Ogsaa Grev Frijs skulde, efter hvad Hansen havde sagt til Arnim, være bestemt til at komme til Berlin, hvis det maatte anses for hensigtsmæssigt for den nærmere Formulering af en Overenskomst, før Kejsermødet fandt Sted. Arnim sammenfattede sin Opfattelse af denne Hansenske Henvendelse saaledes: »Situationen synes mig i det væsentlige at være, at Hoffet i København ønsker at indtræde i den mere eller mindre antifranske Sammenslutning (Konvent) af de store monarkiske Regeringer og lade sig tage paa Slæb af denne Maskine, naar det sker paa Grundlag af en Overenskomst, som man kunde lave til efter den danske Nations Smag«. Dette Grev Arnims Privatbrev saavel som Meddelelser i Heydebrands Indberetninger fra Berlin gav Bismarck, der opholdt sig paa Varzin, Anledning til at advisere Kejser Wilhelm om, at der sandsynligvis »vilde blive forsøgt at løbe Storm imod ham«, ved at Zaren af personlig Interesse vilde forsøge at faa tilvejebragt en Forstaaelse om det nordslesvigske Spørgsmaal. Bismarck var bekymret herfor og foreslog, at Prins Reuss ved Samtale med Kejser Alexander skulde forebygge, at der skete noget i den Henseende. Kejser Wilhelm var saaledes forberedt, da Zaren berørte det nordslesvigske Spørgsmaal, idet han under Kejsermødet for sin Vært læste den private Henvendelse, han havde modtaget fra Kong Christian og gav ham Rosenørn-Lehns Mémoire. Men Zaren tilføjede kun, at han »som tidligere ønskede, at et Arrangement var muligt«. Han øvede intet Tryk paa den tyske Kejser, og

denne svarede uforbindende, nærmest afvisende, at dette jo forlængst ogsaa var hans Ønske, men at Bestemmelsen af en Grænselinie hidtil havde umuliggjort alle Forhandlinger.¹⁾

Vedel havde været ængstelig for, at Forsøg fra dansk Side paa at rejse Spørgsmaalet, uden at man paa Forhaand var sikker paa en gunstig Modtagelse, skulde frembyde Risiko for, at man blev stillet overfor et ubehageligt Ultimatum med farlige Betingelser, eller for, at man skulde fremkalde et definitivt afsluttende Afslag. Dette slog ikke til, men Kejser Wilhelm og Bismarck var næppe behagelig berørt af, at Spørgsmaalet atter rejstes. Den fornyede russiske Indblanding forøgede vel kun Bismarcks Ubehag over Art. V's Eksistens.

Hvad der sivede ud om Forhandlingerne ved Kejsermødet og de forskellige Gesandters Indberetninger med allehaande Gisninger, beskæftigede naturligvis Regeringen, men kunde kun bestyrke Vedels Opfattelse, at der intet var at opnaa ved russisk Støtte. I en Samtale, Kammerherre Vind den 2. December 1872 havde med Fyrst Gortchakow, sagde Kansleren, at han ofte havde omtalt den slesvigske Sag i Berlin, »endog indtil Paatrængenhed«; til Kejser Wilhelm havde han bemærket, at »han, der var saa mægtig, vel kunne samtykke i en Ordning«, men alt havde været forgæves, og han for sit Vedkommende havde kun et meget lille Haab om at komme til en Løsning.²⁾

Da Falbe ved Aarsskiftet 1872—73 efter Ordre sonderede Grev Andråssy, og denne benægtede, at Bismarck skulde have haft noget at gøre med en Artikel i »Schlesische Zeitung«, hvori der var Tale om, at Østrig formentlig vilde opgive Art. V, udtalte den østrig-ungarske Rigskansler, at det iøvrigt ikke stod i hans Magt at paatale Danmarks Ret i Berlin. Han tilføjede dog »med en ikke ringe Overbevisning i Tonen«, at han ikke kunde dele en Mening, Falbe havde udtalt, at man at dømme efter de preussiske Autoriteters Optræden i Nordslesvig ikke kunde have stor Tillid til, at den preussiske Regering af egen Drift vilde opfylde Art. V. Han

troede, at Preussen agtede at holde sine Forpligtelser, da det laa i dets egen Interesse.¹⁾

I Oktober 1872 kunde Kong Christian i den Trontale, der som sædvanlig blev holdt ved Rigsdagens Aabning, den 7. Oktober, kun sige, at der ikke var indtraadt nogen Forandring i Danmarks ydre politiske Forhold i det forløbne Aar; man fastholdt sit Haab om, at det endnu uafgjorte, slesvigske Spørgsmaal vilde blive bragt til en tilfredsstillende Løsning.²⁾ Haabet var næppe stort og i alt Fald uden positivt Grundlag.

I November 1872 besøgte en tysk Officer, Oberstløjtnant og Generalstabschef i det 13. (Württembergiske) Armékorps Paul Bronsart von Schellendorf, København og Konseilspræsidenten Grev Holstein, der var en Slægting af hans Hustru. De drøftede det dansk-tyske Forhold, og den tyske Herre rapporterede den 1. December derom fra Stuttgart til det tyske Udenrigsministerium.³⁾ Grev Holstein havde fremhævet de danske almindelige Synspunkter for Sagen. Han sagde bl. a., at det vel skyldtes Ønsket om at undgaa ethvert Skin af, at Preussen udefra havde paavirket Beslutningen, at Preussen hidtil havde holdt sig passiv, men at det med Rigets nuværende Magtstilling vilde være lettere ved en højmodig Handling af eget Initiativ at tilbagegive Danmark de danske Grænsedistrikter. »Det vilde jo ligge i de bestaaende Familieforbindelsers Natur, at Skader og Fordele, der traf Danmark, vilde vække livlig Deltagelse ved Hofferne i England og Rusland.« Bronsart von Schellendorf gjorde opmærksom paa, at han, skønt han ikke kendte den preussiske Regerings Hensigter, maatte mene, at ogsaa tungtvejende militære Interesser vel kom i Betragtning, idet netop den tyske Nordmark var en let saarbar Del af Riget. Hertil svarede Holstein, at det forstod sig af sig selv, at man ikke kunde forlange, at Preussen skulde afstaa Punkter, som det ansaa for militært vigtige, og at det laa i Sagens Natur, at hvis Preussen reserverede sig Etapelinier i den Landsdel, der

skulde afstaa, vilde vidtgaende Indskrænkninger i denne Henseende ikke være trykkende for Danmark.

Der drøftedes visse Enkeltheder herom, og til Oberstløjtnantens Bemærkning om, at det preussiske 9. Armékorpas havde meget gode Rekrutter og fortræffelige Matroser fra de paagældende Egne, svarede Grev Holstein, at det eventuelle Tab af Erstatningsmandskab vel rigeligt vilde blive opvejet, naar Preussen i Krigstilfælde raadede over hele den danske Hær og Flaade; han knyttede dertil en Hentydning til Sydtyskernes gode Tjenester under Krigen 1870—71, da de i Stedet for i 1866 at afstaa Landsdele havde sluttet de »Alliantz-Verträge«, hvis Betydning siden havde vist sig.

Efter Bronsart von Schellendorfs Referat fremkom Konseilspræsidenten desuden med forskellige Udtalelser, som, Referatets Rigtighed forudsat, gik adskilligt ud over, hvad han vel maatte vente billiget af sit Kabinet og af andre ledende Danske. Indberetningen fortjener at gengives i sin Helhed. »Da jeg,« skriver den preussiske Officer, »tillod mig den Indvending, at de nævnte Overenskomster havde været et indre tysk Anliggende, men at en Overenskomst med Danmark — saafremt Danmark ønskede at slutte den i analog Form — vilde være af videre Betydning, og at ved Realisering af *saadanne* Overenskomster iøvrigt den offentlige og uvisse Mening i Landet havde et Ord med at sige, sagde Grev Holstein, at der i den senere Tid fuldbyrdedes et Omsving i den offentlige Mening i Danmark om Forholdet til Tyskland, og deraf vilde fremgaa den varmeste Sympati for Tyskland og blive vakt Tilbøjelighed til den nærmeste Tilknytning dertil — naar Preussen afstod de omtalte Landsdele. Da vilde ogsaa en Alliancetraktat med Tyskland vinde almindeligt Bifald.«

Videre havde Holstein, stadig efter sin tyske Slægtnings Referat, der dog næppe i Enkeltheder kan være rigtigt, hævdedet, at han ved Begyndelsen af de krigerske Forviklinger i 1870 i det danske Statsministerium havde foreslaaet at til-

byde Preussen Alliance mod Udlevering af de omtalte Distrikter, men han var blevet i Minoritet med dette Forslag og havde kun med Møje været i Stand til at hindre den dengang almindeligt krævede Alliance med Frankrig; af hans Kolleger havde alene Krieger understøttet ham. Afgørelsen skyldtes Kongen, som ikke havde villet vide noget af en Forbindelse med Frankrig. Efter at Begivenhederne havde lært, hvor viseligt det havde været at afslaa Alliancen med Frankrig, havde ogsaa i Statsministeriet den Overbevisning fundet Indgang, at et godt Forhold til Tyskland mest svarede til Landets Interesser. Holstein troede at være sikker paa Kongens beredvillige Billigelse af en alvorlig Gennemførelse af en Politik, der var rettet derpaa — naar § 5 i Pragfreden paa en velvillig Maade af Preussen blev ført frem mod en Afgørelse.

Videre talte Grev Holstein til sin tyske Frænde om Danmarks nuværende demokratiske Forfatning, med hvilken der i Længde ikke kunde regeres, og om den ulykkelige Organisation af Hæren, ved hvilken denne var blevet til en kostbar Milit. Bronsart von Schellendorf opfattede Konseilspræsidentens Ytringer om disse Genstande saaledes, at Danmark lettere vilde finde de Midler og Kræfter, der maatte kræves til en ny Ordning af Sagerne, ved Tilslutning (Anlehnung) til et mægtigt Rige, end naar det vedblev at være henvist alene til sig selv.

Til sidst erklærede Holstein under Henvisning til Uenigheden mellem Norge og Sverige, at den Idé, der nu og da dukkede op om en skandinavisk Union, var en »absoluter Unsinn« og mente, at en nærmere Tilknytning af Danmark til Tyskland vilde blive hilst med Glæde af de mere indsigtfulde Statsmænd i de nordiske Kongeriger.

Disse Meddelelser om Grev Holsteins Synspunkter, saaledes som den tyske Officer gengav dem, fik næppe nogen Betydning; kun kan Oplysningen om Konseilspræsidentens kritiske Holdning overfor den danske demokratiske Forfat-

ning maaske have medvirket til et ejendommeligt Skridt, som Bismarck foretog et Aarstid senere.

Ej heller Aaret 1873 bragte positivt nyt i det nordslesvigske Spørgsmaal. Den preussiske Administrations haardhændede Behandling af Nordslesvigerne, særlig i militære Spørgsmaal, sysselsatte ofte danske og andre Dagblade og foranledigede, at Grænseflytningsproblemet ogsaa nu og da blev berørt.

Det formelt korrekte og udadtil venskabelige Forhold mellem det danske Kongehus og Kejserhuset i Berlin kunde, jo længere man kom bort fra 1864, lettere fastholdes, og netop i 1873 fik dette paa forskellig Maade Udtryk.

I Foraaret havde Kronprins Frederik, der var Protektor for den danske Afdeling ved en Verdensudstilling i Wien, dér truffet Kronprins Friedrich Wilhelm og Kronprinsesse Victoria. At Samværet var behageligt, udtalte bl. a. det tyske Kronprinspar overfor Kammerherre Quaade.¹⁾ Dette gav Gesandten Anledning til at genoptage et i 1866 drøftet Spørgsmaal om, hvorvidt man fra dansk Side ikke burde tildele Friedrich Wilhelm Elefantordenen; Quaade mente, at det var heldigt, om den tyske Tronfølger fik denne, inden han besteg Tronen, hvad jo kunde ske naarsomhelst, selv om Kejser Wilhelm trods sin fremrykkede Alder endnu tilsyneladende var i god Kondition. Da Kronprins Frederik besøgte Berlin sidst paa Aaret 1866, og Kongen af Preussen havde dekoreret baade ham og Kong Christian med den sorte Ørn, havde Quaade foreslaaet Grev Frijs, at man straks til Gengæld burde give den tyske Kronprins Elefantordenen. »Saa vare vi qvit«. ²⁾ Grev Frijs havde dog været derimod, og ingen Dekorerer havde den Gang fundet Sted. Nu drøftedes Problemet paany mellem Quaade, Vedel og Rosenørn, men først senere paa Aaret blev Tanken udført.

I August 1873 kom den tyske Kronprins efter Indbydelse af Kong Oscar II til Norge og Sverige og paa Hjemrejsen ogsaa til Danmark.³⁾

Af den nu kendte Korrespondance med Bismarck ser vi, at Friedrich Wilhelm, skønt han under Besøget naturligvis udtalte sin Glæde over at komme, ingenlunde havde haft Lyst til Rejsen til Norden og kun besøgte Kong Oscar, fordi denne siden sin Tronbestigelse i Efteraaret 1872 indtrængende baade mundtligt og skriftligt havde indbudt den tyske Tronfølger til et snarligt Besøg. Det var Led i Kong Oscars Bestræbelser for en Tilnærmelse mellem Sverige og Tyskland, en Sag hvortil jeg senere skal vende tilbage ved Omtalen af den svenske Konges Holdning overfor Danmark og det nordslesvigske Spørgsmaal i disse Aar.

Den 26. Juni æskede Friedrich Wilhelm Bismarcks Raad om, hvorvidt han burde foretage denne Rejse.¹⁾ Hans Fader havde i Princippet ikke noget at indvende, skrev Kronprinsen, men han vilde kun gaa nærmere ind paa Sagen, hvis Bismarck lagde Vægt paa, at Rejsen blev foretaget. Han bad Rigskansleren fremfor alt overveje, om et Besøg i Danmark vilde blive nødvendiggjort af en Rejse til Sverige, og fremdeles, om det kunde blive opfattet som en »absichtliche démonstration«, saafremt København ikke blev berørt. »Hvis jeg gik til Christian IX's Hof, saa vilde det ikke være tænkeligt, at det »leidige nordschleswigsche Frage unberührt bliebe«. Nu vidste Prinsen ikke, hvad han i denne Henseende maatte sige eller fortie, da i ethvert Tilfælde Forhandlingerne om hint Anliggende ikke havde naaet noget Punkt, der var tilfredsstillende for Danmark.

Bismarck konciperede 1. Juli egenhændig et Svar, men hans Koncept blev noget omarbejdet, før Brevet dateret 2. Juli sendtes til Kronprinsen.²⁾

Kansleren raadede Friedrich Wilhelm til at tage imod den svenske Konges Indbydelse, da det var politisk vigtigt og nyttigt at dyrke Venskabet med den nye svenske Konge, hvis personlige Indvirkninger og Stemning trods alle Indskrænkninger i Kronens Magt stadig havde en meget vigtig Indflydelse paa de nordiske Rigers Holdning og lejlighedsvis Be-

slutninger. »Selv i København mister det mere ved Virksomhed og Selvtillid end ved sin virkelige Magt betydningsfulde tyskfjendtlige Element væsentlig i Vægt og i Agitationsmidler, naar der ved det svenske *Hof* ikke mere findes det tidligere Had, som aldrig har haft dyb Rod i det svenske Folk«. »Svenskerne som Nation vilde,« efter Bismarcks Tro, »vise sig modtagelige for enhver Opmærksomhed, der blev vist deres Konge og deres Land af Deres kejserlige Højhed, og det lader sig antage, at et Besøg af Arvingen til den tyske Kejserkrone væsentlig vil befordre Tilnærmelsen mellem de to stammebeslægtede og tidligere historisk og konfessionelt nøje forbundne Folk, som nylig var blevet fremmede for hinanden.«

Men medens Bismarck, som baade Koncept og Udfærdigelse af det raadgivende Brev viser, ubetinget var stemt for, at den tyske Kronprins skulde besøge Kong Oscar, var ingenlunde det samme Tilfældet med et Besøg i København. Han var ganske vist, som det fremgaar af Koncepten, ikke af den Mening, at Kronprinsen *ostensibelt* burde undgaa København, men hans Opfattelse af Vanskelighederne eller Ubehagelighederne ved et Besøg i Danmark fremgaar tydeligt af, hvad han til sidst skrev til Kronprinsen. I den endelige Udfærdigelse af Brevet fremsattes endda voldsomme Udtalelser om Stemningen i København, som Bismarck ikke straks havde formuleret. Det fortrolige Brev, saaledes som det kom til Kronprinsen, giver i sin uforbeholdne Form et klart Indtryk af Bismarcks daværende Stilling til det nord-slesvigske Spørgsmaal og kaster derved Lys over de Bestræbelser, han, som vi skal se, allerede paa dette Tidspunkt udfoldede for at bringe det ubehagelige Forbehold i Art. V ud af Verden. Interessant er iøvrigt, at Bismarck i Koncepten til Brevet, hvad der dog blev udeladt i Udfærdigelsen, henviste Kronprinsen til i sine Udtalelser at følge den samme Linie, som han overfor Zar Alexanders »gentagne og indtrængende Tilskyndelser« havde fastholdt, og som, sagde han, »svarer til den simple Sandhed«.

Ubetinget kunde, skrev Bismarck, han ikke tilraade et Besøg i København, men hvis Besøget dér efter fortrølig Sondring gennem det tyske Gesandtskab blev ventet, og der ogsaa var Sikkerhed for, at det fra alle Sider og navnlig fra den danske Hovedstads Befolkning vilde blive budt velkommen, saa maatte han, skrev Bismarck, visselig anbefale, at Kronprinsen ikke passerede Ystad eller Sundet uden at hilse paa det danske Hof. »Men en Indbydelse, saaledes som til Stockholm, foreligger, som jeg tror, ikke til København; det er endog tvivlsomt, om Besøg af et Medlem af det kongelige Hus, det første efter Krigen 1864, ikke kunde bringe det danske Hof i Forlegenhed overfor Københavns Befolkning. I Danmarks Hovedstad sammenhober sig, hvad Landet har af politiske Fanatikere og Intriganter saavel som af brødløse Litterater, og den københavnske Pøbels Raahed er historisk bekendt. Saafremt det vilde være muligt, at Deres kejserlige Højhed overbragte eller stillede i Udsigt *Koncessioner* med Hensyn til Nordslesvig, saa laa Spørgsmaalet anderledes. Vor Tronarvings Ankomst uden forudgaaende Indbydelse vilde give Plads for Formodninger i den Retning. Men Deres kejserlige Højhed vilde ikke kunne give nogen saadan Opmuntring, uden at der i Tyskland vilde mærkes et Tilbage-slag i Stemningen. Men *skulde* der ske noget i den Retning, saa vilde det ikke være anbefalelsesværdigt at lede den tyske offentlige Mening herom hen netop paa *Deres kejserlige Højheds Besøg* i København.« »Jeg har i sin Tid,« udtalte Bismarck, idet han undlod, som i Koncepten, at hen-vise til tilsvarende Udtalelser, som han havde fremsat overfor Zar Alexander, »levende beklaget, at vi i 1864 har taget for meget Land fra Danmark, og at vi 1866 ikke i det mindste for en Del har gjort denne Fejl god igen. Jeg er allerede blevet strengt bedømt, fordi jeg i 1864 i Wien havde givet Afkald paa Ribe, Ærø og de jydskke Enklaver. Men en Regering, som *i Dag* uden at blive nødte af Østrig vilde give Haderslev eller endnu mindre til Danmark, vilde miste mere

i Tyskland, end Danmarks Venskab kunde erstatte det; den vilde ej heller vinde det sidste. Udførelsen af Pragfredens Art. V kan kun fordres af Østrig; det har hidtil ikke været Tilfældet, og hvis det skulde ske, vilde det altid afhænge af os, hvilken Udstrækning de »nordlige Distrikter« skulde have, som er bestemte til at stemme. Uden at Østrig har gjort sit Retskrav gældende (ohne durch Oestreich *en demeure* gesetzt zu sein) kan vi hverken af Landdagen eller af Rigsdagen forlange en Grænseændring.«

»Under disse Omstændigheder kunde Deres kejserlige Højhed politisk kun komme til København med tomme Hænder, og selv om ogsaa Kong Christian maaske vilde være for høflig en Vært til at berøre Spørgsmaalet, vilde dog min naadigste Herres Tilsynekomst i Danmark slutte med en Skuffelse for Stemningen i Danmark.

Mit ærbødige Votum gaa derefter ud paa, at Deres kejserlige Højhed naadigst skulde modtage Indbydelsen til Stockholm, men undgaa Opgaven i København, som en for højst-samme *utaknemmelig*. Strider dette sidste imod Deres kejserlige Højheds Følelser, saa vilde jeg dog stadig underdanigst henstille at udsætte den danske Eventualitet til Hjemrejsen, og først fra Stockholm rekognoscere Terrænet derfor. Jeg kan næppe tro, at Deres kejserlige Højheds Besøg i København vilde være velkomment uden Bagtanke.«

I København havde man naturligvis interesseret sig stærkt for den tyske Kronprins' Besøg hos Kong Oscar, og skønt ikke alle de Skrivelser, der blev vekslet derom mellem Udenrigsministeriet og dets Gesandter, har kunnet fremdrages, ved vi tilstrækkeligt om de danske Overvejelser. Man var ved Hoffet og i Regeringskredsene, som det senere skal blive fremstillet, ikke helt tryk ved Kong Oscars efter Tronbestlgelsen tydelig tilkendegivne Bestræbelser for at skabe et bedre Forhold mellem De forenede Riger og Tyskland end det, der havde eksisteret i hans Broder Karl XV's Tid. Den 30. Juli 1873 var man i København underrettet om det fore-

staaende Besøg, og om at Kong Oscar syntes tilbøjelig til at bringe Opfyldelsen af Art. V paa Bane overfor sin Gæst.¹⁾ Rosenørn-Lehn instruerede i en af Vedel konciperet Depeche af nævnte Dato Gesandten i Stockholm, Kammerherre F. Bille, om, hvorledes han skulde optræde under Besøget. Man forudsaa Muligheden af, at Kronprins Friedrich Wilhelm overfor Bille, som under Besøget vilde træffe sammen med ham baade i Norge og Sverige, vilde gøre en Bemærkning om, at han kunde ønske at lægge Hjemrejsen over København for at hilse paa den danske Konge og hans Familie, men ogsaa om at han frygtede for, at Øjeblikket ikke var ret gunstigt; muligvis kunde han endog mere eller mindre tydeligt hentyde til den formentlig fjendtlige Stemning overfor Preussen, som han formodede skulde være til Stede hos Befolkningen i den danske Hovedstad. Rosenørn bemyndigede med Kong Christians Tilladelse Gesandten til at forsikre den tyske Kejserprins, at det tværtimod vilde være Kongen og den kongelige Familie meget kært, hvis han vilde realisere en Tanke, hvori alle sikkert kun vilde se et velkomment Bevis paa baade hans og Kejserens venlige Følelser overfor den danske Kongefamilie og overfor Danmark. Rosenørn mente, at det vilde være saa meget heldigere, om Bille kunde faa Lejlighed til at udtale sig saadan, som Gesandten i en Depeche kort i Forvejen havde refereret en Samtale med Kong Oscar saaledes, at han syntes at have udtalt sig »noget vel mistrøstigt om denne Sag«.

Hvis Friedrich Wilhelm, maaske paa Foranledning af Kong Oscar, af sig selv bragte Pragfredens Art. V paa Bane overfor Bille og »navnlig gav ham Anledning til at ytre sig nærmere derom«, skulde Gesandten, for saa vidt den tyske Kronprins' Ord gav Anledning dertil, forsikre ham om, at Sagen laa den danske Regering varmt paa Sinde, »mindre for den territoriale Gevinst, som derved kunde opnaaes, men desto mere fordi Regeringens Forhold til Preussen ved en Overenskomst sikkert vilde vinde i Hjertelighed«. Det havde

i tyske Aviser været paastaaet, at Konseilspræsidenten Grev Holstein-Holsteinborg overfor Personer, som efter den franske Krig officiøst havde sonderet, om han var villig til at indlade sig i Forhandlinger om Opfyldelsen af Art. V, skulde have erklæret, at den danske Regering af Hensyn til den offentlige Mening i Danmark ikke vilde se sig i Stand dertil. Bille skulde forsikre den tyske Kronprins om, at dette berøede paa en Misforstaaelse, og at hverken Konseilspræsidenten eller nogen anden dansk Minister havde udtalt noget saadant; tværtimod havde den danske Regering før og efter 1870 altid været beredt til og varmt ønsket, at disse Forhandlinger kunde finde Sted. Lige saa urigtigt var det, naar man fra tysk Side ofte paastod, at Danmark kun paa Betingelser, der ikke kunde modtages af Preussen, vilde være villig til at indgaa paa en Overenskomst. Bille skulde sige, at han kendte sin Regerings Hensigter nok til at vide, at dens Forhaabninger i Sagen var moderate, og hvad den især havde for Øje, var at ende denne Sag paa en Maade, der for Fremtiden til Fulde vilde kunne sikre det nabovenlige Forhold mellem Tyskland og Danmark. Rosenørn indskærpede, at det ganske maatte afhænge af Samtalens Gang og af Kronprinsens egen Ledelse af denne, hvorvidt Gesandten vilde faa Lejlighed til at udtale sig, som Instruksen angav, eller blot sige en Del af, hvad der var paalagt ham; man havde dog ikke villet undlade at underrette ham om, hvor langt han under de givne Forhold kunde gaa i sine Ord.

Den tyske Tronfølgers Besøg i Norge og Sverige begyndte 5. August, da han kom til Christiania paa Dampyachten »Grille« og blev modtaget af Kong Oscar; Opholdet forskellige Steder i Norge og Sverige varede til 17. August. Forudsætningerne for Udførelsen af Instruksen til Bille opfyldtes ikke; det nordslesvigske Spørgsmaal blev ikke berørt. Derimod viste det sig, at Friedrich Wilhelm fandt det rigtigt at lægge Hjemvejen over København, og Kong Christian besluttede sig til at lade Kronprins Frederik møde Friedrich

Wilhelm i Malmø med en Indbydelse til at gæste Kongefamilien paa Fredensborg, hvor den russiske Storfyrstronfølger og Prinsesse Dagmar allerede befandt sig.¹⁾

Indbydelsen blev modtaget; de to Tronfølgere sejlede til Helsingør paa »Grille« og tog derfra til Fredensborg. Besøget varede et Par Dage, og alt forløb vel. I sin Dagbog skrev Krieger, at Befolkningen viste sig overalt høflig tavs.²⁾ Den russiske Chargé d'affaires skrev til St. Petersburg, at det danske Publikums Holdning, som det havde været kuriøst at iagttage, havde været kold, men fuldkommen passende. Han tilføjede, at den eneste uvenlige Tilkendegivelse, som forøvrigt vel var blevet meget lidt bemærket, var sket i Helsingør, da Friedrich Wilhelm gik i Land. Byen havde fra Morgenstunden været flagsmykket i Anledning af, at Storfyrstronfølgeren, »den i Danmark mest populære og mest elskede Fyrste«, var ankommet, men ved den tyske Kronprins' Ankomst og uagtet Kongens Nærværelse var alle Flagene forsvundet.³⁾ Til denne Meddelelse, hvis Rigtighed ikke har fundet Bekræftelse andetsteds, føjede Gesandten en Gentagelse af sin Bemærkning om Befolkningens fuldkommen passende Holdning. At dette var Tilfældet bekræftedes bl. a. ved, at Kejser Wilhelm, efter hvad Kammerherre Falbe indberettede, kort efter under et Besøg i Wien til den engelske Ambassadør dér havde fremhævet den smukke Modtagelse, som Kronprinsen havde fundet ved det danske Hof med den Tilføjelse, at »omend samme fra Folkets Side ikke havde været entusiastisk som i Norge og Sverige, saa havde den dog været fuldkommen convenable, og mere kunde man ikke vente og ei heller *forlange*«. ⁴⁾

Efter hvad Friedrich Wilhelm lige efter meddelte Hr. von Heydebrand und der Lasa, havde han ikke straks, da de mødtes i Malmø, sagt Kronprins Frederik, »at han i politisk Henseende kom med tomme Hænder«, altsaa en Udtalelse, der faldt ganske i Traad med Bismarcks Raad og vel havde til Hensigt at afværge enhver Drøftelse.⁵⁾ Besøget fik en ude-

lukkende personlig Karakter, og som Rosenørn-Lehn i et Cirkulære meddelte de danske Gesandter, »lige som det ikke havde sin Grund i Politiken, saaledes havde den heller ikke været bragt paa Bane under Opholdet her«. »Ikke desto mindre tillægger«, skrev Udenrigsministeren, »den kgl. Regering denne Begivenhed en ikke ringe Betydning, idet den i dette Besøg seer et Bevis paa den tyske Kejsers families venskabelige Følelser for Hans Majestæt Kongen og for Landet, ligesom den ogsaa har al Grund til at troe, at hans kejserlige Højhed medbringer et tilfredsstillende Indtryk af den Modtagelse, som han her har mødt«. ¹⁾ Dette var rigtigt nok. Friedrich Wilhelms elskværdige, jævne Væsen gjorde det let at give Samværet paa Fredensborg en behagelig og elskværdig Karakter. Ved dette som ved de andre dansk-tyske fyrstelige Sammentræf i dette Aar skabtes der utvivlsomt en noget varmere Atmosfære indenfor Fyrstekredsen. I Anledningen af Verdensudstillingen kom det ogsaa, i Efteraaret 1873, til et nyt dansk-tysk Fyrstemøde i Wien; den tyske Kejsers, hans Søn samt Bismarck traf sammen med Kronprins Frederik, og dette svækkede ikke det personlig gode Forhold. Udenlandske Diplomater bl. a. i København og Berlin bekræftede dette, men der var ikke meget Hold i de forskellige Kommentarer og Formodninger, der knyttedes til disse Møder. Havde man kendt den forudgaaende Brevveksling mellem Friederich Wilhelm og Bismarck, vilde man ikke have været i Tvivl om, at selv de behageligst mulige Samvær mellem de høje Herrer ikke betød noget for Bismarcks Stilling til det nordslesvigske Spørgsmaal. Hin Korrespondance angiver tydeligt en negativ Holdning, der naarsomhelst kunde faa et for Danmark positivt skadeligt Udtryk.

Hvor lidt Bismarck i 1873 tænkte paa at opfylde Art. V, fremgaar ogsaa af det Standpunkt, han faa Maaneder før havde taget til en Henvendelse fra den preussiske Finansminister Otto Camphausen. ²⁾ Denne havde 19. Marts 1873 spurgt

om, hvorvidt der endnu gjorde sig gældende tilsvarende politiske Betæneligheder af Hensyn til Tanken om en eventuel Afstaaelse af Nordslesvig i Henhold til Art V som de, der i 1866 havde bragt den preussiske Regering til at undlade at lade de preussiske Statsmyndigheder opkøbe Jordarealer i den nordlige Del af Tønder-Kredsen til Anvendelse ved Beplantning og Plantageanlæg. Den 22. Marts 1873 havde Bismarck kort svaret, at han ikke vilde gøre saadanne politiske Betæneligheder gældende, men billigede, at Hedearealer i Døstrup og andre, der laa i Nærheden, blev erhvervet af den preussiske Stat og beplantet. Bismarck tænkte i 1873 ikke paa Afstaaelse af nogen Del af Nordslesvig.

Herimod strider paa ingen Maade, at Quaade den 14. April 1873 havde kunnet indberette,¹⁾ at Bismarck, da den engelske Ambassadør Lord Odo Russel havde betegnet det nordslesvigske Spørgsmaal som »et Anliggende, hvis Ordning man imødesaae med stor Interesse«, »idet han drog et dybt Suk, havde svaret, at Ingen mere end han kunde ønske denne Sags Ordning; han var endog rede til at sætte sin Person ind derpaa, men *for Øieblikket var* Ordningen umulig«. Sukket var vel mere Udtryk for Ubehag ved atter at høre om »die leidige Angelegenheit«, end Bekymring over, at Sagen ikke, som Lord Odo øjensynlig ønskede, havde kunnet løses til Gunst for Danmark. Den engelske Ambassadør sagde til Quaade, at han for sit Vedkommende antog, at det nordslesvigske Anliggende først vilde finde sin Løsning i Forbindelse med »Ordningen af et andet mødende politisk Spørgsmaal«. Heri fik han ganske vist fem Aar efter Ret, men ikke paa den Maade, han havde tænkt sig.

III.

Bernhard von Bülow tysk Statssekretær. Bismarcks Ros over den danske Regerings konservative Indrepolitik. Falbes Aktivitet. Hans Krügers Samtale med Bismarck 1873.

VED Nytaarstid 1873 opgav Bismarck af indrepolitiske Grunde sin Stilling som Ministerpræsident i Preussen, men skønt han derved fik betydelig mere Tid til sin Raadighed, fremhævede Quaae, at dette ingen Forandring havde medført i hans personlige Forholdtil de fremmede Regeringers Repræsentanter i Berlin.¹⁾ Disse havde i Reglen, og det gjaldt baade Ambassadører og Gesandter, »ingen Lejlighed til at nærme sig den virkelige Udenrigsminister«, uden naar denne »langt fra hyppigt« viste sig enten ved Hoffester eller i andre selskabelige Kredse, »hvor politiske Gjenstande, ifølge den nu engang i Berlin herskende Skik, af Landets egne og ligeoverfor disse aldrig berøres uden i den allerstørste Almindelighed«. Diplomaterne havde kun Lejlighed til at føre mundtlige Forhandlinger enten med den foreløbig, fungerende Statssekretær i Udenrigsdepartementet, Hr. von Balan, eller med en anden udenrigsministeriel Embedsmand. Quaae fremhævede dette for at forklare, hvorledes det var »i højeste Grad vanskeligt for ikke at sige umuligt for enhver udenforstaaende at give en blot nogenlunde sammenhængende og følgeret Skildring af den tyske Regerings Politik deels i indre og deels især i ydre Henseende«. For ham var Sagen endda særlig vanskelig, fordi der, skønt der var forløbet en meget lang Tid, siden Hr. von Thile havde forladt Stillingen som Statssekretær, endnu ikke var truffet endelig Bestemmelse med Hensyn til Besættelsen af denne Stilling,

og Hr. von Balan var paa ingen Maade kendt med Regeringens Tanker og Hensigter, end ikke i mindre politiske Sager.

I Oktober 1873 ændredes Forholdet dog paa en Maade, der vel var behagelig for Quaade personlig, men som, det skulde vise sig, ikke gavnede Danmarks Ønsker vedrørende Nordslesvig. Holsteneren Bernhard von Bülow (1815—1879) blev af Bismarck kaldet til Statssekretær og blev derved tysk Udenrigspolitikens næststørste Mand.¹⁾

Bülow havde fra 1839 til 1862 været i dansk Tjeneste. Han var først ansat i Fællesmonarkiets Udenrigsministerium, blev Sekretær i den Kommission, der havde udarbejdet »Det. aabne Brev« af 1846, og var fra 1849 dansk Gesandt ved Forbundsdagen i Frankfurt am Main, hvor han lærte Bismarck at kende. I Oktober 1862 udtraadte han paa fuldt loyal Maade af dansk Statstjeneste, fordi han ikke kunde billige Ministeriet Halls ejderdanske Politik. Derefter var han Statsminister i Mecklenburg-Strelitz, men blev nu Bismarcks nærmeste udenrigspolitiske Medhjælper.

Quaade kom straks paa en god Fod med sin Kollega fra gamle Dage, men var klar over, at Bülows Indflydelse i høj Grad var begrænset af Bismarcks overvældende Magt. Bülow fortalte, at han før sin Tiltrædelse havde mindet Rigskansleren om sin tidligere danske Karriére og navnlig om den Holdning, han i sin Tid i Frankfurt havde indtaget i det dansk-tyske Spørgsmaal.²⁾ Bismarck fandt i alt dette ikke den mindste Grund for Bülow til ikke at antage Kaldelsen til Berlin og det saa meget mindre som han, Bismarck, jo lige indtil Krisen i 1863 havde indtaget samme Stilling som Bülow. Dette var godt og vel, men Bülow var dog generet af, at han stod opført i den danske Statskalender som Gehejme-konferensraad, og at denne Titel ogsaa var anført i Fortegnelsen over de danske Storkorsriddere. Han tænkte sig »Muligheden af, at det ultramontane, og med dette det gammel-conservative Parti, kunde i dets egen Interesse og imod Regeringen exploitere hans ovennævnte Stilling som dansk

Gehejmekonferensraad«. Quaade mente, at selv om Bülow's Stilling ikke var nogen »afgørende politisk«, havde den dog en vis Betydning og gav ham en Del Indflydelse; derfor maatte det være af Vigtighed for ham at fjerne »alt som kunde entravere den«. Den nye Statssekretær krympede sig ved at gøre, hvad han naturligvis ligesom enhver anden betitlet Person kunde, nemlig at frasige sig sin Titel; kan ønskede nu »uden *Opsigt*« at komme ud af den danske Statskalender som Gehejmekonferensraad og havde bedt om Quaades Bistand dertil. Gesandten forebragte Sagen i København; Vedel fandt Bülow's Ønske naturligt og mente ligesom Quaade, at man uden videre kunde foretage en Udeladelse i Statskalenderen for næste Aar. Sagen tog imidlertid nogen Tid, fordi, som Vedel skrev, »Kong Christian var noget susceptibel paa dette Punkt, og Andre deelte denne Følelse i det foreliggende Tilfælde, forsaavidt man havde det vel ikke ganske ubegrundede Indtryk, at vi lettere paa Begjæring kunne tage en Naadesbevisning tilbage end skjule den«. Kongen havde dog saa meget tilovers for Bülow, og denne havde i det hele i København efterladt saa god en Erindring, at alt til sidst gik, som Quaade og Vedel ønskede. Der kom ikke til at foreligge noget skriftligt, men Kabinetssekretæren, Trap, der udgav Hof- og Statskalenderen, fik mundtlig Resolution gennem Udenrigsministeren; Bülow's Navn blev udeladt i Fortegnelsen over Gehejmekonferensraader og nævnedes over Fortegnelsen over Storkors kun som tysk Statssekretær. Bülow takkede gennem Quaade baade Vedel og Rosenørn-Lehn for deres Medvirken til Opfyldelsen af Ønsket, og Quaade mente, at Bülow's Motiv for den Ordning, der blev foreslaaet, virkelig ikke alene var at undgaa Offentlighed og muligt deraf følgende Angreb, men det havde væsentlig været hans Følelser imod at sende en kongelig Naadesbevisning tilbage. »Forresten kan det jo ikke nægtes«, skrev Quaade, da Sagen var ordnet, »at det hele Forhold, hvorledes man end vender og dreier det, er et ganske un-

derligt Forhold. Dog haaber jeg, at vi ikke skulde have Skade af, at Bülow har faaet Posten som Statssecretær«. Man havde, som Rosenørn-Lehn havde skrevet til Quaade, i København næret en vis Forundring ved at se Bülow overtage denne Stilling i Preussen, men ogsaa Rosenørn mente, at det jo muligvis »kunde blive til Gavn for vor Sag«. Paa Forhaand mente Quaade, at Forholdet til Bülow vilde blive meget behageligt for alle, der fik med ham at bestille. Han havde dog endnu ikke til ham omtalt »et vist Spørgsmaal«, naturligvis det nordslesvigske, idet han først vilde være sikker paa den nye Statssekretærs Holdning overfor ham. Han holdt sin Opmærksomhed fast henvendt derpaa, skrev han den 15. Oktober til Vedel og tilføjede: »Jeg troer jeg tidligere har omtalt for Dem, at han hidtil har været for en for os gunstig Ordning af hint Spørgsmaal«. ¹⁾ Det varede imidlertid ikke mere end tre Dage, før Quaades Forhaabninger om, hvad Bülow i denne Henseende maaske kunde betyde, svækkedes, og dette skete i Forbindelse med en højst ejendommelig Henvendelse fra Bismarck, foranlediget ved den indrepolitiske Udvikling i Danmark.

I Aarene efter 1870 var Modsætningen mellem Venstre og Ministeriet Holstein-Holsteinborg vokset. ²⁾

I September 1872 havde Folketingsvalget givet »Det forenede Venstre« Flertal, 53 af 102, hvortil kom 5 »Bjørnbakkere«. I Løbet af Rigsdagssamlingen 1872—73 tilspidsedes Striden bl. a. under Forhandlingerne om For svarsspørgsmaalet, da Regeringens Forslag om Fæstningsanlæg mødte skarp Modstand. I Foraaret 1873 voldte det Vanskelighed at faa en Finanslov vedtaget; J. A. Hansen og Berg anbefalede Finanslovsnægtelse, men Uenighed i Venstre førte til, at Finansloven denne Gang kom igennem. Da Rigsdagen i Oktober 1873 atter samledes, gik Venstre enigt løs paa Regeringen, og 13. Oktober vedtog Folketinget en Erklæring, der gjorde det tydeligt, at Venstre ved en Finanslovsnægtelse vilde tvinge Ministeriet bort. Ministrene stillede derefter

Porteføljerne til Kongens Raadighed, men Christian IX krævede Ministeriets Förbliven. Den 17. Oktober standsede Folketinget Finanslovsforslagets Overgang til 2. Behandling, hvorefter Regeringen den 18. Oktober opløste Tinget. Ved det paafølgende Valg mistede »Det forenede Venstre« nogle Stemmer, og Forfatningskonfliktens Udbrud og den første provisoriske Lovs Fremkomst blev udskudt nogle Aar.

Just nu, da Ministeriet Holstein-Holsteinborg satte haardt mod haardt overfor Venstreoppositionen, modtog Regeringen en uventet Sympatitilkendegivelse fra Berlin.

Faa Dage efter, at Bülow havde overtaget sit Embede, blev Quaade kaldt til ham, og de havde en Samtale, hvis Indhold han indberettede til København den 18. Oktober, samme Dag som Folketinget opløstes.¹⁾

Bülow meddelte Quaade, efter dennes Referat, at den tyske Gesandt i København, Hr. von Heydebrand und der Lasa, udførligt havde indberettet om Konflikten mellem Regeringen og Folketinget.²⁾ Rigskansleren, der vel ved Læsningen mindedes sin egen Konflikt 1862—66 med det preussiske Deputeretkammer, under hvilken Militærspørgsmaal ogsaa havde staaet i Forgrunden, var stærkt interesseret i, hvad der foregik i Danmark. Han var for Tiden ikke i Berlin, men havde, da han paa Vejen til Wien rejste gennem Byen, paalagt Bülow overfor Quaade at udtale, at han fandt den danske Regerings Holdning og Fremgangsmaade i alle Henseender korrekt og skænkede den sit uforbeholdne Bifald. Det glædede Rigskansleren, sagde Bülow, saa meget mere at kunne udtale sig paa denne Maade, som det var baade hans og den kejserlige Regerings oprigtige Ønske, at Kong Christian IX's Regering skulde være en stærk Regering, i Stand til at holde den naturlige og selvstændige Udvikling af Danmarks indre Forhold uanfægtet af politisk Uro iblandt Landets Befolkning og andre hemmende Vanskeligheder. Bismarck var rede til, indenfor Mulighedernes Grænse, at yde den danske Regering al den Støtte, som

maatte ønskes, thi han nærede den største Sympati for Kong Christian, en Følelse, der deltes af hele Regeringen og var tiltaget i Styrke, efter at Kronprins Friedrich Wilhelm havde udtalt sig om »den smukke og endog over Forventning forekommende Modtagelse«, han havde fundet hos den danske Kongefamilie, og om Maaden hvorpaa dette Besøg var blevet indledet.

Men Rigskansleren havde, sagde Bülow, en særlig Grund til at ønske, at den danske Regering skulde erfare, hvorledes han betragtede den nuværende politiske Krise i Danmark. Det var blevet sagt, at den tyske Regering med Tilfredsstillelse vilde hilse en dansk Regering, som nærede Ligeegyldighed for den ydre Politik, som f. Eks. vilde anse Hær og Flaade for unyttige og overflødige Statsindretninger. Der var ogsaa blevet tillagt Tyskland i dets Forhold til Danmark Fremtidsplaner, til hvilke det vilde passe, at dette Land henværedes forsvarsløst og hjemfaldet til indre Uroligheder, som til sidst maatte medføre Landets Opløsning; der var navnlig blevet talt om Jylland som et nærliggende Objekt for hine Planer. Det var Kansleren om at gøre udtrykkelig at erklære, at alt dette stred mod Virkeligheden. Tyskland ønskede ingen svag Regering i Danmark, det nærede ingen Planer, der var farlige for Danmarks Fremtid. Den tyske Regering ansaa tværtimod Danmarks fremtidige Bestaaen og Fremgang i politisk Selvstændighed for stemmende med Tysklands egne velforstaede Interesser; og den ønskede derfor at se Danmark i Besiddelse af den indre Kraft og ydre Uafhængighed, som de naturlige Vilkaar, hvorunder Landet var stillet, gjorde det muligt at opnaa.

Til denne Meddelelse, der fremkom i en ganske officiel Form, om end ikke ledsaget af noget skriftligt, føjede Bülow Bemærkninger om, at Bismarck havde rejst det Spørgsmaal, om Meddelelsen nu helst burde gøres gennem Quaade eller gennem den tyske Gesandt i København. De var blevet enige om, at det første vilde være det bedste, og Bülow sluttede

sig til den Opfattelse, som Quaade nu ogsaa gjorde gældende overfor ham, at Meddelelsen, hvis den var sket gennem den tyske Gesandt i København, kunde have faaet Udseende af en Indblanding. Sligt havde været aldeles fremmed for Rigskanslerens Tanke, »saavel overhovedet som i Særdeleshed, naar han havde vist sig tilbøjelig til at støtte den danske Regering«.

Kammerherre Quaade havde hverken direkte eller indirekte givet mindste Anledning til det skete; Henvendelsen overraskede ham lige saa stærkt, som Tilfældet blev, da hans Indberetning kom til København. I det private og fortrolige Brev til den danske Udenrigsminister, hvormed Quaade ledsagede sin officielle, men fortrolige Rapport, skrev han, at han ikke kunde tro, at enten Bismarck eller Bülow havde tænkt sig, at Udtalelsen skulde kunne være den danske Regering til *umiddelbar* Nytte under Striden med Folketinget, og at Bismarck i alt Fald, hvad han saa end havde tænkt sig med Hensyn til Striden i Danmark, dog hurtigt maatte have indset, at der ikke kunde være Tale om at gøre nogen *ligefrem* Brug af hans Udtalelse. Quaade antog, at Bismarck havde følt naturlig Trang til at udtale sig, fordi den Strid, der nu udkæmpedes i Danmark, lignede den prøjsiske Hærløvs- og Forfatningskonflikt i 60erne saa meget.

Quaade mente, at Bismarcks anerkendende Dom om den danske Regerings Holdning, om en stærk Regering i Danmark, om Erkendtligheden for den tyske Kronprins' gode Modtagelse i Danmark og endelig om Danmarks fremtidige Bestaaen altsammen var noget, der havde stor Betydning, men der var ganske vist et aber dabej, som han fremhævede i et privat og fortroligt Tillæg til sin officielle Rapport, som han sendte til Udenrigsministeren, der i de Dage opholdt sig paa sit fynske Gods Hvidkilde. Det gjaldt Ytringer, som Bülow »jo rigtignok sagde mere udelukkende bestemte for mig, men som han naturligvis maatte vide, at jeg ikke kunde forholde Udenrigsministeren«. ¹⁾ Da Bülow omtalte Bismarcks

Beredvillighed til at støtte den danske Regering, havde han, mente Quaade, kunnet læse paa hans Ansigt, hvilken Støtte Gesandten tænkte, at der ved denne Lejlighed kunde gives den danske Regering, og Statssekretæren havde da sagt: »Ja, De maa ikke forstaa Kantsleren, som om han nu var rede til at give Danmark det halve Slesvig; dette er ikke muligt for Øjeblikket (med Eftertryk paa dette Ord); men det vil altid være Kantsleren kært at see den indtraadte Krise ført til et for den danske Konge gunstigt Resultat, og hertil vilde han efter Evne gjerne bidrage«.

Denne Tilføjelse gjorde det klart for Quaade, at det ingen Nytte var til, at han, hvad han vel ellers straks havde tænkt paa, sagde til Bülow, at den eneste effektive Støtte, der fra tysk Side kunde gives den danske Regering, netop vilde være en for Danmark gunstig Løsning af det nordslesvigske Spørgsmaal, og at det vilde betyde en Løsning omtrent som den, Bismarck havde afvist i 1866 og siden.

Da Quaades interessante Skrivelser kom til København, var Rosenørn-Lehn straks efter Folketingets Opløsning rejst til sine Godser paa Lolland og Sydfyn. Ogsaa Konseilspræsidenten, Grev Holstein-Holsteinborg, var paa Landet. Justitsminister Krieger fik som sædvanlig straks Besked. P. Vedel havde i længere Tid været syg, til Dels sengeliggende; han led af stærk Nervøsitet og Søvnløshed, betegnede sig selv som »ubrugelig« til alting og »taalte slet ikke at arbejde«. Det varede da lidt, inden man fik Sagen overvejet, men Quaade fik straks Ordre til, som han selv havde foreslaaet, at sige Bülow Tak for Meddelelsen. Derefter mente man, at det ikke hastede saa voldsomt stærkt med at sende et mere udførligt Svar.¹⁾

Da begge Quaades Skrivelser var læst, kom man hurtigt til det Resultat, at det var vigtigt, at Bismarck og med ham den tyske Regering havde udtalt sig saa venligt og anerkendende. Derimod rejste der sig ved Læsningen af Quaades Referat af Bülows officielle Udtalelser straks Tvivl om,

hvorvidt den uventede venlige Henvendelse betød noget med Hensyn til en gunstig Løsning af det nordslesvigske Spørgsmaal, og Tvivlen blev til Vished, da Quaades fortrolige Privatbrev til Udenrigsministeren om Bülow's negative Tilføjelse om dette Punkt droges med ind i Overvejelserne. Krieger skrev straks i sin Dagbog, at ved denne Tilføjelse var Betydningen af den hele Meddelelse meget svækket. Inden Vedel havde set Indholdet af Privatbrevet til Bosenørn, der straks var sendt ud paa Landet, spurgte han Quaade, hvorvidt en Forhandling om Art. V laa »indenfor Mulighedernes Grænse«, og 24. Oktober svarede Quaade i et Chiffertelegram, at dette ikke var Tilfældet. Vedel mente, at fuldkommen Klaring af dette vigtige Spørgsmaal hurtigst muligt maatte tilvejebringes, idet han forudsaa, at flere af Ministrene vilde tro, »at der var gjort en Avance i Retning af Art. V«. Han var ligesom Quaade »altid bange for at vække ugrundede Forventninger«. ¹⁾)

Med særlig Tilfredsstillelse hørte Vedel, at Udgangspunktet for de venskabelige Udtalelser fra Bismarck og Bülow var Heydebrands Indberetninger. Vi har tidligere omtalt, at der var et særdeles behageligt Forhold til den tyske Gesandt, der nu i næsten en halv Snes Aar havde været i Danmark. I Begyndelsen af 1873 var Heydebrand kommet tilbage fra et Par Maaneders Orlov i Tyskland, hvor han havde haft Foretræde hos Bismarck og hos Kejser Wilhelm. Dette var noget mærkeligt, da de to høje Herrer ellers i Reglen ikke modtog hverken tyske eller fremmede Diplomater; det havde vakt Opsigt og givet Anledning til Rygter om, at der var noget i Gære vedrørende Art. V. Efter Heydebrands Tilbagekomst havde Vedel, der jo gennem sit mangeaarige Kendskab til ham mente, »at have nogen Erfaring om hans Væsen«, faaet det Indtryk, at der i hans Optræden var noget, der »ligesom lod ham formode, at der var noget, der kastede en Skygge mellem ham og os. Hans Gemytlighed forekommer mig at være afløst af en vis Stivhed, som jeg tidligere

har bemærket, naar han enten var stødt over noget, eller han vidste noget for os ubehageligt. Det Hele kan jo forresten være en Indbildning hos mig, saa meget mere som jeg kun har set ham lidet endnu. Tiden vil vel snart vise, hvorvidt jeg har Ret«, havde P. Vedel skrevet til Quaade 7. Februar 1873.¹⁾ Nu viste det sig, at Heydebrands Indberetninger ikke havde skadet Danmark, og Vedel og Rosenørn var enige med Quaades Forslag om »at sige Herr v. Heydebrand et Ord for hans gode Beretninger«. ²⁾ Snart efter udtalte Baron Rosenørn-Lehn til Heydebrand sin Tilfredshed for, hvad han havde hørt fra Berlin.

Den 30. Oktober var Ministrene alle i København og Vedel kommet paa Benene. Sagen gennembrøftedes i Ministerraad, og Bülow's Indberetninger var forelagt Kongen; Statsraadsprotokollen indeholder intet om nogen Drøftelse. Der sendtes nu Quaade en Ordre, som han den 1. November forelagde Bülow.³⁾ Deri udtaltes, at det under Behandlingen af den politiske Strid, skønt denne i enhver Henseende var et indre Spørgsmaal, var en mægtig moralsk Støtte for den danske Regering at have Bevidstheden om, at andre Regeringer med Interesse fulgte dens Bestræbelser for med Fasthed at søge sikret en rolig Udvikling af Landets Forfatningsforhold. Sympati kunde ikke fra nogen Side være den danske Regering vigtigere end fra Tysklands, og Kongen paalagde derfor Udenrigsministeren at lade Quaade udtale til Bülow, hvor meget den kongelige Regering paaskønnede den Meddelelse, man havde faaet. Man tillagde den saa meget større Betydning, som Fyrst Bismarck ikke havde indskrænket sig til at omtale, hvorledes den preussiske Regering opfattede den nærværende politiske Situation i Danmark, men tillige havde grebet Lejligheden til i det hele at udtale sig om Tysklands Forhold og Interesse for den danske Stat. Naar Rigskansleren ogsaa havde troet at burde tage Hensyn til visse Planer, som Aviserne stundom havde tillagt den tyske Politik, og som var truende for Danmarks

Selvstændighed og Integritet, havde den danske Regering vistnok ikke skænket disse uheldspaaende Rygter nogen videre Opmærksomhed, men var dog derfor ikke mindre erkendtlig, fordi den preussiske Regering havde fundet Anledning til at fralægge sig deslige Planer og Hensigter, og til at definere sin Opfattelse af Forholdet mellem de tvende Lande paa en Maade, der kun kunde være beroligende og tilfredsstillende.

Kongen ønskede, udtaltes det i Ordren, yderligere, at Quaade skulde fremhæve hans personlige store Tilfredsstillelse over de venskabelige Følelser, der var udtrykt i Anledning af Kronprins Friedrich Wilhelms Besøg i Danmark. Dette svarede til, hvad Quaade havde foreslaaet, nemlig at ligesom Bismarck i sin Meddelelse gennem Bülow »meget stærkt havde accentueret Kongen, saaledes burde vi i Svaret sætte Hans Majestæt saa meget frem, som den constitutionelle Form overhovedet tilsteder«. ¹⁾

Quaades Udførelse af Ordren førte, som rimeligt var, til, at Bülow paa sin Side udtalte sin fuldstændige Tilfredshed med og Tak for den Maade, hvorpaa hans Meddelelse var blevet optaget i Danmark. »Det maatte paa nærværende Tidspunkt være Dynastiernes Opgave at støtte hinanden«, tilføjede han i Anledning af Kong Christians specielle Omtale af det gode Forhold mellem Herskerfamilierne. Det var det tyske Riges Hensigt at føre en i alle Henseender konservativ Fredspolitik. ²⁾

Da Bülow i en Ordre af 15. November fortroligt meddelte Heydebrand und der Lasa, hvad der var foregaaet, tilføjede han, at de forskellige Rygter, der særlig i Anledning af danske og tyske fyrstelige Personers Sammentræf, senest under Verdensudstillingen i Wien, havde været i Omløb vedrørende Forhandlinger eller Tilsagn om Afstaaelse af Dele af Nordslesvig, savnede ethvert Grundlag. ³⁾ Gesandten skulde, indskærpede Bülow ham, vise den største Tilbageholdenhed i alt, hvad der vedrørte det nordslesvigske Spørgsmaal og

derved fortsat følge »den konstante Regel«, som Hr. von Heydebrand tidligere selv havde givet Udtryk, nemlig »under alle embedsmæssige Forbindelser med Danske ikke i mindste Maade at berøre Art. V«. ¹⁾

Den her omtalte overraskende sympatiske Meddelelse fra Berlin betød altsaa intet for det nordslesvigske Spørgsmaals Løsning, men dermed var den danske Regering fuldkommen paa det rene. —

Det var ikke alene ved den ovenfor omtalte Lejlighed, at Vedel lagde Vægt paa, hvad han mente at kunne udlæse af Hr. von Heydebrands Optræden og Væsen. Det var ikke sjældent Tilfældet. Et Aarstid senere var han saaledes atter »noget desorienteret« med Hensyn til Gesandten. Der forelaa da som saa ofte baade en ubehagelig og indviklet Sag vedrørende en enkelt Nordslesviger og en dansk Avisartikel, der havde vakt Anstød i Berlin. Juleaften 1874 konstaterede Vedel i et Brev til Quaade, at medens Heydebrand »før saa ofte kom til ham og aldrig forsømte nogen Torsdag hos Ministeren«, viste han sig nu saa godt som aldrig i Udenrigsministeriet. Vedel var sig ikke bevidst at have givet nogen- somhelst Anledning til denne Forandring, men var optaget af, hvad det egentlig betød. Det ses ikke at have betydet noget særligt, men saa prekært og usikkert som Forholdet til Tyskland altid var, lod Vedel intet upaaagtet. ²⁾ —

Ogsaa i 1873 havde Gesandten i Wien, Kammerherre Falbe, haft Anledning til gennem Indberetninger og Tilskyn- delser overfor Regeringen at udfolde sin prisværdige, men stundom noget besværlige Aktivitet med Hensyn til Art. V. Kronprins Frederiks Besøg og Sammentræf med den tyske Kejsersprins, Kejseren og Bismarck under Verdensudstillingen havde fremkaldt Udtalelser og Betragtninger fra Diplo- mater eller i Pressen, der havde sat Gesandten i Bevægelse. ³⁾

I Juni 1873 havde Falbe drøftet det nordslesvigske Spørgs- maal med en betroet Embedsmand i det russiske Udenrigs-

ministerium, Baron Alexander Jomini, der havde ledsaget Zaren til Udstillingen. Jomini havde refereret Udtalelser, som Baron Mohrenheim havde fremsat i Vinteren og Foraaaret 1870, men Falbes Indberetning herom gav ikke den danske Regering Anledning til nye Skridt. Den 20. Oktober 1873 havde Falbes Frue, født Rothe, hvis Venskab med den danske Kronprinsfamilie bidrog mere til at styrke Falbes Position, end Vedel og de danske Udenrigsministre var glade ved, haft Lejlighed til en Samtale med Grev Andråssy. Det var sket ved et Taffel i Schönbrunn givet til Ære for den tyske Kejser og med Deltagelse af baade den danske Kronprins og Kronprinsesse. Disses Tilstedeværelse havde formentlig bragt Andråssy til ved Bordet at lede Samtalen med Fru Falbe hen paa det bedre Forhold, der var indtraadt mellem det danske og preussiske Hof, og han havde ladet sig forlyde med, at det første Skridt til fornyede Forhandlinger om Art. V's Opfyldelse burde udgaa fra dansk Side. Falbe drog af disse Udtalelser, som hans Hustru naturligvis havde refereret, den Slutning, at Grev Andråssy »aaabenbart paa denne Maade havde villet lade ham tilflyde et godt Raad som Resultat af disse Dages Samtaler med Fyrst Bismarck, men som Diskretionen maaske forbød ham at rette til mig personlig som Udenrigsminister«. Han formodede tillige, at den danske Kronprins' Besøg havde givet Andråssy Anledning til at sondere den tyske Rigskansler om den slesvigske Sags Stilling. Dette, for hvilket der iøvrigt ikke findes mindste Holdepunkt i det tilgængeliggjorte Materiale, bragte Falbe til at foreslaa den danske Regering at stille Forslag i Berlin om at henvise Spørgsmaalet om Art. V's Opfyldelse til en Trediemagts Voldgiftskendelse.

Vedel fik Falbes Depeche, medens Baron Rosenørn var paa Landet og lod den foreløbig ligge. Han sendte en Afskrift til Quaade, og da denne havde sagt sin Mening, og Sagen var drøftet mellem Rosenørn og Vedel, fik Falbe Svar i en Ordre af 9. December 1873. Det blev en høflig Afvis-

ning og Paalæg om Tilbageholdenhed. Vedel, Quaade og Ministeriet mente alle, at man ikke kunde tillægge Andråssys Udtalelser i en elskværdig Bordsamtale Betydning, og de fastholdt, at man ikke fra dansk Side paa et saa usikkert Grundlag kunde foretage sig noget eller tage Initiativ i Berlin. I et Brev til Quaade udtalte Vedel, at han af alle Grunde ansaa Falbes Memorandum »for meget uovertydende«, og, vel med Tanken paa danske Regeringsmedlemmer, skrev han, at han »lige overfor de mange sangvinske og med deslige Forhold mindre bekjendte Mennesker, meget vilde have ønsket, at det ikke var fremkommet fra et dansk Gesandtskab«. ¹⁾ Quaade mente, at Andråssys Udtalelser forekom ham at være »ganske simple, løse Conversations-Yttringer, og for en Regjering uden Videre at handle efter dem, vilde, efter min Mening, være at gjøre et Spring ud i Mørket«. ²⁾ Falbe havde berørt Sagen til Kronprins Frederik under dennes Ophold i Wien, men Rosenørn var enig med Vedel om, »at den hele Historie vist næppe havde saa meget at sige, °g at man maatte tage paa den med stor Varsomhed«. ³⁾

Den lille Episode omtales her, fordi den er typisk for mange andre Udtalelser og Betragtninger, hvis Grundlag var meget løst og ikke førte til noget. Ved Begyndelsen af 1873 havde Quaade og Rosenørn-Lehn været enige om, at den slesvigske Sag »for Tiden sov en dyb Søvn«. Ved Aarets Udgang konstaterede Quaade, at der med Hensyn til dette Spørgsmaal »nu atter var fuldkommen stille. Her bliver Taalmodigheden sat haardt paa Prøve, men jeg ser ikke, at der er andet at gjøre end at vente. Heldigvis har Sagen endnu ikke lidt derved«. ⁴⁾

* * *

Jævnside med det lidet positive, den danske Regering havde kunnet erfare eller udføre, havde Nordslesvigernes Kamp med den preussiske Administration stadig sysselsat

Offentligheden, medens man forgæves spejdede efter, om Opfyldelsen af Art. V nærmede sig. Kampen i Nordslesvig skildres ikke her, kun en enkelt Episode knyttet til Hans Krügers Virksomhed i Berlin 1873 maa nævnes.

I den tyske Rigsdag havde Krüger siden Krigen modigt og udholdende søgt at bringe Spørgsmaalet om Art. V's Gennemførelse frem, saaledes at man der kunde faa Besked om, hvad Regeringen vilde. Mange forgæves Drøftelser om, hvorledes Aktionen skulde fremmes, havde han ført med Medlemmer af tyske Oppositionspartier, der kunde tænkes at støtte en Interpellation til Bismarck, og han havde gennem Mellemmænd drøftet sine Planer med Regeringen i København, der ikke var stemt for at røre ved Sagen ad denne Vej. I Efteraaret 1871 syntes der at være Mulighed for at faa en Interpellation tilvejebragt, men det viste sig, at ingen af de tyske Partiledere, da det kom til Stykket, vilde yde Støtte. Dette havde baade Quaade og P. Vedel forudsagt, og begge fandt de, som Vedel udtrykte det, at Hensigtsmæssigheden af at fremdrage Sagen i den tyske Rigsdag, som Forholdene laa, var meget tvivlsom; det kunde ligesom en Aktion fra den danske Regerings Side let provokere Bismarck til en kategorisk Udtalelse, der udelukkede enhver Mulighed.¹⁾

Der herskede stadig hos Krüger og i Nordslesvig, i Pressen og Mand og Mand imellem, saavel som i de for Nordslesvigerne interesserede Kredse i Kongeriget, Nationalliberale og andre, stor Utaalmodighed og megen Misfornøjelse med den danske Regerings formentlig altfor store og skadelige Tilbageholdenhed.

I Juni 1873 havde Krüger i Rigsdagen under en Drøftelse af Hærbudgettet stillet et af sine sædvanlige Ændringsforslag og motiverede det med, at hvis Art. V blev opfyldt, vilde det nødvendigvis medføre en Formindskelse af Militærudgifterne.²⁾ Samme Dags Aften var Krüger Gæst ved et officielt Selskab, som Bismarck gav for Rigsdagens Medlemmer,

og Kansleren henvendte da nogle anerkendende Ord til ham om hans tapre og energiske Optræden, men beklagede, at han ikke kunde give ham noget fortrøstningsfuldt Budskab med hjem til hans Vælgere. Krüger fik den Opfattelse, at Bismarck ogsaa havde sagt, at selv om der ikke for Tiden var nogen Udsigt til at faa Spørgsmaalet om Art. V afgjort, var der dog Mulighed derfor senere; Krüger skulde kun holde ud som hidtil. En Gengivelse af Samtalen, som Krüger straks havde nedskrevet, refererede han kort efter ved et Vælgermøde i Haderslev, og dette vakte stor Opmærksomhed. Heydebrand sendte den 13. Juli Bismarck Referatet af Krügers Tale, som det i »Berlingske Tidende« af 11. Juli var gengivet efter »Dannevirke«, og han vedlagte Oversættelse af en Artikel herom i »Dagbladet« for 12. Juli. Bismarck forsynede Referat og Artikel med Overstregninger, Tilføjelser og Udraabstegn, hvorved Referatet ganske skiftede Karakter. Kejser Wilhelm fik Sagen forelagt og læste med særlig Interesse Meddelelserne om Krügers Samtale med Rigskansleren; han ønskede at faa autentisk Besked om hele Sammenhængen. Denne Besked gav Bismarck, der var paa Ferie.

Til en Bemærkning i Referatet om, at han havde udtalt Beklagelse over ikke at kunne give Krüger noget Budskab med hjem, havde Kansleren føjet: »Das ist der richtige Kern«, men naar »Dagbladet« af Udtalelsen drog den Slutning, at han dermed havde anerkendt, at Nordslesvigerne havde en Ret til en Ordning i Overensstemmelse med Art. V, skrev han ud for dette: »Unsinn, die Leute sind nicht an höfliche Wendungen gewöhnt«. Hovedpunktet i Forklaringen til Kejseren var, at Bismarck bestred det Krügerske Referats Rigtighed. Den Opfordring til at fortsætte, han havde fremsat, gjaldt ikke Krügers Opposition, men hans Besøg ved Rigsdagsaftenerne. Bismarck vilde ikke mistænke Krüger for bevidst at have forvansket noget, men mente, at den forvrængede Fremstilling forklaredes ved Krügers

ufuldkomne Kendskab til det tyske Sprog, saaledes at den høflige og venlige Holdning, han som Vært havde indtaget overfor en Gæst, mere end Indholdet af hans Ord, havde betinget Rigsdagsmandens Indtryk af Samtalen. Bismarck fandt ikke Anledning til nogen offentlig Imødegaaelse, saa meget mere som nogle tyske Blade allerede havde givet den Fortolkning, som svarede til hans egen Opfattelse. Han vilde iøvrigt have Feriero, og det svarede ikke til hans almindelige Stilling at indlade sig i Avispolemik om private Samtaler, meddelte han. Den Virkning, den urigtige Gengivelse af Samtalen med Krüger havde haft i Pressen, var Bismarck politisk ikke utilfreds med; praktisk Resultat vilde det ikke faa, og man skulde, mente han, ikke indskride videre imod »diese dänischen Phantasien«.

I danske Regeringskredse lagde man ikke større Vægt paa dette Incident, men det kunde kun bestyrke Regeringen i dens almindelige pessimistiske Opfattelse af, hvad man havde at vente fra tysk Side.

IV.

Ministeriet Fønnesbech Juli 1874. Udvisninger i Nordslesvig. Henvendelse i Berlin og Trontalen 1874.

EN alvorlige Strid mellem Regeringen og Venstre prægede Rigsdagssamlingen 1873—74 og fremkaldte alvorlige Modsætninger indenfor Ministeriet Holstein-Holsteinborg. Efter langvarige Forhandlinger indgav A. F. Krieger den 8. Juni sin Afskedsbegæring, hvilket førte til, at hele Ministeriet gik af.¹⁾ Rosenørn-Lehn fik af Kongen Tilbud om at danne et nyt Ministerium, men afslog.²⁾ Ogsaa andre stillede sig negativt, hvorefter den hidtidige Indenrigsminister C. A. Fønnesbech dannede et nyt Ministerium, der, som det ondskabsfuldt under Hensyn til, at der ogsaa var en Tehandler, der hed Fønnesbech, hed, kun var »tyndere Te paa de samme Blade«. Dette Ministerium kom kun til at leve fra 14. Juli 1874 til 11. Juni 1875 som Overgang til det langvarige Ministerium Estrup. Sammen med Fønnesbech, Marineministeren Ravn og Justitsministeren Klein gik Rosenørn-Lehn over i det nye Ministerium som Udenrigsminister, medens de ældre nationalliberale Førere Hall og Krieger, der 1870 var indtraadt i Ministeriet Holstein-Holsteinborg, nu trak sig tilbage; Fenger var gaaet allerede i 1872.

Regeringsskiftet formindskede ikke de politiske Modsætninger, og Rigsdagens Sammentræden i Oktober bragte fortsat alvorlig Strid, især om Finanslov og Militærspørgsmaal. I Behandlingen af Udenrigspolitikken og særlig Forholdet til Nordslesvig og Tyskland ændrede Ministerskiftet intet. Vedel var ikke glad ved at beholde den meget ukvali-

ficerede Rosenørn, men gav vel Grev Frijs Ret, naar denne i et af sine fortrolige Breve til ham skrev, at han glædede sig baade i reel Henseende og personlig for Vedel over, at Rosenørn var forblevet paa sin Plads, da han var forvisset om, at man let kunde have faaet en mere uegnet og urolig Mand, medens Rosenørn ikke »i Udenrigspolitik skulle gjøre Krumspring«. ¹⁾ I Sommerens Løb var flere betydende Ministre og Politikere paa Ferie; Krieger og Vedel i Frankrig og Schweiz. Fra 27. Juli til 27. August deltog Vedel i en Konference i Bruxelles om internationale Regler for Love og Skikke under Krige. ²⁾

Forholdene i Nordslesvig gav netop paa denne Tid Anledning til megen Uro og alvorlig Bekymring, idet de preussiske Autoriteter begyndte at gaa frem med overordentlig stor Hensynsløshed overfor de danske Undersaatter. Der skete Udvisning bl. a. af Personer knyttet til de danske nordslesvigske Blade. Skarpe Kommentarer i danske Blade vakte Opsigt og fremkaldte Forlydender i den udenlandske Presse om, hvad Preussens egentlige Hensigter var og om, hvilke Skridt den danske Regering under Tryk af den offentlige Mening foretog. ³⁾ Det meste heraf var løst og ubegrundet, saaledes Rygter der lanceredes først i østrigske og siden i russiske Blade. De tyske Diplomater i Udlandet refererede naturligvis alt sligt til Berlin, hvor det vakte Uvilje hos Bismarck. 17. September havde det officøse »Wiener Fremdenblatt« og 20. September »Tagespresse« i Wien beskæftiget sig med det slesvigske Spørgsmaal, det sidste i en Korrespondance fra Berlin, i hvilken man »fra velunderrettet Side« oplyste, at Forfølgelserne i Slesvig var indledet for ved dette Tryk at bringe Spørgsmaalet om Art. V paa Bane igen og tvinge den danske Regering til at gaa ind paa de Betingelser, den preussiske Regering stillede, og som man i sin Tid, 1868, fra dansk Side havde afslaaet. ⁴⁾ Den 3. og 8. Oktober havde »Deutsche St. Petersburger Zeitung« behandlet Spørgsmaalet, og disse Avisartikler havde bl. a. været

Genstand for Drøftelse mellem den østrigske Gesandt i St. Petersborg og det indflydelsesrige Medlem af Udenrigsministeriet der, Herr von Westmann. I Avisartiklerne hed det snart, at Preussen vilde unddrage sig sine Forpligtelser overfor Danmark, snart at Preussen havde opfordret Danmark til at indgaa en Art Forbund med Tyskland.

I Wien vilde man vide, efter hvad Falbe indberettede,¹⁾ at Bismarck havde foreslaet eller agtede at foreslaa den danske Regering at indtræde som Medlem og Admiralstat i det tyske Rige, imod at Slesvig i sin Helhed stilledes i Personalunion til Kongeriget, men som tysk Forbundsstat. Redaktøren af »Tagespresse« besøgte Falbe og forklarede, at Artiklen var fremkommet »for at tjene den gode Sag og saaledes forøge Bladets Anseelse og Vægt«. Vedel blev hjem-søgt af de fremmede Gesandter, der spurgte, hvad der egentlig var foregaaet mellem København og Berlin. Han afviste de grundløse Rygter, og overfor »den lille Østriger« Grev Kálnoky, »der var meget nysgierrig og paatrængende«, fremhævede han, hvad der øjensynlig gjorde Gesandten meget floy, at Forholdet til Preussen vedvarende var venskabeligt, og at de danske Bemærkninger om, hvad der var forefaldet i Slesvig, »var givne og modtagne i den Aand«.²⁾ Baade han og Rosenørn var kede af den megen Pressediskussion; »min Overbevisning er, at jo mindre man taler om os i Aviserne, des bedre«, skrev Vedel den 26. September til Quaade.³⁾ Men paa den anden Side var man nødt til at gøre Forestillinger i Berlin. Endnu medens Vedel var fraværende, havde Rosenørn skrevet til Quaade, at hvad der gik for sig i Nord-slesvig ikke kunde »andet end revolttere ethvert ærligt dansk Hjerte at see Landsmænd blive behandlede saaledes«.⁴⁾ Paa det Tidspunkt var Pressen begyndt for Alvor at beskæftige sig med Sagen, »Dagbladet« havde skrevet en meget skarp og mod Preussen ubehagelig Artikel, og, skrev Rosenørn, »rundt om hørte man Udbrud af Misnøie over, at sligt kan skee uden at Regjeringen kan gjøre noget for at forhindre

eller i det mindste modificere det, idet Folk derhos ikke ville indsee, at man ved at skrive og tale saaledes ikkun skader den gode Sag«. »Jeg tilstaaer nu oprigtigt, at jeg ikke troer, at der er nogetsomhelst at gjøre, og at man i ethvert Fald, ifald man troede, at der var noget at gjøre, maatte iagttage den høieste Grad af Forsigtighed, for ikke at for-dærve det i det mindste nogenlunde gode Forhold til Preussen, af hvilket vi dog endnu bestandig haabe paa, at der engang, naar Tidens Fylde kommer, maa kunne udvikle sig en ønskelig Løsning af det slesvigske Spørgsmaal«.

Det gjaldt her de saare vanskelige Forhold, der næsten uafbrudt fra 1864 til 1918 pinte de skiftende Regeringer, naar de maatte gribe ind mod det mægtige Nabolands haardhændede Behandling af Nordslesvig og de derboende danske Undersaatter, som under de skiftende Forhold paadrog sig de tyske Myndigheders Uvilje og Forfølgelse. I 1874 møder man her saavel under den danske Offentligheds naturlige Reaktion som i Regeringens Overvejelser og Handlinger Synspunkter, der stadig paany gjorde sig gældende; der var en uovervindelig Modsætning mellem, hvad Danmark med Rette maatte ønske og kræve, og hvad det store Naboland haardnakket holdt fast ved, naar det stejlt stod paa sin formelle Ret til indenfor sine Statsgrænser at handle som det fandt for godt og viste Utilbøjelighed til at følge, hvad Billighed og Humanitet burde paabyde overfor den danske Befolkning i Grænselandet.

Quaade blev selvfølgelig raadspurgt og svarede, dels i et Brev af 18. August fra Hindsgavl, hvor han var paa Besøg, dels i Samtale under et kort Ophold i København snart efter.¹⁾

Med Rette gjorde han opmærksom paa, at de skarpe danske Artikler om den preussiske Politik, som Rosenørn ikke var glad ved, ikke var til at undgaa; den danske Presse talte, som den gjorde, fordi de dansksindede Slesvigere ellers vilde tro sig forladte af deres Landsmænd i Kongeriget. En

saadan Tale lettedes meget ved de i det danske avislæsende Publikum herskende temmelig vrang Forestillinger om statsretlige Forhold og om Folkeret. »Det er unægtelig den danske Regjerings Pligt, at beskytte de danske Undersaatter i Udlandet og forsvarlig at varetage deres Ret, naar de have en Ret; men enhver uafhængig Stat har og vil sikkert aldrig fraskrive sig Retten til at fjerne fra sit Territorium enhver Fremmed hvis Nærværelse falder den besværlig, og ligeoverfor denne Ret kan den danske Regjering ikke fordre, at den preussiske Regjering skal paa sit Territorium give Ophold til Danske som, under dette Ophold, deeltage i og fremme en Virksomhed som nu engang fra preussisk Side ansees for stridende med preussiske Interesser. Alt hvad den danske Regjering er berettiget til efter Folkeretten, er at gjøre den preussiske Regjering det temmelig overflødige Spørgsmaal, hvorfor den har udviist de omhandlede danske Undersaatter; men naar saa det Svar som kan ventes, er modtaget, vil man hverken kunne protestere eller tale høit, thi baade til det ene og til det andet hører der, at vi have Ret at staae paa, og en saadan have vi ikke«. Han mente, at der derfor ikke kunde gøres noget for de fra Slesvig udviste Undersaatter, men det Spørgsmaal kunde maaske rejses, om der ikke kunde gøres noget for at værne den danske Regerings Værdighed, »forsaavidt denne maatte anses krænket, og da navnlig for at vise at det i denne Henseende Fornødne ikke var forsømt«. Han skønnede, »at andre Regeringer f. Eks. den franske maatte taale fuldt saa meget som den danske af tysk Overmod og af det preussiske strenge Regeringssystem«. Han var derfor i Tvivl om, hvorvidt den danske Regering tabte i Værdighed ved for andre større Interessers Skyld i Tilfælde som det foreliggende at forholde sig passiv lige overfor Overmagten afventende bedre Tider. Men skulde noget gøres, saa kunde det ikke bestaa i andet end at indlede en Depecheveksling med den preussiske Regering eller med Udenrigsministeriet i Rerlin. Mundtlige Forestillinger, som den

danske Gesandt kunde gøre, vilde aldrig svare til Øjemedet; intet vilde kunne bringe de udviste Danske tilbage til Slesvig? og Gesandts Beretninger om, hvad han havde sagt eller om, hvad der var blevet svaret ham, kunde kun blive bekendt for den danske Regering og altsaa ikke belyse dennes Virksomhed paa rette Maade overfor den af Pressen bearbejdede offentlige Mening. Derimod kunde en Depecheveksling eller blot en Depeche fra den danske Regering offentliggøres, naar den var indrettet dertil og afgive et uomstødeligt Bevis paa, at der var gjort det mest mulige baade for at beskytte danske Undersaatter og for at værne om den danske Regerings Værdighed. Denne Form vilde ogsaa være den, som i Almindelighed følges af Regeringerne i Tilfælde som det her foreliggende, naar de overhovedet vilde handle. Naturligvis maatte der forud for en Depeche gaa indtrængende mundtlige Forestillinger til den tyske Gesandt, og naturligvis maatte ogsaa den danske Gesandt i Berlin være instrueret om dér at virke i samme Retning.

Videre fremhævede Quaade, at en paa Fransk affattet Depeche maatte formuleres med den allerstørste Forsigtighed. »Navnlig maatte man fra dansk Side ikke stille sig paa Retsstandpunktet, thi et saadant havde man i Virkeligheden slet ikke paa denne Side. Derimod kunde man maaskee, næst at bemærke at allerede den nuværende Grændse gjør det overordentlig vanskeligt at beherske saadanne Rørelser Nord og Syd for Grændsen, som tjene til at forstyrre det gode Naboskab mellem Regjeringerne, fremhæve hvilke Virkninger de slesvigske Autoriteters i den senere Tid fulgte System nødvendigviis maa have i denne Henseende, idet man derhos henviiste til det fra et politisk Standpunkt Uforsvarlige i at hine Autoriteter i deres Foranstaltninger ganske ignorere Forholdet mellem deres egen og Naboregjeringen.«

Quaades Synspunkter blev i alt væsentlig fastholdt i den Skrivelse, der i fransk Oversættelse den 18. September sendtes til ham fra Udenrigsministeriet og af ham den 21. Sep-

tember under en Samtale om hele Udvisningsspørgsmaalet blev overleveret til Ministerialdirektor Philipsborn, der under Bernhard von Bülows Fraværelse varetog Forretningerne.¹⁾ Drøftelsen foregik i stor Venskabelighed, og de tyske Udtalelser var, som Quaade bemærkede,²⁾ ligesom et skriftligt Svar, der var sendt til Herr von Heydebrand, »holdt i en forsonlig Aand og udtrykte Ønsket om Opretholdelsen af en god Forstaaelse mellem de to Regeringer«. Der skete imidlertid ikke nogen Tilbagekaldelse af de foretagne Udvisninger, hvis Berettigelse det tyske Udenrigsministerium efter Forhandling med Lokalmyndighederne i Slesvig fastholdt. Udenrigsministeriet erklærede dog, at Udvisningerne var fremkaldt paa Grund af de paagældende Personers efter tysk Opfattelse utilladelige agitatoriske Optræden, men der laa ikke til Grund nogen særlig eller almindelig Ordre fra Berlin. Det var Quaades Opfattelse, at det tyske Udenrigsministerium hos de paagældende slesvigske Myndigheder havde nedlagt Indsigelse imod, at der for Fremtiden anvendtes Udvisning overfor danske Undersaatter, der havde forset sig.

Her som saa ofte siden spores vel en vis Modsætning mellem Centralregeringens og særlig Udenrigsministeriets Synspunkter og de haardhændede lokale Myndigheders Optræden, men Resultatet blev som i de allerfleste Tilfælde, at der ikke ændredes væsentligt i Administrationen. I København var der selvfølgelig ikke Tilfredshed med Resultatet, men man indsaa, at der ikke var noget at stille op og maatte finde sig i, at der saavel i Nordslesvig som i Danmark stadig herskede den Opfattelse, at Regeringen havde undladt med tilstrækkelig Kraft at skride ind. Dette Forhold vedblev i Hovedsagen at gøre sig gældende, saalænge Nordslesvig var i Preussens Magt.

Vi har set, at man vel i København trods alt endnu nærede noget Haab om en Gang at opnaa en tilfredsstillende Løsning af det slesvigske Spørgsmaal, men stor Mistillid til Preussens Hensigter næredes dog. Dette fik f. Eks. et kraf-

tigt Udtryk, da Grev Frijs i et af sine fortrolige Breve til Vedel¹⁾ 9. September 1874, under en pessimistisk Omtale af den indrepolitiske Udvikling i Danmark, skrev, »at det var vanskeligt at se, hvor Frelsen skal komme fra eller rettere sagt, hvorledes Landet skal frelses, thi de rovbegærlige Naboer vilde gjøre deres mulige for at vanskeliggjøre en stærk Regjering«.

Mistilliden til, hvad Bismarck havde i Sinde med Hensyn til Art. V, vilde have været større, om man havde vidst, hvad Rigskansleren netop i disse Maaneder i Forbitrelse over, at det nordslesvigske Spørgsmaal paany bragtes paa Bane, foretog sig for at bringe Art. V definitivt ud af Verden.²⁾

I Trontalen 7. Oktober 1872 var der, som vi tidligere (S. 341) har omtalt, uden at det saavidt det kan ses, havde fremkaldt nogen Dissens indenfor Regeringen, optaget en enkelt Sætning vedrørende Nordslesvig. »Der er ikke indtraadt nogen Forandring i Danmarks ydre politiske Forhold,« hed det. »Det slesvigske Spørgsmaal henstaar endnu uafgjort, men vi fastholder vort Haab, at det vil blive bragt til en tilfredsstillende Løsning«. ³⁾ Hr. von Heydebrand indberettede til Berlin, at foruden Kongen og Dronningen havde den russiske Tronfølger og hans Hustru Dagmar samt den russiske, svenske og nordamerikanske Gesandt været til Stede ved Rigsdagens Aabning, medens han selv havde holdt sig borte, da han »ikke plejede at gaa til de kongelige Udtalelser, da der altid kunde ventes noget om Slesvig«, hvad ogsaa nu var sket.⁴⁾

Der skete ikke nogen større Omtale af Kongens Ord hverken i den diplomatiske Korrespondance eller i Pressen. Under Finanslovdebatten i Folketinget 9. December 1872 kom Venstres Fører, C. Berg, dog lidt ind paa Sagen, idet han fremhævede, at Trontalens Ord om, at der ingen Forandring var i Forholdet til Udlandet, maatte betyde: ingen Forandring til det *bedre*; man maatte holde sig in mente,

at der dog var foregaaet Forandringer til det *værre*, idet, sagde han, Danmark ikke før havde været Vasalstat af Tyskland. At man kunde befrygte, at dette nu var Tilfældet, mente Berg nemlig at maatte slutte af en Episode under den forud for Folketingsvalget i September gaaende Valgkamp. Berg fremhævede, at baade en Præst i Jylland og en Politimedlem paa Fyn havde fortalt Folk, »at man skulde være forsigtig, at man af Hensyn til vor Nabo mod Syd, som ellers kunde komme og tage os, skulde vogte sig for, hvad man gjorde med Hensyn til det forestaaende Valg«, og videre mente han »at have Præsteattest for«, at Estrup skulde have udtalt, »at vi burde huske paa vor mægtige Nabo, som ikke vilde være aldeles utilfreds med at faa et Paaskud til Indblanding«, og »at vi derfor ogsaa maatte gaa i en vis Retning med Hensyn til vore indre Bevægelser«. Berg vilde ikke komme nærmere ind paa, om det var en ganske passende Maade at agitere paa ved Valgene, men vilde hævde, »at denne Udtalelse er uforsvarlig lige overfor vort Fædreland«. Han troede ikke, at »det nogensinde havde været den preussiske Regjerings Agt og Lyst endnu yderligere at ville forsøge paa at beklippe Danmark«; tværtimod fastholdt han Haabet om, at Preussen vilde opfylde sine traktatmæssige Forpligtelser ogsaa mod os. Hvis Regjeringen havde bragt det derhen, at vi begyndte at tabe i Selvstændighed, burde den skifte Politik og hævde vor Selvstændighed og Ret.¹⁾

Ved Rigsdagens Sammentræden i Begyndelsen af Oktober 1873 havde der været Overvejelser om, hvorvidt man paany i Trontalen burde omtale det stadig svævende Spørgsmaal om Art. V's Udførelse. Grev Frijs havde drøftet det med Vedel og mente, at det baade for Landet og for Ministeriet var af Betydning, at man i en ikke for stærk Form berørte Spørgsmaalet; det kunde baade indadtil og udadtil »skabe Forestilling om fast Vilje og Ihærdighed«. ²⁾ »De veed, at jeg aldrig har troet og endnu mindre troer paa, at

Preussen eller Tydskland godvillig retrocederer Nogetsomhelst, men det gjelder, forekommer [det] mig, for den danske Regjering om ikke at faae Skin af at opgive Haabet men tillige om ikke at ægge den overmodige Fjende, som han dog er og bliver trods alle Høflighedsphraser. At noget andet er ønskeligt er een Sag, men jeg troer, at alle Aar siden 65 have beviist, at han heller ikke mod Nord var mættet. Men ligesaalidt som Landmanden maa tabe Modet, fordi Vorherre sender mere Regn end ønskeligt, ligesaalidt maa Statsmanden opgive Haabet, saalænge der endnu er nogen Chance — og det forekommer mig muligt, at naar man var sig dette bevidst, maatte man ogsaa i Udtalelsen kunne marquere dette«.

Paa Grund af den meget spændte indenrigspolitiske Situation blev der imidlertid slet ikke holdt nogen Trontale ved Rigsdagens Sammentræden i Oktober 1873, og Spørgsmaalet om Omtale af Art. V bortfaldt derfor. Grev Frijs blev da »meget beroliget«, »idet derved paa den læmpeligste Maade undgaaes Skjær, som en saadan vilde frembyde baade indadtil og udadtil«. ¹⁾

Næste Sommer kom Ministerskiftet, og da vilde Ministeriet Fønnesbech bruge Trontalen til en Programudtalelse. Medens Rosenørn var fraværende, blev det i et Ministerraad uden ham, vistnok den 22. September 1874, bestemt, som Krieger udtrykte sig, at der »skulde indsættes en Phrase om Troen paa Fuldbyrnelsen af Art. V«. ²⁾

Rosenørn protesterede, men Ministeriet vilde, som Vedel skrev, af al Magt have en Passage i Trontalen om Slesvig, og alt, hvad Vedel og Rosenørn havde kunnet opnaa, var, at Rosenørn spurgte Quaade om hans Mening. Rosenørn gik ud fra, at det slesvigske Spørgsmaal burde holdes ude af Trontalen, dels fordi man selvfølgelig ikke kunde sige andet, end vi saa tit havde gjort, nemlig at vi ikke havde opgivet Haabet o. s. v., og at dette i Længden blev trivielt, dels fordi Gentagelsen let kunde udtydes, som om der siden

Trontalen i 1872 var indtraadt noget, der kunde styrke Haabet, hvad jo destoværre ikke var Tilfældet, og dels endelig fordi Forholdet til Preussen, efter hvad der i den seneste Tid var sket i Slesvig, Udvisningerne og andet, snarere maatte siges at være spændt, og en Udtalelse om, at man ikke havde opgivet Haabet etc., som en Følge deraf let vilde kunne optages som en Udfordring. Hans Kolleger urgerede stærkt, at Art. V burde berøres saavel for Indlandets som for Udlandets Skyld, idet vor Tavshed vilde misforstaaes og virke deprimerende paa alle Fædrelandsvenner, og vi i Udlandet faa Udseende af nu at have tabt Modet og ladet os skræmme af Preussens seneste Optræden. Uagtet Rosenørn vel maatte indrømme, at der kunde være noget i denne Tale, tilstod han, skrev han til Quaade, at han dog ikke havde kunnet lade sig overbevise om det fejlagtige i sin Opfattelse, saa meget mindre som han ikke kunde tillægge den europæiske Presses Udtalelser i den seneste Tid den Betydning, som hans Kolleger gjorde. Han havde derfor forbeholdt sig nogle Dages Betænkning og bad nu Quaade meddele sine Tanker om, hvorledes en Udtalelse i Trontalen, til hvilket han medsendte Udkast, vilde blive optaget i Preussen og hans Mening om, hvad det derefter vilde være det rette at vælge. »Jeg vil derpaa bygge mit endelige Votum«, skrev Rosenørn til Gesandten.¹⁾ Det Udkast, som han lod følge med det egenhændige Brev, svarede med nogle formelle Ændringer til den Form, paagældende Passus kom til at faa i Trontalen 5. Oktober 1874 og lød der som følger: »Vort Forhold til Udlandet er fremdeles venskabeligt. Uagtet de politiske Forhold endnu ikke have tilladt en Afgjørelse af det nordslesvigske Spørgsmaal, fastholde Vi dog Haabet om, at det vil lykkes Os at opnaa en tilfredsstillende Overenskomst om denne Sag, der uforandret ligger Os og Vort Folk varmt paa Hjertet.«²⁾

Quaade havde just været et ganske kort Besøg i København for at drøfte det ubehagelige Udvisningsspørgsmaal

og havde øjensynlig allerede da mundtligt udtalt sin Mening om Sagen, men gav nu en udførlig skriftlig Motivering, hvorfor han ikke kunde forandre denne.

Han havde ikke opgivet Haabet om en antagelig og maa-ske endog mindelig Ordning af det slesvigske Spørgsmaal, men han kunde ikke angive nogetsomhelst om Tidspunktet. Der kunde godt hengaa adskillige Aar, og naar det var Tilfældet, saa maatte man jo overveje, om en Passus derom i Trontalerne skulde eller ikke skulde blive en staaende Frase. Men da var han fuldkommen enig med Udenrigsministeren (og Vedel) i, at en saadan stadig gentaget Frase efterhaanden vilde blive en Trivialitet og derfor bedst burde opgives. Det eneste Hensyn, som for ham vilde være afgørende til at beholde den, var Hensynet til de dansksindede Slesvigere. Han kunde ikke bedømme, hvor megen Betydning dette vilde have, men kunde ikke se, at Virkningen paa Slesvigerne af, at det tidligere udtalte Haab ikke gentoges, vilde være af den Art, at man af Hensyn dertil nu skulde slaa det fast som en Regel at omtale Haabet om Nordslesvig i alle Trontaler. Thi naar man vilde være konsekvent, maatte man beslutte det samme næste Aar og saa fremdeles, saa længe Spørgsmaalet forelaa under samme Vilkaar.

Men naar han betragtede Sagen, som den efter hans Tro vilde stille sig i Udlandets Øjne, saa havde han ingen Betæneligheder ved at undlade at berøre det slesvigske Spørgsmaal i Trontalen. »De udenlandske Blade ville, forsaavidt de ikke finde andet Stof, bringe alle Slags Commentarer og Gisninger tiltorvs; men den preussiske Regjering vil ikke lade sig vildlede derved, og hvad det øvrige Udland angaaer, troer jeg ikke, at vi i dets Øine, det vil sige i dets Cabinetters Øine, ville faae Udseende af at have tabt Modet. Disse Cabinetter sidde for Tiden alle meer eller mindre tilbagetrukne i deres Skal, og hvorfor skulde de da, naar vi engang følge deres Exempel, troe at vi have andre Grunde dertil end de?«

Quaade frakendte ikke de for den modsatte Mening anførte Grunde Betydning, men bortset fra det afgørende Hensyn til Slesvigerne lagde han Hovedvægten paa, at naar Udtalelsen om Nordslesvig ikke skulde være »en stadig gjentaget og altsaa banal Phrase i alle Throntaler, saa maa den dog engang opgives, og dette finder jeg da at man ligesaa godt maa gjøre først som sidst, ikke at tale om at det dog er bedre at gjøre dette medens der kan siges endnu i Virkeligheden at være et Haab tilstede, end naar og fordi der intet Haab meer kan udtales.«

Rosenørn og Vedel bestyrkedes i deres Opfattelse af, at man burde udelade Omtalen af Nordslesvig i Trontalen, saaledes at den kun indeholdt en Sætning: »Vort Forhold til Udlandet er fremdeles venskabeligt.« Rosenørn udtalte sig derfor i Statsraadsmødet Fredag den 2. Oktober 1874 i Mod-sætning til Konseilspræsidenten og de øvrige Ministre, men erklærede, at han dog ikke lagde afgørende Vægt paa, at hin Passus faldt bort, ligesom han ej heller var blind for de Grunde, som fra modsat Side kunde gøres gældende.¹⁾

Konseilspræsidenten og de øvrige Ministre fastholdt deres Opfattelse. Han fremhævede, at han ikke kunde give Udenrigsministeren Ret i, at det var overflødigt netop nu at berøre det nordslesvigske Spørgsmaal. Det var netop ikke overflødigt denne Gang, da Kongen selv aabnede Rigsdagen efter ikke at have gjort det siden 1872, og da der var skabt en ny Regering siden forrige Trontale. Det var derfor »qvam maxime nødvendigt, at denne nye Regjering vedkjendte det tidligere Program med Hensyn til den slesvigske Sag«. Det vilde se løjerligt ud, om Spørgsmaalet aldeles ikke omtaltes, og man vilde opfatte det, som om Regeringen ikke brød sig om denne Sag, men havde opgivet den. Sagen var nu Genstand for en levende Diskussion i Udlandets Presse, og dette, fandt han, var yderligere Grund til, at Regeringen ikke undlod en Omtale af det slesvigske Spørgsmaal i Trontalen; det vilde for ham være stødende, »om Hans Majestæt ikke

havde et Ord at sige samtidig med at hele Europa gjenlyder af den Sag«. Det forekom ham ikke, at Udenrigsministeren havde fremført noget, der kunde vise, at det kunde være til *Skade*, at Sagen omtaltes i Trontalen, thi havde det været Tilfældet, saa havde der kunnet være nogen Anledning til at lade den omtalte Passus udgaa. Fønnesbech mente ikke, at det var rigtigt, som Rosenørn havde fremhævet, at en Omtale i Trontalen kunde virke irriterende paa Gemytterne i Nordslesvig og friste de Danske dér til i Fremtiden at vise mindre Forsigtighed i deres hele Optræden ved Tanken om, at der maaske i de sidste Aar var indløbet noget, der kunde fremkalde Tro paa, at en gunstig Løsning snart kunde ventes. Han for sin Del nærede ikke den allerfjerneste Tvivl om, at det vilde tilføje de danske Nordslesvigere, som saa trofast kæmpede, et overordentlig dybt Saar, hvis man lod det slesvigske Spørgsmaal aldeles uomtalt. Han syntes heller ikke, at Udenrigsministeren havde paavist, at der virkelig skulde være nogen Fare overfor den preussiske Regering ved den saa forsigtigt som vel muligt affattede Passus. Man burde udtale, at Kongen og Folket holdt fast ved det Haab, som efter Konseilspræsidentens Mening ingen Landsmand nogensinde kunde opgive om, »som det udtrykkelig siges ad *Overenskomstens* Vej at opnaa en tilfredsstillende Løsning. Det kunde ikke fornærme noget Menneske.«

I Tilknytning til Konseilspræsidentens Udtalelser fremhævede Justitsminister Klein, at Tanken i den omhandlede Passus væsentlig skulde være netop forsonende. I det umiddelbart foregaaende Stykke i Trontalen var der udtalt Forventning om, at Rigsdagen ikke vilde nægte sit Samtykke til de Revillinger, som maatte anses for fornødne for at styrke Landets Forsvar, og det var nu for end yderligere at fjerne enhver Mistydning heraf, at man ansaa det for gavnligt at fremhæve, at naar man fra dansk Side uagtet alt, hvad der var passeret eller ikke passeret, fastholdt Haabet om, at det vilde lykkes at opnaa en tilfredsstillende Afgørelse af

det nordslesvigske Spørgsmaal, saa var det kun ad *Overenskomstens* Vej, man tænkte paa at naa en saadan Afgørelse, og at det laa fjernt fra Danmark at tænke paa en Afgørelse ad nogen anden Vej.

Da Konseilspræsidenten havde været hos Kongen med Udkastet til Trontalen, lod det, efter hvad Krieger berettede,¹⁾ til, at Kongen ønskede den omhandlede Passus, og i Statsraadmødet sluttede han sig til Ministeriets Majoritet. Han ytrede, at naar samtlige øvrige Ministre med Undtagelse af Udenrigsministeren var enige med Konseilspræsidenten, vilde han ikke opfordre dem til at tage Ordet. Han var overbevist om, at de alle omhyggeligt havde overvejet Udkastet; det var jo Hovedsagen, at man »ikke udsatte Landet for nogen Forlegenhed eller skadede den forventede Opfyldelse af Vort kæreste Haab, men erindrede, at Vi var en lille Magt overfor Vor store Nabo, som Vi maatte være besindige nok til ikke at irritere«. Trontalen kom altsaa til at indeholde Udtalelsen om Nordslesvig, hvad atter gav Anledning til nogen Pressedebat.

V.

Helmuth von Moltke og Danmark.

UNDER sin Orientering om Tysklands Stilling var det fremfor alt af Betydning for den danske Regering at faa Besked om Kejser Wilhelms og Bismarcks Holdning. Men i Aarenes Løb rapporteredes og drøftedes ogsaa adskillige Udtalelser af andre fremtrædende tyske Politikere og Militære, der dog i Reglen viste sig at have ringe Betydning.

Særlig Vægt lagde man paa, hvad Generalfeltmarskal Grev Helmuth von Moltke (1800—1891), Chefen for den tyske Generalstab, tilkendegav, først og fremmest formedelst hans indflydelsesrige Stilling, men ogsaa fordi man vidste, at han fra gammel Tid havde Tilknytning til Danmark og nærede en vis Sympati for den Stat, indenfor hvis Grænser han havde tilbragt en Del af sin Ungdom, og hvis Konge han havde tjent, da han begyndte sin straalende militære Løbebane. Moltke havde modtaget sin første Uddannelse i København, og skønt Opholdet dér siden stod for ham som »en glædesløs Tid«, bevarede han stærke Indtryk af dansk Kultur saavel som det Venskab, han havde sluttet med enkelte Danske saasom den senere General Cai Hegermann-Lindencrone, der kom til at staa i Felten imod ham i 1864.¹⁾ De to Mænd udvekslede siden hen venskabeligt Meninger om den for Danmark saa skæbnesvangre Krig. Flere af Moltkes nærmeste Slægtninge levede i Danmark, og hans danske Forbindelser blev aldrig helt afbrudt.

Det faldt i Moltkes Lod som preussisk Generalstabschef

at udkaste Planen til Felttoget i Hertugdømmerne, og fra 30. April 1864 fungerede han som Stabschef ved Overkommandoen og overværede fra Dybbølbjerg Overgangen til Als. Endnu medens Felttoget stod paa, udtalte han Medfølelse med Danmarks ulykkelige Skæbne,¹⁾ og han viste en for en preussisk Officer mærkelig Forstaaelse for det Nationalitetsproblem, der i en ny Form opstod ved Hertugdømmernes Adskillelse fra Danmark. I sin Dagbog skrev Kronprins Friedrich Wilhelm 4. Maj 1864 i Vejle, at han havde foretaget lettere Rekognosceringer sammen med Moltke, der havde »forstandige politiske Anskuelser«, men dog mente, »at den dansktalende Del af Nordslesvig strengt taget skulde gives tilbage til det danske Kongerige.«²⁾ 16. September samme Aar skrev Moltke fra Flensborg til sin Hustru: »Jeg virker, hvor jeg kan, for at der nu ogsaa gøres Ret over for de dansktalende Slesvigere, og for at vi ikke henfalder til den samme Uret, for hvis Skyld Krigen er bleven ført.«³⁾

Under Rrydningerne i Nikolsburg 1866 var Moltke efter Rismarcks Udsagn den eneste af Generalerne, der støttede Forslaget om at give Haderslev Amt tilbage til Danmark⁴⁾, og siden virkede han positivt for en Udsoning med Danmark ved en Grænseændring. Han bestemtes hertil ikke blot ved den almindelige Sympati for Danmark og ved Ønsket om, at man overfor de danske Nordslesvigere burde handle, som man havde forlangt, der skulde handles mod den tysksindede Refolkning, men mest betød maaske militærpolitiske Overvejelser, der i Tidens Løb fremtraadte omend med nogen Uklarhed i de forskellige Udtalelser af Generalfeltmarskallen, der er kommet til vor Kundskab. I et Forarbejde til en Felttogsplan overfor Østrig, som han i Vinteren 1865—66 udarbejdede i sin Egenskab af preussisk Generalstabschef, regnede han med Danmark som eventuel Fjende.⁵⁾ I et Udkast af 16. November 1867 affattet med Tanken om en Krig med Frankrig næste Foraar betegnede han Danmarks

og Østrigs Holdning som saa tvivlsom, at en Del af de tyske Stridskræfter i det mindste i Begyndelsen maatte holdes tilbage som Værn imod Angreb fra disse Lande.¹⁾ Derimod skrev han i et andet Udkast fra April 1868, at hvis det endnu i dette Aar skulde komme til Krig, maatte der med nogen Sikkerhed regnes med, at man alene fik at gøre med Frankrig. Hans Skøn var altsaa noget skiftende, men i de følgende Aar ønskede han øjensynlig stadig, at Preussen med Imødekommenhed i det nordslesvigske Spørgsmaal burde sikre sig et saa venligt Forhold til Danmark, at dette Land ikke kunde paaregnes at gaa sammen med Tysklands Fjender.

Da han skrev det nævnte Udkast, stod hans Opfattelse, der naturligvis iøvrigt maatte bero paa hans samlede Skøn over hele den politiske Situation, velsagtens i Forbindelse med Viden om de Forhandlinger, der paa dette Tidspunkt førtes mellem Preussen og Danmark om Udførelsen af Art. V. Han bevarede næsten altid udadtil Tavshed om udenrigspolitiske Problemer, men han brød dette Princip, da han, som det tidligere i vor Fremstilling er omtalt, i Marts paa eget Initiativ overfor saavel den svenske som den danske Gesandt i Berlin tilkendegav, at det var ønskeligt, at Preussen sikrede sig Danmarks velvillige Holdning under en eventuel Krig ved at vise Imødekommenhed i det slesvigske Spørgsmaal.²⁾

Han havde baade indledet en Samtale med den svensk-norske Minister Sandströmer og fortsat den »længe og ivrigt«, og kort efter havde han genoptaget Sagen i en ny Samtale med baade Sandströmer og Quaade. Der var nogen Uklarhed over Udtalelserne, som de er refererede, særlig vedrørende hans Holdning til det meget vigtige Spørgsmaal om, hvor en ny Grænselinie eventuelt skulde drages, samt om hvorledes det skulde gaa med Sundeved og Als med Sønderborg. Han havde fremhævet, at man vel ikke af strategiske Grunde burde modsætte sig en Genafstaaelse til

Danmark af de virkelig danske Distrikter og derunder Dybbøl og Als, men han havde dog paa dette Punkt endnu røbet nogen Betænkelighed, som svarede til, hvad han tidligere, i en Samtale 13. Februar 1865, havde gjort gældende overfor General von Bernhardt¹⁾ I Samtalen med Sandströmer havde han paapeget, at Preussens militære Ære ikke behøvede at lide Skade ved Tilbagegivelsen af Als; efter 1864—66 var Arméens Ære hævet over enhver Tvivl. Overfor Sandströmer havde han med Beklagelse nævnt et Skøn om, at Danmark ikke havde »nogen egentlig Fremtid, og at Landet vel snart maatte falde til Sverige«. ²⁾ For den skandinaviske Idé var Preussen, efter hans Mening, gunstig stemt, forudsat at det forenede Norden ikke vilde forbinde sig med Frankrig, naar Lejligheden dertil engang bød sig; i et saadant Tilfælde skulde Preussen nok en anden Gang passe paa og tage Jylland. Overfor Sandströmer havde Moltke gjort gældende, at et demokratisk Regimente i Danmark vanskeliggjorde en fast Regering i København, som Preussen kunde stole paa. Overfor Quaade nævnede han ikke dette Punkt, men fremhævede sit Ønske om, at der maatte opnaas en Enighed, saaledes at Danmark fik alt, hvad der var dansk.

Klare var Moltke's Udtalelser som sagt ikke vedrørende de vigtige Enkeltheder med Grænsedragningen; paa den ene Side syntes han at billige en Afstaaelse til Danmark af Als og Sundeved, fordi det var rent dansk Omraade, men samtidig syntes han at holde fast ved de militære Positioner.

Stor Vægt paa, hvad Moltke sagde under de forskellige helt uforbindende Konversationer, kan der naturligvis ikke lægges. Hovedpunktet er dog klart; Moltke ønskede en Forsoning med Danmark og vilde have Grænsespørgsmaalet løst.

De nævnte Udtalelser faldt i 1868, da det kritiske Forhold til Frankrig endnu ikke var løst, men det sejrige Udfald af Krigen 1870—71 bragte ikke Moltke til at ændre sin Ho-

vedsynsmaade, selv om en Slægtning af ham, en dansk Kap-
tajn Moltke, efter hvad Krieger i Sommeren 1872 kunde
berette¹⁾, sagde at Moltke vel skulde have erkendt, at der var
betydelige danske Elementer i Nordslesvig, men at han dog
»intet vilde afstaa og mente, at det ogsaa for Danmark var
bedst, som det var, da der ellers straks vilde opstaa store
Forviklinger«.

I Foraaret 1874 havde Quaade i en Samtale med Moltke
i Anledning af en Ytring af denne om rent danske Forhold
bemærket, at man stadig ventede paa Udførelsen af Art. V.
Hertil svarede Feltmarskallen, at han og mange, formentlig
ogsaa Bismarck, gerne vilde bidrage til en saadan Udførelse,
men Danmark maatte komme Tyskland i Møde; man for-
langte for meget, baade Flensborg og Dannevirke. Denne
sidste Angivelse gav Quaade Foranledning til at bemærke
til Moltke, at det, Danmark ønskede, var, at den dansk-
tyske Grænse blev saaledes lagt til Rette, at der for Frem-
tiden bestandig kunde herske Venskab mellem Danmark
og Tyskland.²⁾

Overfor sin Regering registrerede Quaade Moltkes Ytring,
særlig fordi den hverken berørte Sundeved eller Als, og
fordi den indeholdt en Hentydning til Bismarcks Anskuel-
ser, men nogen Klarhed over de konkrete Enkeltheder i Ge-
neralstabschefens Opfattelse var der ikke, og med god
Grund fremhævede Quaade, at den citerede Udtalelse »ikke
for Tiden egnede sig til andet Brug«.

Imidlertid gav Moltkes Ønske om en Ordning af det nord-
slesvigske Spørgsmaal til — relativ — Tilfredsstillelse for
Danmark sig paany Udtryk Aaret efter, og det førte til, at
Bismarck endnu engang indenfor den intime tyske Rege-
ringskreds »Sekret« gjorde Rede for den Holdning, han nu
indtog til Spørgsmaalet. Anledningen til saavel Moltkes Ud-
talelse som til Bismarcks Redegørelse var ret kuriøs.

I 1865 og 1866 havde, som skildret i Fremstillingen af
Forholdene i hine Aar,³⁾ den danske Regering adskilligt

Bryderi af de Intriger, den højst tvivlsomme Forretningsspekulant Claus Molzen havde iværksat. Ogsaa siden havde denne Herre drevet adskillig Agitation og underjordisk Virksomhed, der nu ogsaa blev nævnt i Pressen og i den diplomatiske Korrespondance. Han havde alskens mere eller mindre hæderværdige Forretninger og var ligesom i 1860-erne stadig interesseret i Planer om Jernbaneanlæg i Nordtyskland henholdsvis paa Sjælland. I April 1875 havde han til den tyske Regering indleveret et stort Projekt om en direkte Jernbaneforbindelse fra Berlin over Mecklenburg-Strelitz, Rostock og Lolland til København, altsaa noget der svarede til, hvad der langt senere blev gennemført gennem Gjedser-Warnemünde-Rostock-Berlin Forbindelsen.¹⁾

Molzen var velkendt i Auswärtiges Amt; Lothar Bueher erklærede, at han gennem mange Aar var kendt som upaalidelig, og at hans Efterretninger plejede at være upaalidelige eller havde til Hensigt at tjene personlige Formaal. Bismarck kendte ogsaa til Molzen, og da Bernhard von Bülow fik med Sagen at gøre, gav han paagældende Akter en Paa-tegning om, at man altid skulde være paa sin Post overfor Molzens Upaalidelighed. Nu havde Molzen i April 1875 forelagt Udenrigsministeriet i Berlin Notitser om en svensk Jernbane samt om Jernbane- og Telegraf bygningsarbejder, der i den sidste Tid var udført i Danmark og havde forsøgt at paavise, at der til Grund for Bygningen af disse Kommunikationsmidler laa en Plan om for Magter, der var allierede med Danmark, i Særdeleshed Frankrig, at muliggøre en eventuel hurtig militær Besættelse af Sjælland.²⁾ Af Molzens udførlige skriftlige Meddelelser blev visse Hovedpunkter meddelt Grev Moltke som Chef for Generalstaben, men Bülow tilføjede, at han fandt det tvivlsomt, om ikke det almindelige Opsving i Samfærdslen havde større Andel i Udviklingen af det danske Jernbane- og Telegrafnet end strategiske Kombinationer. Da dette imidlertid unddrog sig hans Bedømmelse, forelagde Statssekretæren Meddelelsen for Ge-

neralstabschefen i en Skrivelse af 15. April 1875, og 24. April skrev Moltke til Bismarck om Sagen.¹⁾

Han kunde ikke se, at der i Projekterne om Bygninger og Anlæg i Danmark laa nogen mod Tyskland fjendtlig Hensigt fra den danske Regerings Side, især Jernbanerne paa Sjælland havde ved Siden af deres nationaløkonomiske Nytte i militær Henseende vel kun det ene Formaal fra et centralt Punkt, maaske Roskilde, i kortest mulige Tid at kunne naa til Havne paa Sjælland, som kunde blive truede ved en fjendtlig Landgang. Moltke, der naturligvis paa ethvert Tidspunkt opmærksomt fulgte de danske militære Drøftelser og Anlæg, tilføjede, at saavel et Anlæg af en Flaadestation ved Aggersøund som Københavns Søbefæstning vilde have samme Formaal. »Landbefæstningen af Hovedstaden vilde allerede i Fredstid kræve, at en større Del af den danske Hær blev henlagt til Sjælland, eller i Krigstilfælde betinge, at den hurtigst muligt blev trukket derhen, og for denne Defensiv vilde der vel blive regnet med en svensk Understøttelse. Danmark kan kun beslutte sig til en Offensivalliance med Frankrig, naar den franske Flaade beskytter København mod vor, men da vil franske Tropper ikke landsættes paa Sjælland, men danske Tropper i Jylland. Støttet paa dette Bagland og dets Havne ved Østersøen kan ganske vist en fransk-dansk Invasion mod Nordtyskland blive ført gennem Slesvig og Holsten.« »Men,« skrev Moltke, »jeg tror ikke, at Danmark frivillig vil gaa med til en aggressiv Politik, for hvis ulykkelige Udgang det vilde komme til at bøde haardt, og jeg anser det for fuldtud at ligge i vor Interesse, om Sjælland bliver beskyttet mod en Landgang, som kunde tvinge Regeringen til en saadan Politik imod dens Vilje.« I Forbindelse med disse Bemærkninger gjorde Moltke opmærksom paa, at en dansk Minister havde haft det Mod at sige sine Landsmænd, at den bedste Forsvarsforanstaltning vilde være en god Forstaaelse med Tyskland. »Som Hindring for en saadan staar vel kun den endnu ikke definitivt bilagte Grænse-

regulering. Udførelsen af disse Spørgsmaal synes mig ønskelig paa en Tid, da vi ikke fra nogen Side bliver nødt dertil, da Sønner og Døtre af det danske Kongehus endnu ikke sidder paa de forskellige Troner i Europa, og vi vilde vise Verden, at Tyskland ikke tilstræber nogen ikke-tysk Besiddelse. Uden at tillade mig en Dom over den politiske Side af dette Spørgsmaal, tør jeg dog ud fra mit Standpunkt henvise til, at vi, saaledes som Forholdene er, i enhver Krig imod Frankrig maatte lade ret betydelige Stridskræfter tilbage til Beskyttelse af Elbhertugdømmerne, Stridskræfter som vi havde Brug for andetsteds.«

Moltkes Skrivelse til Bismarck bar Paategningen: Sekret, og det samme gjaldt den følgende videre skriftlige Behandling af Sagen.¹⁾

Den 28. April gav Bülow Lothar Bueher i en Promemorie Direktiver om et Svar til Generalstabschefen. Buehers Koncept blev ændret af Bismarck med egenhændige Korrekturer, Strygninger, Tilføjelser og Tillæg, hvorpaa der skete endelig Udfærdigelse af et Svar fra Bismarck til Moltke dateret 1. Maj 1875.

Vi gengiver Hovedindholdet af den endelige Skrivelse og skal derefter gøre nogle Bemærkninger om de under Behandlingen foretagne Ændringer i Bismarcks Svar.

I Svaret skrev Bismarck, at han om det i Feltmarskalens Skrivelses Slutning berørte Spørgsmaal om Afstaaelser i Nordslesvig maatte sige, at han frygtede, at de Fordele, man kunde vente sig deraf, var tvivlsomme, medens de Hindringer, der gjorde sig gældende, vilde være af stor Betydning.

Bismarck troede, at selv om Afstaaelsen gik saa vidt, som Danskerne paa ethvert Tidspunkt forlangte, d. v. s. i det mindste til Bov, vilde Misstemningen hos det mod Tyskland fjendtlige Parti hverken forsvinde eller slaa om i sin Modsætning. Danmark vilde stadig forblive en mistroisk Nabo ligesom Holland og Belgien, og »i Bunden af sin Følelse« være endnu mindre venlig stemt end disse, fordi Erin-

dringen om alt, hvad den danske Stat og det danske Dynasti i Løbet af de sidste 60 Aar har sat til, under Indtryk af det sidste Tab knyttede sig til Hertugdømmerne. Han troede ikke, at Tyskland vilde sikre sig et varigt Forbund med Danskerne ved at betale en Grænse indtil Bov derfor. Paa den anden Side vilde Afstaaelsen af et saa betydeligt Stykke af preussisk og tysk Landomraade og Prisgiveisen af det derboende tyske Mindretal, for hvilket der ikke lod sig skaffe virkelig sikrende Garantier, fremkalde stor Utilfredshed ikke blot i Hertugdømmerne, men ogsaa i hele Tyskland, dels alvorligt mente, dels som velkomment Paaskud for det Fjendskab, der iøvrigt var til Stede.

Til Trods for disse Overvejelser, sagde Bismarck, havde han allerede 1866 i Nikolsburg ligesom i 1869 og 1871 af almindelige politiske Grunde overfor Kejseren levende anbefalet Forslaget om at afstaa en Del af Slesvig, men stadig uden Resultat.

Efter at der nu var forløbet saa lang Tid siden Freden i Prag, og der var indtruffet saa store Forandringer i Tysklands indre og ydre Forhold, vilde en Afstaaelse ikke blot fremkalde en endnu større Utilfredshed, men den vilde baade i Ind- og Udland blive tydet som et Tegn paa Frygt og Fare og tjene til Opmuntring for alle Fjender. »Den, der vil købe sine Fjender ved Indrømmelser, er aldrig rig nok dertil. Fordringerne vokser ved Følelsen af, at politiske Hensyn ængster og nøder os til at berolige en af de eventuelle Modstandere. Ogsaa vore Venner vilde, ikke uden Skade for os, drage den Slutning, i hvor høj Grad vi føler, at vi med Nødvendighed har Brug for dem.«

Men hvis vi, mente Bismarck, og det vilde sikkert blive Tilfældet, afstaar mindre, end Danskerne forlangte, maaske Tørning-Lehn eller ind til Gjennerbugt, hvilket tidligere i Fortrolighed blev tilbudt dem, men bestemt blev afvist, eller Haderslev Amt, saa vilde deres Agitation hos venligsindede og beslægtede Hoffer for at opnaa det øvrige kun blive forøget.

Ingen er i Stand til at angive en Skillelinie i Slesvig, som nationalt, politisk eller militært tilfredsstillende begge Parter. Dette var i Grunden fra de tidligere Forhandlinger bekendt for alle europæiske Stormagter. Desto mere vilde nu enhver Afstaaelse fremkalde det Indtryk hos dem, at vi, hvis vi overhovedet giver noget, ligesaa godt kunde og skulde give mere. »Med Aarene 1866 og i hvert Tilfælde 1871 er begge de to Lejligheder forbigaaet, ved hvilke det vilde have været muligt, og hvor det efter mit Skøn vilde have haft overvejende politiske Fordele at foretage en Afstaaelse og meddele Nationen og Magterne den som en fuldbragt Kendsgerning.«

Han ansaa Faren for, at Sverige skulde gøre fælles Sag. mod Tyskland for mindre sandsynlig, udtalte Bismarck som Afslutning i Skrivelsen til Moltke og tilføjede, at Grundene dertil vilde bedre egne sig til mundtlig Fremlæggelse.

Om dette sidste Punkt var der i Bülow's Promemorie og den Bueher'ske Konzept, som danner Grundlag for den endelige Renskrift efter Bismarck's Rettelser, givet klarere Besked.¹⁾ Sverige havde, stod der dér, efter at det nuværende danske Dynasti var befæstet, intet at vinde ved og ingen Interesse i, at Danmark blev forstærket, i alt Fald ingen Interesse, der var stor nok til, at det til dette Formaal skulde overtage Farer og Ofre.

Til Oplysning om de stedfundne Drøftelser kan iøvrigt nævnes, at Bismarck svækkede enkelte Udtryk i Konzepten. Han undlod at karakterisere Moltke's Henvendelse som »et Ønske« om en Afstaaelse af Nordslesvig, udelod en Bemærkning om, at man i Hertugdømmerne stadig med Heftighed havde udtalt sig mod en Deling af Slesvig og fjernede et Udtryk om, at Afstaaelse vilde blive udlagt som »et Tegn paa Bekymring for Koalition«.

Om Moltke's Opfattelse af den strategiske Betydning af de af Molzen omtalte Planer kom der ikke til at staa noget i Bismarck's Svar. I Bülow's vejledende Promemorie til Bueher havde der oprindeligt staaet, at Bismarck var enig med Molt-

kes strategiske Opfattelse, og i Buehers Koncept var der brugt det Udtryk, at Moltkes Skrivelse indeholdt »en overbevisende Imødegaaelse af de til svenske og danske Jernbaneanlæg knyttede Konjekture«. Begge disse Bemærkninger lod Bismarck udgaa.

Kendskabet til de Drøftelser, der var gaaet forud for Formuleringen af denne Bismarcks endelige Redegørelse for sit Standpunkt til Moltkes Henstilling, er mindre væsentligt. Vigtigt er det derimod at kunne konstatere, at denne sidste os bekendte udførligere Motivering af Bismarcks Holdning nøje falder i Traad med de Synspunkter, der i Efteraaret 1874 havde bevæget ham til at sondere Andråssy om Østrigs Bistand til Ophævelse af Art. V, et Forhold der formentlig var Moltke ubekendt.

Vi kender intet Svar fra Feltmarskallens Side paa Bismarcks Skrivelse. Efter Drøftelsens Foranledning var et Svar ej heller nødvendigt.

Om Moltkes senere Stilling til Sagen kan nævnes, at i April 1878, da den endelige Ophævelse af Art. V i al Hemmelighed var aftalt, besøgte han København paa Gennemrejse til et Familiebesøg i Sverige.¹⁾ Han havde da Audiens hos Kong Christian, og denne gjorde Genvisit paa Hotel Phønix. Ved den sidste Lejlighed bad Kongen ham om at anvende sin Indflydelse hos Kejser Wilhelm, for at det slesvigske Spørgsmaal kunde blive løst, idet han henviste til hans Sympati for Danmark. Feltmarskallen svarede, at denne Sympati havde han rigtignok, men han tvivlede om, at Kejseren nu vilde være tilbøjelig til at gøre noget. Danmark forlangte desuden for meget, om Flensborg kunde der jo ikke være Tale. Kong Christian svarede da hertil, at Kejseren og Bismarck bedre kunde bringe Sagen til Ende end andre — hvorved naturligvis tænktes paa Stillingen efter det Tronskifte, der i Betragtning af Kejser Wilhelms høje Alder under politiske Drøftelser atter og atter forudsattes. Efter hvad

Vedel fortalte i et Brev til Quaade om denne Samtale¹⁾, havde Kongen yderligere sagt til Moltke, »at Vi vilde være fornøiede med Lidt, til Gjengæld vilde vi være »meget taknemme««. Hertil bemærkede Krieger i sin Dagbog, at Kongens Udtalelser var faldne »uden Aftale med Rosenørn, endsige med Estrup«.

Det er ikke umuligt, at Kong Christians Henvendelse til Moltke paa dette Tidspunkt kan have staaet i Forbindelse med, at han maaske har vidst, at Prinsen af Wales kort forinden overfor Feltmarskallen havde berørt Spørgsmaalet om Nordslesvigs Tilbagegivelse til Danmark. Dette var sket, da Prinsen af Wales var i Berlin i Anledning af, at hans Niece, den tyske Kronprins Friedrich Wilhelms og Kronprinsesse Victorias ældste Datter, og paa samme Tid Prins Friedrich Carls Datter havde holdt Bryllup med tyske Fyrster. Under dette Besøg havde Prinsen af Wales ladet Quaade kalde²⁾ og sagt ham, at han især ønskede at tale med ham paa Grund af en Samtale, han fornylig havde haft med Grev Moltke. De havde bl. a. drøftet Spørgsmaalet om Nordslesvigs Tilbagegivelse til Danmark, og Moltke havde da ytret, at ogsaa han, der nærrede megen Sympati for Danmark, ønskede en for begge Parter tilfredsstillende Løsning. Men medens han var overbevist om Nyttens af en fast og god Forstaaelse ikke alene for Danmark, men ogsaa for Tyskland, var det ogsaa indlysende for ham, at der kunde følge alvorlige Misligheder af, at Art. V henstod uopfyldt. Der stillede sig dog, tilføjede han, store Vanskeligheder i Vejen, og navnlig den, at Grænsen for Afstaaelsen fra dansk Side sattes saa sydligt, at man fra tysk Side umuligt kunde give sit Samtykke dertil.

Den mest indflydelsesrige tyske Militærleder ønskede saaledes i hele Perioden efter 1864, og saa længe Art. V var i Kraft, oprigtigt det mørke Punkt i Forholdet mellem Tyskland og Danmark fjernet og fandt principielt ikke af strå-

tegiske eller militære Grunde en Deling af Slesvig urigtig set fra et tysk Standpunkt. Men samtidig ansaa ogsaa han, naar alt kom til alt, af Hensyn til »de militære Positioner« en Løsning vanskelig. Hvis Spørgsmaalet for Alvor var blevet brændende, og han skulde have tilkendegivet sin Mening om Grænsedragningens Enkeltheder eller de øvrige Vilkaar, særlig med Hensyn til Sundeved og Als og specielt Sønderborg, vilde selv han næppe have anbefalet en Løsning, som Danmark havde kunnet anse for i nogen Maade tilfredsstillende. Sit antagelig oprigtige Ønske om, at hvad der var dansk skulde gaa til Danmark, ligesom Hertugdømmernes tyske Befolkning havde haft Ret til at blive knyttet til Tyskland, vilde Moltke, efter alt at dømme, naar det kom til Stykket, ikke have tillagt saa megen Betydning som de militær-strategiske Hensyn, som andre Militære og ikke mindst Kejser Wilhelm gjorde gældende, og som Bismarck ikke fandt Grund til, endsige Mulighed for, at modsige.

Da Moltke, saavidt os bekendt for sidste Gang, fremkom med Udtalelser i Sagen, var han rimeligvis uvidende om, at Bismarck allerede havde taget definitiv Stilling og havde faaet Forbeholdet i Art. V ophævet.

Quaade indberettede lejlighedsvis ogsaa Udtalelser, som andre betydende tyske Politikere eller Militære havde fremsat om Forholdet til Danmark eller Nordslesvig.

Ved Aarsskiftet 1875—76 var man i København foruroliget over, at den preussiske Regering gjorde Skridt til Indførelse af tysk Undervisningssprog i Nordslesvig; man forudsaa, at dette i alt Fald i det lange Løb kunde blive farligt for den danske Nationalitets Bevarelse, og det maa i hvert Fald tydes som Tegn paa, at det ikke var Bismarcks Hensigt at tilbagegive Nordslesvig i en nærmere Fremtid, om overhovedet nogensinde. Omtrent samtidig fremkom i den udenlandske Presse Rygter om, at Bismarck vilde have Art. V ophævet. Vi ved nu, at der var et reelt Grundlag herfor, men det lykkedes dengang ikke den danske Regering hverken gennem

Quaade eller Gesandterne i Wien, Petersborg, Stockholm eller London at faa konstateret, om der laa noget positivt til Grund for Rygterne.¹⁾ Spørgsmaalet blev bl. a. indgaaende behandlet i et Ministermøde den 11. Januar 1876, hvor Rosenørn-Lehn holdt et Foredrag, som Vedel havde konciperet til ham.²⁾ De danske diplomatiske Korrespondancer fra den Tid saavel som Korrespondancer fra fremmede Gesandter i København i hine Maaneder indeholder adskilligt derom.

Under denne Uro vakte en fortrolig Depeche fra Quaade af 14. Marts 1876 Interesse, idet den refererede Udtalelser om et Par fremtrædende tyske Militære. Quaade betonedes, at der var al Opfordring til ikke at fæste for megen Tillid til Udtalelser af de tyske Autoriteter med Hensyn til »en godvillig og gratuit eller ikke ved nye politiske Konjuncturer fremkaldt Forandring« i den nuværende for Danmark saa utilfredsstillende Tilstand i Nordslesvig.³⁾

Han fortalte imidlertid, at han for nogen Tid siden havde været sammen med den fremragende Officer Oberst Verdy Duvernois (1832—1910), den senere General og Krigsminister, der i 1876 var Chef for det preussiske første Armékorps' Stab i Königsberg. Han havde tidligere været ansat i den store Generalstab, haft stadig personlig Forbindelse med Feltmarskal Moltke og havde stedse vist stor og levende Interesse for Danmark og for det bedst mulige Forhold mellem dette Land og Tyskland. Det havde derfor ikke været vanskeligt for Gesandten at lede Samtalen hen »paa den væsentlige eller rettere sagt eneste Forudsætning« for et saadant Forhold. Verdy Duvernois ytrede, at han ikke nærede Tvivl om, at de to Stater med Tiden vilde komme til en for begges Vedkommende antagelig Forstaaelse om Løsningen af det ' nordslesvigske Spørgsmaal. Det vilde ganske vist kræve Indrømmelser fra begge Sider, men disse vilde være ligesaa lette for hver enkelt af de ydende som værdifulde for hver enkelt af de modtagende Parter. Danmark maatte væsentlig gøre Indrømmelser i militær Retning, men »medens

disse ikkun vilde svare til en fornuftig Politik og ikke gaa ud over, hvad en saadan Politik allerede i og for sig fordrede, vilde de i Tysklands Øine staae i meget høj Priis«. Han mente imidlertid, at Tiden endnu ikke var kommet, men han kendte Kronprins Friedrich Wilhelms Stemning, og denne vilde sikkert være for en for Danmark gunstig Afgørelse. Han gjorde Quaade opmærksom paa, at der var to Mænd, som nød stor Anseelse hos Kronprinsen, var velstemte mod Danmark og vilde være baade i Stand til og villige til at virke i god Retning. Det var Organisatoren af det nye tyske Riges Flaade, Admiralitetschefen, General og Admiral Albrecht von Stosch (1816—96) og Chefen for Kronprinsens og Kronprinsessens Sekretariat, Carl von Normann.

I Tilknytning til Talen om eventuelle militære Indrømnelser fra dansk Side nævnedes Quaade Ytringer til ham af tyske Militære om de Spørgsmaal vedrørende Danmarks Forsvar, der stod paa Dagsordenen og var et Led i Kampen mellem Ministeriet Estrup og Venstreoppositionen. Han havde tydeligt Indtryk af, at man fra officiel Side i Rerlin mente, at den danske Regering intet Middel burde forsøme for at gøre Forsvaret saa stærkt som muligt. Man gik ud fra, at Danmark ikke vilde indlade sig i Krig uden enten ifølge Forbund med en Stormagt eller med Sikkerhed for at faa Bistand fra en saadan. Man forudsatte, at Tyskland vilde være Danmarks naturligste Allierede og stillede derfor to Hovedfordringer til et betryggende Forsvar for København, dels at Hovedstaden var saaledes beskyttet ved Fæstningsværker baade til Lands og til Vands, at den ikke var udsat for at falde for et pludseligt Overfald, dels at den danske Krigsmagt til enhver Tid raadede over et saa stærkt og fast Brohoved hinsides Lillebælt, at den var i Stand til baade at vedligeholde Forbindelsen med Jylland og til at hindre en Fjende i at beherske dette Bælt. De tyske Militæres Begrundelse var, at i en Krig, i hvilken Danmark havde en Stormagt til Allieret, vilde denne, selv om det var

Tyskland, eftersom Modstanderen da selvfølgelig ogsaa var en Stormagt, ikke kunne forsvare Danmark, naar dette Land ikke var i Stand til at yde et længere eller i alt Fald et første selvstændigt Bidrag hertil. Ved Siden heraf lagde man den største Vægt paa den stærkest mulige Udvikling af Danmarks Søværn, naar der taltes om Indrømmelser fra dansk Side i Forbindelse med Spørgsmaalet om Nord-slesvig.

I sit Svar skrev Vedel den 4. April 1876 til Quaade, at dennes Indberetning jo var »interessant og forsaavidt lovende«, men han var dog bange for, hvad der skjulte sig i de vage Udtryk om, hvad vi skulde gøre; det hele var jo endelig kun en Privatmands Indtryk.¹⁾ Den danske Regering lagde Mærke til alle slige Udtalelser og drøftede deres mulige Betydning, men lagde fornuftigvis ikke for stor Vægt derpaa.

VI.

Bismarcks forgæves Forsøg paa at faa Art. V ophævet (1874—1877).

Hans Krügers Fremstød i den tyske Rigsdag.

HVOR ringe Betydning for Spørgsmaalet om Opfyldelsen af Art. V den venskabelige Tone i det tyske Udenrigsministerium under Drøftelserne om Udvisningerne fra Slesvig havde, fremgaar af, at Bismarck netop nu fandt Tiden inde til at gøre Skridt til at faa bragt Art. V helt ud af Verden. Baggrunden var den almindelige storpolitiske Stilling, som i høj Grad vakte Bismarcks Bekymring og utrættelige Virken.¹⁾ Han havde efter den tysk-franske Krig indledet en Sikringspolitik bl. a. overfor en Genrejsning og Revanche fra fransk Side ved Tilvejebringelse af Alliancer med den gamle Modstander Østrig og med Rusland. Han udnyttede i denne Henseende det højst venskabelige Forhold mellem Kejser Wilhelm og Zaren og søgte, efter at den gamle Fjende Beust i Østrig var afløst af Andrassy, at tilvejebringe en solid Tremagtsforstaaelse; det Trekej serf orbund, hvorom der efter forskellige Fyrstemøder taltes, tilvejebragtes dog ikke. Mistroisk iagttog Bismarck alt, hvad der kunde tyde paa Bestræbelser, der i Berlin eller St. Petersborg kunde tænkes at modvirke en Tilnærmelses- eller Alliancepolitik mellem de tre store Østmagter.

Ved Midten af Oktober 1874 havde Bismarck, der opholdt sig paa Varzin, ladet Lothar Bucher, der — som det vil erindres — havde været hans Kommissær under de frugtesløse Forhandlinger om Udførelsen af Art. V i 1867—68, konci-

pere en fortrolig Ordre til Ambassadøren i Wien, General Hans von Schweinitz.¹⁾ Han gennemrettede denne Koncept, og under 15. Oktober gik Ordren af til Wien. Det drejede sig om at opnaa Grev Andræssys Bistand til at bringe Pragerfredens Art. V ud af Verden.

Bismarcks Ordre rummer i kort Sammenfatning hans igennem de forløbne Aar fæstnede Stilling til Art. V. I de forskellige officielle eller fortrolige Udtalelser om Sagen, der i det foregaaende er citeret, finder vi det væsentlige af, hvad han nu gav Udtryk for, da han tog Beslutning om at gøre en Ende paa det Mellemværende, der umiskendeligt havde generet ham lige siden 1866.

Han fremhævede, at Pragfredens Art. V fornylig igen var sat paa Dagsordenen af den antityske Presse, og om han havde set rigtigt, først af østrigske Blade. Han vilde lade det staa hen, om denne Tilskyndelse havde sin Oprindelse i » den negative Overensstemmelse mellem malkontente Personer og principielle Modstandere af Riget«. Men i ethvert Tilfælde, fremhævede han, havde den østrig-ungarske Stat ingen Interesse i Udførelsen af en Bestemmelse, som Wienerregeringen kun — i Koncepten stod: af Tjenstivrighed mod Louis Napoleon — under Tryk af den paakaldte franske Mægling, havde forlangt i Prag. Efter at den gode Forstaaelse med Østrig paany var tilvejebragt, og efter at Ophavsmanden til Art. V var bragt af Vejen, havde det derfor ligget ham nær at henvende sig til Wien med Forsøg paa at faa en Overenskomst om Ophævelsen af Artiklen eller om Forstaaelsen vedrørende en Udførelse af denne, der kunde være forenelig med den offentlige Mening i Tyskland. »Det, der hovedsagelig havde afholdt mig derfra«, skrev Bismarck, »havde været Hensynet til personlige Fornemmelser i det russiske Kejserhus, der var af den Art, at jeg, naar jeg ikke kunde regne med at vinde Hans Majestæt Kejseren for en noget mere udstrakt Hensyntagen til de danske Ønsker, foretrak at lade Sagen uberørt. Nu fornylig er i Rusland indtraadt en

Stemning, først i Pressen, som vel dør ikke kunde ytre sig uden officielt at være billiget eller tolereret, og som under denne Forudsætning fjerner den hidtil iagttagne Gensidighed i forsigtig Hensyntagen.«

Idet Bismarck her fremhævede det for ham afgørende storpolitiske Synspunkt, den russiske Politik, nævnede han,¹⁾ at den russiske Statsmand Grev Schuwalow, der betragtedes som en Ven af Tyskland og af den mangeaarige tyske Ambassadør i Rusland, Prins Reuss, var fjernet fra sit hjemlige Embede i St. Petersborg og anbragt som Ambassadør i London, en Forflyttelse til hvilken der, mente Bismarck, ikke saas nogen saglig Grund. Udviklingen af Forholdene i St. Petersborg krævede, udtalte Rigskansleren, forøget Opmærksomhed. Han foranledigede Sonderinger derom for at bringe paa det Rene, hvorvidt den russiske Presse var Udtryk for Regeringsstemninger, men ogsaa for at blive klar over, om den af ham formidlede Tilnærmelse mellem Rusland og Østrig maaske kunde blive benyttet af de mod Tyskland fjendtlige Partier ved begge Hoffer for at arbejde henimod Forandringer i Østrigs indre Forhold, hvis Resultat kunde vække mindre Tillid hos Tyskland end den nuværende Tilstand. Han gik ud fra, at Hr. von Schweinitz ligesom han selv vilde antage, at der baade i Wien og St. Petersborg fandtes Partier, som mødte hinanden i Had mod Tyskland, og som man derfor maatte tiltro Forsøg paa at opnaa en Forstaaelse, der i første Linie vilde gaa ud paa en Fjernelse af den nuværende østrisk-ungarske Regering, — hvis Førstemand var Andrassy. Det var derfor nødvendigt i Tide at orientere sig, hvorvidt der var Tegn paa, at maaske et nylig afholdt Møde mellem den østrigske Ærkehertug Albrecht og Kejser Alexander kunde have fremmet de nævnte Partiers Formaal. Bismarck udbad sig Ambassadørens Mening om denne Sag, der var vigtig for den hele Situation.

Hvad i Særdeleshed Pragfredens Art. V angik, fortsatte Bismarck i sin Ordre til Schweinitz, saa vilde han, hvis Teg-

nene i Pressen blev bekræftede ved Sonderingen i St. Petersborg, officielt komme tilbage til Sagen overfor Kejser Wilhelm og udbede sig nye Instruktioner om, hvorledes den skulde behandles. Det rette Tidspunkt til billigt (wohlfeil) at afgøre den var i Aaret 1866 i Nikolsburg; i Koncepten havde staaet: Jeg beklager meget, at det i Aaret 1866 er blevet for-sømt.¹⁾ »Mit personlige Ønske«, skrev Bismarck, »om at benytte det stødte dengang paa uovervindelige Hindringer. I Løbet af 8 Aar er der kommet endnu flere vigtige ydre og saglige Grunde til, som vilde gøre det vanskeligt for Hans Majestæt at gaa ind paa Forslag, der svarede til dem, jeg havde stillet i Nikolsburg, og jeg har derfor intet Haab om at afgøre Sagen paa en materielt tilfredsstillende Maade.« I Koncepten stod der, at Bismarck ikke havde noget Haab om at afgøre Sagen paa en for Danmark tilfredsstillende Maade.

»Men i hvert Fald maa vi«, fortsatte Bismarck, »hvis Østrig som Medundertegner af Fredstraktaten (Paziszent) forlanger det, formel skride til Udførelsen. Da, men kun da vilde jeg sætte min hele Stilling ind paa, at Art. V *formelt* — dette Ord er af Bismarck indføjjet i Koncepten — d. v. s. i det mindste Omfang, som stemmer overens med Ordlyden, bliver udført, da jeg holder fast ved Forpligtelsen til at opfylde Overenskomsten, saa snart Østrig fordrer det«. Til Brug ved eventuelt Referat hos Kejseren ønskede Bismarck Ambassadørens Udtalelse om, hvorledes han bedømte Stemmningen, i Særdeleshed med Hensyn til Art. V, og hvilket Billede han fik deraf i Privatsamtale og uden Omtale af *en Ordre*. Bismarck bad yderligere meddelt, hvilken Mening Ambassadøren hidtil havde haft vedrørende Spørgsmaalet, om Grev Andrassy eventuelt vilde være beredt til og i Stand til at skaffe Pragfredens Art. V ud af Verden ved en ny Overenskomst mellem de to Paziszenter, Østrig og Preussen. Hvis der ikke frembød sig nogen Lejlighed til en akademisk Drøftelse paa Grundlag af eget personligt Initiativ, skulde Am-

bassadøren foreløbig kun fortroligt give Meddelelse om de Indtryk og Formodninger, han havde uden nærmere Undersøgelser.

En fortrolig Ordre til Ambassadøren i St. Petersborg, Prins Reuss, der afsendtes 17. Oktober, supplerede Ordren til Wien uden at omtale Planen om Ophævelsen af Art. V.¹⁾ I Tilknytning til Prins Reuss' tidligere Indberetninger om de russiske Bladudtalelser vedrørende Udvisningerne fra Slesvig og Art. V, lod Bismarck Bülow sige, at efter hans Opfattelse havde den fornyede Agitation for Udførelsen af Art. V ikke sin Oprindelse i den russiske Presse. »Modstanderne af Tyskland og Rigskansleren samlede i denne stille Tid alt muligt sammen for at fremkalde Mistillid. Herved benyttede de ogsaa de danske Spørgsmaal, og den russiske Bladartikel om Sagen var næppe opstaaet i St. Petersborg, i det mindste kunde man med Bestemthed antage, at Tilskyndelsen til den var kommet udefra. At den russiske Presse udtalte sig med tysk fjendtlig Tendens var ikke uden Sammenhæng med visse Bestræbelser, der rettede sig mod den tyske Rigskansler, og det syntes ikke udelukket, at Jules Hansen havde Haanden med i Spillet«. Opvarmningen af Art. V var et Symptom paa, at de welfiske Klerikale og franske Elementer virkede sammen med personlige Modstandere af Fyrsten. Welferne havde allerede i forrige Aar angivet Emnet ved det Skrift om Art. V, som den i deres Sold staaende Edgar Bauer i Hannover havde offentliggjort.

Vi ser her udtrykt, hvorledes Bismarck under sin Behandling af Art. V stadig bringer den i Forbindelse med det Modsætningsforhold til inden- og udenlandske Fjender af Riget og ham personlig, der i disse Aar bekymrede og ophidsede ham. Den nu indledede Aktion for at rydde Art. V ud af Verden, som først fire Aar senere førte til et positivt Resultat, maa ses paa Baggrund heraf.

Hr. von Schweinitz besvarede den 20. Oktober udførlig Bismarcks Ordre.²⁾

Han erklærede, at i de 5 Aar, han havde været Ambassadør i Østrig, havde hverken Grev Beust eller Andråssy eller nogen som helst ved Hoffet eller i de politiske Kredse over for ham blot med en Stavelse omtalt Art. V. Han sluttede heraf, at man saa, »hvor skæbnesvangert for os og hvor virksomt for Østrigs Interesse Fordringen om Udførelsen af Art. V kunde blive, naar den blev stillet i rette Øjeblik. Man har frit Valg af Øjeblikket hertil. Det kan hver Dag indtræde, og netop naar det er ret ubehageligt for os. Under en af hine ugunstige Konstellationer, for hvilke selv de mægtigste Stater ikke bliver sparet, kan Østrig-Ungarn ved at gøre sin Ret gældende gruppere Rusland, England og Danmark om sig«.

»Men det, som de ledende Statsmænd, dels i Bevidsthed om deres Fordel, dels af taktfuld Skaansel af vor Følelse af uopfyldt Forpligtelse, fortier«, skrev Ambassadøren, »udtaler Pressen rigtignok ofte og tilstrækkelig højt. Saa snart der falder blot en Skygge over en eller anden Del af vort politiske Omraade, saa fremtræder i alle Hovedstæder og i Slesvig selv de velbekendte Alarmsignaler.« Ambassadøren nævnede, hvorledes de forskellige Artikler i den sidste Tid var kommen, og hvorledes man i Wien havde fulgt den faste Regel kort før Kvartalsafslutningen at polemisere heftigt imod Preussen. Man vidste, hvorledes alt dette var lavet, hvorledes hele Apparatet var sat i Gang ved Jules Hansen eller ved en anden dreven Agent, men det ændrede ikke den Kendsgerning, at ikke blot den offentlige Mening, men ogsaa »den værdifulde Dom hos dem, som anser Trofasthed mod Aftaler for lig saa nyttig som nødvendig, i nogle Uger var stemt imod os.«

Grev Andråssy var ikke i Wien for Øjeblikket, men naar han kom for at blive der et Par Dage, vilde Ambassadøren i Henhold til sin Ordre give ham Lejlighed til i en privat Samtale at udtale sig om det nordslesvigske Spørgsmaal. Han mente, at Grev Andråssys »stort anlagte Natur« lod

den Tanke synes berettiget, at han kunde være beredt til at skaffe Art. V ud af Verden ved en ny Overenskomst. Udførelsen af hin Bestemmelse bragte, fremhævede Ambassadøren, hverken Østrig eller Ungarn nogen Fordel, berøvede dem tværtimod Sympatierne, hos de ogsaa i Syden talrige Tyske »i hvis Hjerte Raabet »für immer ungeteilt« endnu genlyder, og som endnu ikke har glemmt, hvor Tysklands Op-højelse tog sin Begyndelse«.

Grev Andrassy, udtalte Ambassadøren, havde bevist, at det centrale i hans Politik var god Forstaaelse med Tyskland; han havde overtydet den tyske Regering om, at han tilstræbte en varig Forstaaelse, og ikke som mange andre, et Moratorium, indtil Frankrig var slagfærdig og Østrig forsynet med nye Kanoner. Hvorfor skulde han da ikke for at skabe en Forpligtelse fra Tysklands Side ofre en Fordring, der ikke frembyder nogen anden Fordel end at lette Dan-nelsen af en Alliance mod Tyskland.

Schweinitz tilføjede imidlertid, at han havde den bestemte Overbevisning, at hvis Danmark gik ud af Sagen med helt tomme Hænder, og Rusland og England vilde blive ubeha-gelig berørt, saa vilde Grev Andrassy ikke være i Stand til at følge den mulige Tilskyndelse; den Bebrejdelse, at han havde været for føjelig over for Bismarck, vilde udsætte hans Stilling for Fare.

Med Hensyn til den Samtale, han vilde tage med Andrassy, fremsatte Ambassadøren paa Forhaand nogle Formodnin-ger om, hvad han i Henhold til Bismarcks Bemyndigelse burde gøre.

Hvis Grev Andrassy i den private Samtale skulde vise Til-bøjelighed til at lette Drøftelsen for Tyskland, saa vilde han søge at fastslaa, om Greven var besluttet paa at erklære vor Forpligtelse som ophævet, saafremt Danmark tilbageviste som utilstrækkelig, hvad Berlin tilbød, og dette i Wien blev anerkendt som formelt tilfredsstillende. Derimod vilde han anse en Forhandling af Arten og Udstrækningen af en Af-

staaelse som ufrugtbar: »Ça serais à prendre ou à laisser«, thi geografiske eller etnografiske Enkeltheder vilde Andrassy ikke kende noget til, han vilde orientere sig hos en fremtrædende Embedsmand i Rigskanselliet, Baron von Hofmann. Da det var bekendt, at det russiske Hof havde Interesse i Sagen, vilde man ufejlbarligt give dette Kendskab om, hvad der foregik, og sandsynligvis vilde man gøre det med Henvisning til Betydningen af den Trekej serf orstaaelse, som man i den sidste Tid i Wien stærkere fremhævede Betydningen af; man vilde derfor ikke indlade sig paa noget vigtigt Spørgsmaal uden en forudgaaende Forstaaelse. Men saa vilde man fra russisk Side maaske forsøge en Pression paa Wienerregeringen, for at den skulde forlange mere til Fordel for Danmark. Grev Beust vilde næppe, mente v. Schweinitz, lade denne Lejlighed gaa fra sig uden fra London, hvor han sad som østrigsk Ambassadør, at virke for denne Tankegang. Grev Andrassys Opgave vilde da ikke blive let; den vilde selv ved god Vilje blive uigennemførlig, saafremt den tyske Regering satte for snævre Grænser for det formelt uundgaaelige og det mindste, der svarede til Art. V's Ordlyd.

Til sidst bemærkede v. Schweinitz, at han ikke kunde skønne, naar der i Wien kunde indtræde en Konjunktur, der var gunstigere end den nuværende for en Drøftelse med Østrig-Ungarn om Art. V.

Dette v. Schweinitz' Svar kom ifølge Paategning paa Depechen først til Berlin den 26. Oktober.¹⁾ Den paatænkte Privatsamtale mellem Ambassadøren og Andrassy fandt Sted den 27., men før Ambassadørens Referat deraf, skrevet den 28. Oktober, naaede Berlin, efter Paategning den 2. November, havde v. Schweinitz fra Bülow den 29. Oktober om Aftenen faaet et Telegram med Ordre om efter den Sagenses Stilling, som Ambassadøren havde indberettet, slet ikke for Øjeblikket at berøre Spørgsmaalet«. »Wir werden warten«²⁾

Korrespondancen med Schweinitz'Referater og med Bülows efter Drøftelse med Bismarck givne Ordre afsluttedes

den 6. November. Det fremgaar deraf tydeligt, at Bismarck paa ingen Maade var glad ved den Maade, hvorpaa den af hans Ordre af 14. Oktober fremkaldte Drøftelse i Wien foreløb. Der var en vis Tendens til at lægge Skylden over paa Ambassadøren,¹⁾ men det væsentlige var, at Bismarck skyndte sig at faa Diskussionen standset. Tidspunktet var ham ikke belejligt, og han var, i Betragtning af den hele storpolitiske Situation og det øjeblikkelige Forhold mellem Trekej sermagterne, ivrig for at faa absolut hemmeligholdt, at han havde udsendt en Føler for at faa Art. V ud af Verden. Det blev igennem Schweinitz indtrængende henstillet til Andræssy, at hverken han selv maatte omtale Sagen, og ej heller maatte Kejser Franz Joseph, for hvem Andræssy havde forebragt v. Schweinitz' Udtalelser, lade noget sive ud. Der blev givet v. Schweinitz bestemte Forsikringer om, at Hemmeligholdelsen absolut vilde blive overholdt endogsaa over for Franz Josephs allerintimeste Raadgivere. Der foreligger ej heller det mindste om, at det Skridt, Bismarck havde foretaget, blev bekendt før i 1921, da jeg med Kendskab til de østrigske Akter kunde fastslaa, paa hvilket Tidspunkt Bismarck havde taget Beslutning om, hvis det var muligt, at bringe Art. V ud af Verden.

Der fandt to Samtaler Sted mellem v. Schweinitz og Grev Andræssy.²⁾ Den 27. Oktober havde de en lang Samtale i Ambassadørens Bolig, og Art. V blev da berørt, som Schweinitz skrev »ungesucht«, under en Drøftelse, der berørte alle aktuelle Spørgsmaal. I de mig tilgængelige Akter i de østrigske Arkiver³⁾ nævnes intet om Sagen, og Drøftelserne kendes alene gennem v. Schweinitz' Indberetninger til Berlin.

For Andræssy var Fremdragelsen af Sagen øjensynlig en Overraskelse. Han var lidet inde i Problemet, og hans Udtalelser var, som v. Schweinitz udtrykte sig, nærmest at betragte som en »Højtænkning« (lautes Denken). Andræssy fik hurtigt konstateret, at Foranledningen til, at den tyske Ambassadør berørte Problemet, ikke var, at man i Wien havde

fremhævet den Forpligtelse, Preussen havde over for Østrig i Kraft af Art. V. Han konstaterede, at hvis han havde haft noget at sige ved Pragfreden, saa vilde han have udtalt sig imod Artiklens Optagelse. Videre konstaterede han, at Princippet om en Afstemning, eventuelt efter Sprogrænsen, stred ganske mod Østrigs Interesser, og kom i den Forbindelse naturligt ind paa, hvilke Vanskeligheder der ud fra Nationalitetsprincippet vilde opstaa for Dobbeltmonarkiet, f. Eks. i Norditalien. Han berørte ogsaa Forholdene i Ungarn ved den rumænske og serbiske Grænse, Triest og Trentino. Han erklærede, at han slet ikke var i Stand til at udtale sig, da han var for lidet inde i konkrete Enkeltheder, hvorimod han var velunderrettet om den Interesse, det russiske Hof nærrede i Sagen. Han citerede, at Bismarck ved en eller anden Lejlighed over for ham havde ytret, at det vilde være haardt at prisgive Befolkningen, efter at man tidligere havde opmuntret, med hvilken Udtalelse formentlig maa være tænkt enten paa den danske Befolkning i Slesvig, der havde faaet Forhaabning gennem Art. V, eller den tysksindede Befolkning samme Sted, der havde faaet Støtte ved de tyske Stormagters hele Politik.

Resultatet af Samtalen, der tydeligt dokumenterede Problemets Sammenhæng med vanskelige og for den østrigske Regering ubehagelige Problemer, blev, at Andrassy ikke kunde sige noget som helst, at han vilde betragte Samtalen som »privat, akademisk« og tale med Kejseren derom. Han tilføjede, at denne i saadanne Sager ubetinget var tavs, selv over for de ham allernærmest staaende Embedsmænd.

Da v. Schweinitz den 29. Oktober havde faaet Ordre til ikke mere at berøre Sagen, kunde det ikke hindres, at Andrassy talte med Kejsers Franz Joseph, men at dette skete, var man i Berlin absolut ikke glad ved.

Den 6. November opsøgte Grev Andrassy den tyske Ambassadør i hans Bolig og meddelte Resultatet af en Samtale, han havde haft med Franz Joseph.

Denne betragtede, ligesom Andræssy selv, ikke Art. V som et Retskrav, der gav Udsigt til nogen Fordel, men som noget, der vilde sætte begge Parter i Forlegenhed. Kejseren vilde, hvis den tyske Regering ytrede Ønsket derom, være beredt til at tilvejebringe Forstaaelse om Omfanget af, hvad der skulde afstaas, og derefter at betragte Paragraffen som ude af Verden. Men om en Afstemning maatte der i intet Tilfælde blive Tale, og efter at have gennemlæst Teksten var Andræssy jo klar over, at en Afstemning udtrykkelig var fastsat. Vi har, erklærede Andræssy, ingen Lyst til paany at kalde til Live alle de Lidenskaber, som »suffrage universel« fremkalder. »Den Tanke nogensinde at benytte hin Artikel, som er paatvunget os begge af Frankrig, til at vinde Forbunds-fæller, ligger,« udtalte Andræssy, »hans Majestæt lige saa fjernt som den ligger mig. Vore Interesser hænger saa nøje sammen, at en saadan Eventualitet synes udelukket. Vort gensidige Forhold er saaledes, at en Minister, der vilde forstyrre det, maatte stilles for en Krigsret; vi vil gaa sammen«. Yderligere forsikrede Andræssy, at Kejseren lige saa lidt som han havde talt med nogen Trediemand om Emnet; ingen Ærkehertug, ingen Staatsrat Braun ved noget derom. Von Schweinitz gav Tilsagn om en tilsvarende Diskretion og takkede Grev Andræssy for hans værdifulde Meddelelse med den Tilføjelse, at han nu ikke vilde gøre nogen Brug deraf og betragte Episoden som afsluttet.

Bismarck havde ladet Bülow i sit Telegram af 2. November sige Hr. v. Schweinitz, at hans Rapport havde vist, at han var gaaet videre, end det havde været Hensigten. Ambassadøren anførte i den Anledning til sin Retfærdiggørelse og til Karakteristik af det Forhold, der bestod mellem Kejser Franz Joseph og dennes første Raadgiver, at det var vanskeligt at hemmeligholde en Samtale som den, han ved Ordren af 14. Oktober havde faaet Paalæg at føre med Grev Andræssy, eller Genstanden for denne over for Kejser Franz Joseph. Hvis han havde bedt Andræssy om at gøre dette, vilde Følgen

have været, at han ikke paa en saa højtidelig Maade havde modtaget Forsikring om Kejsersens Diskretion og ikke saa klart havde faaet Besked om Kejsersens Opfattelse.-----

»Wir werden warten«, havde Bülow som Afslutning paa Sonderingen telegraferet til von Schweinitz. Bismarck havde ingenlunde opgivet at fåa fjernet en traktatmæssig Forpligtelse, der i en for Tyskland ubekvem Situation kunde forøge de andre storpolitiske Vanskeligheder, som i disse Aar frembød sig for Konsolideringen af det nye tyske Riges Magtstilling. Det betød vel ikke meget, at »det sorte Punkt« ved Rigets Nordgrænse vanskeliggjorde Forholdet til det lille Danmark, men det kunde naarsomhelst blive paapeget og benyttet af stærkere Magter, naar disse maatte finde det belejligt, ganske som det før 1870 havde kunnet ventes fra Napoleon III's Side. Det irriterede, som vi har set, ogsaa i høj Grad Bismarck, at Danskerne og andre »rigsfjendtlige« Repræsentanter i den tyske Rigsdag og den preussiske Landdag fremdrog det uløste Spørgsmaal, og at dette jævnlige berørtes i de ham fjendske tyske eller udenlandske Presseorganer. I 1877 blev dette i særlig Grad Tilfældet.

I Marts dette Aar fremdrog Bernhard von Bülow paany Spørgsmaalet om Art. V's Udslettelse overfor den tyske Ambassadør i Wien Grev Stolberg, samtidig med at han gav Besked om et nyt Fremstød i Rigsdagen, der var fremkaldt af H. A. Krüger, og om den Genklang, Debatter vedrørende Art. V plejede at finde i den udenlandske og særlig i den russiske og engelske Presse.¹⁾ Bülow gjorde opmærksom paa den »helt fortrolige Korrespondance«, der i Efteraaret 1874 var ført mellem Rigskansleren og Stolbergs Forgænger General von Schweinitz. Bismarck havde dengang med nogen Spænding ventet Resultatet af Sonderingen hos Andråssy. Det var, skrev Bülow, blevet, at Andråssy ikke var i Stand til at følge sin egen Tilskyndelse, og at Kejser Franz Joseph havde forholdt sig afvisende overfor Tanken om, at de to Magter, der havde sluttet Traktaten i 1866, skulde ophæve

Art. V. Hans Beredvillighed til at blive enig med Preussen om, i hvilket Omfang en Tilbagegivelse til Danmark af nord-slesvigske Distrikter skulde finde Sted, kunde man ikke gøre Brug af, thi »hvis det var muligt at tilfredsstille Danmark og de i anden Linie interesserede, vilde vi naturligvis foretrække at gøre os selv fortjent til deres Taknemlighed uden Østrigs Mellekomst.« »Hensynet til det russiske Hofs og i Særdeleshed Storfyrsttronfølgerens Gemalindes Ønsker, som uden Tvivl i 1874 havde bestemt Kejser Franz Joseph afvisende Holdning, havde«, fortsatte Bülow, »ogsaa senere gjort sig gældende.« »Da to Aar efter, i Oktober 1876, Friherre von Münch efter Paalæg af Grev Andrassy kom til Varzin for at skaffe Besked om, hvorvidt Østrig kunde regne paa Tyskland i den orientalske Forvikling, gjorde Rigskansleren en Hentydning til den Erfaring med Hensyn til Art. V, der var gjort ved hin tidligere Lejlighed, og denne Hentydning havde Sendebudet uden Tvivl indberettet. Man har imidlertid ikke paa nogen Maade reageret derpaa fra Wien, og vi ved ikke, hvor højt man dér takserer den russiske Interesse i Sagen, og om man ogsaa under de nuværende Forhold vilde være tilbøjelig eller ikke til at vise os en Imødekommenhed, som for Østrig betyder lidt og for os temmelig meget, Fjernelsen af et Spørgsmaal, over hvilket vore aabenbare eller skjulte Fjender plejer at kaste sig ved enhver Spænding i den europæiske Situation.« Bismarck holdt det heller ikke, i Marts 1877, for det rette Øjeblik til paany at berøre denne Sag i Wien, men bad Ambassadøren gøre sig bekendt med de nævnte »hier vollständig sekretierten Vorgängen«, saa han allerede nu kunde være informeret overfor en Ordre, der maaske vilde komme.

En saadan Ordre kom ikke straks. Hen paa Foraaret, i Maj 1877, udbrød den russisk-tyrkiske Krig, og Følgen blev en langvarig alvorlig Stormagtskrise, som Bismarck fulgte med spændt Opmærksomhed og med ivrig Bestræbelse for ved en behændig Balancepolitik bl. a. mellem Østrig og Rus-

land at skaffe det tyske Rige Fordele. Den 18.-20. September mødtes han og Grev Andrassy i Salzburg til Drøftelse af den spændte Situation, under hvilken det i høj Grad laa i Østrigs Interesse at sikre sig Bismarcks »goodwill«. Ved denne Lejlighed blev ogsaa Spørgsmaalet om Ophævelsen af Pragfredens Art. V berørt; Bismarck fandt øjensynlig Øjeblikket gunstigt.¹⁾ Andrassy gav Tilsagn om at forelægge Spørgsmaalet for sin Kejser, men Aaret gik til Ende, uden at der skete mere.

Det var Hans Krügers Fremdragelse i Rigsdagen af det nordslesvigske Spørgsmaal, som i Marts 1877 havde givet Bismarck Anledning til at forberede Ambassadøren i Wien paa en fornyet Henvendelse om Ophævelsen af Art. V. Den danske Regering havde altid frygtet, at slig Aktion af de nordslesvigske Repræsentanter kunde bringe Bismarck til at tage Skridt til Ophævelsen af Forholdet i Pragfreden. Frygten var velbegrundet.

Vi skal i denne Fremstilling ikke gaa nærmere ind paa de Bestræbelser, som Nordslesvigerne selv i disse Aar udfoldede ikke blot for at fastholde deres Danskhed, men ogsaa for at kræve Art. V opfyldt gennem deres Repræsentanter i Berlin.²⁾ I Fortsættelse af, hvad der tidligere (ovenfor S. 269—70) er nævnt, skal kun fremhæves de nordslesvigske Handlinger, der gav direkte Anledning til, at Bismarck paany og for Alvor tog fat paa at bringe Art. V ud af Verden.

Nicolaj Ahlmann havde opgivet sin Stilling som Landdagsmand, og var i Efteraaret 1875 bleven afløst af Hans Lassen, uden at dette ændrede de nordslesvigske Repræsentanters Holdning, der blev bestemt af Hans Krüger.

De nægtede begge at aflægge Ed til den preussiske Forfatning og udelukkedes derved fra Landdagen. I April 1876 indbragte Hans Lassen en Adresse fra 400 danske Valgmænd, der bl. a. krævede Landdagens Bistand til en Ordning af det slesvigske Spørgsmaal. Lige saa lidt som flere tidligere Hen-

vendelser naaede denne Adresse frem til Behandling i Landdagen. I Efteraaret 1876 genvalgte baade Krüger og Lassen ved det ordinære Landdagsvalg, men inden Edsaflæggelsen og den af deres Nægtelse følgende Udelukkelse havde fundet Sted, lykkedes det Hans Lassen at faa et Forslag om en snarlig Opfyldelse af Art. V frem i Plenum. Under Behandlingen tog ogsaa Krüger Ordet. Forslaget blev naturligvis forkastet, men havde dog samlet 47 Stemmer. Denne Tilslutning af nogle oppositionelle Parlamentarikere i Forbindelse med den voksende Utaalmodighed i Nordslesvig foranledigede Krüger til at indlede en mere aggressiv Politik ved Tilknytning til de tyske Oppositionspartier. Han havde hidtil holdt sig fjernt fra disse, men nærmede sig nu til det katolske Centrumsparti, der rummede Bismarcks skarpeste Modstandere, og han skrev lejlighedsvis i Partiets Hovedorgan »Germania«. Ogsaa fra andet tysk Hold mødte han Forstaaelse for Nordslesvigernes Krav. I København støttede »en mindre Kreds af patriotiske Rigmænd« og andre gennem adskillige Aar Nordslesvigerne bl. a. C. St. A. Bille og D. B. Adler. De Beløb, der stilledes til Raadighed, anvendtes bl. a. til Udgivelse af Edgar Bauers »Artikel V. Der deutsche Gedanke und die dänische Monarchie«, hvortil Bille havde skrevet et Forord, samt andre Smaaskrifter paa Tysk. Man finansierede Korrespondenter fra København, og Bille skrev i forskellige Blade for at informere Udlandet om Danmarks Interesser og særlig for at fremme Opfyldelsen af Art. V. Udenrigsministeriet var orienteret om denne Virksomhed; Rosenørn-Lehn og vistnok andre Ministre gav Pengebidrag.¹⁾

I første Halvdel af Marts 1877 indbragte Hans Krüger med Understøttelse af syv polske og syv elsass-lothringske Rigsdagskolleger et Andragende om, at Bismarck skulde opfordres til straks at træffe Forberedelser til, at den Slesvigs nordlige Distrikter ved Pragfredens Art. V tilsikrede Ret til Afstemning om deres Statsbestemmelse snarest muligt skulde virkeliggøres.²⁾ Igennem Centrumspolitikeren Dr. Majunke

foranledigedes hans Parti til at overveje, om dette som Helhed skulde stemme for Forslaget, hvad dog ikke blev Tilfældet.¹⁾

At Krüger paa et Tidspunkt, da de urolige storpolitiske Forhold paakaldte Europas Opmærksomhed, traadte i aabenlys Forbindelse med Bismarcks mest hadede Modstandere, vakte betydelig Opsigt baade i Tyskland og i Danmark. Den russisk-tyrkiske Balkankrig var ved at udbryde, Kampen mellem Bismarck og Centrum var i fuld Gang. I Danmark var der voldsom Strid mellem Ministeriet Estrup og Venstreoppositionen bl. a. ved Finanslovsbehandlingen. 12. April kom det første Provisorium.

Medens de nordslesvigske Bepresentanters tidligere Forsøg paa at vække Opmærksomhed om Art. V hidtil i ringe Grad havde bevæget Bismarck og hans Medhjælpere, lagde man denne Gang mere Vægt paa Sagen, fordi Krüger nu under en kritisk Situation i Europa optraadte støttet af »rigsfjendtlige« Oppositionspartier. Dette blev udtrykkelig tilkendegivet den danske Begering.

Bismarck var paa Grund af Sygdom uden for Tjeneste og borte fra Berlin, men den 7. April var Quaade i et mindre Middagsselskab hos Grev Bülow, og efter Bordet, da de to alene var sammen i et Sideværelse, førte Statssekretæren Samtalen hen paa den Interpellation, som Krüger havde anmeldt til Forhandling, saa snart den tyske Rigsdags Møder genoptoges.²⁾ Denne Interpellation var, sagde Bülow, den tyske Regering lidet velkommen. Man vilde overordentlig nødig give Anledning til, at den Animositet, der havde hersket i Danmark imod Tyskland, fik fornyet Næring, eller overhovedet til nogetsomhelst, som kunde virke mindre heldigt paa det gode Forhold mellem de to Nabolande, men paa Grund af det Tidspunkt, paa hvilket Interpellationen fremkom, frygtede han for, at det ikke vilde blive muligt at besvare den anderledes end paa en Maade, som ikke vilde findes tilfredsstillende for de danske Interesser. Det var ikke

alene Øjeblikket for Interpellationens Indbringelse, der var uheldigt, men det, der vanskeliggjorde ogsaa Rigsregeringens Stilling overfor det Hensyn, som den ved Besvarelsen ønskede at tage til den danske Regering, var, at Interpellationen kun var blevet mulig ved notorisk rigsfjendtlige Rigsdagsmænds Understøttelse.

Quaade bad Rosenørn forstaa, at der ikke var meget at svare derpaa, naar det først var givet, at den tyske Regering var uvillig stemt mod Interpellationen. Han udtalte derfor kun, at han vilde finde det højst beklageligt, saafremt Besvarelsen skulde blive ugunstig for den danske Opfattelse af Forholdene, og haabede, at Bülow selv vilde svare, da ingen bedre end han »vilde være baade istand og villig til at undgaae en uheldig Realitets-Discussion.« Bülow mente ikke, at det sidste kunde lade sig gøre, og det var ej heller afgjort, om han selv eller en Kommissær kom til at svare. Under en almindelig Drøftelse af Art. V sagde han, at han umiddelbart efter dennes Vedtagelse, altsaa i 1866, da han var Statsminister i Mecklenburg-Strelitz, havde tænkt sig, at Forbeholdet i Traktaten straks vilde blive bragt til Udførelse hvilket havde kunnet være sket uden Vanskelighed og med et i alle Henseender gunstigt Resultat for Danmark«. Han havde dengang meddelt Bismarck dette, men havde faaet til Svar, at det ikke var muligt. For Øjeblikket var Vanskelighederne ikke mindre, og det Krügerske Fremstød var rettet mod det tyske Riges Integritet. Til dette sidste bemærkede Quaade, at ihvor vel Tyskland var i Besiddelse af hele Slesvig, saa var dette ikke begrundet i Traktaten. Før denne havde Preussen og Østrig vel været Besiddere af Hertugdømmet, men dog kun Medbesiddere, og ved Traktaten var Østrigs Andel kun betingelsesvist blevet overdraget til Preussen. Da i 1867 den preussiske Landdag antog Lovforslaget om Hertugdømmernes Inkorporation, men undlod at tage Hensyn til det af Regeringen i Forslaget indsatte Forbehold angaaende Dele af Slesvig, havde Bismarck udtrykkelig erklæret,

at dette ikke kunde blive af Virkning for Regeringens internationale Forhold. Bülow imødegik ikke denne Bemærkning, men efter at han havde fremsat den almindelige Indvending om, at en Del af Bybefolkningen i Nordslesvig var tysk, og dette havde givet Quaade Anledning til Bemærkninger, endte Samtalen med en Ytring af Bülow om, at det havde været meget ønskeligt, om Afgørelsen allerede havde fundet Sted ved Konferencen i London 1864.

Quaade havde, som han straks skrev til København, faaet det Indtryk, at Bülows »eneste og oprigtige Hensigt var at forebygge, at der hos den danske Regjering skulde blive vakt Mistillid til den herværende Regjerings Hensigter ved det Svar, som fra dennes Side vilde blive afgivet paa den Krügerske Interpellation.« Men af set herfra kunde Quaade »ikke undertrykke en Frygt for, at der i Anledning af denne Interpellation, om ikke fra den tyske Regjering, saa dog fra enkelte Medlemmer af den tyske Rigsdag, muligen vilde fremkomme Udtalelser, som kunde blive af foregribende Betydning for en fremtidig Ordning af det omhandlede Anliggende.« Han forudsaa Ophævelsen af Art. V.

Quaades Frygt deltes af Udenrigsministeriet og Justitsminister Nellesmann, der blev draget med ind i Overvejelser om, hvad der burde gøres. I de knap 14 Dage, før Forhandlingen i den tyske Rigsdag den 19. April fandt Sted, drøftedes Sagen saavel mellem Udenrigsminister, Quaade og Justitsminister Nellesmann som med forskellige af de i det nordslesvigske Spørgsmaal mest interesserede danske Politikere. Redaktør C. St. A. Bille var lige rejst til Italien og kunde ikke benyttes, men Højremændene Carl Ploug og Lars Dinesen, Venstrefolketingsmanden Overretsprokurator C. Juel og endelig Professor J. N. Madvig sattes i Bevægelse.¹⁾ Der skete dels direkte Henvendelse til Krüger, dels søgtes han paavirket af Redaktøren af »Dannevirke«, H. R. Hiort-Lorenzen og Madvigs Broder, Lægen P. A. Madvig i Haderslev. Man forstod, at Krügers Samvirken med de af

Bismarck forhadte tyske Oppositionskredse og dertil den prekære udenrigspolitiske Situation, som Bülow klart havde tilkendegivet, vilde gøre Rigskansleren særlig ømfindelig overfor en direkte og kraftig Fremdragen af Art. V. Man forudsaa, at Svaret i Rigsdagen kunde blive det, som man i alle disse Aar havde søgt at undgaa, en klar Tilkendegivelse af, at den tyske Regering ikke vilde udføre Art. V, og man var paa det Rene med, at netop den krisefyldte europæiske Situation, der den 24. April førte til Ruslands Krigserklæring mod Tyrkiet, vilde udelukke enhver Mulighed for, at de i Forvejen lidet interesserede Stormagter Rusland og England vilde foretage det mindste mod, hvad Bismarck benyttede Lejligheden til. Under disse Omstændigheder mente man i København at maatte lægge det stærkest mulige Tryk paa Krüger for at faa ham til at trække sit Forslag tilbage, eller hvis man ikke kunde opnaa dette, at faa Forhandlingen givet den mindst mulig udfordrende Karakter. Med Quaade mente man dog, at dette sidste vilde umuliggøres ved Indgriben af de danskfjendtlige Medlemmer af den tyske Rigsdag.

Man handlede saa hurtigt og energisk som muligt. Madvig, Lars Dinesen og C. Juel skrev fra København til Krüger, fra Haderslev skrev Hiort-Lorenzen og Lægen P. A. Madvig til ham og rejste til Berlin for at forstærke den Paavirkning, som Quaade forsøgte i timelange Samtaler med Krüger. Af Enkeltheder i denne Paavirkning skal nævnes, at man foruden Henvisningen til de højst uheldige Momenter, der allerede har været nævnt, fremførte Betragtninger om, at Rigsdagsforhandlingen vilde ske, medens Bismarck var fraværende. Bülow var antagelig velsindet nok overfor Danmark, men antoges at maatte rette sig efter den særlig uvenlig stemte Kejser; han kunde blivet tvunget til ved en Udtalelse i Rigsdagen nu at binde sig, saa han i en ny Situation havde svært ved at tage et overfor de danske Ønsker mere forstaaende Standpunkt. Man fremhævede overfor Krüger, hvor

usikker den Støtte, han havde faaet hos de tyske Oppositionspartier, i Virkeligheden var; de interesserede sig for at volde Bismarck Vanskeligheder, men ikke for Nordslesvig eller Danmark. Man kom ind paa en Tanke, der ikke sjældent var fremme, at man maatte holde Sagen hen og sætte sin Lid til den Ændring, der dog kunde tænkes at ske i Berlin, naar enten Bismarcks vaklende Helbred fjernede ham fra Magten, eller det altid ventede Tronskifte fandt Sted ved den gamle Kejsers Død. Man hengav sig til Tanker om, at Kronprins Friedrich Wilhelm og hans engelske Hustru efter et Tronskifte vilde være mere venligt indstillet overfor Danmark, en Betragtning, der ikke havde meget Hold i Virkeligheden. Men alle Henvendelser til Krüger hjalp ikke det mindste. Quaade skrev den 15. April til Vedel, at han havde haft to Samtaler med Krüger, hver paa henvendt to Timer, men »han er stædig i høieste Grad og har en flux de bouche med tilhørende Stentorstemme, saa at man har den største Møie med at faa et Ord ind, eller overhovedet at finde Ørelyd.«¹⁾

Vi dvæler i denne Fremstilling ikke indgaaende ved de Betragtninger, der gjorde sig gældende i Nordslesvig og særlig hos de nordslesvigske Bepresentanter i Berlin, der i Aarenes Løb under de skiftende Vilkaar ikke altid var enige. Det har imidlertid Interesse at fremhæve de Synspunkter, som H. A. Krüger ved denne Lejlighed gjorde gældende, og som bl. a. fik Udtryk i et Brev fra ham til J. N. Madvig, hvori han i sit noget knudrede Sprog udførligt motiverede, hvorfor han til sin Beklagelse ikke kunde dele Professorens Anskuelse, selv om han sikkert var en af Nordslesvigernes bedste Venner.²⁾ Grunden hertil maatte, fremhævede Krüger, søges i et grundforskelligt Syn paa det tyske Folk og dets Statsmænds Forhold til Danmark. Madvig — og med ham de andre Venner af Nordslesvig i København og den danske Regering — gik ud fra, »at vores Sag nærmest skal løses ved en Høimodighedsakt fra Tysklands Side, jeg derimod søger

Løsningen kun mulig ved en Nødvendigheds-Akt. Fra Deres Standpunkt ud maa der altsaa gjøres alt for at fremkalde eller vedligeholde en velvillig Stemning hos Tydskerne. Fra mit Standpunkt ud maa der stedse efter Evne arbeides hen paa at fremme Tydsklands Svækkelse. Jeg er overbeviist om, at Tydskland naar ei Modgang forandrer deres Anskuelser, aldrig vil vise Danmark anden Høimodighed end den at gjøre Danmark til en afhængig Vasal, der faar Lov til at tradske ved Siden af den tydske Seiersvogn; det tydske Folk vilde i det høieste have tilladt en Bismarck at afstaa til Danmark en Stump Nordslesvig, men tillader sandelig ikke Bülow eller andre af underordnet Rang at gjøre dette.« Selv nu i dette Øjeblik, da Krüger mente, at mange Ting viste, »at det tydske Kæmpelegeme er angreben af en betænkelig Sygelighed, og at det tydske Folks Fremtid kan blive sørgelig, selv da har jeg aldrig fundet Tilbøielighed til at vise os Retfærdighed: Frygt spores, men Høimodighed kjendes ikke.«

Krüger var fuldstændig overbevist om, at hans Tankegang gik ud fra en rigtig Forudsætning. Han var under Samtalerne med Quaade, skønt han havde maatte afvise dennes indtrængende Henstilling, maaske klar over, at de nævnte Betragtninger ikke var saa fjernt fra den danske Regerings egen Betragtning, men det fremgaar af hans og mange andre Nordslesvigeres Udtalelser fra hine Aar, at de ikke vilde eller kunde lade deres Holdning bestemme af det, der var afgørende for Danmarks Regerings Betænkeligheder og forsigtige Holdning, nemlig at man først og fremmest maatte vogte sig for ikke at forskærtse nogen Mulighed, men bringe det bedste ud af den forhaandenværende Magtstilling. I Mod-sætning til, hvad der blev gjort gældende overfor ham om Faren ved, at han fik Understøttelse hos »Rigsfjender«, f. Eks. Elsasserne, hævdede Krüger den Opfattelse, at det var alt andet end en Ulykke, at det nordslesvigske Spørgsmaal knyttedes til Frankrig. »For mig er det klart, at Nordens hele Magtstilling og Selvstændighed tildeels beror paa Frankrigs

J. W. Krüger

Medhjælp og dets Interesse i at Norden er kraftigt og frit.« Yderligere fremhævede han, at hvis han tog sit Andragende tilbage, vilde et saadant Skridt i Berlin »bedømmes som fremkaldt af Frygt og derfor blive belønnet med Latter isteden for Tak og for mine Vælgere vilde det være en ufattelig Gaade, især da de instinktagtig have faaet det samme Syn paa Forholdene som deles af mig. Hvor vilde den simple Mand kunde fatte, at der maatte forudsættes Velvillie hos et Folk og dets ledende Mænd, som i den Grad træder al Ret under Fødderne, som Tydskerne gjør det i Nordslesvig! Besiddelsen af vor soleklare Ret fordrer ogsaa at man holder sig til selve Retten, og ei sælger den for en Klump Naade, thi Erfaringen viser jo at Tydskernes Naadefølelse er bevægelig som Havet, og let gaar over i Foragt. Jeg troer derfor at svække min Stilling og mine Vælgeres Tillid naar jeg ligesom forandrede Signalerne, og gav mig til at ville foreslaa Tydskerne at vise mig Velvillie imod at jeg kom frem med Indrømmelser.« For Krüger stod det klart, at det tydske Rige »paa Grund af de saare forskjellige Interesser, som de forskellige tydske Stammer have, i Længden ikke kunde bevare Sammenholdet, allermindst paa Grundlag af at Preussen i sig optager de andre Dele.« Han mente, at Tyskland vilde gaa i Stykker, lige saa vist som Bismarcks Virksomhed efter hans Mening var gaaet i Staa og i det højeste kunde fornyes ved, at den nu hendøende Sejrsrus igen blev vakt. Naar Nordslesvigerne havde opretholdt Modet, da Tyskland saaes »i Seirens Morgenrøde, da vil det end lettere kunne gøres naar nu allerede Aftenrøden viser sig. Alle virkelig varme Patrioter i Nordslesvig dele min Anskuelse om ei at kjøbe et Stykke Nordslesvigs Frihed tilbage ved Restens Trældom og Opgivelse.«

Krüger var ængstelig for, at Danmark skulde ønske »at være Tydsklands Allierede i den store Krig, som den nærmeste Fremtid vel bærer i sit Skjød.« Han ønskede, »at det lille svage Danmark maatte staa udenfor de stores Kamp,

men at see det fægte ved Siden af Tydskland vilde i mine Øine være en sørgelig Ulykke og Følgerne selv af en lykkelig Kamp maatte blive det jeg tidligere har nævnt,« — Danmark som en afhængig Vasalstat. Han var af den Opfattelse, at Quaade havde formaaet at fremkalde en ængstelig Stemning »selv hos de Mænd han agtede høiest«; han var overbevist om, »at Hr. Bülow ved en billig Trudsel har fremkaldt den hele Panik« og paa den Maade igen havde ført et nyt Bevis paa, i hvilken Grad Danmark overvurderede Preussens Magt og undervurderede de Faktorer, ved hvilke vor Sag maatte føres til en tilfredsstillende Løsning.

Til Slut bad Krüger Madvig om at meddele dette Svar til hans Meningsfæller, da han ønskede at klare sin Stilling overfor Mænd, som han vidste med Alvor deltog i Bestræbelserne for atter at forene Nordslesvig med Danmark.

Krügers Brev er et karakteristisk Udtryk for den højst forstaaelige Opfattelse, der i vide nordslesvigske som kongerigske Kredse gjorde sig gældende overfor de Synspunkter, efter hvilke den danske Regering mente at maatte lede sin Politik overfor Tyskland og Nordslesvig. Vi møder Synspunkter, der gennem Aarene i skiftende Former har gjort sig gældende.

Af Samtalerne med Krüger havde Quaade faaet det rigtige Indtryk, at vel havde Krüger forstaaet de Betænklichkeiten, der blev gjort gældende overfor hans Aktion, men disse maatte træde tilbage »og navnlig hvad Tractaten til Prag angaaer, saa meget mere, som han fremfor Alt staaer, ikke paa det tractatlige Standpunkt, men paa Nationalitets-Standpunktet, hvilket han haaber skal tilsidst nyde Fyldestgjør else.«¹⁾

Men da alle Henvendelserne til Krüger ikke havde rokket ham, fulgte Quaade ufortøvet en Opfordring, han havde faaet i en Ordre af 12. April fra København om paany at henvende sig om Sagen til Bülow. Han skulde bede denne saavidt muligt undgaa en egentlig Realitetsforhandling og

navnlig ikke sætte den danske Regering i den vanskelige Stilling ikke at kunne bevare Tavshed, der let kunde udtydes i og udenfor Danmark som en Opgivelse af Art. V. Han skulde iøvrigt forklare Bülow, at den danske Regering ikke stod i nogensomhelst Forbindelse eller var i Stand til at faa den fjerneste Indflydelse paa Krügers Optræden; den havde gjort, hvad den formaaede gennem andre for muligvis at bringe ham til at indse, hvor fordærveligt dette hans Skridt kunde blive for den Sag, han repræsenterede og endog for Danmarks diplomatiske Forhold til Tyskland.¹⁾

Quaade fandt, at Bülow stadig var lige saa velstemt for efter bedste Evne at bidrage til at neutralisere Følgerne af en Rigsdagsdiskussion om Art. V, og gjorde det saa meget hellere, som han, da Quaade viste ham sin Ordre fra København, havde Bevis for, at den danske Regering intet havde at skaffe med Krügers Andragende. »Vi maae jo sige os selv, at var Forholdet omvendt og en fra Preussen erobret Preusser sad i den danske Rigsdag, saa blev denne Preusser ledet af den preussiske Regjering. Maaske Ingen her, uden Bülow, forstaaer at de hertil svarende Forhold ikke finder Sted med Hensyn til Krüger,« bemærkede Quaade.²⁾

Samtalerne tydede efter Quaades Mening umiskendeligt paa, at det baade var Bülows og Bismarcks oprigtige Ønske at bevare Spørgsmaalet om Art. V »urørt og frit for al fremmed foregribende Indflydelse.« »Han erkjender vel, at Andragendets Genstand er af international Natur og at saaledes den herværende Regjerings eventuelle Udtalelser *skulde* kunne holdes paa et reent formelt Standpunkt.« Men selv om han vilde gøre sit dertil, saa mente han, at baade slesvigholstenske Rigsdagsmænd, der var absolut fjendtligt stemt mod Danmark, og de Rigsregeringen fjendtlige Medlemmer, der havde støttet Krügers Andragende, vilde gribe Lejligheden, de første til om muligt »at bringe et for dem truende og pinligt Spørgsmaal ud af Verden, og de andre til at fyldestgøre deres egne oppositionelle Tendenser og Planer,

samt navnlig ogsaa til personligt at fortrædige Fyrst Bismarck.« Bülow frygtede derfor, »at der fra Rigsdagens Midte fremkom Udtalelser og Forslag, som villè gøre det umuligt at afværge at Realitetsomraadet betrædes, og som, selv om Regjeringen vilde kunne afholde sig fra at berøre Realiteten, dog altid, naar de først ere fremkomne, blive liggende«.¹)

I Betragtning af, at Bülow allerede før disse Aprilsamtaler med Quaade den 21. Marts havde instrueret Ambassadøren i Wien om at holde sig parat til at søge den østrigske Regerings Bistand til at faa bragt Art. V ud af Verden, kan det siges, at Statssekretæren, naar han ikke vilde tale rent ud om Bismarcks virkelige Hensigter, udtalte sig med stort Diplomati til Quaade, og dog lod skinne igennem, at Spørgsmaalet om Art. V's Ophævelse ingenlunde var udelukket og dermed havde givet den danske Regering en Advis. Men først nu bagefter med fuldt Kendskab til, hvad der virkelig gik for sig, kan det ses.

Den 19. April kom Krügers Forslag til Drøftelse i Rigsdagen, og som det var forudset, fremkaldte det Udtalelser baade fra danskfjendtlig Side og fra Bismarcks Fjender.²) Centrumsføreren Windhorst tog, skønt Centrumspartiet havde besluttet ikke at stemme for Andragendet, Ordet ikke blot for at sige, at han af udenrigspolitiske Grunde ikke kunde stemme paa Krügers Forslag, men ogsaa for at tilføje, at han i fuldt Maal godkendte den Ret, der i Henhold til Pragfredens Art. V tilkom Nordslesvig. En tysk Slesviger Dr. Wachs bemærkede, at Krügers stadige Fremholden af Art. V fristede ham til at indgive Forslag om Art. V's Udslettelse. Til dette sidste svarede Krüger lidet klogt, da han derved gav sine Fjender Vaaben i Hænde, at »naar vi kun har en Traktat for at have alle Ulemperne og Bryderierne af den, saa er det ikke værd at have en Traktat. En Traktat oprettes for at udføres, og naar Preussen har sluttet denne Traktat med Østrig, saa ligger det ganske vist i begge disse Magters Hænder, om den skal bringes til Udførelse. Men om Preussen

har Magt til at sige, den skal udføres saadan og saadan — det er en anden Sag. Man har talt om at Danmark ikke vil. Mine Herrer, hvad vedkommer det Danmark? Hvad har Danmark i denne Sag at gjøre med Preussen? ... Naar vi har faaet Retten til denne Afstemning, saa har vi ogsaa — og vi i de nordlige Distrikter er rette Vedkommende — den Pligt at værges denne Ret, og hvem der ikke gør det, har ikke gjort sin Skyldighed.«

Bülow svarede, at han i det væsentlige maatte afslaa at gaa ind paa selve Spørgsmaalet. »At afgive en Erklæring derom vilde jeg allerede af politiske Hensyn i dette Øjeblik være ude af Stand til.« Han vilde netop nu undgaa at tale om Forhandlinger, som Regeringen i mange Aar ikke havde beskæftiget sig med, men i Anledning af Bemærkninger af Krüger konstatere, at Rigsstyrelsens Opfattelse var den samme, som i 1867 var blevet opstillet af Rigskansleren overfor Krügers Forslag dengang om ikke at slaa Preussens og det daværende nordtyske Forbunds Grænser fast, fordi Pragfredens Art. V var uafgjort. Bismarck havde simpelthen bemærket, at der forelaa en Traktat, men ikke at nogensomhelst Slesviger — og dette maatte Bülow frem for alt gøre Krüger opmærksom paa, da han her havde talt om en bestemt Ret — havde Grund til at udlede Rettigheder heraf. »Der foreligger en Traktat imellem H. M. Kongen af Preussen og Kejseren af Østrig, en Traktat, om hvis Udførelse, om hvis Anvendelse, om hvis Forhold til Deltagernes Interesse, til de politiske og militære Hensyn, til Hensigtsmæssighedsgrunde alene H. M. Kongen af Preussen har Afgørelsen og at blive enig med den anden høje Kontrahent. Saaledes er Forholdet simpelthen vedblevet at være, og disse 10 Aars Erfaring har paa ingen Maade kunnet bevæge Rigsstyrelsen til at ændre denne Opfattelse og sin Mening om, hvorledes dette Spørgsmaal skal behandles. Idet jeg saaledes fastslaar, at jeg paa Regeringens Vegne ikke kan anerkende Slesvigernes Ret som saadan, maa jeg, uagtet jeg gerne vilde tage et vist Hen-

syn til den synlige Bevægelse, med hvilken den foregaaende Taler (Krüger) har talt, endnu tilføje, at naar de Advarsler, han har udtalt overfor Rigsregeringen eller til andre Sider, har antaget Karakter af Trusler, medens han samtidig vil fremstille sig som Fredens og den gode Forstaaelses Apostel, saa vil den Virkning og den Effekt, som han synes at vente, blive lige den modsatte.«

Der laa utvivlsoomt i disse Ord af Bülow en truende Andydning. Man var vel i København ikke blind herfor, men slog sig til Ro med, hvad Quaade Dagen efter mente at kunne sige, at det jo kunde være gaaet meget værre; da han mente, det umuligt kunde være faldet bedre ud, fandt han, at vi efter Omstændighederne kunde slaa os til Taals.¹⁾ Vedel mente, at vi var meget lykkeligere, end vi kunde vente det, og Bülow havde efter hans Begreb svaret saa tilfredsstillende som muligt, bl. a. ved at hævde, hvad Bismarck i 1867 havde sagt, at der forelaa en international Akt, som ikke kunde afhænge af Parlamentet. Statssekretæren havde efter Vedels Mening ikke blot i sit Svar holdt sig til Formaliteten, som vi jo bad ham om, men han havde i Virkeligheden berørt Realiteten paa en for Danmark gunstig Maade. Vedel mente, at det bedste vel var, om man i en Depeche til Quaade udtalte sin Erkendtlighed derfor, »dog naturligvis uden at udlede alle disse Herligheder af hans Svar.«²⁾ Rosenørn skrev i et Privatbrev til Gesandten,³⁾ da han takkede for hans Virksomhed i den nu afsluttede Sag, at efter Omstændighederne var det det heldigste Resultat, der kunde naas. »I og for sig kan det jo ikke skade, at der blev rørt ved Sagen, tværtimod kan det jo maaskee endog være godt, og dobbelt heldigt er det jo, naar Svaret lyder saaledes, at det deraf fremgaaer, at Spørgsmaalet lever, og at man dog ikke er dristig ved at slaae det ihjæl. Kunne vi holde det paa dette Standpunkt indtil ydre Forhold tilraade os at røre directe derved, maae vi vel være tilfredse.«

Den 30. April udtrykte Rosenørn-Lehn efter Vedels Kon-

cept ganske kort i en Ordre til Quaade¹⁾) Takken til Bülow, fordi denne »med megen Takt og paa en Maade som i det hele under de nærværende Omstændigheder maatte anses for tilfredsstillende havde bestemt den preussiske Regerings Stilling til denne Sag«. Man paaskønnede den Slutning, han ved sine Udtalelser i Rigsdagen havde givet. Da Quaade fremførte dette for Bülow, viste han sig meget erkendtlig, men Quaade kunde se, at han ikke var tilbøjelig til nogen indgaaende Samtale om den egentlige Gjenstand for Krügers Andragende.«²⁾)

Den 23. April informerede Bülow i en helt fortrolig Ordre Heydebrand und der Lasa om, hvad der var foregaaet.³⁾) Han fremhævede stærkt, at medens den tyske Regering hidtil med en vis Hensynsfuldhed og Skaansel havde givet frit Løb for Krügers »patriotisk-lidenskabelige Ekspektorationer«, naar de regelmæssigt kom igen, og havde undgaaet med særlig Strenghed at optræde mod de Virkninger, som de maaske øvede paa Befolkningen i Nordslesvig, vilde denne Stilling naturligvis ændres, naar Krügers Spørgsmaal af et vidtforgrenet og mægtigt Parti, der stod overfor Regeringen i det mest aabenlyse Fjendskab, skulde benyttes til at skade Regeringens Stilling og Indflydelse. Dette gjaldt i Særdeleshed, da Centrumspartiets Forbindelse med alle rigsfjendtlige Elementer i Udlandet fremkaldte en direkte Fare for Rigets Sikkerhed og en ny Agitation ved Tysklands Grænser for en Afstaaelse af tyske Landomraader.

Bülow fremhævede, at man efter sikre Efterretninger mente, at Krüger væsentlig var optraadt paa kraftig Tilskyndelse af de franske Elsassere, der var inspirerede fra Paris. Man nærede ikke Tvivl om, at man stod overfor et alvorligt og vel planlagt Forsøg paa Centrums Side paany at bringe det nordslesvigske Spørgsmaal i Bevægelse og paa farlig Maade at tilintetgøre de Bestræbelser, som Regeringen med Held havde udfoldet for i Nordslesvig at berolige Sindene og tilvejebringe en forstandig Bedømmelse af Forhol-

dene. Statssekretæren fortalte Heydebrand om Henvendelsen til Quaade og Fremhævelsen overfor denne af, at Krügers Fremstød var egnet til at øve ugunstig Indflydelse paa Forholdet mellem Danmark og Tyskland. Han anerkendte, at Quaade og den danske Regering havde gjort, hvad de kunde for at paavirke Krüger, men — >og maaske netop fordi danske Indflydelser ikke mere alene var med i Spillet ved denne Sag« — forgæves.

Det var ikke Hensigten ved denne fortrolige Oplysning at ændre noget i de tidligere givne Ordre om, at Heydebrand skulde afholde sig fra ethvert Initiativ ved Omtalen af det nordslesvigske Spørgsmaal; han skulde kun orienteres om Sagens virkelige Stilling og Regeringens Opfattelse. Hvis der paa Foranledning af danske Regeringskredse skulde gives Anledning til en Drøftelse, kunde Heydebrand erklære, at man hverken gjorde den danske Regering ansvarlig for det Indtryk, det skete maatte have fremkaldt, ej heller var berettiget til at rejse Klage over dens Holdning. Men samtidig skulde han betone den alvorlige Betydning, som den tyske Regering under de givne Omstændigheder maatte tillægge Forsøget paa paany at rejse det nordslesvigske Spørgsmaal. Han maatte henvise til, at Regeringen nu fandt det nødvendigt med fuld Beslutsomhed at imødegaa Agitationen i Nordslesvig, hvis den paany skulde give sig til Kende og øjensynlig blev understøttet fra Udlandet.

Inden Heydebrand havde modtaget Bülow's Instruks, omtalte han i en Indberetning den 23. April Rigsdagsforhandlingerne og bekræftede, at man fra den danske Regerings Side forgæves havde forsøgt at paavirke Krüger.¹⁾ Efter en Ytring af Vedel mente Gesandten, at den danske Regering i det hele var tilfreds med Bülow's Tale. I en senere Indberetning af 28. April formodede Heydebrand, at der var indtraadt et Brud mellem Krüger og hans tidligere national-liberale Venner, medens forskelligt tydede paa, at den danske Venstreopposition vilde angribe Regeringen, fordi den

var altfor ligegyldig i det slesvigske Spørgsmaal, og fordi baade Regeringen selv og gennem Quaade undertiden lagde Hindringer i Vejen for Krügers Virksomhed. Heydebrand udtalte den Formodning, at Grev Holstein-Ledreborg, der var Katolik og hørte til Venstres Førere, var traadt i Forbindelse med Krüger og med Centrums Hovedorgan »Germania«, medens Ministeriet Estrups Parti aabenbart tog Afstand fra Krüger. Formodningen om, at ogsaa danske Katoliker var paa Spil, interesserede Bülow; han udbad sig Meddelelser, saafremt Gesandten senere skulde iagttage noget derom, det vilde, mente han, stemme godt med de Iagttagelser vedrørende de Ultramontanes Interesse i Sagen, som man gjorde i Berlin.¹⁾ I en senere Indberetning af 7. Juli 1877 berørte Gesandten paany dette Spørgsmaal, men tillagde det ingen Betydning; i Danmark fandtes, skrev han, foruden Grev Holstein-Ledreborg og Ejerinden af »Berlingske Tidende«, Fru Berling, samt nogle foreløbig helt ubetydende Jesuitter, katolske Nonner og gejstlige, ikke »ultramontane Personligheder«, hverken i den danske Rigsdag eller i Landet.

VII.

P. Vedel og Udenrigsministerskifterne. Drøftelser om Udenrigspolitik i Rigsdagen 1875.

TYNGDEPUNKTET i den danske Regerings Forhandlinger vedrørende det nordslesvigske Spørgsmaal og Forholdet til Tyskland laa i disse Aar som hele Tiden siden 1864 hos Peter Vedel. Vi har set, hvorledes dette dog efter Sagens Natur ikke udelukkede, at Forhandlingerne med de skiftende Udenrigsministre og Konseilspræsidenter eller andre Medlemmer af Ministeriet i de forskellige Faser havde væsentlig Betydning, og vi har ogsaa konstateret, at Kong Christian IX's Stilling havde Betydning; ganske særligt gjaldt dette i de kritiske Sommermaaneder i 1870.

For Vedel og for Behandlingen af det nordslesvigske Spørgsmaal havde det været af største Værdi, at han i de Aar, da Spørgsmaalet for Alvor blev brændende 1865—70, havde haft Grev Frijs til Udenrigsminister. Vi har haft rig Lejlighed til at iagttage det udmærkede Samarbejde mellem disse to betydelige Mænd, der trods deres Naturs store Forskel hurtigt havde fundet hinanden i urokkelig Respekt og Tillid. Vedel følte det som et stort Tab, da han i Maj 1870 mistede Grev Frijs som sin Chef, og en Erstatning for deres værdifulde daglige Samarbejde kunde han naturligvis ikke finde i deres til Grev Frijs' Død 1896 stadig fortsatte Brevveksling og de mange Samtaler, som fandt Sted mellem dem, næsten hver Gang Grev Frijs var i København. Ikke blot under Krisen 1870, men i enhver alvorlig Situation senere

var det af stor Betydning for Vedel at kunne søge Raad og Oplysning hos Greven.

Vi har omtalt, hvor lidt betydelig Grev Frijs' Efterfølger Baron Rosenørn-Lehn var. Vedel følte til Stadighed dette, og Savnet opvejedes ikke ved, at hans Indflydelse i stort og smaat blev mere ubetinget, da den selvstændige, praktiske og kraftige Grev Frijs fik en saa ukyndig og lidet handlingsdygtig Afløser.

Striden mellem Højregeringen og Venstreoppositionen, som i 1874 havde ført til, at Ministeriet Fønnesbech afløste Holstein-Holsteinborg Regeringen, foranledigede intet Udenrigsministerskifte. Rosenørn-Lehn gik over i det nye Kabinet. Derimod kom der et Skifte, da Ministeriet Fønnesbech den 11. Juni 1875 gik af, og Estrup dannede det Ministerium, der kom til at sidde indtil 7. August 1894. Da overtog Lensgreve F. G. J. Moltke til Bregentved Udenrigsministerposten.

Vedel fulgte, som det bl. a. kan ses af hans daglige Optegnelser, nøje med i de udviklede Forhandlinger under Ministerskiftet og gav ofte i meget uforbeholdne Ord Udtryk for sin Opfattelse af de forskellige Personligheder, der var paa Tale saavel som af den politiske Situation. Her skal ikke i Enkeltheder gøres Rede for alle hans interessante Synspunkter, men væsentlig kun for hans Stilling til Ministrene.¹⁾

Vedel var ikke glad for Ministeriet Estrup, som han ansaa for et altfor udpræget Godsejer- eller, som han sagde, Junker-Ministerium, og han saa lidt som Grev Frijs synes at have haft nogen større Sympati for Fritz Moltke, der alene i Kraft af sit Navn og sine store Besiddelser var en af Godsejernes første Mænd, vel jævnlig havde været paa Tale som Ministeremne, men ikke ansaas for en særlig betydelig politisk Kraft. I 1874 havde Moltke sagt Nej til Kongens Opfordring til at danne den Regering, for hvilken Fønnesbech blev Konseilspræsident. Da han blev Udenrigsminister, var der intet, der tydede paa, at Vedel skulde miste noget af sin Indflydelse, men han skrev dog i sin Dagbog allerede den 16. Juni,

at Moltke begyndte at vise sit Junkerskab vel meget, og at han maatte være paa sin Post for at vise ham tilbage. Der kom ingen Vanskeligheder imellem dem, men Moltkes Ministertid blev ogsaa kort. Hans Helbred var meget svagt. Den 25. September rejste han til Bregentved for at bruge en Kur for et Maveonde, der længe havde plaget ham, og Vedel styrede midlertidig Udenrigsministeriet som Direktør. Moltkes Læge, Professor Howitz, mente, at Sygdommen til Dels skyldtes Ængstelse for den ministerielle Ansvarlighed, og sagde til Vedel, at naar Ministeren kom tilbage, »maatte han menageres i Forretningerne«. Sygdommen udviklede sig hurtigt, saa der maatte foretages en Operation for Tarmslyng i Forbindelse med en Kræftbyld, og Fredag den 1. Oktober døde Grev Moltke.

Vedel saa overordentlig kritisk paa næsten alle de adelige Godsejere, med hvem han havde saa meget at gøre, alene med Undtagelse af Grev Frijs — deres primus inter pares —, som han satte umaadelig højt. Han fandt, at de som Regel ikke paa nogen Maade opfyldte de Krav, de efter deres begunstigede Stilling i Samfundet burde opfylde. De søgte ikke fornøden Uddannelse; de fleste var snæversynede og besad meget begrænset Dannelse og Verdenskendskab. Da han ved Moltkes Begravelse paa Bregentved traf en hel Del højadelige, skrev han, at han hos dem »føjte Stivhed, aristokratisk Hovmod og den samme Mangel paa virkelig Aristokrati som hos den Afdøde«. Han havde paa Forhaand udtalt sig med relativ Anerkendelse om Fritz Moltke og 1873 nævnt, at han »maaske« ligesom Grev Frijs ikke var befængt med særlig Standsfordom og »en brav og jævnt forstandig Mand med den Dannelse, som udmærker den Moltke-Bregentvedske Linie«. Under Samarbejdet voksede dog hans Kritik. Han mente nu, at Moltke var daarligt begavet, men havde læst en Del, huskede det og søgte at følge med i, hvad der foregik i Verden; han havde været meget samvittighedsfuld, flittig og »ønskede at være saa lidet under sin officielle Stil-

ling som muligt, idet han ikke dulgte for sig selv, at hans Evner aldrig vilde tillade ham at være paa Højden af den. Han havde en vis naturlig bon sens og kunde godt forstaa, naar man explicerede ham noget. Men han var tillige mistroisk, smaalig, tung og vant til altid at have at giøre med Folk, der bukkede sig for ham; var plump og, uden at han vidste det, anmassende. Han havde ikke nogen inderlig og virkelig Respekt for Intelligens og saa i Grunden paa dem, hvem han tillagde den, med Mistro og instinktmæssig Uvillie. Han var for Resten meget diskret og forsigtig.« »Jeg har,« skrev Vedel, »aldrig kunnet føle Spor af Sympati for ham, og efter hvad der er mig sagt, nærede han en Slags Frygt for mig. Hans Uhførlighed med at ryge Cigar, naar jeg kom til ham, uden at byde mig en eller sige et Ord vænnede jeg ham hurtigt af med, men det kan nok være, at han ikke glemte mig den Lection.« »Jeg vil i kort Begreb sige, at han i aandelig Egenskaber stod ikke lidet over Rosenørn, men i Respekt for Dannelse, i Charakter og i Væsen og alle sympathetiske Egenskaber var han denne langt underlegen.« Disse Vedels samtidig nedskrevne Betragtninger giver Indtryk af, hvilken Kløft der var imellem den højt og alsidig kultiverede, verdenskløge virkelige Leder af det danske Udenrigsministerium og adskillige af de Godsejere, som de politiske Magtforhold nødte ham til i god Forstaaelse at samarbejde med.

Efter Moltkes hastige Bortgang overtog Konseilspræsidenten rent midlertidig Udenrigsministeriet, men man besluttede sig hurtigt til paany at kalde Rosenørn. Denne var i Tvivl om, hvorvidt han skulde sige Ja, bl. a. fordi han ikke var sikker paa politisk at kunne følge Estrup. Han krævede Betænkningstid og raadspurgte forskellige bl. a. Hall, med hvem han havde siddet i Ministeriet efter 1870. Karakteristisk nok sagde Hall til Vedel, at hvad han især frygtede var, »at Estrup skulde blive brutal mod Rosenørn, naar denne i Ministerraadet viste sit fuldstændige Ubekendtskab med sit Ministerium og i det hele alle Statssager«. Hall og ogsaa Vedel

anbefalede dog Rosenørn at tage Stillingen, og fra 11. Oktober 1875 indtil hans Død 21. Maj 1892 beholdt Vedel ham som sin Chef. Da Udnævnelserne forelaa, vidste Vedel at fortælle, at »Prins Hans ytrede sig temmeligt despecteerligt om hans Dygtighed«, et Vidnesbyrd om den ringe Autoritet Udenrigsministeren nød ved Hoffet, hvad der bl. a. i det kritiske Efteraar 1878 fik betænkeligt Udtryk.

Fra 1870 til 1875 havde Ministrene af den nationalliberale Type stadig betydet adskilligt, men i Ministeriet Estrup kom kun een Mand, der kunde siges at have nogen Tilknytning til de Nationalliberale, nemlig Justitsminister Nellemann; det store Hartkorn, Godsejerne, prægede det nye Højreminsterium, der i Provisorietiden fastholdt Regeringsmagten.

P. Vedels Stilling og Indflydelse blev uforandret, men skønt han selv oplyser¹⁾, at han raadede Rosenørn-Lehn til paany at gaa ind som Udenrigsminister, var han ingenlunde glad ved atter at skulle have ham paa denne Post.

Vel havde Forholdet mellem Direktøren og Ministeren i de Aar, der var forløbet siden 1870, været godt, men hvor kritisk Vedel saa paa Rosenørn, fremgaar tydeligt af de Betragtninger, han 1875 skrev i sin Dagbog i Anledning af Ministerskiftet og senere 1903 i en Redegørelse for Begivenhederne i Sommeren 1870, støttet paa samtidige Nedskrifter og Breve.

Baron Rosenørns Uegnethed til Stillingen havde været at forudse, da han i Maj 1870 var blevet optaget i Ministeriet Holstein-Holsteinborg, men Vedel sagde til Undskyldning for Grev Frijs, som han mente havde haft Hovedansvaret for Valget, at det havde været meget vanskeligt at faa Posten besat, og yderligere at Grev Frijs ikke havde kendt Rosenørn »uden som et tavst Medlem af Landstinget« og som en hæderlig Mand, der ikke vilde gøre Dumheder, men rette sig efter sin Direktør. Rosenørn var jo iøvrigt blevet taget, hævdede Vedel, fordi Grev Frijs' »combinaison jo gik ud paa at forene de liberale Capaciteter med det store Hartkorn, som

Rosenørn hørte til«. Men, medens Vedel havde fundet Grev Frijs i Besiddelse af en mærkelig »Perfectibilitet«, havde det i Mellemtiden vist sig, at Rosenørn, som Vedel udtrykte det, ikke havde det fjerneste Kendskab til udenrigske Forhold, var fuldstændig uperfektibel, uden Lyst og Evne til at sætte sig ind i Noget og uden Karakter.

»I de fem Aar, han har været Udenrigsminister, har han kun tilegnet sig en Slags højtideligt, ubevægeligt Væsen, en vis Form, som retter sig efter de ydre Convenancer og en vis Sammensyethed og Hemmelighedsfuldhed, der paa Afstand seer ud, som han gjemte paa Adskilligt. I Virkeligheden var der imidlertid slet Intet bag ved denne Skal. Han var i høj Grad høflig og afmaalt, og syntes meget beskeden. Men i Virkeligheden var han meget aristokratisk og bildte sig ikke lidt ind af sit Baronskab, som efter hans Mening kvalificerer Folk til de høieste Stillinger.«

Vedel havde, efter at han havde faaet nøjere Kendskab til Rosenørn, i 1875 ingen større Sympati for denne. Han fandt ham upaalidelig og forfængelig, en Betragtning han dog i Aarenes Løb ændrede, sikkert med Rette, thi Rosenørn var utvivlsomt med al sin Begrænsning og manglende Karakterstyrke en brav Mand. Rosenørns Uegnethed var imidlertid hurtigt blevet opdaget af de fremmede Diplomater; de kom paa det rene med, at han hverken paa Forhaand havde Forudsætninger for sin vigtige Embedsgering eller fulgte med i, hvad der skete; han læste, hævder Vedel, næsten aldrig de fremmede Aviser og tilegnede sig som Regel heller ikke ordentlig, hvad hans Direktør forklarede ham om de løbende større eller mindre politiske Sager. De ikke mange bevarede Breve fra ham om væsentlige udenrigspolitiske Ting er i Reglen højst ubetydelige, formelt saare svage, og det er øjensynligt, at de reelle Betragtninger stedse beror paa, hvad Vedel havde indgivet ham. Da hans Fransk var umuligt, blev hans Samtaler med de fremmede Diplomater ofte noget af en Farce, og al Vedels

Diplomati udkrævedes for at faa det hele til at glide. Det gik kun paa nogenlunde rimelig Maade, fordi enhver ny Gesandt, der kom til København, straks blev informeret af Kollegerne om Situationen, og om at de skulde holde sig til Vedel vedrørende alt af Betydning og indskrænke sig til med Rosenørn — næsten bogstaveligt — at tale om Vind og Vejr, om Høsten paa de danske Godser eller lignende Problemer, som Ministeren kunde magte. I sine fortrolige Optegnelser anførte Vedel karakteristiske Eksempler paa, hvor umulig Situationen egentlig var; det var ikke altid let for ham »at sætte det rette Ansigt op til Gesandternes Confidencer«. Da Rosenørn i Juni 1875 var blevet afløst af Moltke-Bregentved, kom Herr von Heydebrand og lykønskede Vedel hjerteligt til, at han var blevet af med Baronen, »som det maatte være yderst pinligt at staa under, thi aldrig havde han set en ringere Minister«. ¹⁾ Da Rosenørn faa Maaneder efter paany indtraadte som Udenrigsminister, var det svært for baade Vedel og Heydebrand, da Tyskeren første Gang besøgte Direktøren, at lade være med at le; det var aldrig faldet Heydebrand ind, at nogen, naar man eengang var blevet af med Rosenørn-Lehn, kunde tænke paa at tage ham ind igen. Efterhaanden blev det Sædvane, konstaterede Vedel, at Gesandterne aldrig talte til Rosenørn om andet end uvigtige Ting, og den italienske Gesandt Tomaso Catalani, der havde været i København 1890—94, sagde engang til Vedel, at han under hele sit Ophold aldrig havde talt med Rosenørn om andet end, hvorledes Høsten tegnede.

Vedel ansaa det for »ubegribeligt og en stor Skam for Ministeriet Estrup«, at Estrup i 1875 paany lod Rosenørn blive Udenrigsminister; han kendte jo »hans Bedrifter under Ministeriet Holstein«, og dette alvorlige Fejlgreb styrkede Vedels Opfattelse af, at Estrup, som han i det hele var meget kritisk overfor, »slet ingen Opmærksomhed havde for andet end den indre Politik, og den samlede sig i det besiddende Aristokratis formentlige Eneadkomst til at regere«. ²⁾ Vedel

kunde ogsaa rette alvorlig Kritik mod Nellemann, men satte paa den anden Side stor Pris paa dennes Intelligens og Dygtighed. Han bebrejdede ham dog, at han, skønt han »var ganske klar over Rosenørns komplette Nullitet«, mente, at det »var ganske ligegyldigt, at vi i saa mange Aar levede uden nogen Udenrigsminister«. Men i denne Betragtning, mente Vedel, havde Estrup og Nellemann »stor Uret, thi Udlandet dømmer Regering og Land væsentlig efter den Mand, der lige overfor det repræsenterer Staten, og det Billede, det fik af Danmarkgjennem sine Gesandter, var ydmygende for os«.

Vedel havde visselig som faa Evne og Lejlighed til at bedømme de regerende Mænd, men det bør dog bemærkes, at hans stærkt kritiske Indstilling overfor Estrup, Rosenørn og andre Godsejere, de, der især sammen med Jurister som Nellemann og Matzen bar Højregeringernes Politik, ikke var upaavirket af den Modsætning, hvori disse Mænd stod til de nationalliberale Politikere og deres Kreds, til hvilken Vedel trods al sin Selvstændighed og kritiske Indstilling, ogsaa overfor sine Venner, hørte. Men den strenge Bedømmelse af Rosenørns svigtende Evner og Estrups Snæversyn har en Baggrund i de reelle Forhold, der kan paa-vises dels ved hele det udenrigsministerielle Aktmateriale dels ved fuldkommen samstemmende Oplysninger fra Samtiden. Jeg er ikke stødt paa blot en eneste i nogen Maade gunstigere Bedømmelse af Rosenørns Evner. Det er i Virkeligheden ganske uforstaaeligt, at man i 1875 fortsatte med ham som Udenrigsminister; det kan kun forsvares ved Henvisning til det helt ekstraordinære Forhold, at P. Vedel sad i Udenrigsministeriet og gjorde en Udenrigsministers Gerning bedre, end nogen anden dansk Mand kunde have gjort det. At gøre Vedel til Minister, hvad der utvivlsomt ofte kunde være Tale om, var udelukket, ikke blot fordi han principielt ikke vilde paatage sig en Ministers Ansvar, men fordi han, skønt han paa ingen Maade var Venstremand eller havde Sympati med Venstreoppositionen, var meget

kritisk indstillet imod Ministeriet Estrup og efterhaanden kom til at anse dets Provisoriepolitik, og hvad dermed stod i Forbindelse, som grundlovstridig og skadelig for Landet.¹⁾ Det er ret enestaaende, at et Forhold som det, der fandt Sted i hele denne Periode, klaredes uden alvorlige Brydninger og uden nogensomhelst Skandale udadtil. Naar man erindrer Vedels Forhold til den kraftfulde og trods sin Begrænsning i Virkeligheden fremragende dygtige Grev Frijs, faar man Indtryk af, hvor stor Overlegenhed Vedel maatte være i Besiddelse af for fortsat at kunne samarbejde med og gøre sin Indflydelse gældende overfor vidt forskellige Personligheder. Næppe nogen af den danske Centraladministrations betydelige Mænd kunde have præsteret noget tilsvarende.

Da Rosenørn i 1875 gik af, antog Vedel, at hans politiske Karriere nu var til Ende for stedse, men til sine skarpt kritiske Bemærkninger føjede han, at han skyldte tillige at sige, >at Rosenørn havde været meget behagelig at have at gjøre med for mig. Han gjorde Alt hvad jeg raadede til, ofte med stor Selvfornægtelse, og han raadspurgte mig om Alt, ofte endog i rent private Sager, fortalte mig Alt selv det Hemmeligste. Personligt kom vi derfor godt ud af det sammen, jeg har Intet særlig at beklage mig over, men heller Intet at føle mig ham forbunden for.«²⁾ Rosenørn forstod Betydningen af sin Direktørs overlegne Dygtighed og fandt sig i hans derpaa byggede store Indflydelse.

Hvor ilde berørt Vedel end blev af, at Estrup 1875 atter lod Rosenørn overtage Udenrigsministeriet, saa fortsattes det gnidningsløse Samarbejde mellem Minister og Direktør uforstyrret. Men Skiftet havde givet Vedel Anledning til fortroligt at nedskrive, hvorledes han var kommet til at bedømme Rosenørn efter rigtigt at have lært ham at kende.-----

Aaret 1875 bragte paa de Omraader af dansk Udenrigspolitik, som vi her har at skildre, Begivenheder, der bedst fremstilles for sig og i anden Sammenhæng, nemlig de tid-

ligere omtalte Planer om Danmarks Neutralisation og Forholdet til Sverige-Norge, der fik særlig Præg efter Kong Oscar II's Tronbestigelse. Vi vender tilbage til dette sidste i et følgende Afsnit, men skal her dvæle ved et Par andre Spørgsmaal.

Den levende Interesse, hvormed det danske Folk fulgte det nordlesvigske Spørgsmaal og det tyske Naboriges Magttilvækst under Bismarcks Styre, gav sig kun ringe Udtryk i Rigsdagens Forhandlinger, et Forhold der har bidraget til den ingenlunde rigtige Opfattelse, at man akcepterede, at Danmark efter 1864 »ikke havde nogen Udenrigspolitik«. Sikkert er imidlertid, at Nederlaget 1864, Skuffelsen over Frankrigs Nederlag 1870—71 og den beklemmende, men rigtige Følelse af Tysklands overvældende Magt Syd for vor Grænse lagde et saare stærkt Tryk paa det danske Folks Opfattelse af vor udenrigspolitiske Stilling. I de stadig mere bitre Stridigheder om det danske Militærvæsen brødes modsatte Stemninger og Meninger om, hvad der var muligt og forsvarligt i Forholdet til Udlandet, men sjældent gik man i Rigsdagen direkte ind paa vor Udenrigspolitik. Der var i venstreoppositionelle Kredse en stærk Mistillid til Højre regeringens og Kongehusets Politik, men samtidig hos disse to Magtfaktorer megen Overlegenhed og Ringeagt overfor det Maal af Indsigt i Udenrigspolitiken, der fandtes hos Befolkningens parlamentariske Repræsentation og i Pressen. Ogsaa Vedel fandt, at dansk Udenrigspolitik var bedst tjent med alene at behandles af Regering og Diplomati med saa lidt offentlig Drøftelse som mulig. Det følte stedse som noget særdeles ubehageligt, naar Rigsdagen tog Initiativ til Drøftelse af udenrigspolitiske Spørgsmaal, først og fremmest om Forholdet til Slesvig og Tyskland.

Vi har i det foregaaende set forskellige Udtryk herfor, senest i Anledning af Trontalen i Oktober 1874.¹⁾

I Januar 1875 tog det forenede Venstres Bestyrelse Initiativ til en udenrigspolitisk Drøftelse, og det var ingenlunde

Regeringen og ej heller Vedel behageligt.¹⁾ Under en Forsvarsdebat i Folketinget havde Venstreføreren Frede Bojsen krævet Oplysninger om den udenrigspolitiske Situation, og den 22. Januar havde Konseilspræsidenten Fønnesbech i den Anledning sagt, at han ikke troede, at de ærede Herrer Folketingsmænd kunde faa mere at vide af Udenrigsministeren, end de selv paa Forhaand vidste, men at saafremt de maatte ønske det, vilde Udenrigsministeren selvfølgelig være villig og pligtig til at meddele de yderligere Oplysninger, som han maatte være i Stand til at give. Baggrunden var baade det nordslesvigske Spørgsmaal, den almindelige meget spændte udenrigspolitiske Situation, under hvilken der syntes Opræk til en alvorlig ny Spænding mellem Frankrig og Tyskland, som maaske kunde udløses i en ny Storkrig, desuden Drøftelserne om Forsvarets Ordning og endelig den stadig urovækkende preussiske Tvangspolitik i Nordslesvig. Venstres Bestyrelse indbragte den 26. Januar i Folketinget Forslag til Beslutning om, at der skulde nedsættes et Udvalg bestaaende af samtlige Tingets Medlemmer »til at tilvejebringe Oplysninger angaaende Regeringens Holdning og Virksomhed i de senere Aar med Hensyn til Danmarks Forhold til Udlandet«. Forslaget blev ikke straks behandlet; Rosenørn syntes, at det forenede Venstre »var begyndt at gaa i sig selv«, men turde dog ikke ret stole paa Freden endnu, idet han snarere var tilbøjelig til at tro paa, at Sagen paa et senere Tidspunkt paany vilde komme frem og det maaske i en endnu ubehageligere Skikkelse.²⁾ Grev Frijs haabede, at Forespørgslen vedblivende vilde »hvile i Formandens Skød«, og Vedel skrev til Quaade, »at Regeringen naturligvis ikke vilde staae Skoleret for den udenlandske Politik, men Folketinget lod allerede til at trække Hornene ind«. Samtidig begyndtes megen Talen om en Neutralisation af Danmark. I et nyt Brev til Quaade ansaa Vedel det for sandsynligt, at Folketinget vilde vente med Behandlingen af Sagen, indtil det fandt, at Øjeblikket var kommet »til at give sig en sortie brillante til

Brug for Valgtribunerne«¹⁾)-Man havde sagt ham, at ved Interpellationen og Oplysningerne skulde det søges bevist, at Regeringen havde forsømt udmærkede Lejligheder til at løse Spørgsmaalet om Art. V lige siden 1866, at man ikke havde forstaaet at sætte sig i godt Forhold til Tyskland, som »lige overfor andre Personligheder end de nuværende og forbigangne Ministre gerne vilde tilstaae Danmark, hvad vi ønske, og endelig, at vi ikke havde antaget os de fordrevne Slesvigeres Sag tilstrækkeligt o. s. v., o. s. v.«.

Sagen kom til Drøftelse i Folketinget den 5. Marts 1875, og Rosenørn-Lehn erklærede da, at han ikke havde noget imod, at Udenrigsministeren blev anmodet om at meddele Tinget de Oplysninger om Landets Stilling til Udlandet, hvortil han maatte finde Anledning.²⁾ Derimod fraraadede han, at der blev nedsat et Udvalg bestaaende af Tingets samtlige Medlemmer, da en saadan Behandling i hemmeligt Møde let kunde fremkalde den Forestilling i og udenfor Landet, at Udenrigsministerens Meddelelser ikke kunde taale Offentlighedens Lys. J. A. Hansen erklærede, at Bevæggrunden til Forslagets Fremkomst væsentlig var Forhandlingerne med Preussen om Nordslesvigs Tilbagegivelse, og om disses Beskaffenhed og Udsigter ønskede Folketinget Oplysning. Fønnesbech protesterede mod Forslagets Form, idet han særlig afviste Udtrykket »tilvejebringe«, som han mente indeholdt en Brod mod Regeringen. Som Forslaget var formuleret, skulde Udvalget, d. v. s. det samlede Folketing, blot i hemmeligt og ikke offentligt Møde, ikke blot modtage Oplysninger, men ved Afhøring af den ene eller den anden, bl. a. Medlemmer af de tidligere Regeringer, kunne paa selvstændig Vis skaffe sig de Oplysninger om Rigets Forhold til Udlandet, som man maatte ønske. Men dette vilde være et Indgreb paa Administrationens Omraade og tilmed paa et Omraade, der mindst af alt taalte det, og noget saadant vilde Konseilspræsidenten ikke gaa ind paa. Fastholdt Folketinget dette Krav, saa vilde Regeringen være tvunget til at holde sig til-

bage og vilde hverken personlig eller gennem Aktstykker kunne give de Oplysninger, man ønskede.

Udenrigsministeren sluttede sig hertil, men vilde paa Forhaand sige, at han ikke havde andet at meddele end almindelige Oplysninger. Danmarks Stilling til Udlandet var for Øjeblikket god, og i den politiske Synskreds viste der sig ikke nogen Uvejrssky, som truede Landets Fremtid. Der var ikke i de Meddelelser, der eventuelt kunde gives, noget, der ikke taalte Dagens fulde Lys.

Resultatet af Forhandlingerne i Folketinget blev, at Folketinget nedsatte et 8 Mands Udvalg, der forhandlede med Rosenørn-Lehn, som fremstillede »Regeringens Anskuelser om Formen og Omfanget, i hvilket denne vilde see sig istand til at gjøre Meddelelser om Rigets politiske Stilling«. Han havde efter den imødekommende Maade, paa hvilken man modtog hans Udtalelser, ment at kunne haabe, at det var lykkedes at tilvejebringe Enighed mellem Regeringen og Udvalget, saaledes at eventuelle Meddelelser vilde være at give til et særligt Udvalg. Men Udvalgets Betænkning af 7. April 1875, der var vedtaget af hele Udvalget med Undtagelse af Bille og Ingerslev, der begge hørte til de Nationalliberale, gik ud paa, at Folketinget skulde beslutte at nedsætte et Udvalg bestaaende af Tingets samtlige Medlemmer for at modtage Oplysninger og føre Forhandlinger om Danmarks Forhold til Udlandet.

Den 12. April skrev Rosenørn-Lehn til Formanden for dette Udvalg, at den Ændring, som den nu fremkomne Betænkning havde givet Udtryk for, ikke var tilfredsstillende for Regeringen.¹⁾ Han kunde ikke gaa ind paa dette Forslag, der viste, at Udvalget i det væsentlige fastholdt den Anskuelse, som Regeringen gentagende havde udtalt, at den ikke saa sig i Stand til at tiltræde. Han var betydelig skuffet, og »det skulde gjøre ham meget ondt, om en saadan Differents virkelig maatte vise sig fremdeles at være tilstede, og skulde der til Grund herfor ligge nogen Misforstaaelse

af Regeringens Hensigter om Udtalelser i denne Sag«, turde han i alt Fald haabe, at hans Brev nu vilde tjene til at fjerne enhver saadan.

Paa denne Skrivelse svarede J. A. Hansen som Udvalgets Formand, at det var Udvalgsf lertallets bestemte Hensigt at foranledige, at »det store Udvalg«, altsaa hele Folketinget, begyndte med at nedsætte et særligt Underudvalg paa 15 Medlemmer, som kunde modtage Udenrigsministerens Meddelelser. Han haabede derfor, at der nu var fuld Enighed mellem Regeringen og Udvalget.

Udvalgets Betænkning var blevet trykt i Rigsdagstidende, men Sagen kom ikke til fortsat Forhandling i Folketinget, førend Samlingen sluttedes. Drøftelsen gav da kun Udtryk for den Utaalmodighed, som den stadig negative Udvikling af Spørgsmaalet om Art. V fremkaldte, og om den hos mange herskende Mistillid til, at Regeringen hidtil havde gjort, hvad den burde i Sagen.

Mens Drøftelsen stod paa, udarbejdede Vedel paany en Redegørelse for Danmarks Politik i det slesvigske Spørgsmaal og Stilling overfor de fremmede Magter 1871—73, dateret 3. April.

Den blev ikke forelagt Rigsdagen eller noget Udvalg, men tjente til Information for det nye Ministerium og til Orientering for danske Gesandter, bl. a. for Kammerherre Frans Bille, der sidst i Maj Maaned kom til København fra Stockholm under et Besøg, Kong Oskar II aflagde ved det danske Hof med den særlige Hensigt paa Vejen til Berlin at drøfte, hvad han overfor den tyske Regering vilde udtale om Nord-slesvig.¹⁾

HENVISNINGER

FORKORTELSER

- Akter = Det nordslesvigske Spørgsmaal 1864—1879. Udgivet af Aage Friis.
- Biogr. Lex. = Dansk biografisk Lexikon. Udg. af G. F. Bricka (Bd. I—XV i 2. Udgave udg. af Dahl og Engelstoft).
- E. D. og N. = Europa, Danmark og det nordslesvigske Spørgsmaal. Udgivet af Aage Friis og Povl Bagge, 1939 ff.
- Friis = Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark. Af Aage Friis.
- Hähnsen = Ursprung und Geschichte des Artikels V des Prager Friedens. Hrsgb. von Fritz Hähnsen. I—II. 1929.
- H. T. = Historisk Tidsskrift. København.
- Krieger = A. F. Kriegers Dagbøger 1848—1880. I—VII. 1920—25. London = Public Record Office, London.
- Mackeprang = Mackeprang: Nordslesvig 1864—1909. 1910.
- Moskwa = Tsentrarchiv, Moskwa, og det russiske Gesandtskabsarkiv i København.
- Neergaard = N. Neergaard: Under Junigrundloven.
- Oreby = Arkivet paa Oreby.
- Origines = Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—1871.
- Paris = Archives du ministère des affaires étrangères, Paris.
- Platzhoff = Bismarck und die nordschleswigsche Frage 1864—1879. Hrsgb. von Platzhoff, Rheindorf, Tiedje. 1925.
- R. A. = Rigsarkivet, København.
- Roma = Det italienske Udenrigsministeriums Arkiver.
- Statsraadets Forhandlinger = Statsraadets Forhandlinger om Danmarks Udenrigspolitik 1863—1879. Udgivet af Aage Friis. 1936.
- Sthm. = Kungl. Utrikes Departements Arkiv, nu i Riksarkivet, Stockholm.
- U. A. = Udenrigsministeriets Arkiv (hvor intet andet udtrykkelig angives) i R. A., København.
- Wien = Haus-, Hof- und Staats-Archiv, Wien.
- Windsor = The Royal Archives, Windsor.

1. BOG

- 1) Om den politiske Stilling i Foraaret 1870 se bl. a. min Fremstilling II, Kap. XIII; Schultz Danmarkshistorie V, S. 36 ff.; Krieger bl. a. IV, S. 367 og mange Udtalelser i Frijs' Breve til Vedel og Quaade i Akter II. — P. Vedels utrykte Fremstilling (1903), R. A.
- 2) Schultz Danmarkshistorie V, S. 34—35.
- 3) Akter II, S. 365 ff.
- 4) Akter II, S. 398.
- 5) Om Ministerskiftet se de i Note 1 anf. Steder samt Akter II, S. 435—45; Krieger IV, S. 365 ff.; utrykte Dagbogsoptegnelser 19/5—4/6 1870 af P. Vedel (R. A.); Brev fra Krieger til Motzfeldt 7/6 1870 (Akte II, S. 448—50); og til Dunker. Holstein-Holsteinborgs Breve til sin Hustru (R.A.). Om Holstein se bl. a. N. Neergaards Biografi, Dansk biografisk Leksikons 2. Udg.
- 6) P. Vedels Dagbogsoptegnelser.
- 7) Smstd.
- 8) Krieger IV, S. 368.
- 9) Smstd.
- 10) Estrup til Krieger 27/5 1870 (R. A., utrykt). Sml. Krieger IV, 375.
- 11) Krieger IV, S. 370.
- 12) Holstein til Fru Holstein 24/5 1870.
- 13) Smstd. 25/5 1870.
- 14) Smstd. 25/5 1870.
- 15) Smstd. 25/5 1870. Krieger IV, S. 379 og 383.
- 16) Holstein til Fru Holstein 26/5 1870 (R. A.).
- 17) Akter II, S. 450.
- 18) Akter II, S. 445. Sml. Holstein til Fru Holstein 26/5 1870.
- 19) Akter II, S. 450 og Krieger IV, S. 370.
- 20) Krieger til HR-Advokat Dunker (Oslo) 27/5 1870 (Utrykt, Afskrift hos Forf.).
- 21) Akter II, S. 449—50. P. Vedels Beretning 1903.
- 22) P. Vedels Dagbogsoptegnelser 1870.

- 23) Holstein til Fru Holstein 26/5 1870.
- 24) Akter II, S. 450.
- 25) Smstd.
- 26) Akter II, S. 441.
- 27) Akter II, S. 443 f.
- 28) Akter II, S. 440-41, 445, 449-50.
- 29) P. Vedels Dagbogsoptegnelser 1870.
- 30) Eder til Beust 4/8 1870 (E. D. og N. II, Nr. 908, S. 226).
- 31) Akter II, S. 741.
- 32) Akter II, S. 454-55.
- 33) Smstd. S. 456.
- 34) P. Vedels Dagbogsoptegnelser 1870. Sml. S. 411 ff.
- 35) St. Ferriol til Gramont 28/5 1870 (E. D. og N. II, Nr. 771, S. 66 ff.). Krieger IV, S. 387.
- 36) Akter II, S. 454.
- 37) Smstd.
- 38) St. Ferriol til Gramont 2/6 1870 (E. D. og N. II, Nr. 774, S. 72).
- 39) Mohrenheim til Zaren 21 Mai/2 Juni 1870 (E. D. og N. II, Nr. 773, S. 70 ff.) og til Gortchacow 22 Maj/3 Juni 1870 (E. D. og N. II, Nr. 775, S. 73 ff.).
- 40) Sml. Friis, 2. Bind S. 329 ff.
- 41) Krieger V, S. 17.
- 42) St. Ferriol til Daru 28/3 1870 (Origines, T. XXVII, S. 109 f.). Akter II, S. 355-56.
- 43) Sml. Friis, 2. Bind S. 333 ff.
- 44) Valois til La Tour d'Auvergne 18/12, 23/12 1869 (Aff. étr. Prusse, vol. 5, correspondance politique de Kiel. Utrykt, Paris).
- 45) Valois til Gramont 8/6, 2/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 776, S. 80 ff. og Nr. 785, S. 87.). Gramont til Valois 20/6 1870 (E. D. og N. II, Nr. 781, S. 85.).
- 46) Krieger V, S. 9-10. Akter II, S. 428-29. - 2. Bd., S. 338.
- 47) Krieger IV, S. 387.
- 48) Akter II, S. 463-66.
- 49) Krieger V, S. 13. Haffners Skrivekalendere (R. A.). Oberst Chr. Thomsens efterladte Papirer, Breve til hans Hustru (tilhørende Fru Ella Paulsen).
- 50) Krieger V, S. 14 og 15.
- 51) Akter II, S. 471.
- 52) Akter II, S. 459.
- 53) Akter II, S. 477.
- 54) Akter II, S. 480.
- 55) Akter II, S. 477-79.
- 56) Holsteins Privatarkiv (R. A.).
- 57) Akter II, S. 481.
- 58) Akter II, S. 483.
- 59) Chiffertelegram fra Moltke-Hvitfeldt til Rosenørn-Lehn 14/7 1870 (R. A.). Sml. Krieger V, S. 20-21.

- 60) Akter II, S. 484-85.
 61) Akter II, S. 479.
 62) Akter II, S. 483-84.
 63) Krieger V, S. 20.
 64) Smstd.
 65) St. Ferriol til Gramont 14/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 792, 90 f.).
 66) Krieger V, S. 19-25.
 67) St. Ferriol til Gramont 14/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 792, S. 90 f.).
 68) Krieger V, S. 21. Sml. Erfaringen aus dem Rechts- und Staatsleben nach Aufzeichnungen des Freiherrn Constant Dirckinck-Holmfeldt Ed. Louis Schepler. Heft. I. Copenhagen April 1879, S. 11. D.-H. har i dette Skrift givet en højst besynderlig og delvis helt urigtig Skildring af sin Optræden i Kbhvn. 1870.
 69) Krieger V, S. 22.
 70) »Kieler Zeitung« 16/7 og 18/7 1870. Sml. »Berl. Tid.« 4/1 1871 Aften. — I Hoffourens Fortegnelse over Audienssøgende nævnes ej heller C. Scheel-Plessen.
 71) »Heimdal« 16/7 1870.
 72) Krieger V, S. 21. Mohrenheim til Gehejmraad Westmann 8/20 Juli 1870 (E. D. og N. II, Nr. 819, S. 116 ff.).
 73) Mohrenheim til Westmann 8/20 Juli 1870 (E. D. og N. II, Nr. 819, S. 118).
 74) Oubril til Westmann 3/15 Juli 1870 (E. D. og N. II, Nr. 798, S. 94).
 75) Wyke til Granville 16/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 802, S. 97).
 76) Gramont til St. Ferriol 15/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 795, S. 93). - Krieger V, S. 21-22.
 77) Krieger V, S. 22.
 78) St. Ferriol til Gramont 15/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 797, S. 94).
 79) St. Ferriol til Gramont 15/7 og 15/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 799, S. 95 og Nr. 800, S. 96.)
 80) Akter II, S. 487.
 81) Sml. S. 30.
 82) Krieger V, S. 23.
 83) Smstd. — Krigsministeriets fortrolige udgaaede Sager 1870, Koncept til Skrivelse til Kongen af 17. Juli (Krigsministeriets Arkiv, R. A.).
 84) Krieger V, S. 23.
 85) Krieger V, S. 23. Statsraadets Forhandling, S. 356.
 86) Hoffurerkontorets Dagjournal (R. A.) — Den 27. Juni 1871 skrev Kong Christian til Prins Oscar og erindrede om, at de havde været sammen ved Krigsudbrudet 1870 og tilføjede, at de da begge to »frygtede det sørgelige Udfald for det ulykkelige Frankrig om heller ikke i det Omfang som Tilfældet er blevet«. (Det Bernadotteske Familiearkiv, Stockholm).
 87) Wachtmeister til Leijonhufvud, Paris 16/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 803 S. 98 f). Hallendorff, Från Karl XV's dagar (1924), S. 159 ff. og S. 169.
 88) Statsraadets Forhandling, S. 356. Krieger V, S. 24. Hallendorff, S. 169.

- 89) Statsraadets Forhandlinger, S. 356—58.
- 90) Sml. St. Ferriols Rapporter til Gramont 14/7 og 14/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 792, S. 90 f. og Nr. 793, S. 91 f.).
- 91) Sml. ovenfor S. 35 og Krieger V, S. 23.
- 92) Statsraadets Forhandlinger, S. 358.
- 93) Smstd.
- 94) Krieger V, S. 24.
- 95) Krieger V, S. 24. Thomsens Breve til sin Hustru. Kaptajn F. C. Goods Dagbogsoptegnelser (Medd. af Hr. cand. theol. Alfr. Good).
- 96) Akter II, S. 762 ff.
- 97) Krieger V, S. 22-24. Akter II, S. 487.
- 98) Krieger V, S. 24.
- 99) Mohrenheim til Westmann gennem Oubril 3/15 Juli 1870 (E. D. og N. II, Nr. 798, S. 94).
- 100) St. Ferriol til Gramont 17/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 809, S. 105 f.).
- 101) Eder til Beust 17/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 811, S. 107).
- 102) Telegrammer i Vedels personlige Akter i U. A. Vedels Beretning 1903. Mundtlig Meddelelse. Det er ikke lykkedes ved Hjælp af Datidens Blade eller Skibsliister at konstatere den nøjagtige Ankomsttid.
- 103) Vedels Beretning 1903.
- 104) Vedels Beretning 1903. Akter II, S. 721—22.
- 105) Om disse militære Indtryk se Vedels Beretning 1903. Rapporter fra udsendte Militærkommissioner i Krigsministeriets Arkiv. I Bismarcks Gesammelte Werke VI a, S. 630 nævnes 6 danske Officerer som værende i Hannover 1868.
- 106) Vedels Beretning 1903. Mundtlig Meddelelse.
- 107) Akter II, S. 489.
- 108) Se herom bl. a. Neergaard II, S. 1173 f.
- 109) Vedels senere Beretning bekræftes bl. a. ved hans Udtalelser i Brev af 7/9 1870 til Quaade (Akte II, S. 721 ff.) samt af samtidige Optegnelser af C. Andræs Sønner om Meddelelser i deres Hjem (meddelt mig af nu afdøde Etatsraad P. Andræ).
- 110) Vedels Beretning 1903.
- 111) Holstein til sin Hustru 1/8 1870.
- 112) Mohrenheim til Westmann 8/20 Juli 1870 (E. D. og N. II, Nr. 820, S. 118 ff.). Akter II, S. 503-07.
- 113) Vedels Beretning 1903. Akter II, S. 506.
- 114) Akter II, S. 503 ff.
- 115) Akter II, S. 504.
- 116) Vedels Optegnelser 1870.
- 117) Statsraadets Forhandlinger, S. 357—58. — Kriegers Dagbøger V indeholder faa direkte Udtalelser om Kriegers eget Standpunkt i disse Dage. Mere kan udvindes bl. a. af P. Andræ: Andræ og Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855 (1903), S. 506 ff.; P. Andræ: Andræ og Krieger under Londonerkonferencen, Hist. Tidskr. 6. Rk. V, S. 367; P. Andræ: Gehejme-

- raadinde Andræs politiske Dagbøger II (1916), S. 222 ff. samt P. Andræ: Andræs Torsdage i Samvær med Hall og Krieger (1920), S. 20—21, 33—34. Kriegers Brev til Motzfeldt 20/7 1870 (Akter II, S. 508).
- 118) Vedels Optegnelser 1870.
- 119) P. Andræ: Gehejmeraadinde Andræs politiske Dagbøger II, S. 224.
- 120) Vedels Beretning 1903.
- 121) Holstein til sin Hustru 1/8, 2/8 og 5/8 1870.
- 122) Grev Frijs til Vedel 27/1 1896 (P. Vedels Privatarkiv i R. A.).
- 123) Krieger V, S. 45.
- 124) Krieger V, S. 25. Akter II, S. 507.
- 125) Wyke til Granville 21/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 826, S. 125 f.). Iflg. Krieger V, S. 26 skulde Samtalen have fundet Sted før den 19.
- 126) Krieger V, S. 26.
- 127) Senere Tilføjelse til Wykes Depeche til Granville 21/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 826, S. 126 f.).
- 128) Haffners Skrivekalendere (R. A.). Akter V, Nr. 1785.
- 129) Krieger V, S. 23 og 24.
- 130) Krieger V, S. 25.
- 131) Krieger V, S. 26.
- 132) Akter II, S. 501. Krieger V, S. 26-27.
- 133) Krieger V, S. 26-27.
- 134) Ordre fra Krigsministeriet til Lejrdivisionen i Hald 19/7 1870 (Krigsministeriets fortroligt udgaaede Sager, Hærens Arkiv).
- 135) Krieger V, S. 27.
- 136) Kaptajn F. C. Goods Dagbogsoptegnelser, meddelt af Hr. cand, theol. Alfr. Good.
- 137) Krieger V, S. 35.
- 138) Sml. Depecher fra Direktøren i det russiske Udenrigsministerium, Gehejmeraad Westmann til Oubril, russisk Gesandt i Berlin, til Okunew, russisk Gesandt i Paris, og til Brunnow, russisk Gesandt i London, 7/19 Juli 1870 (E. D. og N. II, Nr. 814, S. 112; Nr. 815, S. 112 f. og Nr. 816, S. 113).
- 139) Akter II, S. 507.
- 140) Kölnische Zeitung Nr. 198, 19/7 1870. Akter II, S. 483-85.
- 141) Hähnsen II, S. 299.
- 142) Krigsministeriel Bekendtgørelse af 14. Juli 1870, Nr. 48.
- 143) Hähnsen II, S. 298-99.
- 144) Vedels Beretning 1903.
- 145) Akter II, S. 731.
- 146) Sml. Akter II, S. 731-33.
- 147) Heydebrand til Bismarck 17/7 (Telegram) og 17/7 (Depeche) 1870 (Hähnsen II, S. 300-302).
- 148) Hähnsen II, S. 302.
- 149) Hähnsen II, S. 302. — Sml. Krieger V, S. 27 og nedenfor Note 159.
- 150) Hähnsen II, S. 302-330.

- 151) Akter II, S. 501-503.
- 152) Hähnsen II, S. 315.
- 153) Hähnsen II, S. 328 og 330.
- 154) Hähnsen II, S. 306.
- 155) Vedels Beretning 1903. Akter II, S. 491 og 507.
- 156) Akter II, S. 491 og 507. Vedels Beretning 1903. Hähnsen II, S. 303 f.
- 157) Hähnsen II, S. 303 f. Platzhoff, S. 358 f.
- 158) Akter II, S. 491.
- 159) Krieger V, S. 27.
- 160) Hähnsen II, S. 303.
- 161) Hähnsen II, S. 304.
- 162) Akter II, S. 513-14.
- 163) Krieger V, S. 27.
- 164) Brev fra Wachtmeister til Baron Leijonhufvud 16/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 803, S. 98 f.).
- 165) Smstd. Krieger V, S. 28. Akter II, S. 597-99.
- 166) Wyke til Granville (Telegram) 23/7, meddelt i Wykes Depeche til Granville af 7/9 1870 (E. D. og N. II, Nr. 836, S. 134.)
- 167) Wyke til Granville 21/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 826, S. 125 ff.)
- 168) Dronning Victoria til Granville 25/7 1870 (E. D. og N. II, Nr. 848, S. 142.)
- 169) Krieger V, S. 28-29.
- 170) Smstd.
- 171) Smstd.
- 172) Krieger V, S. 29.
- 173) Krieger V, S. 29-30.
- 174) Statsraadets Forhandling, S. 359—60.
- 175) Krieger V, S. 29.
- 176) Hähnsen II, S. 306.
- 177) Akter II, S. 516. Hähnsen II, S. 307.
- 178) Akter II, S. 520 og 522.
- 179) Haffners Skrivekalendere (R. A.).
- 180) Krieger V, S. 30.
- 181) Smstd.
- 182) Akter II, S. 507.
- 183) Akter II, S. 556. Krieger V, S. 30.
- 184) Akter II, S. 513-14.
- 185) Akter II, S. 536 f. Krieger V, S. 30.
- 186) Akter II, S. 537. Krieger V, S. 31.
- 187) Vedels Beretning 1903.
- 188) Kriegers V, S. 30 f.
- 189) Om Tietgen og D. B. Adler se bl. a. Krieger V, S. 29, 31 f. C. F. Tietgen: Erindringer og Optegnelser (1904), S. 104.
- 190) I den *franske historiske Litteratur* er Forholdet til Danmark ved Krigs-udbrudet 1870 kun behandlet brudstykkevis og meget utilfredsstillende, bedst i Lehautcourt (General Palat): *Historie de la guerre de 1870—*

- 71 I, S. 381 f., hvor trykt Litteratur er citeret. Iøvrigt kan nævnes Trochu: Oeuvres posthumes I (1896), S. 89 ff.; Pont-Jest: La campagne de la Mer du Nord et de la Baltique (1870—71); Felix Julien: L'amiral Bouët-Willameuz et l'expédition dans la Baltique (1872); Pierre de la Gorce: Histoire du second Empire (1903) VI, S. 341 ff. Yderligere er der i 1925 udkommet: Napoléon III et le prince Napoléon, Correspondance inédite pub. par Ernest d'Hauterive, og fremfor alt har de sidste Bind XXVIII—XXIX af Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—1871 bragt de franske Aktstykker fra Perioden 1. Juli til 10. August 1870, som jeg, før jeg udgav min Forstudie i 1923, havde haft Adgang til at gennemgaa i det franske Udenrigsministeriums Arkiv. Paa Grund af disse Aktstykkers Betydning er de, forsaavidt de vedrører Danmark, ogsaa trykt i E. D. og N. II, hvorfor de her citeres efter denne. — I H. T. 9. R. IV, S. 183—188 skrev Erik Møller i Tilknytning til min Monografi en Afhandling: »Moltke-Hvitfeldt og den planlagte Landgangs-Ekspedition til Østersøen i 1870«, hvori han gjorde opmærksom paa forskellige Urigtigheder i flere af de ovennævnte franske Fremstillinger, hvorefter en ny Gennemarbejdelse af Kildestoffet, særlig den dengang lige publicerede Korrespondance mellem Prins Napoleon og Napoleon III maatte ændre visse Punkter af Fremstillingen i min Monografi. Til Erik Møllers Berigtigelser er der taget Hensyn i min nye Fremstilling.
- 191) Trochu: Oeuvres posthumes I, S. 89 f.; jvf. Erik Møller anf. St. S. 185 f.
- 192) Trochu I, S. 91 ff.
- 193) Trochu I, S. 89 ff. M. H. t. Datoen se Erik Møller anf. St. S. 184 ff.
- 194) Trochu, I, S. 91 ff.
- 195) Akter II, S. 544; sml. Ernest d'Hauterive: Napoléon III et le Prince Napoléon, S. 306.
- 196) Trochu I, S. 93.
- 197) Trochu I, S. 95. — Lord Lyons, den engelske Ambassadør i Paris, fortæller om disse kritiske Dage, at Moltke-Huitfeldt kom til ham paa Legationen og >i stor Fortvivelse sagde, at han ikke vidste noget om, hvad der var hans Regerings Hensigt og bad om Oplysninger, da det syntes ganske rimeligt, at den danske Hovedstad vilde blive besat af den af de kæmpende Hære, der først kunde komme til København«. Lorden tilføjede, at der i Cherbourg udrustedes et Ekspeditionskorps, der skulde gaa til København og saafremt de franske Styrker viste sig i den danske Hovedstad, vilde det være umuligt at afholde Folket fra at marchere mod Preusserne. (Newton, Lord Lyons I, S. 303, citeret af Erik Møller anf. St. S. 187-188).
- 198) Sml. Note 190, Erik Møller anf. St. S. 185—87.
- 199) C. F. Tietgen: Erindringer og Optegnelser, S. 103—05.
- 200) Krieger V, S. 29. C. F. Tietgen: Erindringer og Optegnelser, S. 103.
- 201) Felix Julien: L'amiral Bouët-Willameuz et l'expédition dans la Baltique, S. 101—02. De københavnske Blade 6/8 1870. St. Ferriol til Gramont 8/8 1870 (utrykt, Paris Aff. étr. Danmark, vol. 255, fol. 341).

- 202) »Berl. Tid.« 18/8 Nr. 195, 20/8 Nr. 197, 25/9 Nr. 233 1870. Vedels Beretning 1903.
- 203) E. D. og N. II, S. 93.
- 204) E. D. og N. II, S. 92-93 og 101.
- 205) E. D. og N. II, S. 101-03.
- 206) E. D. og N. II, S. 104-05.
- 207) Smstd.
- 208) St. Ferriol til Gramont 19/7, 20/7 1870. (E. D. og N. II, N. 817-18, S. 113-16).
- 209) Se Bd. II, S. 277-89.
- 210) St. Ferriol til Gramont 11/6 1870. (Origines XXVII, S. 369, refereret E. D. og N. II, S. 83-84).
- 211) St. Ferriol til Gramont 28/5 1870 (E. D. og N. II, S. 66—69).
- 212) Gramont til St. Ferriol 3/8 1870 (E. D. og N. II, Nr. 894, S. 210).
- 213) Om *Raasløff* se Dansk biografisk Leksikons 2. Udg. Friis: Den danske Regering og Nordsløvigs Genforening med Danmark I og II passim. Kriegers Dagbøger IV og V passim. Raasløffs Breve til Tietgen (R. A.), til Oberst C. Thomsen (Kgl. Bibliotek). Utrykte Breve ml. Frijs og Vedel 1870 (R. A.). Tietgen: Erindringer og Optegnelser, S. 102.
- 214) Bind I, S. 339 ff., Bind II, S. 232 ff.
- 215) Akter II, S. 723.
- 216) P. Vedels Beretning 1903.
- 217) Holstein til Fru Holstein 11/8 1870.
- 218) P. Vedels Beretning 1903.
- 219) Krieger V, S. 24.
- 220) E. D. og N. II, S. 103-04.
- 221) E. D. og N. II, S. 106-07.
- 222) Akter II, S. 493-99.
- 223) E. D. og N. II, S. 109-10.
- 224) E. D. og N. II, S. 132. og S. 138.
- 225) E. D. og N. II, S. 132-34.
- 226) E. D. og N. II, S. 140-42.
- 227) E. D. og N. II, S. 150.
- 228) Original eller Kopi synes, efter de foretagne Undersøgelser, ikke at foreligge i det franske Udenrigsministeriums Arkiv. Sml. Origines T. XXIX, S. 437.
- 229) E. D. og N. II, S. 210.
- 230) Haffners Skrivekalendere (R. A.).
- 231) Holstein til Fru Holstein 8/8 og 11/8 1870.
- 232) Krieger V, S. 32-33.
- 233) Krieger V, S. 33.
- 234) Udateret, utrykt Brev fra Vedel til Rosenørn-Lehn, vistnok fra 23/7 1870 (Oreby).
- 235) E. D. og N. II, S. 138.
- 236) Krieger V, S. 33. Akter II, S. 538-43.

- 237) Akter II, S. 539.
- 238) Samtalen kendes fra Vedels udførlige, den 26/7 1870 nedskrevne Referat i de tidligere nævnte Optegnelser, som er trykt i Akter II, S. 538 ff. I St. Ferriols Depecher til Paris fra disse Dage indeholdes intet væsentligt afvigende eller supplerende; sml. E. D. og N. II, S. 146 ff.
- 239) Akter II, S. 545-50.
- 240) Akter II, S. 522.
- 241) Krieger V, S. 34.
- 242) Statsraadets Forhandlinger, S. 360—67.
- 243) Af Orla Lehmanns Papirer, 1903, S. 246.
- 244) Hofmarskallatets Dagjournal, R. A. — Holstein til Fru Holstein 25/7 Kl. 10¹/₂ Aften og 26/7 1870.
- 245) Samme Breve fra Holstein.
- 246) E. D. og N.II, S. 315.
- 247) E. D. og N.II, S. 112-13 og Akter II, S. 529-32.
- 248) E. D. og N.II, S. 143-44 og S.154-63.
- 249) E. D. og N.II, S. 143-44.
- 250) E. D. og N.II, S. 94.
- 251) E. D. og N. II, S. 112-13 og 138.
- 252) E. D. og N. II, S. 138.
- 253) E. D. og N., II, S. 112 og Akter II, S. 530.
- 254) E. D. og N. II, S. 135-36.
- 255) Hähnsen II, S. 303-04.
- 256) Hähnsen II, S. 309-11.
- 257) Hähnsen II, S. 311.
- 258) E. D. og N. II, S. 136-37.
- 259) Smstd. S. 137.
- 260) Akter II, S. 514-16.
- 261) Akter II, S. 541, 545 ff.
- 262) E. D. og N.II,S.315-16.
- 263) E. D. og N.II,S.154-58.
- 264) E. D. og N.II,S.124-25.
- 265) E. D. og N.II,S.97.
- 266) E. D. og N.II,S.134.
- 267) E. D. og N.II,S.125-27.
- 268) Hähnsen II, S. 316-17.
- 269) Platzhoff, S. 360-61.
- 270) Akter II, S. 571.
- 271) Platzhoff, S. 360, Note 1.
- 272) E. D. og N. II, S.165.
- 273) E. D. og N. II, S.152-54.
- 274) E. D. og N. II, S.151-52.
- 275) Hähnsen II, S. 315-16.
- 276) Platzhoff, S. 360-61.
- 277) E. D. og N. II, S. 128.

- 278) Akter II, S. 521.
279) E. D. og N. II, S. 130.
280) Akter V, Nr. 1786 (= 764 a), S. 372-73.
281) Akter II, Nr. 791, S. 561.
282) E. D. og N. II, S. 142.
283) E. D. og N. II, S. 316.
284) Holstein til Fru Holstein 26/7 1870. Krieger V, S. 34.
285) Krieger V, S. 37-38.
286) »Fædrelandet« indeholdt 28/7 en ledende Artikel, der fremhæver, at Prinsen af Wales* Ophold ikke var ønskeligt.
287) Akter II, S. 554-56.
288) Akter II, S. 559-60.
289) Håhnsen II, S. 310.
290) Håhnsen II, S. 313-14 og Platzhoff, S. 359-60.
291) Platzhoff, S. 359.
292) Håhnsen II, S. 313-14.
293) Smstd.
294) Håhnsen II, S. 315.
295) Krieger V, S. 37.
296) Akter II, S. 570 ff. og 588 ff.
297) Håhnsen II, S. 315, Note.
298) Akter II, S. 589.
299) Vedels Beretning 1903.
300) E. D. og N. II, S. 167-68.
301) Sml. S. 192 ff.
302) Akter II, S. 572-73 og 591.
303) Akter II, S. 590.
304) Sml. S. 194-95.
305) Sybel: Die Begründung des Deutschen Reiches durch Wilhelm I. 3. Aufl. der Volksausgabe, VII, S. 279.
306) Kieler Zeitung Nr. 1768 17/7 og Extrablade 19/7 og 21/7 1870. Særlig Kieler Zeitung, Hamburger Nachrichten, Köllnische Zeitung indeholder en Mængde Korrespondancer og andre Meddelelser om Stemningen i Danmark.
307) Håhnsen II, S. 317.
308) Akter II, S. 555.
309) Krieger V, S. 36.
310) Smstd.
311) »Vor Fortid« 2. Aarg., S. 235-39.
312) Holstein til Fru Holstein 29/7 1870.
313) C. St. Bille til V. Topsøe 26/7 1870 (utrykt, Kgl. Bibliotek).
314) Krieger V, S. 37.
315) E. D. og N. II, S. 154.
316) Håhnsen II, S. 314.
317) Brev fra Raasløff til Thomsen 27/7 1870 (utrykt, Kgl. Bibi. Ny kgl. Sml. 1712 fol., Breve til General Thomsen III).

- 318) Krieger V, S. 40.
- 319) Om denne Plan se bl. a.: Akter i R. A., Udenrigsministeriets Journal A 6388. Krieger V, S. 28—29, 38. Vedels Beretning 1903. Brev fra Levy til Vedel 2/8 1870, trykt Akter II, S. 604. Dep. fra Bülow til Rosenørn-Lehn 2/8 1870 Nr. 45, utrykt, R. A. Akter II, S. 708 og S. 710-11. Skrivelse 18/8 1870 fra Mohrenheim til Westmann, trykt Akter II, Nr. 893, S. 676—77. Mohrenheim til Gortchacow 16/18 August 1870. (E. D. og N. II, Nr. 981, S. 308 ff. med Bilag trykt smstd. som Nr. 982). Akter II, Nr. 898, S. 683—84 og Nr. 914, S. 710-11, samt S. 751.
- 320) C. F. Tietgens Erindringer og Optegnelser, S. 102—06.
- 321) Akter II, S. 683-84, Vedels Beretning 1903.
- 322) Dep. fra Bülow 2/8 1870, Nr. 45, utrykt R. A.
- 323) Akter II, S. 717-18, E. D. og N. II, S. 308 ff. med Bilag. Sml. Akter II, S. 676 f.
- 324) Vedels Beretning 1903.
- 325) Krieger V, S. 36. Vedels Beretning 1903. P. V. (= P. Vedel): Bidrag til Monrads Biografi i »Tilskueren« 1904, S. 969. Brev fra Monrad til Krieger 24/7 1870, trykt »Danske Magazin«, 7. Rk., 3. Bd., S. 263—64.
- 326) Akter II, S. 744.
- 327) P. Vedels ovenfor citerede Artikel i »Tilskueren« 1904, S. 969. D—d (= Monrad): Politiske Afhandlinger II, S. 282, Krieger V, S. 36, 47, 51. Vedels Beretning 1903.
- 328) »Danske Magazin« 7. Rk., 3. Bd., S. 263—64.
- 329) Krieger V, S. 37.
- 330) Statsraadets Forhandlingsprotokol, utrykt.
- 331) Krieger V, S. 37. Akter II, S. 582.
- 332) Akter II, S. 583, S. 586-88.
- 333) Holstein til Fru Holstein 26/7 1870. Krieger V, S. 45.
- 334) »Vor Fortid« 2 Aarg., S. 237.
- 335) E. D. og N. II, S. 142.
- 336) E. D. og N. II, S. 210-12.
- 337) E. D. og N. II, S. 136-37, 176 samt S. 317-19.
- 338) E. D. og N. II, S. 176-77.
- 339) E. D. og N. II, S. 188-89.
- 340) E. D. og N. II, S. 318.
- 341) Holstein til Fru Holstein 30/7 1870. Hähnsen II, S. 306.
- 342) Holstein til Fru Holstein 27/7 1870.
- 343) Krieger IV, S. 372-73. Vedels Beretning 1903.
- 344) Akter V, S. 371-72.
- 345) Krieger V, S. 31.
- 346) Krieger V, S. 35.
- 347) Akter II, S. 561-62.
- 348) M. P. Bruuns utrykte Dagbøger (Kgl. Bibl., Add. 261. 8°).
- 349) Krieger V, S. 36.
- 350) Krieger V, S. 37. Akter II, S. 566, 569-70.

- 351) Akter II, S. 569.
352) Krieger V, S. 38-39.
353) Krieger V, S. 42.
354) Krieger V. S. 44.
355) Smstd.
356) Krieger V, S. 46.
357) Krieger V, S. 48.
358) Krieger V, S. 49-50.
359) Akter II, S. 606-09.
360) Krieger V, S. 38-39.
361) Akter II, S. 583-84.
362) Akter II, S. 584-86.
363) Akter II, S. 586-88.
364) Holstein til Fru Holstein 8/8 1870.
365) Krieger V, S. 43. Akter II, S. 593-94 og Nr. 881, S. 656-60.
366) Origines III, S. 375.
367) E. D. og N. II, S. 321.
368) E. D. og N. II, S. 150.
369) E. D. og N. II, S. 185.
370) Vedels Beretning 1903.
371) Akter II, S. 599.
372) Holstein til Fru Holstein 1/8 1870 Kl. 9¹/_{* Aften.}
373) Krieger V, S. 43.
374) Smstd.
375) Krieger V, S. 36.
376) Krieger V, S. 43—44.
377) Smstd.
378) Akter II, S. 601.
379) Vedels Beretning 1903. Krieger V, S. 44. Krieger skriver, at Cadore først kom til Vedel *efter* Samtalerne med Rosenørn. Kriegers Meddelelse herom er nedskrevet samme Dag, Vedels Beretning mange Aar efter, men det er dog rimeligt, at de to Gesandter først hilste paa Vedel, hvad der vistnok stemmer med diplomatisk Sædvane. Sagligt gør det ingen Forskel, og der er ingen Uoverensstemmelse mellem Vedels og Kriegers Referater af Samtalerne. I Vedels *samtidige* Optegnelser og Breve findes intet Referat af disse Samtaler.
380) Se S. 93 ff.
381) Vedels Beretning 1903.
382) Smstd. og Krieger V, S. 44.
383) Krieger V, S. 44. Akter II, S. 656 ff. og 696-97. E. D. og N. II, S. 319-22.
384) E. D. og N. II, S. 319 ff.
385) Krieger V, S. 44 og E. D. og N. II, S. 307 og S. 319—22, hvor Mohrenheim 20. August tilbageskuende fortæller om Cadores Mission.
386) Smstd. S. 321.
387) Smstd. S. 322.

- 388) E. D. og N. II, S. 194.
389) Krieger V, S. 44. Holstein til Fru Holstein 1/8 1870.
390) E. D. og N. II, S. 210.
391) E. D. og N. II, S. 220.
392) Optegnelse af P. Andræ 3/8 1870 (R. A.).
393) Meddelelse fra Mohrenheim 2/8 1870. Vedel siger i sin Beretning 1903, at Mohrenheim 2. August tilskrev Udenrigsministeriet derom; selve Ordlyden af den russiske Meddelelse gav Mohrenheim 4/8. Sml. E. D. og N. II, S. 193-94 og Akter II, S. 604.
394) Krieger V, S. 45.
395) »Vor Fortid« 2. Aarg., S. 238.
396) Krieger V, S. 45. Et Telegram fra Cadore til Paris 2/8 (E. D. og N. II, S. 194) giver ikke nogen Besked om Hertugens Bevægelser paa dette Tidspunkt.
397) Haffners Skrivekalendere (R. A.). Krieger V, S. 45—46.
398) Vedels Beretning 1903.
399) Krieger V, S. 46.
400) Smstd.
401) Smstd.
402) Vedels Beretning 1903.
403) Akter II, S. 723. Sml. Optegnelse af P. Andræ (R. A.) om Udtalelser af P. Vedel 14/7 1894 og om Udtalelse af Grev Frijs Marts 1894.
404) Sml. Af Orla Lehmanns Papirer, 1903, S. 246—47. »Vor Fortid« 2. Aarg., S. 236-37.
405) Holstein til Fru Holstein 2/8 1870.
406) Holstein til Fru Holstein 4/8 1870.
407) Akter II, S. 606-07.
408) Akter II, S. 607-08.
409) Akter II, S. 609—12. Sml. Krieger V, S. 47—48 og Vedels Beretning 1903.
410) Sml. S. 84.
411) Akter II, S. 558.
412) Krieger V, S. 41.
413) Holstein til Fru Holstein 3/8 1870 Kl. 8^{*/2} Aften. Krieger V, S. 48-49.
414) I Dagbogens originale Tekst staar næppe *forinden*, men snarest *foruden*, hvad ogsaa giver bedre Mening. Sml. Krieger V, S. 390 og VIII, 1. Del S. 276.
415) Holstein til Fru Holstein 3/8 1870 Kl. 8^{1/2} Aften.
416) Krieger V, S. 49; L. 33 maa læses: *ud* for (det meget utydeligt skrevne) *ind*. Sml. Krieger V, S. 390 og VIII, S. 49. Holstein til Fru Holstein 2/8 og 3/8 1870.
417) E. D. og N. II, S. 193-94 og S. 318-19. Akter II, S. 604. Krieger V, S. 49-51.
418) Holstein til Fru Holstein 3/8 1870 Kl. 8[^]2 Aften og 4/8 1870 Kl. 9[^]2 Aften.
419) Akter II, S. 615-16.
420) Akter II, S. 621.

- 421) Akter II, S. 631-33. Krieger V, S. 53-54.
422) Krieger V, S. 52.
423) Akter II, S. 616.
424) Akter II, S. 631-33.
425) Krieger V, S. 53-55.
426) Akter II, S. 666-69.
427) Akter II, S. 650-53.
428) Akter II, S. 668.
429) Brev fra Frijs til Vedel 27/1 1896 (P. Vedels Privatpapirer, R. A., utrykt).
430) Smstd.
431) Brev fra Frijs til Vedel 9/10 1893 (P. Vedels Privatpapirer, R. A., utrykt).
432) Akter II, S. 652.
433) Smstd.
434) Akter II, S. 640 og S. 652.
435) Akter II, S. 618.
436) Akter II, S. 615-16.
437) Grev Frijs' Beretning, dateret 5/8 1870, er trykt Akter II, S. 624—28.
438) Akter II, S. 632.
439) Akter II, S. 625. Sml. Vedels Beretning 1903.
440) Akter II, S. 642.
441) Akter H, S. 624-28 og S. 641 f.
442) Vedels Beretning 1903.
443) Smstd.
444) Krieger V, S. 55 og Akter II, S. 641.
445) E. D. og N. II, S. 241.
446) Akter II, S. 640-44.
447) Akter II, S. 643.
448) Krieger V, S. 57.
449) Akter II, S. 643-44.
450) E. D. og N. II, S. 147-48.
451) E. D. og N. II, S. 170-71.
452) E. D. og N. II, S. 177-78.
453) E. D. og N. II, S. 194.
454) E. D. og N. II, S. 220.
455) Smstd.
456) E. D. og N. II, S. 253.
457) E. D. og N. II, S. 265.
458) Se S. 119ff.
459) Akter II, S. 541-42.
460) Krieger V, S. 40. Sml. E. D. og N. II, S. 136-37 og Akter II, S. 529.
461) Akter II, S. 593-94.
462) E. D. og N. II, S. 176—77. Om Ankomsttiden i St. Petersborg, henholdsvis Peterhof, se Tilføjelsen til Teksten S. 177.
463) Hähnsen II, S. 318-19.
464) E. D. og N. II, S. 177.

- 465) E. D. og N. II, S. 183-84.
466) E. D. og N. II, S. 193-94 og S. 195-201.
467) Statsraadets Forhandlinger, S. 435—36. E. D. og N. II, S. 212—13.
468) E. D. og N. II, S. 214-16.
469) Akter II, S. 620 og 629-31.
470) Hähnsen II, S. 325.
471) E. D. og N. II, S. 219.
472) Akter II, S. 620.
473) Smstd.
474) Platzhoff, S. 361.
475) E. D. og N. II, S. 167-69.
476) Platzhoff, S. 362.
477) Akter II, S. 661-63.
478) E. D. og N. II, S. 227-29.
479) E. D. og N. II, S. 183-84.
480) E. D. og N. II, S. 185—86, hvor, i en Skrivelse fra Buchanan modtaget 6/8, aftrykkes et 1/8 afsendt Telegram fra ham til Granville.
481) E. D. og N. II, S. 221-23.
482) E. D. og N. II, S. 235-36.
483) E. D. og N. II, S. 265-66.
484) Platzhoff, S. 363-64. Sml. E. D. og N. II, S. 254-55.
485) E. D. og N. II, S. 188-89 og 202-03.
486) E. D. og N. II, S. 254-55, S. 265-68 samt S. 269-75.
487) E. D. og N. II, S. 283-85.
488) E. D. og N. II, S. 242-43, Nr. 940, S. 256-57 og Nr. 955, S. 276.
489) E. D. og N. II, S. 297-299.
490) E. D. og N. II, S. 301-02.
491) E. D. og N. II, S. 193-94 og Akter II, S. 604.
492) Statsraadets Forhandlinger, S. 369. Akter II, S. 615.
493) Krieger V, S. 53—54. Vedels Beretning 1903.
494) Akter II, S. 634.
495) Akter II, S. 634.
496) Krieger V, S. 56.
497) Smstd.
498) Vedels Beretning 1903.
498a) E. D. og N. II, S. 313—19. Mohrenheim udtalte i Januar 1879, iflg. Optegnelse af Krieger (Dagbøger V, S. 45) overfor Vedel den Opfattelse, at den russiske Henvendelse i Paris havde faaet den franske Regering til at dæmpe sin Pression i København. De bevarede Ordre til Cadore giver imidlertid ikke Udtryk for noget saadant. At den franske Flaade-expedition og Afsendelsen af Landgangstropper til Østersøen trak ud og sluttelig maatte opgives, finder, som allerede Krieger indsaa, sin naturlige Forklaring i Landets militære Desorganisation og Preussens tidligt fremtrædende militære Overlegenhed. — Naar Alfred Stern i sin Geschichte Europas X, S. 359 udtaler, at den danske Neutralitetserklæ-

ring af 25. Juli skyldtes Advarsler fra St. Petersborg, der understøttedes fra London, har han altsaa Uret. Hvad der indtil 25. Juli fremkom af Advarsler fra russisk og engelsk Side, skyldtes Gesandternes eget Initiativ. Stern er maaske ledet paa Vildspor af den Maade, hvorpaa jeg i »Danmark ved Krigsudbrudet« S. 99 f. og 158 f. omtaler den russiske og engelske Pression, fordi jeg dengang (1923) ikke havde det samme Kendskab som nu til Arten af og Tidspunktet for de Skridt, der foretoges af de to Stater.

- 499) Krieger V, S. 35.
 500) Krieger V, S. 36. Akter II, S. 595-96.
 501) Krieger V, S. 36-37.
 502) Breve fra Oberst Thomsen til hans Hustru, 1923 tilhørende Fru Ella Paulsen, 1948 forgæves eftersøgt.
 503) Krieger V, S. 39.
 504) Krieger V, S. 36 og 39.
 505) Krieger V, S. 40.
 506) Krieger V, S. 41.
 507) Krieger V, S. 42.
 508) Smstd.
 509) Akter II, S. 595-96.
 510) Krieger V, S. 50. Akter II, S. 620.
 511) Akter II, S. 620.
 512) Krieger V, S. 50.
 513) Akter II, S. 619.
 514) Krieger V, S. 52.
 515) Sml. Vedels Beretning 1903.
 516) Krieger V, S. 52.
 517) Holstein til Fru Holstein 5/8 1870 Kl. 9¹/_{* 4} Aften, Akter II, S. 619, samt Krieger V, S. 52.
 518) Akter II, S. 619.
 519) Krieger V, S. 52-53.
 520) Holstein til Fru Holstein 5/8 1870 Kl. Aft^{9 1}/₄.
 521) Akter II, S. 619.
 522) Sml. S. 173.
 523) Akter II, S. 621-22.
 524) Krieger V, S. 53-54.
 525) Statsraadets Forhandlinger S. 367—373 og Krieger V, S. 54—55.
 526) Krieger V, S. 54.
 527) Krieger V, S. 56.
 528) Krieger V, S. 55.
 529) Holstein til Fru Holstein 6/8 1870.
 530) Krieger V, S. 56.
 531) Holstein til Fru Holstein 7/8 1870 Kl. 10³/₄ Aften.
 532) Akter II, S. 634.
 533) Krieger V, S. 56.
 534) Krieger V, S. 55—56.

- 535) Akter II, S. 634, 636 og 638.
536) Akter II, S. 637-38.
537) Krieger V, S. 57.
538) Topsøes Papirer (Kgl. Bibi.).
539) Krieger V, S. 57—58, sml. Brev fra Frijs til P. Vedel 19/2 1896 (P. Vedels Privatpapirer R. A., utrykt). Sml. ogsaa P. Andræ: Andræes Torsdage, S. 22, hvor der omtales lignende Udtalelser af Hall 8/8 1870.
540) Akter II, S. 639.
541) Vedels Beretning 1903.
542) Smstd.
543) Vedels Beretning 1903.
544) Akter II, S. 635-36.
545) Vedels Beretning 1903.
546) Breve fra Valois til Panum 28/7, 4/8, 11/9 1870 (utrykte, R. A.).
547) Krieger V, S. 57.
548) Akter II, S. 660.
549) Krieger V, S. 57.
550) Akter II, S. 639. Krieger V, S. 57-58.
551) Akter II, S. 640.
552) Akter II, S. 652.
553) Brev fra Frijs til Vedel 27/1 1896 (P. Vedels Privatpapirer, R. A.), Vedels Beretning 1903.
554) Krieger V, S. 58.
555) Akter II, S. 677-79.
556) Krieger V, S. 59.
557) Udenrigsministeriets Forestilling til Kongen 18/8 1870, trykt Akter II, S. 677—79. Den franske Gengivelse findes i Depeche fra Rosenørn-Lehn til Moltke-Hvitfeldt 13/8 1870, trykt Akter II, S. 659.
558) Sml. Vedels Beretning 1903.
559) E. D. og N. II, S. 264-65 og 275-76. Holstein til Fru Holstein 12/8 1870.
560) En af Cadore medbragt Depeche fra St. Ferriol var modtaget i Paris 17/8 (E. D. og N. II, S. 276).
561) Vedels Beretning 1903.
562) Holstein til Fru Holstein 13/8 1870. Krieger V, S. 60 ff.
563) Om Forhandlingerne vedr. Neutralitetsligaen se foruden Vedels utrykte Beretning 1903 og hans Betænkning til Ministerraadet 24/8 samt Udenrigsministerens Forestilling til Kongen 27/8 1870 (Akte II, S. 704—08) den diplomatiske Korrespondance fra Slutningen af August og September 1870, der er trykt dels i Akter II, dels i E. D. og N. II; desuden Brev fra Frijs til Vedel 20/8 og 24/8 (Akte II, S. 682 og 698) samt Kriegers Dagbøger V, S. 63 ff.
564) Akter II, S. 671-72.
565) Krieger V, S. 67.
566) Krieger V, S. 67-68.
567) Statsraadets Forhandling, S. 375—76; sml. Krieger V, S. 68.

- 568) Akter II, S. 713-14.
- 569) Holstein til Fru Holstein 12/8 1870.
- 570) Smstd. 20/8 1870.
- 571) Smstd. 18/8 1870.
- 572) Smstd. 21/8 1870.
- 573) Statsraadets Forhandling, S. 373—75 og Krieger V, S. 65.
- 574) Herom se dels den diplomatiske Korrespondance og Privatbreve mellem Vedel og Quaade fra August og September 1870, trykt i Akter II, samt Vedels Beretning 1903, desuden Depecher fra de fremmede Gesandter i København, Berlin og London, særlig fra Sir Charles Wyke i København, Sekretæren ved det britiske Gesandtskab i Berlin Petre, og Baron Brunnow i London fra samme Tid, trykt i E. D. og N. II.
- 575) Om denne Heydebrands paastaaede stærke Uvilje findes intet i de (i Platzhoff og Hähnsen) offentliggjorte Akter. Af den Hähnsen II, S. 338 (Nr. 850) aftrykte Depeche fra København af 6. Januar 1871 fremgaar dog tydeligt, at han var klar over den danske Befolknings stadig bestaaende Uvilje mod Tyskland, der bl. a. i Aviserne fik »utilbørlige Udtryk«, der aldrig fremkaldte Modsigelse. Samtidig fremhævede han imidlertid den danske Regerings »kluges und vorsichtiges Benehmen«.
- 576) Akter II, S. 672-75.
- 577) Se særlig Vedels Privatbreve til Quaade 7/9 og 15/9 1870, trykt Akter II, S. 721-24 og 731-33.
- 578) Akter II, S. 735-37.
- 579) Krieger V, S. 36.
- 580) Akter II, S. 583.
- 581) Holstein til Fru Holstein 10/8 1870.
- 582) Utrykte Breve fra Frijs til Vedel 9/10 1893 og 27/1 1896 (R. A.).
- 583) P. Vedels personlige Akter i U. A.
- 584) Akter II, S. 508.
- 585) Akter II, S. 522.
- 586) Akter II, S. 562.
- 587) Akter II, S. 566-67.
- 588) Akter II, S. 583.
- 589) Akter II, S. 594—95.
- 590) Akter II, S. 489.
- 591) Akter II, S. 591-93.
- 592) Akter II, S. 617-18.
- 593) Statsraadets Forhandling, S. 361.
- 594) Akter II, S. 585.
- 595) Akter II, S. 609-12.
- 596) Krieger V, S. 36, Note.
- 596a) Se bl. a. Schultz Danmarkshistorie V, S. 36 f.
- 597) Se II, S. 160.
- 598) Se bl. a. Schultz Danmarkshistorie V, S. 42 f. samt Venstres utrykte Forhandlingsbog (Mødeprotokol) i R. A.

- 599) Krieger V, S. 36 og VIII, 1. Del, S. 276.
- 600) Se bl. a. foran S. 12 f.
- 601) Se bl. a. »Fædrelandet« 8/9 1870, E. D. og N. II, S. 338—39, Noten.
- 602) Statsraadets Forhandlinger S. 376. Akter II, S. 746—47, 798. Hähnsen II, S. 335. E. D. og N. II, S. 359-60.
- 603) Akter II, S. 798.
- 604) E. D. og N. II, Nr. 1019, 1021, 1023; Hähnsen II, Nr. 847.
- 605) Krieger V, S. 85-86.
- 606) Akter II, Nr. 935-36 samt Nr. 937 a.
- 607) Akter II, S. 762.
- 608) Akter II, S. 772.
- 609) Akter II, S. 773 ff.
- 609a) Statsraadsprotokollen, utrykt. Sml. Krieger V, S. 99.
- 610) Krieger V, S. 88-89, 92, 94, 97, 99, 100, 103; VIII, 1. Del, S. 285-86.
- 611) Rigsdagstidende, Tillæg B, ordentlig Samling 1870—71, Sp. S. 897—914, samt Rigsdagstidende, Forhandlinger i Folketinget, ordentlig Samling 1870-71, Sp. S. 4427—57, 2. Bind.
- 612) Krieger V, S. 118.
- 613) Brev af 13 Februar 1871. (R. A.).
- 614) Se II. Bind, S. 171-195.
- 615) Mackeprang: Nordslesvig 1864—1909, S. 73 ff. — Se iøvrigt Sønderjyllands Historie 5. Bd., Frantz von Jessen: Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie (Udgaverne 1901, 1906 og 1938) samt de i disse Værker anførte Kilder. — I det nærværende Værk samt i min Aktstykkksamling er det omfattende Materiale om de særlige indre nordslesvigske Forhold, Optantspørgsmaal o. l., efter Arbejdets Plan kun i meget ringe Grad udnyttet og i Reglen kun, hvor det har særlig Forbindelse med Hovedspørgsmaalet om Nordslesvigs Tilbagegivelse til Danmark.
- 616) Akter III, S. 3 f.
- 617) Akter III, S. 11.
- 618) Akter III, S. 24.
- 619) Akter III, S. 38—40, S. 65 ff., 71 f., 77, 83—86; Sønderjyllands Historie 5. Bd., S. 108 f.
- 620) Akter III, S. 65.
- 621) Sønderjyllands Historie, 5. Bd., S. 109.
- 622) Smstd. S. 110.
- 623) Akter III, S. 77.
- 624) E.D. og N. II S. 402, Akter III, S. 8-9, Hähnsen II, S. 341 ff.
- 625) Akter III, S. 18.
- 626) Hähnsen II, S. 338.
- 627) Om de danske Overvejelser eller Forhaabninger vedrørende tysk Imødekommenhed i det nordslesvigske Spørgsmaal som Følge af Danmarks Neutralitet under Krigen: Akter II, S. 488, 518, 528, Nr. 805, Nr. 807, Nr. 814, Nr. 825, Nr. 828, Nr. 879, Nr. 902, Nr. 903, Nr. 916-17, Nr. 919-21, Nr. 934, S. 754, Nr. 937, Nr. 938-39, Nr. 944, Nr. 946, Nr. 950b; Akter V,

- Nr. 1789-91. - Platzhoff, Nr. 273, Sml. E.D. og N. II, Nr. 1006, S. 345 og Noten dertil.
Nr. 1789—91. — Bismarck und die nordschleswigsche Frage Nr. 273, Sml. E.D. og N. II, Nr. 1006, S. 345 og Noten dertil.
- 628) Akter III, S. 52 og 58.
629) E.D. og N. II, S. 254-55 og 348.
630) Akter II, S. 714-15.
631) Se bl. a. Indberetning af den belgiske Gesandt van Loo til Bruxelles ^{15/6} 1870, E.D. og N. II, S. 349-50.
632) Die grosse Politik III, S. 19, sml. Ziekursch II, S. 38.
633) Akter II, S. 690.
634) Akter II, S. 759-61.
635) Akter II, S. 773 ff.
636) Akter III, S. 4.
636a) Sml. Akter V, S. 32 f.
637) Akter III, S. 6, 11, 13, 16, 19-20, 24-25.
638) Akter V, S. 38.
639) Akter III, S. 12-13.
639a) Krieger V, 158-59.
640) Om det følgende se: Platzhoff, S. 323 f., S. 364 f., S. 369 f., S. 372; Hähnsen II, S. 333, S. 339 og 345.
641) Hähnsen II, S. 339.
642) Platzhoff, S. 369-70.
643) Akter III, S. 37.
644) Platzhoff, S. 370.
644a) E. D. og N. II, S. 423.
645) Platzhoff, S. 366-67.
646) Smst. S. 368-69.
647) Sml. Akter III, S. 8, hvor Quaade ^{18/3} 1871 indberetter tilsvarende Udtalelser, som Heydebrand havde fremsat overfor den svensk-norske Gesandt i København.
647a) Se f. Eks. Krieger V, S. 161.
648) Akter III, S. 40, 42, 46-47. V, S. 42-43.
649) Akter III, S. 48-49. Krieger V, S. 171.
650) Hähnsen II, S. 347.
651) Platzhoff, S. 370-71.
652) Akter III, S. 40-43 og 47-48.
653) Hähnsen II, S. 350.
654) Akter III, S. 52-62, 68-69, 80-83; V, S. 389.
655) Akter III, S. 69-70. V, S. 48-49.
656) Akter V, S. 44 Note 2.
-

2. BOG

5. 297. 9 E. D. og N. I, S. 303. — ²⁾ Om politiske Drømmerier (København 1870), S. 36 ff.

S. 298. i) Smst. S. 42. - ²⁾ Smst. S. 45. - ³⁾ Smst. S. 46. - ⁴⁾ Smst. S. 48. - 9 Smst. S. 50. — ⁶⁾ Smst. S. 49. — ⁷⁾ Smst. S. 49 f. — ⁸⁾ Smst. S. 50 ff. — ») Smst. S. 52.

5. 299. i) Smst. S. 53. - ²⁾ Smst. S. 55. — ³⁾ Smst. S. 56 f. - ⁴⁾ Smst. S. 50. - ⁵⁾ Håhnsen II, S. 277-78; utrykt Depeche fra Mohrenheim Nr. 31/1869, Moskwa.

5. 300. i) E. D. og N. I, S. 646.

S. 301. 9 E. D. og N. II, S. 1. - ²⁾ I et Brev til Quaade af 5/1 1870 (Akter II, S. 345—46) berører Grev Frijs Spørgsmaalet om »en almindelig anerkjendt Neutralitet som Belgiens« med Tilføjelse af, at han vil foretrække en Overenskomst med Tyskland om Tilbagegivelse til Danmark af, hvad der er og vil være Dansk ogsaa for en Neutralitet som den nævnte. Muligvis sigter denne Grev Frijs' Bemærkning til en Omtale af Stracheys Forslag i et ikke besvaret Brev fra Quaade til Frijs, men Bemærkningen kan ogsaa være fremkaldt af Pressediskussionen i Forbindelse med Monrads Foredrag. — ³⁾ E. D. og N. II, S. 344-45.

S. 302. 9 E. D. og N. II, Nr. 1018, 1022, 1035 og 1041. - Sml. Akter II, S. 722, 788, 790. - E. D. og N. II, S. 376-80.

5. 303. 9 E. D. og N. II, S. 383—84, Nr. 1041. — Sml. omdisse Rygter ogsaa Akter II, S. 781 f., 784. - ²⁾ E. D. og N. II, S. 360-61.

S. 304. 9 E. D. og N. II, S. 367-68. - ²⁾ Smst. S. 370. - ³⁾ Smst. S. 373-74. - 9 Smst. S. 371.

S. 305. 9 Vedels Optegnelser 1874. — ²⁾ Akter II, S. 611. — ³⁾ Smst. S. 722 f.; sml. Akter II, S. 781.

5. 306. 9 Akter II, S. 749 f. - ²⁾ Smst. S. 760.

S. 307. 9 Akter II, S. 769 f. - ²⁾ Smst. S. 776.

5. 308. 9 Akter V, S. 380-82.

S. 309. 9 Akter II, S. 777, sml. S. 781.

S. 310. 9 Krieger V, S. 96. - ²⁾ Akter II, S. 780. - ³⁾ Sml. smst. S. 790 samt Grev Frijs' Udtalelse Akter II, S. 345, hvor han synes at gaa ud fra samme Tankegang. - ⁴⁾ Akter II, S. 788-791.

- S. 311. i) Akter II, S. 790. - ²⁾ Smst. S. 788 ff. - ³⁾ Smst. S. 782-83.
5. 312. 9 Om Vedels Syn paa Wykes Virken for Neutraliseringen og deres Samtale derom se ogsaa E. D. og N. II, S. 439—41. Vedel udtalte til Mohrenheim, at Wykes ouvertures ikke havde noget officielt Grundlag, men var et Udslag af Gesandtens personlige Ærgerrighed. Smst. om Monrads og Oxholms Forhold til Neutraliseringsplanerne. — Wykes i denne Depeche omtalte Korrespondance med Otway (sml. ogsaa Akter II, S. 777) har ikke foreligget for mig.
- S. 313. 9 Akter III, S. 89-91. - ²⁾ Smst. S. 94. - ³⁾ Smst. S. 97 f.; sml. Indberetning fra Quaade Akter III, S. 101. — ⁴⁾ Smst. S. 98—100.
5. 315. 9 Akter V, Nr. 1798, S. 389. - ²⁾ Akter II, S. 609. Sml. foran S. 166 ff. — ³⁾ E. D. og N. II, Nr. 1080. — ⁴⁾ Vedels Optegnelser 1872.
5. 316. i) Akter III, S. 167 ff.
5. 317. 9 Om dette Udtryk sml. Neergaard II, S. 1502; det er ogsaa anvendt af Monrad i »Politiske Drømmerier« S. 54. — ²⁾ Akter III, S. 171.
5. 318. 9 E. D. og N. II, Nr. 1098 og 1099 (S. 472-75). - ²⁾ Smst. S. 473 f.
5. 319. i) E. D. og N. II, S. 475. - ²⁾ Vedels Optegnelser 1874. - ³⁾ E. D. og N. II, Nr. 1118, S. 499-500.
5. 320. 9 Smst. S. 500. - ²⁾ Smst. S. 502.
5. 321. 9 Smst. S. 506 ff.
5. 322. 9 Akter III, S. 336 ff. - ²⁾ Vedels Optegnelser 23/12 1874.
- S. 323. 9 Smst. 9/12 1874. - ²⁾ Smst. 23/12 1874.
5. 324. ») Akter III, S. 336-43.
5. 328. 9 Vedels Optegnelser 14/1 1875. - ²⁾ Smst. 9/2 1875.
- S. 329. i) Smst. 28/4 1875.
5. 330. 9 Smst. 9/5 1875; Akter III, S. 365. - ²⁾ Vedels Optegnelser 27/5 1875. - ³⁾ Smst. 14/2 1876.
5. 332. 9 Akter V, S. 30-75.
5. 333. 9 Om det fig. se Vedels Optegnelser 1872, Akter V, S. 52—59 og E. D. og N. II, S. 443-45.
5. 334. 9 Krieger V, S. 244 og Akter III, S. 103-13. - ²⁾ Om Jules Hansens Virksomhed paa denne Tid se bl. a. Hakon Müller: Jens Julius (Jules) Hansen, S. 53 f. og Akter III, S. 115-21; Krieger V, S. 244 ff.
- S. 335. 9 Om Bille se bl. a. Vedels Optegnelser og Akter III, S. 103 ff., 127 ff., 143 ff., 149, 154, 156, 159 og 264-67.
5. 336. 9 Akter III, S. 103-07.
5. 337. 9 Vedels Optegnelser og Platzhoff, S. 375-76. - ²⁾ Akter III, S. 121-26.
- S. 338. 9 Smst. S. 131-33. - ²⁾ Akter V, S. 54-59 og III, S. 117-21; Platzhoff, S. 375 ff. - ³⁾ Akter V, S. 57 og III, S. 149-51. - 9 Smst. S. 157.
5. 339. 9 Platzhoff, S. 375-76 ff.
- S. 340. 9 Hähnsen II, S. 355-58; Akter V, S. 54-59 og III, S. 117-48. - ²⁾ Smst. S. 149-51 og V, S. 57.
- 5.341. 9 Akter III, S. 156-57. - ²⁾ Akter V, S. 390. - ³⁾ Samtalen er gengivet efter en Nedskrift offentliggjort Platzhoff, S. 379—81.
5. 344. 9 Akter III, S. 183-85. - ²⁾ Sml. Friis I, S. 227-28. - ³⁾ Om Be-

søget se bl. a. Einar Hedins Afhandling: Sverige-Norges Utrikespolitik i början av Oskar II's Regering i Svensk historisk Tidskrift 1946, S. 247—48; Akter V, S. 61-62, III, S. 183-85 og 187 ff., 192-98; Hähnsen II, S. 386-88.

5. 345. i) Smst. S. 386-88 og 396-97. Sml. Einar Hedin anf. St. S. 246 ff. — ²⁾ Koncepten, dateret 1/7, er trykt Hähnsen II, S. 386—88, Udfærdigelsen, dateret 2/7, i Bismarck, Die gesammelten Werke, XIV, Bind II (1933), S. 851 f.

5. 349. 9 Akter III, S. 192-94.

S. 351. 9 Smst. S. 194-95; Krieger V, S. 315. - ²⁾ Smst. S. 316. - ³⁾ E. D. og N. II, S. 456. - 9 Akter V, S. 62. - ⁶⁾ Hähnsen II, S. 397; Jules Hansen: Les coulisses de la diplomatie, S. 367.

5. 352. i) Akter III, S. 194-95, 201-02 og 205-06; sml. Hähnsen II, S. 396-97. - ²⁾ Smst. S. 381-82.

5. 353. 9 Akter III, S. 178.

5. 354. i) Akter III, S. 175-76 og 189-90, sml. Friis I, S. 195-96

5. 355. 9 Om Bernhard von Bülow se bl. a. Dansk biografisk Leksikon (1934), Bd. IV, S. 389 ff. - ²⁾ Om Bülows Titel se Akter III, S. 203-04, 213, 225-26 og 229.

S. 357. 9 Akter III, S. 199, 201 og 204. — ²⁾ Se bl. a. Schultz Danmarks-historie V, S. 254—66.

5. 358. 9 Akter III, S. 204-08; Akter V, S. 62-65. - Hähnsen II, S. 399-402. — Sml. Friis i Politikens Kronik 1/4 1932. — I sin Indberetning dateret 18/10 (Akte III, S. 204 f.) skriver Quaade, at Samtalen med Bülow fandt Sted »igaar«, altsaa 17/10; i en Promemorie til Bismarck 2/11 (Hähnsen II, S. 399) siger Bülow, at Samtalen var 18/10 og gentager dette i Ordre til Heydebrand 5/11 (smst. S. 400 ff.). — ²⁾ Af disse tidligere Depecher fra 1873 er ingen trykt i Platzhoff eller Hähnsen. I Hähnsen II, S. 382—84 er kun trykt Depecher af 30/3 og 2/4 1873 om Konflikten.

5. 360. i) Akter III, S. 207-08.

S. 361. 9 Smst. S. 213; Krieger V, S. 326 ff.

5. 362. 9 Akter III, S. 213-19; Krieger V, S. 328.

S. 363. 9 Akter III, S. 173-74, sml. smst. S. 344. - ²⁾ Smst. S. 208; Hähnsen II, S. 402. - ³⁾ Akter III, S. 220-22; Hähnsen II, S. 399.

5.364. 9 Akter III, S. 219. - ²⁾ Smst. S. 225. - ³⁾ Hähnsen II, S. 400-01.

5. 365. 9 Smst. S. 398 og 402. — ²⁾ Akter III, S. 344. — Det kunde vel være muligt af Papirer efterladt af Tassilo von Heydebrand und der Lasa at erholde nogen nærmere Viden om hans og hans Regerings Holdning, der paa Grund af visse Udeladelser i de tyske Aktpublikationer ikke paa alle Punkter ligger klart. Jeg fik derfor i August 1933 Lejlighed til at besøge det Heydebrandske Familiegods Slottet Osieczna (Storchnest) i Kreis Leszno (Lissa) i Polen. Den daværende Ejer, Gesandten's Sønesøn, Heinz von Heydebrand und der Lasa, gav mig beredvilligt Adgang til Gennemsyn af alle sin Bedstefaders efterladte Papirer og Breve. Der fandtes imidlertid intet væsentligt af politisk Interesse bortset fra nogle Enkeltheder i Breve mellem Gesandten og hans Hustru i den kritiske Periode September 1878 til Februar 1879, da Heydebrand skulde ombytte sin Post i København med Gesandtposten i Stutt-

gart, og denne Omflytning vakte Opsigt paa Grund af de til det Cumberland-
ske Ægteskab knyttede Begivenheder. — De Heydebrandske Familiepapirer
bekræfter iøvrigt den i København almindelige Opfattelse af Heydebrand som
en hæderlig og overfor Danmark loyal og efter Forholdene venligsindet Mand.
En Familietradition gik ud paa, at Heydebrand havde været meget ilde be-
rørt af, at hans Afsked fra København faldt sammen med Ophævelsen af Art.
V, hvormed han ikke havde haft det mindste at gøre. — ³⁾ Akter III, S. 185—
86, 208-11, 231-37 og 241-42.

5.367. i) Smst. S. 232. - ²⁾ Smst. S. 235. - ³⁾ Smst. S. 237. - ⁴⁾ Smst.
S. 172 og 245.

S. 368. *) Sml. ovenfor S. 270. — Sønderjyllands Historie V, S. 108 ff.; Akter
III, S. 65 og 77. — ²⁾ Se bl. a. Mackeprang, S. 106 f. — Sønderjyllands Histo-
rie V, S. 110-11. - Håhnsen II, S. 388-89. - Akter III, S. 189 og 191. -
Krieger V, S. 312.

5. 371. *) Om den indrepolitiske Udvikling 1874 se bl. a. Schultz Danmarks-
historie V, S. 266 ff.; Krieger V, S. 383 ff. og VI, S. 5—9; Danske Magazin 7.
Rk., III, S. 292 ff.; Akter III, S. 245—83 passim; P. Vedels Optegnelser 1874.

— ²⁾ Akter III, S. 273.

S. 372. *) Smst. S. 281. - ²⁾ Se bl. a. Akter III, S. 284 ff. - ³⁾ Smst. S.
290-01, 293-96, 297 ff. og 300-36. - ⁴⁾ Smst. S. 299-302; Platzhoff, S.
381-83.

5.373. 9 Akter III, S. 300-03; Platzhoff, S. 381 ff.; Håhnsen II, S. 411
Noten, S. 413 Noten og Nr. 929. - ²⁾ Akter III, S. 307-08. - ³⁾ Smst. S. 308.

— ⁴⁾ Smst. S. 290-91.

5. 374. *) Smst. S. 290-91 og 293-96.

5. 377. i) Smst. S. 297-99, 302-03 og 311-16. - ²⁾ Smst. S. 315.

S. 378. *) Smst. S. 296. - ²⁾ Sml. S. 399 ff.; Håhnsen II, S. 413 ff.; Platz-
hoff, S. 183 ff. — ³⁾ Statsraadets Forhandlinger, S. 378—79. — ⁴⁾ Håhnsen II,
S. 359.

5. 379. i) Folketingstidende 1872-73, Spalte 141 f. - ²⁾ Akter III, S. 198-200.

S. 380. *) Smst. S. 199-200. - ²⁾ Krieger V, S. 15 f.; Akter III, S. 304-08,
309-11; V, S. 399; Håhnsen II, S. 412.

5.381. *) Akter III, S. 304-05, 316. - ²⁾ Akter V, S. 399, hvor Trontalens
Ordlyd er aftrykt.

5.383. *) Statsraadets Forhandlinger, S. 379—84.

5.385. i) Krieger V, S. 16.

5. 386. ») Moltkes Ges. Sehr. I, S. 21 og V, S. 241 ff.

S. 387. i) Smst. IV, S. 178 ff. - ²⁾ Kaiser Friedrich III Tagesbücher, S. 359.

— ³⁾ Moltkes Ges. Sehr. VI, S. 417 og 423. — ⁴⁾ Friis I, S. 141. — ^{e)} Moltkes
Militärische Korrespondenz II, S. 31, jfr. S. 62 f.

S. 388. i) Smst. III, S. 81. - ²⁾ Friis II, S. 38-39 og 78-79; E. D. og N.
I, S. 302-04 og 351 ff.

5. 389. Aus dem Leben Th. von Bernhardis VI, S. 168. — ²⁾ E. D. og N.
II, S. 303-04.

5. 390. i) Krieger V, S. 243. - ²⁾ Akter III, S. 269. - ³⁾ Friis I, S. 178 ff.

5. 391. 9 Hähnsen II, S. 423-28; Platzhoff, S. 397-400. — ²⁾ Hähnsen II, S. 423.
- 5.392. Smst. S. 424-25.
5. 393. *) Platzhoff, S. 397; Hähnsen II, S. 425.
5. 395. 9 Smst. S. 426-27.
5. 396. i) Akter V, S. 18.
- S. 397. 9 Akter IV, S. 18; Krieger VI, S. 13. - ²⁾ Akter IV, S. 10.
5. 399. *) Akter III, S. 432 ff., V, S. 73-76; E. D. og N. II, S. 537 ff. - ²⁾ Akter III, S. 449-56. - ⁸⁾ Smst. S. 472-75.
- S. 407. i) Smst. S. 476-80.
- S. 402. ¹⁾ Om Bismarcks almindelige Politik paa denne Tid se bl. a. Matter, Bismarck et son temps (1908) III, Chap. VIII—IX, Heyck, Bismarck (1944), 3. Bd. Kap. 10.
5. 403. *) Platzhoff, S. 384-85; Hähnsen II, S. 413-15.
5. 404. i) Hähnsen, S. 414, sml. S. 267-68.
- S. 405. i) Smst. S. 414, Note 14.
- S. 406. i) Platzhoff, S. 385-86; Hähnsen II, S. 415, Nr. 930. - ²⁾ Platzhoff, S. 386-89.
- S. 409. i) Smst. S. 386. — ²⁾ Smst. S. 390 og 393-94.
5. 410. i) Smst. S. 394, Nr. 303 og S. 396-98. - ²⁾ Smst. S. 390-93 og 396-97.
- S. 413. ¹⁾ Platzhoff, S. 407-08.
- S. 415. *) Smst. Nr. 319, S. 413. Sml. Wertheimer: Andrassy III, S. 42. I Brev af 18/6 1931 meddelte Archivât i Wiener Hof- und Staatsarchiv Dr. Josef Mayr, der efter min Anmodning endnu engang nøje gennemsa de østrigske Akter, som jeg i 1930 selv havde undersøgt, at der ikke fandtes nogen skriftlig Meddelelse af Andrassy om Sammenkomsten i Salzburg, men at der ingen Grund er til at betvivle Rigtigheden af den Meddelelse, Andrassy 15/2 1878 gav den tyske Ambassadør. — ²⁾ De nordslesvigske Repræsentanters Forhold er skildret bl. a. i Franz von Jessens »Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaal« (1901), M. Mackeprangs »Nordslesvig 1864—1909« (1910) og Hans Lunds Fremstilling af den politiske og nationale Udvikling 1864—1920 i 5. Bind af »Sønderjyllands Historie« (1932—33). I sidstnævnte Værk er benyttet de af mig indtil da udgivne Aktstykker foruden adskilligt utrykt Materiale. I sammentrængt Form har H. P. Hansen behandlet Emnet i »Det danske Folks Historie«, Bind VIII (1926—27, siden optrykt i Schultz Danmarkshistorie V 1942).
5. 476. ¹⁾ Se bl. a. Akter III, S. 154 og 508—13. — ²⁾ Haandbog i det nordslesvigske-Spørgsmaal (1901), S. 404—09; Sønderjyllands Historie V, S. 129—35; Akter III, S. 511-58; V, S. 570-71; Platzhoff, S. 406-12; Hähnsen II, S. 439 f.
5. 477. i) Akter V, S. 407-08. - ²⁾ Akter III, S. 513 ff.; Platzhoff, S. 406-13; Hähnsen II, S. 439—42.
- S. 479. i) Akter III, S. 513 ff.
5. 427. i) Smst. S. 529 og 533 f. - ²⁾ Smst. 530-33.
5. 424. i) Smst. S. 534.
5. 425. i) Smst. S. 518-19, 528 og 533-38. - ²⁾ Smst. S. 538-39.
5. 426. ¹⁾ Smst. S. 535. — ²⁾ Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaal (1901), S. 404-09.

5. 428. 9 Akter III, S. 538. - ²⁾ Smst. S. 539. - ³⁾ Smst. S. 540-41.
5. 429. i) Smst. S. 546-47. - ²⁾ Smst. S. 547-48. - ³⁾ Platzhoff, S. 409-10.
5. 430. *) Smst. S. 411-12.
5. 431. i) Hähnsen II, S. 439-42; Platzhoff, S. 406-13.
5. 433. *) Om Vedels Stilling til Ministrene se i Særdeleshed hans utrykte fortrolige Optegnelser fra Sommeren 1870 samt senere fra 1874—75 under Ministerskifterne. — Sml. min Fremstilling ovenfor S. 17 ff. Da denne i sin oprindelige Form blev givet 1923 i »Danmark ved Krigsudbrudet«, S. 13 ff., og da samme Afsnit her i Teksten blev skrevet og sendt i Trykken, kendte jeg ikke alle de private Optegnelser af Vedel, hvoraf adskillige senere af Frk. Annette Vedel efterhaanden blev stillet til min Raadighed. Dette nye Materiale, der vil overgaa til R. A., har maatte nuancere min Opfattelse af Vedels Vurderinger bl. a. af Rosenørn-Lehn, som den er udtrykt her i Kapitel VII.
5. 436. ¹⁾ Vedels Optegnelser 4/10 1875.
5. 438. ¹⁾ Vedels Optegnelser. — ²⁾ Smst.
5. 439. ¹⁾ Vedels Stilling til den indrepolitiske Udvikling fremgaar af mange private Optegnelser. — ²⁾ Optegnelser 11/6 1875.
5. 441. ¹⁾ Se ovenfor S. 380 ff.
5. 342. *) Akter III. S. 345, 347 og 349. Sml. Thorsøe »Den danske Rigsdag og Udenrigspolitikken fra 1866 til 1908«, S. 19-23. - ²⁾ Akter III, S. 347-49.
5. 443. i) Akter III, S. 350-51. - ²⁾ Akter III, S. 354-55; Krieger VI, S. 48.
5. 444. i) Akter III, S. 357-58.
5. 445. *) Utrykte Optegnelser af F. Bille (F. Billes Arkiv i R. A.)
-

